

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Департман за српски језик
Филозофског факултета у Нишу

Годишњак за српски језик

Главни и одговорни уредник
Проф. др Бојана Димитријевић

Уредник серије
Проф. др Јордана Марковић

Адреса
Филозофски факултет у Нишу
18000 Ниш
Тирила и Методија 2

Copyright © Филозофски факултет у Нишу

Сва ауторска права задржана. Забрањено је свако неовлашћено умножавање, фотокопирање или репродуковање делова текста

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXVII, број 14

Приредила
Надежда Јовић

Ниш
2016

Сва ауторска права задржана. Забрањује се свако неовлашћено умножавање,
фотокопирање или репродукција делова текста.

Овај број Годишњака посвећен је
проф. др **Љубисаву Ћирићу**, редовном професору
Филозофског факултета у Нишу
поводом одласка у пензију.

F. J. Smith

САДРЖАЈ

Библиографија	13
Boban M. Arsenijević A DUAL MODEL OF INNER ASPECT AND TELICITY	17
Панајиотис Георгиос Асимопулос ОДРИЧНА РЕЧЦА α - У ГРЧКОМ И ЊЕНИ СРПСКИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ	51
Недељко Р. Богдановић „РУЖАН“ ГОВОР	65
Валентина Цв. Бонджолова ПЕПЕРУДИ, ПЕПЕРУДИ, ТЪНКИ СРЕБЪРНИ КРИЛА	73
Драгана Т. Вељковић ИДЕОЛОШКА ПОЗИЦИЈА ПРИПОВЕДАЧА У ГРОБНИЦИ ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА ДАНИЛА КИША	85
Радмила В. Жугић ЛИЧНА ИМЕНА У МИКРОТОПОНИМИЈИ ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА	95
Мирјана К. Илић ЛЕКСИЧКА ЗНАЧЕЊА ИЗВЕДЕНИЦА ОД ПРИДЕВА ПЛАВ/МОДАР	115
Александра А. Јанић, Ивана З. Митић ОДАБРАНИ СРПСКИ ВИЦЕВИ У ПРАГМАТИЧКО-СЕМАНТИЧКОМ ОГЛЕДАЛУ	127
Надежда Д. Јовић О ГРАФИЈИ И ПРАВОПИСУ ПУТОПИСА АНДРЕЈА ПЕТКОВИЋА ИЗ 1734. ГОДИНЕ	137
Јордана С. Марковић ЕТАПЕ У ИЗРАДИ ТЕМАТСКОГ РЕЧНИКА	157
Софија Р. Милорадовић ТЕЈКИН ДАН У СТАРОЈ МОЛДАВИ – ОБИЧАЈ ОД СТАРИНЕ	165
Тања З. Милосављевић ЈЕДНО ПОРЕЂЕЊЕ ФОНДА ТУРЦИЗАМА У НИШКОМ КРАЈУ СА СТАЊЕМ У СРПСКОМ ГОВОРУ ПРИЗРЕНА	175

<p>Јелена М. Павловић ПРОУЧАВАЊЕ ПРОЦЕСА ИМЕНОВАЊА У РОМАНУ <i>СЕМОЉ ЗЕМЉА</i> МИРА ВУКСАНОВИЋА</p>	183
<p>Неда В. Павловић МЕСТО ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА У ИСТОРИЈИ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА</p>	195
<p>Веселин В. Петровић ИЗ ГОВОРА СЕЛА АЉИНОВИЋИ У ПРИЈЕПОЉСКОМ КРАЈУ</p>	207
<p>Ана Р. Савић Грујић ТВОРБА РЕЧИ ЗА ИМЕНОВАЊЕ ЧОВЕКА НА ОСНОВУ НЕГАТИВНИХ ГОВОРНИХ ОБЕЛЕЖЈА</p>	217
<p>Бранимир В. Станковић КОРЕЛАЦИЈА ПРОФЕСИЈЕ И ХИПЕРКОРЕКЦИЈЕ КОД ГОВОРНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА</p>	227
<p>Станислав Р. Станковић, Жарко С. Бошњаковић ЈОШ О ФОНЕТСКИМ ОСОБИНАМА ЗАПЛАЊСКОГА ГОВОРА У ВЛАСОТИНАЧКОМ КРАЈУ</p>	245
<p>Рада Р. Стијовић, Јелена Д. Лекић О НЕКИМ ТЕРМИНОЛОШКИМ ПРОБЛЕМИМА У ЈЕЗИКУ МЕДИЦИНЕ</p>	257
<p>Срето З. Танасић СТОПАНИЦА</p>	263
<p>Драгана В. Томић ПРАВОПИСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА У 12. И 13. ВЕКУ</p>	271
<p>Татјана Г. Трајковић СТАРО МЕСТО АКЦЕНТА У ПРЕШЕВСКОМ ГОВОРУ</p>	283
ПРИКАЗИ	
<p>Надежда Д. Јовић АТАНАСИЈЕ ПЕТРОВИЋ – УЧИТЕЉ ТАСА <i>ПРЕСАД МУДРОСТИ</i></p>	297
<p>Татјана Г. Трајковић <i>ГОВОР ЈУЖНОКОСОВСКОГ СЕЛА ГАТЊЕ</i></p>	299

ПРОФЕСОР ЉУБИСАВ ЋИРИЋ

Љубисав Ћирић, доктор филолошких наука и редовни професор универзитета, рођен је 17. априла. 1945. године у Горњем Стрижевцу, општина Бабушница. Рано је остао без оца (није га ни упамтио), што је умногоме определило његов животни пут.

По завршетку осмогодишње школе у Бабушници годину и по радио је као физички радник у грађевинском предузећу "Седми јули" у Београду. Као стипендиста термоелектране "Колубара" завршио је Електропривредну школу у Београду 1965. године као најбољи ђак генерације. Понуђено продужење стипендије за студије електротехнике није прихватио, већ уписује Групу за српскохрватски језик са југословенском књижевношћу на Вишој педагошкој школи у Београду, коју завршава 1967. године.

Дипломирао на Филолошком факултету у Београду 1969. године на Групи за српскохрватски језик и југословенску књижевност, а магистрирао на истом факултету 1981. године на теми *Говор Лужнице*, под менторством проф. Асима Пече. Докторирао на истом факултету 1995. године на теми *Говор Понишавља* под менторством проф. Радоја Симића.

Од 1970. до 1972. професор прешевске гимназије, потом предавач и професор више школе (Педагошка академија за образовање учитеља / Виша школа за образовање васпитача у Неготину).

Од 1984. до 1986. лектор за српскохрватски језик на Универзитету у Софији.

Од 1992. године асистент на предмету *Историја српскога језика* на Филолошком факултету у Приштини; а на истом факултету 1995. године изабран је за доцента за предмет *Историја српскога језика*. Универзитетску каријеру наставља на Филозофском факултету у Нишу, где је 1999. године изабран за доцента за предмете *Старословенски језик* и *Историја српскога језика*; 2001. године за ванредног професора за предмете *Историја српскога језика* и *Историја српскога језика са дијалектологијом*, а 2007. године за редовног професора за предмете *Историја српскога језика* и *Историја српскога језика са дијалектологијом*. Са тог места отишао је у пензију 2012. године.

Професор Љубисав Ћирић учествовао на три научноистраживачка пројекта, чији је носилац Институт за српски језик, а руководилац проф. др Слободан Реметић: *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије*, *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији*, *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (овај последњи је у току). Био је члан двеју Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације на Филолошком факултету у Београду и на Филозофском факултету у Нишу, као и ментор за израду магистарске тезе

Тађе Милосављевић *Говор Присјана (Горњег и Доњег)*, која је објављена у LVI књизи Српског дијалектолошког зборника.

Покретач је и уредник двеју публикација: *Дијалектолошка истраживања* (издавач Филозофски факултет у Нишу); *Белопаланачки зборник* (издавач Народна библиотека у Белој Паланци).

Учествовао је са рефератима на више међународних и националних научних скупова: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (Нишка Бања 1992); *О српским народним говорима* (Манасија 1996); *XIV конгрес слависта* (Будва 1997); *Љубомир Стојановић – живот и дело* (Ужице 2002); *Живот и дело академика Павла Ивића* (Београд – Нови Сад – Суботица 2001); *Јелена Димитријевић – живот и дело* (Ниш 2004); *Тело и одело у култури Срба и Бугара* (Ниш 2009); *Име у култури Срба и Бугара* (Ниш 2011); *Путеви и домети дијалекатске лексикографије* (Ниш 2013).

Др Љубисав Ћирић био је ангажован у више асоцијација и стручних тела у високошколским установама: шеф Катедре за српски језик на Филолошком факултету у Приштини у два мандата; члан Сената Универзитета у Нишу; члан Научно-стручног већа за друштвено-хуманистичке науке Универзитета у Нишу; члан Савета, Наставно-научног већа и Изборног већа Филозофског факултета у Нишу.

Др Љубисав Ћирић је педагошки радник, који се поред наставног рада на вишим школама и факултетима, успешно бавио и научним радом, углавном изучавањем народних говора, о чему је оставио неколико дијалектолошких и оноματοлошких монографија. Његови радови заснивају се на теренским записима са подручја јужне и југоисточне Србије (Изморник, Лужница, Понишавље), а одликују се прецизношћу записа и добром систематизацијом, док се у краћим радовима показује и покушај разјашњења дијалекатских феномена са становишта историје и структуре источносрбијанских народних говора. Припада маленом кругу значајних посленика који сав свој труд и време посвећују проучавању духовне баштине једног периферног подручја српског народа и језика у времену када је то подручје захваћено одсељавањем и замирањем, тако да су његове монографије важни језички споменици нашег времена, или тачније – времена које у језику чува слику некада богатог сеоског живота планинских предела источне Србије.

Као професор инцирао је израду више семинарских и дипломских радова у којима се, такође, истражују особине локалних говора и ономастикона.

Они који су сарађивали са професором Љубисавом Ћирићем памте га по колегијалном односу и према старијима и према млађима, по спремности да изађе у сусрет и да корисним саветима упути у педагошки и научни рад.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ПРОФ. ДР ЉУБИСАВА ЋИРИЋА

1983

Говор Лужнице, Српски дијалектолошки зборник, Београд, САНУ, књ. XXIX, 1983, 7–190 (магистарска теза).

Из ономастике тимочко-лужничког говора, Развитак, Зајечар, 1983.

1987

Досадашња истарживања пиротског говора, Пиротски зборник, Пирот, 1987, бр. 15, 13–21.

1989

Ономастика Изморника, Ономатолошки прилози, Београд, САНУ, књ. X, 1989, 365–496.

1993

Архаизми пиротског говора у дијахроној перспективи, Зборник Филолошког факултета у Приштини, Приштина, 1993, књ. III, 228–240.

1994

Семантичко-творбени модели секундарне патронимије белопаланачког краја, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката (зборник реферата са научног скупа (Нишка Бања, 17 – 20 VI 1992), Ниш – Београд, Филозофски факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ – Центар за научна истраживања САНУ, 1994, 253–264.

1995/96

Претеритална времена у говорима источне Србије, Зборник Филолошког факултета у Приштини, Приштина, књ. V-VI, 1995/1996, 257–264.

1997

Дијалекатска микродиференцијација у Понишављу, О српским народним говорима (зборник са научног скупа у оквиру “Дана српског духовног преображења” Манасија 21–22 VIII 1996.), Деспотовац, 1997, 245–249.

Култура говора у срединама са “неправилним” говором, Зборник Више васпитачке школе у Неготину, Неготин, 1997, бр. 2.

Говор Понишавља у светлости историје језика, Српски језик, Београд – Никшић, 1997, књ. II/1–2, 235–244.

Ономастика Белопаланачког краја, Ономатолошки прилози, Београд, САНУ, књ. XIII, 1997, 37–338.

1998

Конвергенције и дивергенције у ономастиконима призренско-тимочке области, Зборник Филолошког факултета у Приштини, Приштина, 1998, књ. 7, 45–51.

Значајан прилог српској лексиколошкој науци (Приказ: Голуб М. Јашовић “Пастирска терминологија Пећког Подгора”), Зборник Филолошког факултета у Приштини, Приштина, 1998, књ. 7.

1999

Говори Понишавља, Српски дијалектолошки зборник, Београд, САНУ, књ. XLVI, 1999, 7–262 (докторска теза).

2002

Стојановићево и Миклошичево издање старих српских повеља и њихов значај за изучавање историје српскога језика, Љубомир Стојановић – живот и дело (зборник радова са научног скупа Ужице, април 18–19. 2002), Ужице, 2002, 159–174.

2003

О односу пиротског и царибродског говора, Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу, Ниш, 2003, књ.7, 123–134.

Др Радосав Ј. Ђуровић: “Летнички говорни тип”, Филолошки факултет Приштина, Врање 2000 (приказ), Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу, Ниш, 2003, књ.7, 259–263.

Неке најмаркантније особине говора Изморника, Српски језик, Београд, 2003, књ. VIII/ 1–2, 329–341.

2004

Две фонетске појаве у говору новобрдске Криве Реке на Косову, Живот и дело академика Павла Ивића (зборник радова са трећег међународног научног скупа Српска академија наука и уметности, Београд, Матица српска и Филозофски факултет, Нови Сад, Градска библиотека, Суботица, Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Београд, 17–19 септембар 2001.), Суботица – Нови Сад – Београд, 2004, 199–207.

Топоними инвентивног постања, Дијалектолошка истраживања, зборник радова, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2004, књ. I, 45–65.

Топоними фитонимског порекла Понишавља и Поморавља – паралела, Прилози из фитолингвистике, зборник радова, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2004, књ. IV, 13–30.

2005

О говорима и именима Понишавља и суседних области: стање и паралеле у историјској перспективи. – Издавачи: Филозофски факултет Ниш и “Просвета” Ниш, Ниш, 2005, 1–197.

Белопаланашки говор у свом окружењу, Белопаланачки зборник, зборник радова, Бела Паланка, 2005, бр. 1, 79–90.

2006

Модални облици у “Бул-Марикиној приказњи” Јелене Димитријевић, Јелена Димитријевић живот и дело (зборник реферата са научног скупа Ниш, 28 - 29. октобра 2004), Ниш, 2006, 191–202.

Недељко Богдановић и “Српски дијалектолошки зборник”, Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу, Ниш, 2006, књ. 8, 467–471.

Топоними митолошко-паганске мотивације у белопаланачком крају, Белопаланачки зборник, зборник радова, Бела Паланка, 2006, бр. 2, 111–122.

2007

Топоними сточарске провенијенције у белопаланачком крају. Дијалектолошка истраживања, зборник радова, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007, књ. II, 145–154.

Топоними митолошко-религијске мотивације у белопаланачком крају. Етнокултуролошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, Сврљиг, 2007, књ. XI, 83–90.

Турци су отишли, али су турцизми остали (зборник радова са научног скупа “Други српско-турски рат 1877–1878. и ослобођење југоисточне Србије и Беле Паланке”, Бела Паланка, 22. децембра 2007. поводом 130-годишњице), Белопаланачки зборник, зборник радова, Бела Паланка, 2007, бр. 3, 200–213.

2008

Неке лексичке и граматичке појединости у пиротском варошком говору, Зборник Института за српски језик САНУ, посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота, Београд, 2008, књ. I, 621–628.

2009

Хипокоризација и пејоризација у фитонимији Лужнице, Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу, Ниш, 2009, књ. 9, 509–514.

Именослови српских писаца (приређивачи: Ана Савић-Грујић и Недељко Богдановић; рецензија, издавач: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу – Одсек за српски језик), Ниш, 2009, 174–177.

2010

Неке лексичке и граматичке појединости у говору Лужнице, Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу, Ниш, 2010, књ. 10, 455–463.

Језичке карактеристике топонима фитонимског порекла у Понишављу, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу, Косовска Митровица, 2010, 593–601.

Ал се некад добро јело и здраво живело, зборник радова са научног скупа “Тело и одело у култури Срба и Бугара / Тяло и дрехи в културата на Сърби и Българи”, одржан маја 2009 у Нишу, Ниш, 2010, 191–197.

Лични надимци Косова и Метохије, Голуб Јашовић “Лични надимци са Косова и Метохије” (рецензија), Филозофски факултет Косовска Митровица – Друштво за неговање и проучавање српског језика Београд, 2010, 208–209.

(Са Маријом Павловић) *Именослов паланачког гробља*, Белопаланачки зборник, зборник радова, Бела Паланка, 2010, бр. 6, 155–168.

Милосав Петровић, *Завичај у огледалу времена* (рецензија), Бела Паланка, 2010.

2011.

Типови личних имена у Призренско-тимочкој области, зборник радова са научног скупа “Име у култури Срба и Бугара / Име в културата на Сърби и Българи” одржаног у Нишу 15. маја 2011. године, Ниш, 2011, 29–43.

Неке маркантне особине говора Горње Стрижевца у Лужници, Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу, Ниш, 2011, књ. 11, 65–72.

2012.

Голуб Јашовић “Тамнич на Тимоку - лексика и ономастика” (рецензија), Косовска Митровица – Београд – Крагујевац, 2012, 235–237.

2013.

Обим диференцијације и мера егземплификације у дијалекатским речницима, Зборник радова са научног скупа „Путеви и домети дијалекатске лексикографије“, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, 2013, 369–376.

Синтаксичка конкурентност предлога у говору Лужнице, Годишњак за српски језик, Филозофски факултет, Ниш, 2013, књ. 13, 563–568.

A DUAL MODEL OF INNER ASPECT AND TELICITY

The paper presents a novel approach to eventualities which, to a large extent, reconciles the two traditional classes of theories of inner aspect: those based on decomposition and those appealing primarily to the (usually mereologically modeled) quantity properties of events. The paper argues that the two classes of accounts are not in competition; rather, they target two distinct sets of empirical phenomena: the part-structure of the eventuality and the properties of quantity that it displays. Mutual relation of these two domains are discussed in light of the model proposed.

Key words: inner aspect, telicity, event-countability, quantification, concord.

Introduction

This annual publication has two volumes this year. Celebrating the retirement of two distinguished professors of this department, they can be seen as twins. Accordingly, this paper is a twin of the paper published in the twin volume to the current one. The current paper is focused on the presentation of a theoretical model, which then receives a discussion and evaluation in its twin paper titled *Properties of the dual model of aspect and telicity*.

Most available formal theories of inner aspect can be divided into two classes. One class of approaches take telicity as the central notion of inner aspect. They crucially rely on the decomposition of eventualities and relate telicity to the presence of the telos, which is usually defined as a subevent, or set of subevents, that takes the final position in the event structure. (I use the term subevent in the decompositional sense, to denote an event that takes part in the template of a more complex event, and not in the mereological sense of just any part of an event.) The second class of approaches are those that see quantitative, or mereological, properties as the central notion of inner aspect. In determining the inner aspect of an eventuality, these approaches look at the properties of its predicate and determine its properties at the relevant level.

In this paper, I present a novel approach to eventualities which, to a large extent, reconciles the two traditional classes of theories of inner aspect. In this model, syntax and semantics are one and the same module, the core task of

which is to build complex conceptual structures from atomic conceptual units. The relatively simple structure that I propose for eventualities accounts for both decompositional and mereological observations.

In section 3, the model proposed is discussed with respect to the mereological approaches. In section 2, I start from a simple model I constructed as a middle value of the event decomposition approaches already available in the field and I observe some of its contradictions. In solving these contradictions, I develop a more refined model, which is based on a structure that I call the telic template. In the remainder of the section, I sketch the main properties of this model in the light of decompositional semantics. Section 5 concludes.

Before continuing to sketch the model, I would like to stress one important aspect of the broader picture to which it belongs. As mentioned above, I assume that there is no semantic module, and that syntax directly interfaces the discourse (for some arguments in favor of this view, see Arsenijević & Hinzen 2007). This is also reflected in my views on quantification, scope, and the positions in which certain elements are (base-)generated. I consider, for instance, that a single element is often independently generated in more than one position, or more precisely in every position in which it predicates/scopes. This gives a very rich and explicit semantic representation with multiple copies of the same semantic material in different positions in the hierarchical structure. In general, I assume that the interface between syntax and phonology reduces the multiple copies as much as their structural relations allow. When a constituent appears in more than one position, the interface mechanisms try to recognize the biggest chains with sufficiently local relations between the links, and delete all but one of the identical units. When the structural relations are not sufficiently local, these elements cannot be deleted, but often can be reduced to anaphors or pronouns. A precise specification of these processes is a research program per se, and is not discussed in this paper.

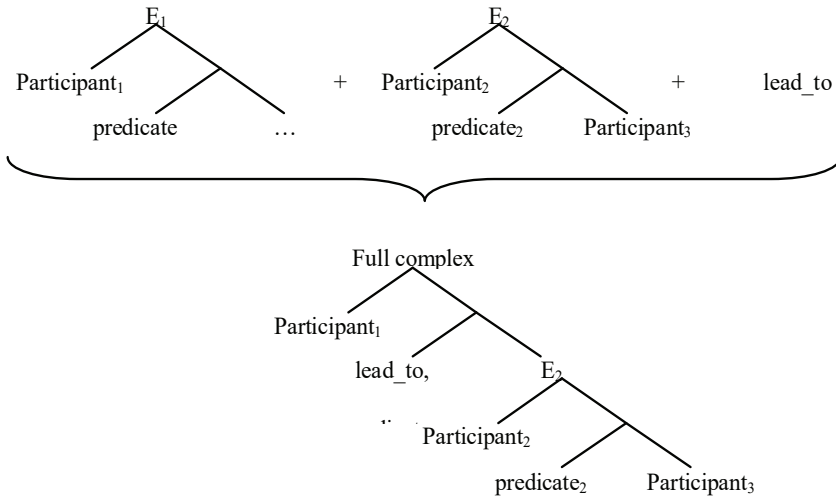
Refining the model

1. Introduction: a simple event decomposition model

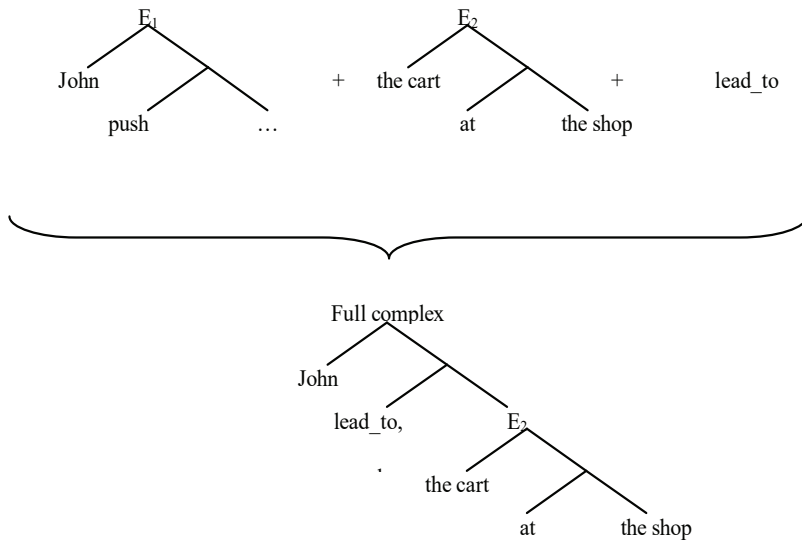
Consider a model as sketched in (1), where two eventualities, each represented as a simple phrase, establish a relation in which one of them (E_2) is the complement of the other (E_1). In addition to this, the head of E_1 , in addition to the 'lexical' predicate, contains the predicate *lead_to*. The aggregate derived interpretation is that E_1 continues and reaches a point at which E_2 is established. In this way, E_1 acquires the property of process, entailed by the fact that it leads to a change (i.e. to a new value for a certain property). E_2 acquires the property of result, because it is the state with which a certain process ends. The combination of the initiating and result interpretational components is taken to derive telicity and this entire template therefore represents the general structure of a telic eventuality.

(1) *Decompositional model of full eventuality at the syntax-semantics interface.*

Let me illustrate this with a concrete example. The VP of the sentence in (2) is presented as a structure built from two phrases, each of them representing a simple eventuality (i.e. an eventuality that is not composed in the described manner, and hence atelic: a process or a state, henceforth SEV).

(2) *Structure of the VP in 'John pushed the cart to the shop'*

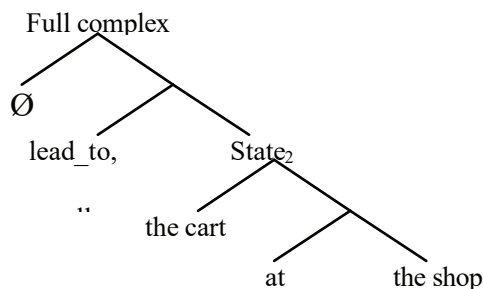

One eventuality (E_1) involves the conceptual contents of the verb *push*, applied as a predicate over two arguments. One of the arguments of E_1 is *John* and the other is E_2 . The head of E_2 , i.e. its predicate, carries the conceptual contents of the preposition *at*. It marks the very simple spatial relation of having locations which are sufficiently near each other on some appropriate scale provided by the context. This predicate takes two arguments: *the cart* and *the shop*. The full structure is interpreted as follows. John is in the state of pushing, which has the property of being a process and results in the cart being at the shop.

The structure presented here is a hybrid of several recent models of event structure. In syntax, it combines elements of the approaches like Larson (1988), Hale and Keyser (1993) or Svenonius (1996), and in semantics it most directly incorporates elements of the theories of Parsons (1990), Pustejovsky (1991) and Ramchand (2002). In this section I briefly discuss several special forms that this structure may take, to show how it can handle some of the central phenomena of the aspectual and argument structure. In the remainder of the paper, I propose fundamental modifications to this model, which bring a number of theoretical and empirical advantages.

The structure in (2) can appear in different underspecified forms. One option is that the specifier of the higher phrase (the subject of E_1) is not specified. This derives the unaccusative structure presented in (3) (case assignment is ignored, as a matter of the higher structure). The participant that contributes the *lead_to* component is not specified. Apart from that, it is equivalent to the full template.

(3) *Telic unaccusatives (the specifier of E_1 unspecified): 'The cart rolled to the shop'*¹

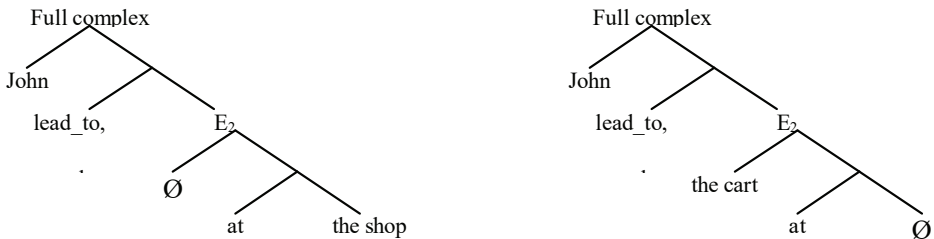

It appears to be impossible to leave any other argument of the telic structure unspecified (considering pro-drop to be a case of proper specification and discourse-licensed drop of its phonological material), as the impossibility

¹ The fact that the predicate of the result state in this example is represented as *at* and the sentence lexicalizes it as *to* requires the treatment of the preposition *to* as the lexical realization of the meaning associated to the preposition *at* when it appears in the result subevent. In fact, I would even go as far as taking the morpheme *to* as the marker that appears on a locative preposition and marks its agreement with the head that assigns it a result interpretation (i.e. with the head of the first higher phrase). For a more thorough discussion of the prepositional meanings, see Arsenijević (2005).

of properly unspecified telic readings in (4) confirms. This overt realization requirement is particularly strong for the Undergoer (the specifier of the lower phrase), since in these cases even a strongly contextually provided candidate does not lead to a well-formed structure. For the Goal (the complement of the lower phrase), it is possible to contextually force certain acceptable readings (for instance if the bounded path of the pushing eventuality in (4b) is strongly contextually suggested).

(4) a. *John pushed to the shop in 3 hours. b. *John pushed the cart (to) in 3 hours.

In this section and in section 3, I present a model in which the Undergoer, unlike the Goal and other roles, apart from its direct contribution, also has a special status with respect to the structural representation of the eventuality. The asymmetry observed above therefore results from the special place of the Undergoer in the structure of a telic eventuality.

The other interesting underspecified form of the full template of eventuality is the one in which one of its two phrasal components is empty (has no functional or lexical material) and therefore absent from the structure. This structure represents atelic eventualities, both those involving a process, as in (5a), and those involving states, as in (5b). An interesting question at this point is whether these two types of eventualities have a different representation in grammar or not. So far, I treated them as equal, but I address this question more explicitly in Arsenijević (2006a, ch. IV).

(5) a. John pushed the cart.

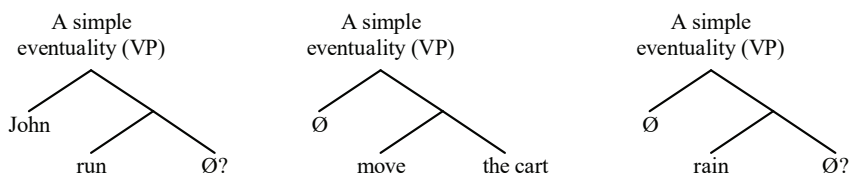
b. John knows Mary.

Finally, it is possible to combine the two ways in which the template can be underspecified, in which case a number of underspecified argument

structures of atelic eventualities are derived. If the eventuality lacks an overtly specified complement, the derived structure is that of unergatives, as in (6a). If the missing argument is the specifier of the phrase, the derived structure is an atelic unaccusative, as in (6b).² And if it lacks an overt specification of both its arguments, the structure derives an ‘impersonal’ atelic eventuality, as in (6c) (in English, this requires that the expletive *it* is generated in some higher position and does not represent a participant in the eventuality).

- (6) a. *John ran.* b. *The cart moved.* c. *It rained.*

These last three structures point in the direction of the following phenomenon. There seems to be a difference between the ways in which the specifier and the complement are unspecified. It has been argued, since Hale and Keyser (1993), that unergatives usually involve the incorporation of the object into the verb. If this were the case, then the lack of an overt complement would normally still involve a (possibly light or defective representation of the) participant of the relevant kind, which underwent incorporation, while the lack of an overt specifier in the representation of a state would completely exclude the interpretation of this argument from the structure. In other words, the empty categories involved in the two classes of verbs differ. The empty category in the complement position stands where an incorporated argument was generated before incorporation. This argument is still easily recoverable from the verb: it is just not overtly specified as an argument. The empty category in the specifier position stands for a participant that is really unspecified. In the semantic interpretation, it is ambiguous between any possible referent in the discourse. Some disambiguation is usually provided by pragmatics, from the discourse and real world knowledge, but the degree of recoverability based on the material present in grammar is zero, since nothing has ever been generated in this position.

Just for illustration, let us look at the examples in (7).

- (7) a. *John ran.* S-C
 a'. *John did/made a run.* rains
 b. *John yawned.* 'It rains.'
 b'. *John did/made a yawn.* d'. *Pada kiša.*

² Note that in the model developed below in this section, the specifier and the complement of a process swap their positions.

c.	<i>John slept.</i>	<i>falls rain</i>
c'.	<i>*It slept John.</i>	<i>'It rains.'</i>
d.	<i>Kiši.</i>	

The unergative verbs in (7a, b) can both have a more or less felicitous paraphrase involving a light verb and an object (7a', b'). The same holds for the impersonal VP in (7d), for which I give an example from Serbo-Croatian (S-C), where the fact that the expletive is not required makes the point more obvious. The excorporation of the incorporated argument from the verb leaves to the verb only a very light meaning of initiation and possibly control.

However, in the unaccusative and stative VPs in the given examples, it is impossible to reconstruct any Initiator. If anything caused John to be asleep in (7c), there is not only no hint in the VP as to who or what that is, but even that there was a causal relation involved. Moreover, if anything caused the rain to fall in (7d), there is no specification whatsoever in the VP of what that is, and no hint that the eventuality involves an initiating component.

If all lexical semantic material in the meaning of the verb is taken to be incorporated primarily from its complement (and perhaps also from other structural elements), then the only structure that could be treated as genuinely intransitive would require a light verb, with an argument in its specifier, but without any overt or contextually given participant interpreted in its complement. Such expressions are ungrammatical, as shown in (8).

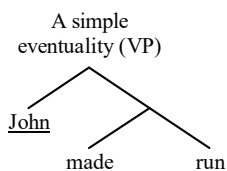
- (8) a. **John was.*
 b. **John does.*
 c. **John has.*

This matches the intuition about this issue. For any predicate, there must be at least one property of its most direct, or deepest, argument, i.e. of its complement, that the predicate modifies or gives a value to. Being the most direct argument of the predicate, i.e. being generated in the complement position, also means being first in the hierarchy that determines priority of specification, i.e. obligatoriness of an argument. In other words, only if no argument of the predicate is specified will it be possible to have an unspecified complement of a simple eventuality. This would give us a predicate corresponding to an impersonal light verb, an informationally vacuous meaning. From the syntactic point of view, this means that the specifier cannot be merged if there is no complement, which is in fact a trivial consequence of the definition of the specifier, which involves merging with a complex structure and not with a head; to get a complex structure, the head has to merge with something, and this something, which is neither a specifier nor a head, can only be a complement. This implies that unergatives are transitives in disguise and only unaccusatives really have a structure with an unspecified argument.

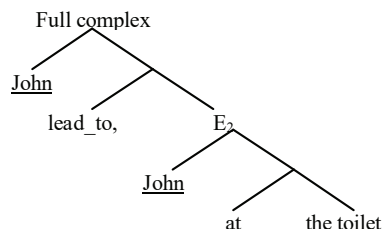
One final interesting property of the presented template is that it can have the same argument in more than one position. For instance, in the structure in (6a),

there are two possibilities. One follows from the discussion of ergative structures above, and it consists in having the semantic contents of the verb *run* generated in the complement position and then incorporated ('John made a run'). The other possible interpretation describes an eventuality initiated by John, in which he himself changes location. In other words, in at least one possible meaning, the sentence is interpreted as John acting in a running manner and changing location in this process, where John is both the Initiator and the undergoer of the event. This structure is represented as in (9a), and as (9b) shows, it has a corresponding VP that takes a telic template.

(9) a. *John ran.*

b. *John ran to the toilet.*

Normally, only one of the two identical instances of an argument (here *John*) receives a full overt realization, while the other instance is either left without any lexicalization, or it surfaces as an anaphor or a reflexive. The degree of reduction of the latter instance (anaphor, reflexive, clitic, deletion) depends on various aspects of structural locality between the different instances of the same element, and possibly also on some lexical and phonological conditions. I do not discuss these issues.

In this paper, I simply use two independent copies of such elements, assuming that they represent the semantic material in the relevant position. This approach requires that lexicalization kicks off relatively late, at the PF interface. As noted in section 1, the desirable syntax would have no movement, but only independent base generation of the relevant material. When a number of structural sequences are filled with the identical material and satisfy certain syntactic locality conditions, all but one can be deleted, or lexicalized in some reduced way (e.g. by resumptive pronouns).

To wrap up, atelic eventualities are simple and represented by one phrase alone, while telicity is derived in a structure involving two phrases, and realizing two predicates (two subevents). This formalizes the traditional intuition that telic eventualities have more material than atelic ones. They involve two eventualities: one that contributes the process and one that specifies the telos (result, culmination). This opens several interesting questions about aspect, among which the following.

What is the nature of a process and how is it related to the notion of result (particularly important for the present model, in which they both originate from the predicate *lead_to*)?

Can the result subevent be a process, or a telic eventuality, or is it always a state, and can the initiating subevent be a state or does it have to be a process?

How is the notion of process realized in atelic eventualities such as (5a) and (6), for they do not include the predicate *lead_to*? (There is no sense in which the predicate of these VPs would lead to their object.)

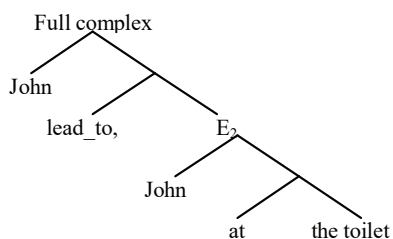
How can the relation between the two subevents that build the telic structure be formally defined and represented?

These questions underlie the entire paper, and each section provides part of their answers. In treating more concrete questions, the paper leads to a rounded and complete picture of what the template of a telic eventuality looks like, what its interpretational properties are, what restrictions it obeys and why.

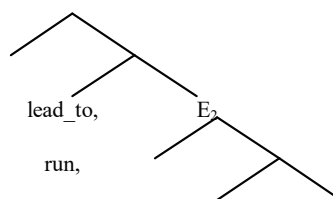
2. Concatenation plus [ADD TO]

Before going on, let me give some additional background for the use of the graphical tree representations and for the place of the structures they represent in the modular organization of grammar. I consider syntax and semantics to be one module. Syntax is the computational engine that generates complex concepts (possibly not the only one such module), and semantics is a descriptive theory of the intuitions about syntax. Structures represented by trees in this paper, like for instance (10), are present mainly in two different modules: in the lexicon and in syntax. In the lexicon, structures like (10b) represent the meaning of the lexical entry, and often have a large number of empty positions, which can be filled in syntax by structures involving other lexical material. In syntax, these structures represent complex concepts, built from primitive two place predicates which are structurally organized so that arguments of one predicate are always predications built from another predicate. Null arguments, appearing at the level when the intended concept is sufficiently specified, are the strategy to prevent infinite regress. I assume that the syntactic structure is lexicalized in cycles, by matching the structures associated with lexical entries with parts of the derived sequence that is being lexicalized. A cycle in lexicalization is a referential expression, denoting an eventuality, an object or a discourse domain, and corresponding to Chomsky's (2001) notion of phase (see Arsenijević 2007 for a further discussion).

(10) a. *John ran to the toilet*

b. */run/*

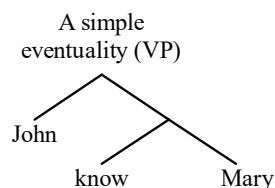
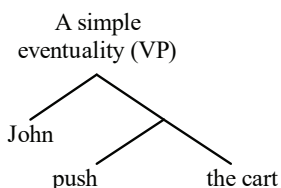
The structure in (10a) represents the concept corresponding to the eventuality in which John runs to the toilet, ignoring the complexity of the arguments, as well as other components of the sentential meaning such as tense, assertion etc. Moreover, the predicates used, like *lead_to*, *at*, and especially *run*, are not necessarily primitive, and might in fact be decomposed to a large number of primitive ones, for instance *place*, *legs*, *speed* etc. Obviously, I am assuming a deep decompositional model of syntax, which is natural if its purpose is taken to be to build complex concepts from simple ones. However, especially with the simplifications assumed, most of the contents of the paper are orthogonal to this assumption, which is why I do not dwell on it more than is necessary.

Several questions posed in the preceding subsection target the nature of the predicate *lead_to*, which is taken as the nucleus of the complex (= telic) eventuality template. This predicate has two different effects. First, it introduces the notion of process in the structurally higher subevent of the telic template. Second, it specifies the relation between the two subevents in the template: one of them initiates the other, which is thus interpreted as the result. In addition to these two components, this predicate also shares the head in which it appears with the lexical predicate of the initiating subevent. The decompositional approach taken suggests that all of these components should get independent structural realizations.

In order to properly define the notion of process, a good starting point would be to look at atelic eventualities that differ only in this respect, such as those in (11).

(11) a. *John pushed the cart.*

b. *John knows Mary.*

Both eventualities are atelic and both are represented by transitive VPs, but the one in (11a) involves a process, while the one in (11b), which is stative, does not. Verkuyl's (1993) description of states is that during the whole interval in which a state holds, the domain that it relates to stays unchanged. The meaning of the sentence in (11b) does not entail any change in the domain to which it refers. This does not hold for the interval of an eventuality involving a process. At least one property of one of its participants changes in the course of this eventuality. In (11a), this is true of the location of the cart. That it is location that is affected, and not some other property, is encoded in the lexical semantics of the verb. This

change seems to be constant, homogeneous, without singling out any parts of the interval as having different dynamics or properties. A process can therefore be viewed as ‘a state of process’.

Verkuyl represents this homogeneous change as a constant adding to the value of a certain property in the domain of the eventuality. Moving ‘adds to’ the location, heating to the temperature, learning to the knowledge, etc.³ Verkuyl introduces the feature [ADD TO] to represent this property. When present, this property is marked with a plus-sign after the opening bracket ([+ADD TO]), and when absent with a minus-sign ([−ADD TO]). This property can be described as value-accumulativity, since it accumulates the value of the properties that it relates to over time. In what might be the most neutral definition, it is a monotonic function which maps from the temporal interval of a state onto the value of a certain property from the domain of this state (for a discussion of this view, see Arsenijević 2006a ch. IV). I use Verkuyl’s name for this predicate, but for the sake of uniformity with my own notation, I write it without brackets, as *add_to*⁴. So far, I include the predicate in the representation only when it is present, without making use of plus- and minus-signs.

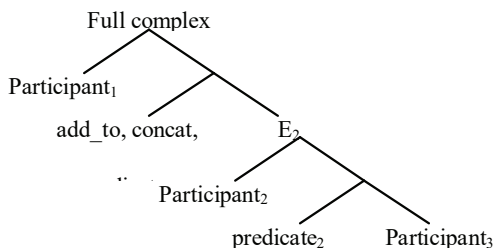
The introduction of the predicate *add_to* splits the predicate *lead_to* to two parts. Having introduced the predicate *add_to*, I now turn to the remaining component: the one relating the two subevents of the telic template. What is minimally required to hold between an initiating subevent and the result that it initiates is for them to be ordered so that the initiating part comes before the result. Ordering of this kind corresponds to the relation of asymmetric concatenation. Ergo, the second component of the predicate *lead_to* concatenates two predications into a larger structure. This concatenation is asymmetric, or directed, since it always concatenates the result subevent *after* the initiating one (the notion *after* is used here in a general ordering sense and not as a temporal relation), establishing a relation in which the end of the subevents is adjacent to the beginning of the other (Krifka 1998 gives a definition of concatenation). I represent this concatenating predicate as *concat*.

Now I can replace the predicate *lead_to* with the cluster of two predicates *add_to* and *concat*. The predicate *add_to* can appear not only in telic eventualities, but also in atelic processes, while the predicate *concat* can only appear in telic eventualities, since it joins two subevents into a telic structure. We arrive at the structure in (12).

³ With cooling down, shortening and similar processes, there is still adding to the value of a property (coldness, shortness).

⁴ Observe that the predicate *lead_to* establishes interpretation with respect to another subevent, while the predicate *add_to* rather relates to a property within the semantic domain of the Sev (whether subevent or atelic eventuality) in which it appears.

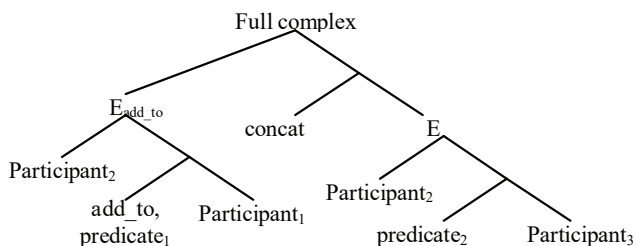
(12) Full template of eventuality with the predicates *add_to* and *concat*

Now we can deal with the next question: how can the same head host two different functional predicates: that of a process (*add_to*) and that which relates two SEVs (*concat*)? The problem has one particularly striking dimension: the predicate *concat* mutually relates the two subevents, but appears as a part of one of them.

The natural move is to split the problematic head and make a more explicit representation of the template. In this representation, the telic template is a phrase that takes eventualities as arguments, and is headed by the predicate *concat*. The initiating subevent appears in the specifier position and the result subevent appears in the complement. This is shown in (13).

(13) Telic template: concatenating a process and a state

The predicate *add_to* appears in the head of one of the ordered SEVs, together with the lexical predicate. This SEV, which comes first in the concatenation, takes the specifier position. The predicate in its head ‘applies’ to the specifier, entailing a process affecting a property of the specifier, while the complement ‘contributes’ this predicate to the eventuality (i.e. initiates the dynamicity). The lexical predicate that appears in the same head is interpreted as a kind of a modification of the predicate *add_to*, which specifies the property that is changing its value and/or the way in which this is done (it may be seen as an incorporated complement or modifier, see the discussion around the examples (7) and (8) above, as well as Harley 2003).

The aggregate interpretation of the modified telic template is that the complement of the phrase headed by the predicate *concat* is adjacent and appears after the specifier, and this is a crucial component of the initiating-result relation between the subevents. The initiating subevent specifies that the participant generated in the complement of this subevent contributes the notion of process. This process adds a certain value to some property of the participant in the specifier of this subevent. The telic eventuality terminates when this property reaches the value specified in the result subevent.

The predicate *concat* is necessary but not sufficient to derive the meaning of the initiating-result relation. Ordered concatenation between two simple eventualities does not entail that one of them initiates the other and that the other is therefore its result. The additional ingredient of the template that conspires with concatenation to derive this relation is the identity between the specifiers of the two subevents (marked as Participant₂). The aggregate interpretation is as follows:

- 1) In one subevent (E_{add_to}), the value of a certain property of one of the participants (Participant₂) undergoes a homogeneous accumulation;
- 2) This value accumulation is specified through the predicates appearing with the predicate *add_to* in the head of the initiating subevent;
- 3) The subevent in which the initiation and the process are taking place (E_{add_to}) is adjacent to and ordered before the other subevent (E);
- 4) This other subevent (E) also involves the Participant₂ and defines a particular value for its property that is under change in E_{add_to}.⁵
- 5) This value is defined relative to a third participant (Participant₃).

From now on, I will be using the label *VP* only to denote the structure corresponding to the telic template, with a concatenation of two SEVs. For stative eventualities and processes I will keep using the term *simple eventuality*, abbreviated SEV. SEV can appear alone, or as an argument of the VP.

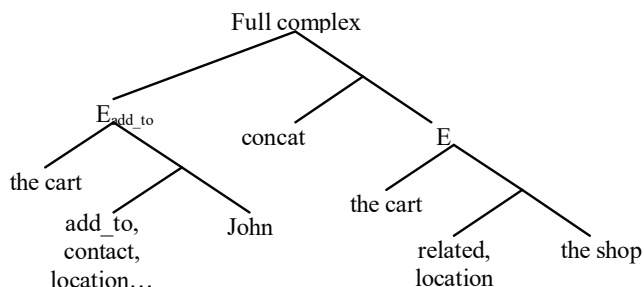
As argued in the rest of this paper, the properties of the structure which derive the listed steps are all, from the aspect of grammar, just properties of one possible structure, which is thus not special in any sense in the syntax alone. Structures without some of these properties are also possible, and they do appear in language. The fact that exactly this structure received the status of a template is probably motivated by its pragmatic aspects. This structure derives the meaning of a delimited change. While just a concept like any other in the abstract domain of grammar, in language use – the meaning of a delimited change is a frequently and important one. This might have triggered the grammaticalization of the relevant aspects of lexical entries associated with these meanings, leading to the appearance of functional items linked with the relevant semantic structure. In other words, the telic template is a pragmatically interesting case within the

⁵ Indexing is used for presentation only, to mark that the arguments in the two positions involve identical material.

wide range of possible syntactic structures. Its status in grammar, though quite universal in languages of the world, is not a universal of grammar, but rather an essentially pragmatic consequence of its frequency in use.

Let me illustrate the semantic components of the interpretation of the telic template listed above with a real sentence. Observe the example in (14).

(14) *Expanded telic template for 'John pushed the cart to the shop'*

In this example, John initiates a process which affects the location of the cart. This process is immediately followed by a state in which the location of the cart has the value 'at the shop'. The combination of the predicate *concat* and the identity of the material in the specifiers of the two SEVs derives the meaning of change. If this same property of the participant is being 'added to' in one SEV (the initiating SEV) and has a certain value in another which immediately follows it, i.e. the result SEV, then this property changes its value to the one specified in the result subevent. The specifiers of the two SEVs hence specify the Undergoer of the change.

The set of predicates in the head of the result subevent (E) corresponds to the lexical meaning of the preposition *at*, phonologically realized as *to* when heading the result subevent of a telic template. The property of the Undergoer that reaches its result value in this subevent is determined by the *location* component in the head position. The value of this property is specified by the component *related* in the same head position, which specifies that the property of location of the Undergoer is related to the Goal, i.e. the shop. The fact that the predicate *related* in fact operates over the predicate *location* signals that a further decomposition can be pursued within each of the SEVs, but I do not discuss this in the present paper.

The set of predicates in the head of the initiating SEV is lexicalized as the verb *push*. As discussed in Arsenijević (2006a:52-57), the meaning of certain verbs, like *kill*, *create* or *straighten*, involves a combination of predicates from the head of the initiating SEV with the Goal participant in the complement of the

result SEv (for instance *kill* involves both the result of someone being dead and the process that initiates this result). The predicate *location* in (14) determines the Undergoer's property whose value is changed, and the predicate *contact* (with probably a number of additional predicates) specifies the way in which it is done.

The ways of deriving different types of argument structure, such as unaccusatives and unergatives, which are discussed in the beginning of this section, still apply. In addition however, some facts about them are now more strongly motivated. For instance, it is now much clearer why the telic template is so bad if the Undergoer is not overtly specified. Without an Undergoer, the template cannot be formed, because the Undergoer is part of its definition (by the coreference of specifiers requirement over the two SEvs). In fact, as argued in 3.6 and 3.7, not only must the Undergoer be present, but it is also subject to certain syntactic and semantic constraints.

3. Summary

In this section I briefly presented a neutral model as the starting point in developing a better one. This structural model consists of two phrases, one of which is projected on top of the other, representing the result and the initiating subevent, linked by the predicate *lead_to*. Different underspecified variants of this structure represent different special argument structures, such as unaccusatives and unergatives. The complete structure, with its both phrases fully specified, derives a telic eventuality.

To solve some problems that the model faces, the predicate *lead_to* was split into two predicates: the predicate *add_to*, which contributes dynamicity, and the predicate *concat*, which relates the initiating subevent to the result subevent.

The extended model, representing the template of a telic eventuality, is labeled VP, and it is a phrase headed by the predicate *concat*, labeled VP, and its two phrasal arguments. The two arguments represent the process- and the state- subevent in the template, and the predicate *concat* specifies that the relation between them. The subevent in the specifier is headed by the predicate *add_to*, possibly in combination with some other predicates. The interpretation of concatenation ties up with the coreference between the specifiers of the two subevents in the *concat* phrase, an aspect that receives a detailed elaboration in section 3.

In this template, thematic roles like Initiator, Undergoer and Goal are derived from the structural relations and requirements. In the next two sections I discuss the ways to predict whether the reference type of the relevant argument will have effects on the reference type of the eventuality, without resorting to thematic roles.

The template defined in this way represents telicity as a decompositional property. Telic eventualities are complex: they consist of two simpler eventualities.

Telicity is identified with involving a result component, without resorting to effects of temporal intervals, properties of arguments and different modifiers, in line with the decomposition view of inner aspect. The next section elaborates on this choice, and heads towards a model that incorporates the quantificational view as well, arguing that the two views target different, although closely related, phenomena.

Quantificational aspects

1. Introduction: inner aspect and core telicity

So far three points are defined as crucial for the structure proposed for telic eventualities:

- 1) the predicate *add_to*, which brings in the process (dynamic) interpretation.
- 2) the predicate *concat*, which contributes to the initiating-result component.
- 3) the coreference between the specifiers of the two subevents.

In this subsection, I introduce the core of a novel approach to inner aspect and the so-called tests for telicity. It further develops the view of inner aspect that divides it into two different notions, one of which, discussed in section 2, will be referred to as telicity, and the other, yet to be defined, as the actual inner aspect. Although closely related, the distinction between these two notions leads to important theoretical advantages in the research of aspect. While telicity only relates to the initiation-result component, i.e. to whether an eventuality concatenates two subevents, inner aspect involves, and directly relates to, an additional semantic component: quantification.

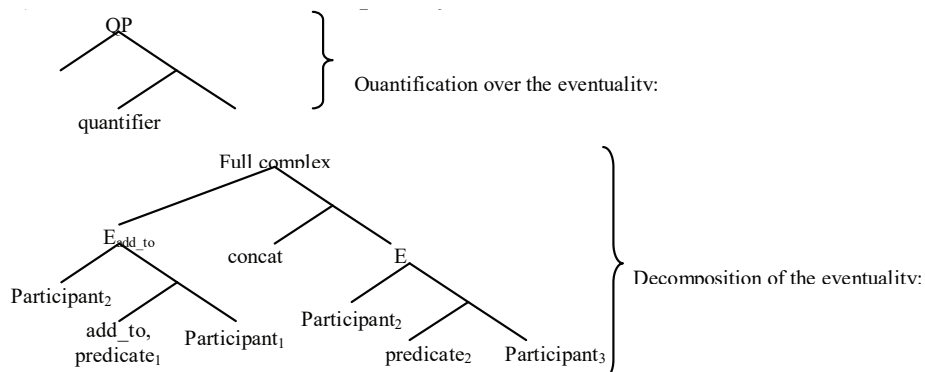
I argue that just as nominal predicates, eventualities may involve quantification, and that inner aspect is in fact a property related to the presence or absence of quantification over the eventuality. Inner aspect only indirectly reflects telicity. In this respect, I present the structure of the VP as fully parallel to that of the NP, in particular to the one proposed in Borer (2005a). Semantically and syntactically, the telic template directly corresponds to the domain of grammatical number in the NP (they both introduce the property of countability to the predicate of their respective expression), and inner aspect corresponds to quantification in the NP.

This means that I extend the model of the semantic and syntactic representation of eventualities presented so far by adding one more component, quantification. Crucially, this quantification is not inherited by the eventuality from its arguments or other elements: it is base generated on the VP representing an eventuality. This is not a radically innovative step: approaches such as Di Sciullo & Slabakova (2005) or Zhang (2002) argue for the important role of quantification generated on the eventuality. The present model, however, offers a

richer and more explicit elaboration of this aspect of the VP.

Quantification over the eventuality is introduced in a projection immediately over VP, which I label QP, as in (15). QP is headed by the same quantificational predicates that figure in nominal quantification.

(15) *Extended model: a quantified VP*

The parallel between quantification over eventualities and nominal quantification is full: both involve functional projections which introduce quantificational predicates to the structure over which they projects (for the structure in the nominal domain, see for instance Zamparelli 1995 and Borer 2005a). In many languages, including English, the quantificational layer over the eventuality has no overt realization, but may be reflected through quantification over the nonspecific arguments of the eventuality.

In the remaining of the paper, I use the terminology as in (16).

(16) *a. Telicity, taking two values:*

- 1) *atelic* – corresponding to simple eventualities;
- 2) *telic* – corresponding to the telic template.

b. Inner aspect, taking two values:

- 1) *homogeneous* – combining with *for-phrases* and not with *in-phrases*;
- 2) *non-homogeneous* – combining with *in-phrases* and not with *for-phrases*.

Telicity relates to whether the eventuality involves two subevents organized in a telic template, i.e. whether its interpretation involves the initiating-result structure. Inner aspect relates to the quantificational (or mereological), properties of eventualities, which are attested in tests of inner aspect (traditionally also called tests of telicity, but clearly not so in the terminological division that I introduced). I chose the values homogeneous and non-homogeneous because whether divisiveness and cumulativity have to go together is subject to debate (Arsenijević 2006a, ch. 2).

Once the representation of an eventuality is supplied with quantification, it should display some interaction with the (lack of) quantification over the

participants that are embedded in the eventuality. Such interactions, which especially involve distribution and scope, often appear between quantifiers within the same clause or within an even smaller domain such as VP. I argue that this is exactly how the well-known dependencies between inner aspect of an eventuality and the quantificational properties of its participants are instantiated. Furthermore, in certain well defined cases, the present model analyzes the quantification on the participants as a concord-like reflex of the quantification over the eventuality.

The general view that correlations between the quantificational properties of an eventuality and the quantificational properties of its arguments are a consequence of distribution between quantified expressions has been proposed in Jackendoff (1996) and Ramchand (2002). To my knowledge, however, no explicit technical elaboration of these ideas has yet been proposed in the literature.

I first discuss how and why participants of an eventuality receive quantification from the eventuality level. I show that this effect strictly depends on the nonspecificity of the participants.

2. Nonspecific arguments in telic eventualities

In this subsection I first briefly present the phenomenon of specificity and then concentrate on the global picture of its interaction with the quantification over the eventuality. The aim is to present a certain type of binding by higher predicates, that only nonspecific arguments of an eventuality may undergo. My major point is that, as already suggested in 2.2, predicates of arguments that are specific are not transparent for interactions with the predicate of the eventuality, or even higher ones. This is because they establish reference independently of the eventuality in which they appear as arguments. No such barrier is present in the predicates of nonspecific arguments, which therefore can be bound by the higher predicates. I propose a particular technical account for how and when this binding occurs, which also provides additional explanation for why exactly nonspecific arguments are available for this type of binding. In this domain, I concentrate on those aspects that I find relevant for the way inner aspect of an eventuality correlates with the quantificational properties of its participants.

With respect to the way they establish reference, NPs can be *specific* or *nonspecific* (this in fact holds for all phrases that can be referential, but only NPs are relevant for the current discussion). One way to define specificity is through the level of freedom in establishing reference: an NP is specific in a given context if a) the lexical component of its predicate determines a nonempty set that includes the referent of the NP as one of its members, and b) the NP nevertheless has no freedom in referring among the members of this set: the particular referent is unambiguously determined in the context. Unlike nonspecific use, specific use of

NPs requires that at least one of the interlocutors, or one of the animate referents in the discourse, knows a definite description, true only of the referent that the NP refers to. This is illustrated in (17).

- (17) a. *John saw the car.*
 b. *John saw a certain car.*
 c. *John saw some car or other.*

The sentences in (17a, b) both have specific direct objects. The specificity of the object in (17a), which is also definite, entails that it is a particular token of car that John saw, and that this token is determined independently of the sentence. This is possible because, being discourse-old, the referent was known to the speaker and all the collocutors before the sentence was uttered. The sentence in (17b) has a specific indefinite direct object. There is a particular car to which the relevant NP refers, although not all of the interlocutors know which exact car this is. Yet, the particular car still has to be identifiable independently of the sentence. One or more of the interlocutors, or perhaps only John himself, was able to identify the particular car that the sentence is talking about even before the sentence was uttered.

The sentence in (17c), as opposed to the other two, has a nonspecific direct object. It states that John saw some car, and due to the singular of the argument NP, there is one particular car that John saw in the eventuality that the sentence refers to. However, this particular car cannot be identified independently of the eventuality in which it was seen. Without this eventuality, the nominal expression *some car or other* refers to any car in the world. Only with the eventuality it gets a definite description (the exact car that is seen by John in the eventuality referred to in the sentence).

The point I want to make is that nonspecific arguments are referentially bound by the eventuality in which they appear. Their participation in the eventuality makes them specific for the further discourse, acting as a definite description. The particular referent of the NP is bound by the predicate of the eventuality. This binding is even more obvious, if the eventuality distributes over some other referent. The eventuality in (18) is distributed over reference times, which are under universal quantification.

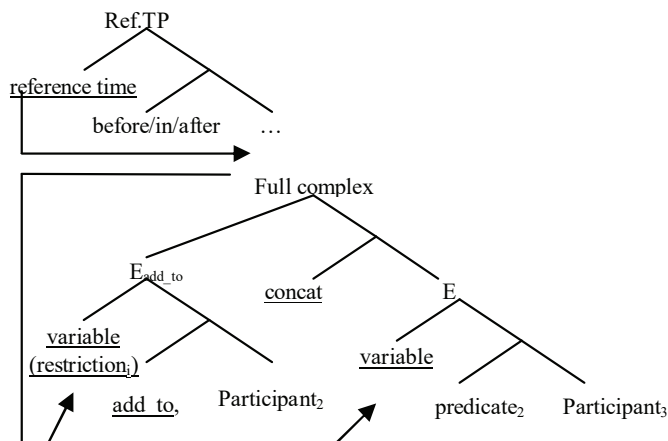
- (18) *Every time John drives someone else's car, he has an accident.*

This sentence can be paraphrased as follows: for every eventuality in which John drives a car which does not belong to him, there is an eventuality of John having an accident. This distributive reading for the two eventualities requires that there is an epistemic evaluation time (a temporal interval in which it is evaluated whether the sentence is true) for each pair of instances of the two eventualities. For every different epistemic evaluation time, there has to be a reference time. And at each of those reference times, there is a referent that can be described as

a member of the set of cars that do not belong to John and as the car that John is driving at the reference time. Each particular instance of the eventuality involves one car from the set of those that do not belong to John. The exact car is specified as the one involved in the particular instance of the eventuality. This means that the reference time referentially binds the eventuality, which in turn binds the nonspecific argument *someone else's car*.

In this view, a nonspecific participant can be seen as a locally bound variable: it is bound by the closest available quantified element. This can be the eventuality, as in (17c), or, though indirectly, the reference time as in (18). If bound by a specific element, this argument naturally also becomes specific in the discourse, as is the case in (17c). Independently of the eventuality, the NP cannot establish a unique reference. The eventuality provides, or mediates in providing, the nonspecific NP with a definite description. Assuming that the nonspecific argument is derived in the Undergoer position, this yields the form of the template in (19).

(19) *Telic eventuality template with a nonspecific Undergoer*

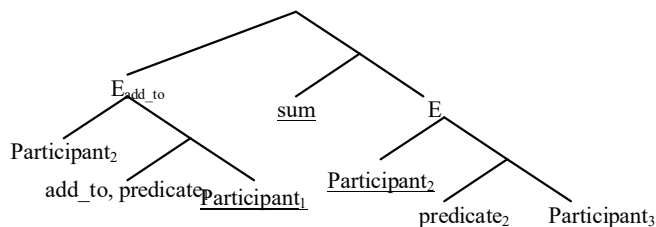

The nonspecific participant, here the Undergoer, is represented as a variable with a certain restriction. The restriction is in fact the property denoted by the nonspecific NP. Hence, the restriction denotes a set, and the Undergoer may refer to any member of this set. In (17c) this is the set of cars and in (18) the set of cars that do not belong to John. The variable in the Undergoer positions is bound by every predicate that c-commands them both, and which is of a kind that is absent from the predicate of the NP. For instance, if, like in (18), the NP lacks quantifying predicates, and the closest quantifying predicate in the c-commanding structure appears in the reference time argument, as presented in (19), the quantifying predicate of the reference time argument will bind the NP (via the eventuality, which also lacks a quantifying predicate). This leads to the distribution of the Undergoer over reference times. The same goes for the predicates of specificity and definiteness: if present in the higher structure, they will bind all the c-commanded NPs that lack these predicates.

If two or more nonspecific elements are present inside the VP, and if they have the same restriction, they come out as coreferential. This is due to the fact that since they have the same restriction, they determine the same set within which they may refer, and since they share all the same binders, they pick out from that set the same referent. The properties of the telic template are therefore preserved, including the coreferentiality of the two positions in which the Undergoer is generated.⁶ Without this property, if there were no guarantee that the two argument positions involve reference to the same participant, two orthogonal predicates would be concatenated, which does not derive the interpretation of initiating a result.

This illustrates one more property of the telic template. The predicate of concatenation can in fact be presented as a mere sum. I assume the standard definitions of the operations of sum and concatenation, like for instance used in Krifka (1998), where concatenation is a sum of objects that are adjacent and therefore do not have shared parts or intersections. The concatenation interpretation in the template comes from the identity of the two relevant participants in the SEVs that undergo the sum. The two SEVs undergoing the sum assign two different values to one and the same property of their arguments. If these two arguments happen to be coreferential, then the two SEVs cannot hold in the same temporal interval, which means that their sum can only be formed as a concatenation. The asymmetry aspect comes from the asymmetry of the syntactic structure (specifier vs. complement).

- (20) a. Head of VP contains the predicate *sum*; the interpretation of concatenation is derived by the fact that the two summed SEVs cannot overlap since they share one argument, but assign different values to one of its properties.
 b. The telic template with the predicate *sum*.

Back to the effects of specificity, for the reasons presented above, it is expected that specific nominal expressions show no interactions with the predicate

⁶ This relates to the notion of uniqueness proposed by Krifka (1992, 1998). A thematic role can specify that a certain participant shows uniqueness for a certain eventuality, and that an eventuality shows uniqueness for one of its participants. The account introduced here generalizes both these relations for all nonspecific participants: whatever participant is denoted by the nonspecific NP generated in some position, it is unique for one instance of the eventuality derived by the VP. Krifka's notion of uniqueness is slightly different, because it also involves the pragmatic knowledge about concepts like creation or consumption.

of the eventuality, or with the higher predicates in the structure. The example in (21) confirms this: the reading with a different specific car per reference time is out.

(21) *Every time John drives a certain car, he has an accident.*

Nonspecific arguments are expected to be bound by predicates of specificity and definiteness, which is confirmed by the fact that a nonspecific nominal expression used in a specific eventuality receives the status of a definite for the further discourse, like in (22).

(22) *A: John saw some car or other and went home.*

B: Was the car yellow?

Furthermore, we expect that if a nominal expression is base generated nonspecific and without predicates of quantification, and a predicate of quantification is present in the c-commanding structure, this quantifying predicate will bind the nominal expression, and it will be interpreted as distributed over instances of the referent that involves the quantifying predicate. I argue that this is exactly how the correlations between inner aspect and the properties of arguments emerge. Moreover, I argue that binding of the described type is the structural mechanism in which all distributive readings of nonspecific expressions are derived.

3. Correlations between inner aspect and the arguments of an eventuality

Let us consider the consequences of the view presented above for inner aspect. It has been observed, at least since Verkuyl (1972), that the inner aspect of an eventuality correlates with some quantificational properties of its participants. As shown in (23), if in a sentence with a telic non-homogeneous eventuality, one of the participants is replaced with a bare plural or with a mass noun, the tests indicate that the eventuality becomes homogeneous.

(23) *a. John pushed the cart to the shop in ten minutes/?for ten minutes.*

b. John pushed the cart to shops for ten minutes/?in ten minutes.

c. John pushed carts to the shop for ten minutes/?in ten minutes.

Many linguists (including Verkuyl 1972, 1993; Krifka 1992, 1998 and Borer 2005b) have developed accounts in which the inner aspect of an eventuality is sensitive to the (properties of) quantification of its participants. They assume that this quantification is always determined independently of the eventuality, and that the relevant NPs are generated in the relevant position in a VP, fully specified for their quantificational properties. The eventuality itself is not considered to have proper independently generated quantification, although some sort of quantification can be introduced through temporal adverbials of quantification, as in (24).

- (24) a. *John pushed the cart to the shop twice.*
b. *John pushed the cart to the shop several times.*

In this section, I present an account of the relation between inner aspect and the quantification on its participants that includes the opposite direction as well. I argue that predicates of eventualities may involve independent quantification, in the same way as nominal expressions do, and that this quantification may bind the nonspecific arguments of the quantified eventuality. This binding may leave a trace in the form of a lexicalization of the binding quantifying predicate on the bound nominal.

I also argue that the so-called tests for telicity only diagnose quantification over the eventuality, and not telicity as defined in this paper. Because the quantification diagnosed by the tests can be reflected on the nonspecific participants of an eventuality, although this is not where it is base-generated, the impression is created that the quantification of participants has an effect on inner aspect. The effects actually go the other way around: the quantification of the eventuality, i.e. its inner aspect, is lexically reflected on the nonspecific argument(s) that it binds.

Crucially, this means that the syntactic form of an eventuality may contain a quantificational specification, just like the nominal arguments of that eventuality may contain quantificational specification. Both can also remain quantificationally unspecified, in which case homogeneous meanings are derived.

Let us start from the facts illustrated in (25), which show that the inner aspect of an eventuality only manifests sensitivity to the quantificational properties of its nonspecific arguments.

- (25) a. *John pushed the (five) carts to the shop in ten minutes/?for ten minutes.*
b. *John poured the (five glasses of) water into the barrel in ten minutes/?for ten minutes.*
c. *John pushed certain (three) carts to the shop in ten minutes/?for ten minutes.*

The quantification over the definite and therefore also specific NPs in (25a-b) has no effect on telicity. The same holds for the specific indefinite NP in (25c), if the interpretation is excluded in which only the kind of carts is specific and not the actual referent. Whether they involve numerals, quantifiers or just definite or specific plurals does not matter for inner aspect: the eventualities are non-homogeneous. This has traditionally been treated by postulating a relevant property in each of the domains, and defining mechanisms in which the two properties can influence each other (e.g. Verkuyl 1972). The relation established between the eventuality and its arguments is bidirectional: properties of eventualities may transfer onto the arguments and properties of arguments may transfer onto the eventualities in which they appear. I present an alternative explanation, which is theoretically simpler, arguing that the relation between the eventuality and its arguments goes in only one direction: predicates of the eventuality can bind its arguments. This leads to a less costly theory, in which

only one tool: predication into the c-commanded domain, is used to account for all the effects of correlations between the inner aspect of the eventuality and the surface forms of nominal expressions representing the arguments.

In the approach argued for here, the observed behavior of specific arguments means that specificity presents a barrier that blocks the quantificational and specificity-related predicates of the NP from interacting with the corresponding predicates of the eventuality. In other words, being generated as specific, the NP cannot be bound by any of the predicates of the eventuality. Only nonspecific NPs can be bound by the eventuality, and only nonspecific argument NPs show a real correlation between their quantificational component and the inner aspect of the eventuality. Empirically, specific NPs correlate indeed only with the non-homogeneous inner aspect and nonspecific NPs correlate with both values of inner aspect. To sum up, comparing the examples in (25) to those in (23), we reach the conclusion in (26).

(26) Only the quantificational properties of nonspecific participants in an eventuality display correlations with inner aspect.

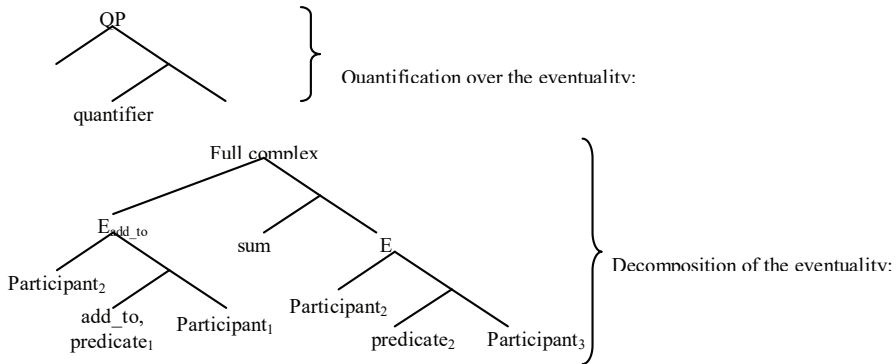
So far, this approach can be taken as a purely theoretical turn, which captures the facts as well as previous theories. One of the goals of the remainder of this paper is to illustrate both the theoretical and the empirical advantages of this approach. First, however, I provide a more detailed picture of the approach itself.

As observed above, nonspecific participants are bound by the structure in which they are embedded. This may yield three types of cases:

1. the nonspecific participant has no quantification and no grammatical number of its own and therefore, in addition to specificity, receives both properties from the eventuality in which it appears, or from some higher predicate (issues of grammatical number in the domain of eventualities is discussed later in this section).
2. the nonspecific participant has its own grammatical number, and is bound by the eventuality or by some higher structure only for quantification and specificity.
3. the nonspecific participant is specified for quantification, and only lacks specificity, so it gets bound by some higher structure which is specified for this property, usually the reference time.

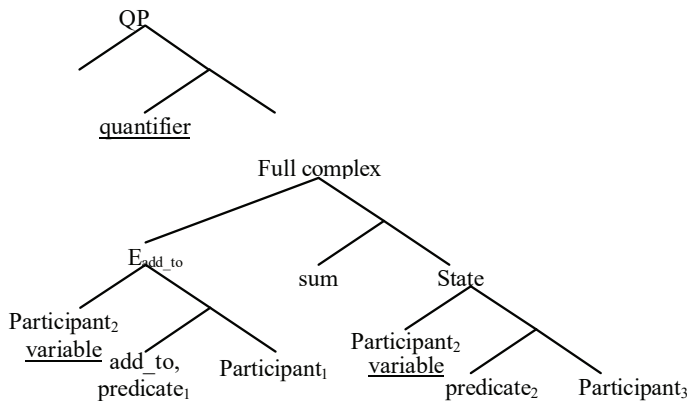
Let us look again at the structure in (15), repeated in (27), and see how it can be used to represent the binding relations between argument NPs and the higher predicates, in particular the quantifier over the eventuality.

(27) *Extended model: a quantified VP*

Let us take an eventuality in which one of the participants is a variable, and let that participant be the Undergoer. The structure will be as in (28).

(28) *Quantified template*

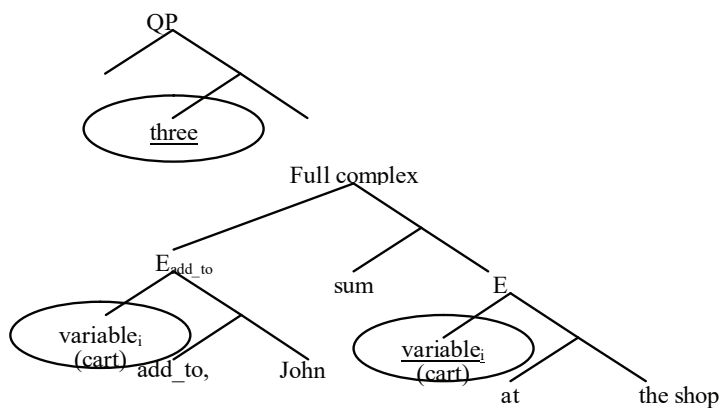
That the Undergoer is a variable means that it is nonspecific and crucially non-quantified. It therefore appears as a variable with respect to quantification and is bound by the quantifier over the eventuality. If, as it is the case with English, the language in question does not have morphemes which can lexicalize quantifiers over eventualities, it is impossible to overtly mark that the structure of the eventuality involves quantification. However, in a case such as the one presented, in which the quantifier binds a NP inside the eventuality, the visibility of the quantification can be regained by lexicalizing (a concord marking of) the quantifier on this NP. This creates an ambiguity: the nonspecificity of the NP signals that the quantifier that it bears may be generated on the NP, but also alternatively on the predicate of the eventuality.

In general, there are three interesting cases of this kind of binding. One is that an overt quantifier is generated in the QP that gets a reflex on one or more nonspecific participants, as in the example in (29) for the reading in which there are three eventualities of eating a single sandwich. This also applies to the eventuality in (30). The second involves a singular eventuality; then, the relevant participant(s) surface(s) in the singular, as in (29b). Finally, it is possible that there is no quantificational predicate at all, in which case a bare VP is projected. As discussed below, a bare VP corresponds to a bare plural in the nominal domain. This level also has the potential to bind nonspecific participants, provided that they lack grammatical number, and these participants can therefore surface as bare plurals, as in (29c).

- (29) a. *John ate three sandwiches.*
 b. *John ate a sandwich.*
 c. *John ate sandwiches.*

A structural representation of a typical example is given in (30).

(30) *Quantified VP of ‘John pushed three carts to the shop’*

The quantifier *three*, which is base-generated to quantify over the eventuality, binds the variable inside the eventuality (the Undergoer, *cart*).

It is crucial for the structure above that the Undergoer is generated without the predicates of quantification and specificity. If it were generated as a quantified NP, it would not be bound at all and the quantifier over the eventuality would be left without lexicalization and hence invisible (unless other strategy applied). The quantifier *three* in (30) has no overt realization in the position where it is generated – in the predicate of the eventuality. It only has a concord reflex on the NP that it binds, which is in fact how it is made visible. The nonspecificity of the Undergoer preserves the information in the sentence in (30) that the quantifier may have originated at the eventuality level, where it quantifies over the entire VP and not only over the participant.

The fact that there is also an alternative structure available for the same sentence, i.e. that the quantifier *three* is base-generated on the NP, does not present a problem for this analysis. It simply represents an instance of structural ambiguity. The reading corresponding to this alternative structure is often referred to as the collective interpretation of the relevant NP. Finally, there is also a reading in which the phrase *three carts* is specific. In this case too, the quantifier is base-generated within the NP.

More complicated cases are possible as well, such as for instance one where a quantified eventuality involves more than one non-quantified nonspecific participant. In this case, there are two options for structural representation. One is that the quantifier appears on each variable NP, as in (31a). The other is that the quantifier is lexicalized on only one of the variable participants, while other such NPs appear as definite and in the plural, and are interpreted as distributed over the NP that lexicalizes the reflex of the quantifier, as in (31b). I remain agnostic as to the way definite nominal expressions as in (31b) are generated and whether they distribute, noting only that this definite NP is similar to other types of non-discourse-old NPs with a definite article, such as *the car* in (31c).

(31) a. *John pushed three carts to three shops.*

b. *John pushed three carts to the (respective) shops.*

c. *A taxi-driver left the car and ran away. / The car of a taxi driver can be good.*

In this subsection, I proposed a further extension to the model, which introduces a layer of quantification over the VP. The motivation for this comes from the fact that quantified eventualities can be conceptualized, and are often referred to by linguistic expressions. This implies that the conceptual representation of an eventuality may involve quantification, and consequently, that it is represented in syntax with an own quantificational predicate. I made a distinction between telicity and inner aspect by associating the latter to the layer of quantification, and the former to the structure of the VP. They bind non-quantified NPs that represent the participants and trigger a kind of concord on the bound NP. In the following two subsections, I argue that VP corresponds to the nominal bare plural, as a projection that specifies the predicate derived to involve a (particular) unit of counting.

This simplifies the traditional view, by excluding any transfer of semantic properties from the arguments to the predicate of the eventuality. The only direction of transfer is from the eventuality to its arguments, and it takes place via the described kind of binding. Eventualities may or may not involve the quantificational predicate; if they do, they are homogeneous, if not – non-homogeneous. As discussed in the next two subsections, the only property of the remaining part of the predicate of the eventuality that has any effects on inner aspect is whether it involves the telic template, i.e. whether it defines the unit of counting, required by most quantificational predicates. Other components, including properties of arguments, are orthogonal to inner aspect.

Not all nonspecific NPs are generated as non-quantified. Consider the reading of (32a) with only one instance of the eventuality of eating, involving a participant that consists of three sandwiches. A more serious problem is that, at least at first sight, it seems that not all the non-quantified participants are bound by the QP (and the VP) of the eventuality. Observe in this respect (32b): in one reading there are three instances of the eventuality in which a single student drinks wine, but the nonspecific Undergoer still appears as a mass noun – not even as bare plural.

- (32) a. *John ate three sandwiches.*
b. *Thee students drank wine.*

For the former type of cases (32a), the natural step is to consider that the quantifier is base-generated on the participant and not on the eventuality. But then one should not expect that the quantifier on the participant has any effects on the inner aspect of the eventuality. I argue that this is a correct prediction and that the eventualities with quantified participants are, just as expected, ambiguous between the homogeneous (bare plural, i.e. iterative) and the non-homogeneous (singular) reading. This is due to the possibility that the specific and quantified NPs be collectively bound by the bare plural of the VP and, if specified, the singularity of the eventuality.

The latter type of problematic VPs (32b) is countable, but it has arguments surfacing as mass nouns. I argue, however, that in these cases the mass NPs have a partitive meaning, and are embedded as partitive complements within extremely light arguments in the relevant positions. They are not direct arguments of the VP and therefore do not get bound by the quantification of this VP. Together with some other questions, these problems are analyzed and discussed in the remainder of this section.

4. Mereological relations

This subsection deals with the relations between the inner aspect of an eventuality and the mereological properties of the NPs expressing its participants. The discussion so far has presented one possible way in which this relation can be established directly by means of predicate-binding and quantification.⁷ This differs

⁷ In this paper, I emphasize the importance of the relation established between a certain predicate and constituents that it c-commands, and which lack the corresponding predicate in its structure. In such a configuration, the lower c-commanded constituent, if non-specific, is fully dependent on the c-commanding predicate. For this relation, I use the term *binding*. This is, however, not the exact configuration usually referred to as binding, above all because binding takes place between referents, not predicates. Perhaps the proper term to use therefore is *predicate-binding*. I continue to use the term *binding* anyway, not only because it is shorter, but also because I do not exclude the possibility that various other instances of binding can also be accounted for in terms of the described configuration.

from traditional views. Most authors who try to establish a semantic link between these two phenomena use the mereological properties of the predicates of units of these types (see for instance Krifka 1992 and 1998, Verkuyl 1993, Borer 2005b).

Mereological approaches are based on the properties of predicates related to the part-whole relation between their arguments. At the core of most such approaches are two properties, divisiveness and cumulativity, which are defined as in (33).

(33) *cumulativity*: $\forall P.CUM(P) \Leftrightarrow [\forall x, y.P(x) \wedge P(y) \Rightarrow P(x \oplus y)]$; Krifka (1998)

*A predicate P is cumulative iff whenever it holds for two entities x and y it also holds for their union (\oplus stands for the sum relation, an idempotent, commutative and associative function from the Cartesian product over a type, in this case the one of predicates, to the type itself: $UP \times UP \rightarrow UP$).
divisiveness: $\forall P.[DIV(P) \Leftrightarrow [[\forall x.P(x) \Rightarrow \exists y.P(y) \dot{\cup} y < x] \dot{\cup} \dot{\cup} [\forall x,y.P(x) \dot{\cup} P(y) \dot{\cup} y < x \Rightarrow P(x-y)]]]$;*

Borer (2005b)

A predicate is divisive iff when it holds for an entity x, it also holds for at least one other entity y which is a part of x, and when P holds for x and its part y, it also holds for the complement of y with respect to x.

Divisiveness and cumulativity relate to the predicates of both nominal expressions and eventualities. If both properties are absent, we speak of quantization and if they are both present, of homogeneity. Predicates of telic eventualities are argued to lack cumulativity (Krifka 1998), or either (or both) of these properties (Borer 2005b).⁸ It has also been observed (see especially Tenny 1994) that there is a correlation between the presence of these properties in the predicate of the eventuality and its presence in the predicates of some of its participants.

Whether a predicate is cumulative and/or divisive depends crucially on whether it involves any quantification and, if so, what type of quantification. Since quantifiers tend to be phonologically realized on nominal expressions, the cited authors have all assumed that the quantifying predicates are generated in the NP and then possibly transferred onto the eventuality. The present approach takes the opposite direction.

All the tests for inner aspect are based on the compatibility of different values of inner aspect with some predicates that project higher than the structural domain in which inner aspect receives its value. All four classical tests for inner aspect, represented in (34), involve temporal modification and probably also reference time.

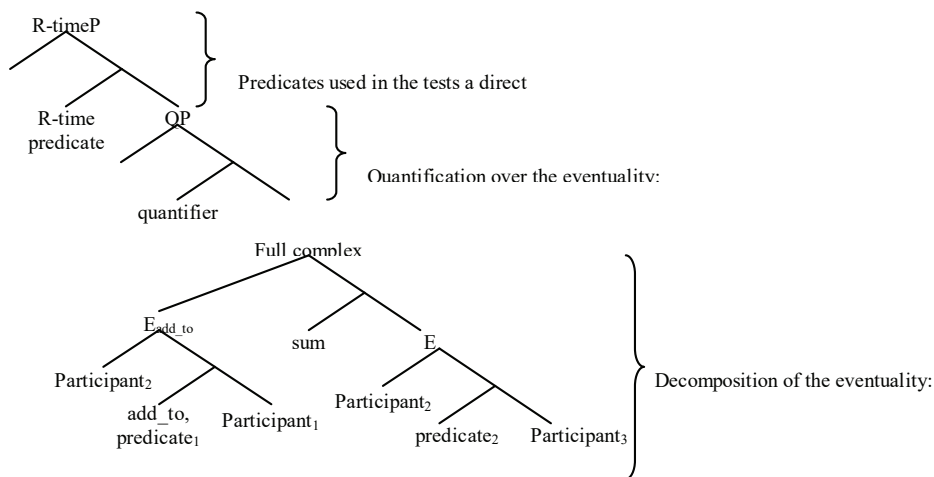
⁸ For Krifka, not all telic eventualities are non-divisive and non-cumulative: there are also other ways to derive telicity, such as delimiting the temporal interval of the eventuality. However, the most directly relevant case in the present discussion involves deriving Krifka's telicity from the mereological properties of the predicate of the eventuality and I usually only consider this one.

- (34) a. *John is killing Bill. \neg/\rightarrow John has killed Bill.*
 b. *John finished drinking the soup.*
 c. *John killed Bill in ten minutes/?for ten minutes.*
 d. *John drank the soup on Friday and on Saturday. – NON-AMBIGUOUS: 2 pushing eventualities.*

This is most obvious for the progressive test in (34a), which is based on the aspectual difference between present or past progressive and present perfect. The aspectual verb test in (34b) involves an explicit ordering with respect to reference time, although it also detects more fine-grained aspectual classes, rather than mereological properties. The temporal adverbial test in (34c) clearly deals with reference time, just as well as the conjunction test in (34d).

The introduction of the reference time and its ordering with respect to the temporal interval of the eventuality takes place at a structural level higher than the quantification over VPs. It is probably one of the structurally the lowest (and therefore most local) projections above the QP and, naturally, it interacts with the contents of the QP (a phenomenon traditionally described as selectional restrictions). In this view, the tests in (34) show the compatibility of inner aspect (QP) with some particular predicates projected on top of the relevant structure.

(35) *The projection specifying reference time immediately above QP*

This means that tests for inner aspect only access the QP and that the structure lower than the QP can be ‘inspected’ only to the extent that it is reflected in the presence vs. absence of the QP, or in its particular contents. Therefore, mereological properties relevant for the results of the tests for inner aspect are read off the level of the QP, and not in the structure below this projection.

To be more precise, similarly to Borer (2005b), I relate homogeneity to the lack of any quantificational predicates, i.e. lack of a QP, and non-homogeneity to the presence of such a predicate, i.e. to the presence of a QP. Tests for inner aspect are sensitive to the presence of this projection. For instance, as argued for different reasons Arsenijević (2006a, ch. IV), the progressive, the perfect, the perfective and the secondary imperfective all require the presence of a QP. Similarly, temporal *for*-phrases combine only with structures that already involve a quantificational predicate and *in*-phrases with those that lack one.

In this way, the division of aspectual phenomena in the VP in terms of inner aspect and telicity allows us to identify that the locus of the mereological properties lies in the quantification that the eventuality involves, rather than in any of the participants or in the decomposition of the eventuality. The fact that the mereological properties of an eventuality sometimes correspond with those of its participants does not indicate that the properties of the participants are assigned to the eventuality. On the contrary, the properties of the eventuality are in certain cases assigned to the participants by the mechanism that has been introduced in this section. Divisiveness and cumulativity are related to a level that is, both in syntax and in semantics, higher than that of core telicity. While telicity is related to whether the VP consists of two concatenated SEVs or it involves only one SEV, the mereological properties of an eventuality depend on the quantification that can appear on top of this structure.

Concluding and evaluating remarks

In this paper, I presented a new model of eventualities in syntax. It establishes a strict parallel between the NP as accounted for in Borer (2005a) and the projections of the VP. SEVs can be used to build a semantically richer structure when they appear as arguments of the predicate *sum*. If it happens that in such a structure, one SEV is dynamic, corresponding to a process, and the other is stative, and in addition that the same participant appears to have a property affected in the dynamic SEV and to bear a certain value for the same property in the state, the interpretation of change is derived. In such a structure, the interpretation of concatenation is the only available one for the predicate *sum*, and the relation of initiation and result is established between the two SEVs. I call this structural pattern the telic template. This is the only way to derive a telic eventuality, and telicity comes from the concatenation, in which stative SEV defines the termination of the eventuality. The dynamic SEV is interpreted as initiating the termination. For the telic template I used the label VP.

I argued that the telic template derives a unit of division for the predicate of the eventuality and that it corresponds in this way to grammatical number, or the classifier, in the nominal domain. The unit of division of a telic eventuality is the instantiation of the single concatenation that defines it.

Finally, an eventuality can be quantified. The quantifier of an eventuality is generated in the projection that appears immediately above the VP, and which I labelled QP. The quantifier over a VP normally has no lexical realization and it can only be reflected as a nominal quantifier over one of the arguments of the eventuality. This happens if the argument in question is originally generated as a non-quantified nonspecific NP. Lacking its own quantification, it can be bound by the quantifier over the eventuality, and as a reflex of this binding, it lexicalizes a corresponding nominal quantifier. This mechanism of lexicalization is presented as yet another type of concord, similar to the negative concord in which the negation over an eventuality appears overtly on its nonspecific arguments. Overt lexicalization of quantification over the eventuality in languages like Chinese further supports the account.

The model proposed reconciles the decompositional and quantificational approaches to eventualities. The phrase most relevant for the decomposition of the eventuality – VP – also has very direct effects on the quantificational structure of the predicate that is derived. It is therefore at once a representation of the semantic decomposition of telicity and a well-defined functional projection that corresponds to grammatical number in nominal expressions, and licenses the projection of quantification.

References

- Arsenijević, B. 2006a. *Inner aspect and telicity: the decompositional and the quantificational nature of eventualities at the syntax-semantics interface*. Utrecht: LOT Publications.
- Arsenijević, B. 2007. "Phases as complete referential expressions." In C. de Cuba & I. Mitrović (eds.), *Proceedings from the Novi Sad Generative Linguistics Workshop 2006*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Arsenijević, B. & Hinzen, W. 2007. "The status of semantics in the language faculty." MS. University of Amsterdam, Durham University.
- Borer, H. 2005a. *Structuring sense, Volume 1: In name only*. Oxford: Oxford University Press.
- Borer, H. 2005b. *Structuring sense, Volume 2: The normal course of events*. Oxford: Oxford University Press.
- Chomsky, N. 2001. "Derivation by phase." In M. Kenstowicz (ed.) *Ken Hale, a Life in language*. Cambridge, MA: MIT Press: 1-52.
- Di Sciullo, A.-M. & R. Slabakova. 2005. "Quantification and aspect." In A. Van Hout, H. de Swart & H. J. Verkuyl (eds.), *Perspectives on aspect*. Dordrecht: Kluwer: 61-80.

- Hale, K. & S. J. Keyser 1993. "On argument structure and the lexical expression of syntactic relations." In K. Hale & S. J. Keyser (eds.), *The View from Building 20*. Cambridge, MA: MIT Press: 53-109.
- Harley, H. 2003. "How do verbs get their names? Denominal verbs, manner incorporation, and the ontology of verb roots in English." Ms., University of Arizona.
- Jackendoff, R. 1996. "The proper treatment of measuring out, telicity, and perhaps even quantification in English." *Natural language and linguistic theory* 14: 305-354.
- Krifka, M. 1992. "Thematic relations as links between nominal reference and temporal constitution." In I. Sag & A. Szabolcsi (eds.), *Lexical matters*. Stanford, CA: CSLI Publications: 29-53.
- Krifka, M. 1998. "The origins of telicity." In Susan Rothstein (ed.), *Events and grammar*. Dordrecht: Kluwer: 197-235.
- Larson, R. 1988. "On the double object construction." *Linguistic Inquiry* 19: 335-392.
- McNay, A. 2006. "Information structure at the phase level." In L. Mackie and A. McNay (eds.) *Online Proceedings of LingO - the first University of Oxford postgraduate conference in linguistics*.
- Parsons, T. 1990. *Events in the semantics of English: a study in subatomic semantics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Ramchand, G. 2002. "First phase syntax." Ms. Oxford University.
- Svenonius, P. 1996. "The verb-particle-alternation in the Scandinavian languages." Ms. University of Tromsø.
- Tenny, C. 1994. *Aspectual roles and the syntax-semantics interface*. Dordrecht: Kluwer.
- Verkuyl, H. 1972. *On the compositional nature of the aspects*. Dordrecht: Reidel.
- Verkuyl, H. 1993. *A theory of aspectuality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zamparelli, R. 1995. *Layers in nominal structure*. Phd dissertation. University of Rochester.
- Zhang, N. 2002. "Counting and classifying eventualities in Chinese." Ms. <http://www.usc.edu/dept/LAS/ealc/chinling/articles/Classification.PDF>.

Boban M. Arsenijević

DVODELNI MODEL UNUTRAŠNJEG ASPEKTA I TELIČNOSTI

Rad predstavlja novi pristup sintaksi i semantici događaja koji miri dva tradicionalna tipa analize unutrašnjeg aspekta – onaj zasnovan na semantičkoj dekompoziciji događaja na poddogađaje (uzročne, procesne, rezultatske) i one koji pristupaju iz ugla svojstava kvantiteta, najčešće modelovanih mereološkom semantikom. Rad pokazuje da dva tipa analiza nisu međusobno isključivi, i ne nadmeću se za status bolje teorije, već se dobro kombinuju u jedinstvenu teoriju sa širim i dubljim empirijskim domenom. Osnovni argument za ovakav stav zasnivaju se na rasvetljavanju međusobnih veza i uslovljenosti dekompozicijskih i kvantitativnih svojstava događaja.

Ključne reči: unutrašnji aspekt, teličnost, brojivost događaja, kvantifikacija, slaganje.

ОДРИЧНА РЕЧЦА α - У ГРЧКОМ И ЊЕНИ СРПСКИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ

У раду се у складу са традиционалним конфронтативним проучавањем два типолошки и генетски различита језика, грчког и српског истражује универзална лингвистичка категорија творбе уз одричну речцу. На нивоу лексике анализиран је најчешћи начин синтетичке негације у грчком са партикулом α - и њени преводни еквиваленти који су у корпусу углавном изражени префиксима *не-* и *без-*.

Кључне речи: грчки, српски, речца, одрицање.

1. Одрицање – Врсте одрицања

1.1. У међуљудском комуникацијском чину примећује се учестала језичка универзалија негације, будући да „лица која говоре не прихватају постојање неког ентитета у ширем смислу, јер према њиховом мишљењу, нешто што су чули о себи, не важи или својим сабеседницима приписују, попут става или очекивања, оно што није речено.“ (Велудис 2005: 15)

1.2. Баш у тој чињеници леже међујезички осврти којим се истражује значење негативних префикса, али и врста узроковане негације. О томе Круж (Cruse 2006) истиче да комбинација негативног префикса и одговарајуће основе резултира са пет врста одрицања:

- а) *логичко одрицање:* „могуће“ – „немогуће“ = „немогуће“ је логички еквивалент „није истина да је могуће“;
- б) *поларно одрицање:* „симпатија“ – „антипатија“ = „антипатија“ није еквивалент „није истина да постоји симпатија“, јер та структура може да значи и „постоји индиферентност“;
- в) *инверзно одрицање:* „обући“ – „свући“;
- г) *лишавајуће одрицање:* „одмрзнути“;
- д) *евалуцијско одрицање:* „љубазан“ – „нељубазан“.

¹ asimopoulosp@yahoo.gr

2. Изражајна средства негације у грчком и српском језику

- 2.1. У грчком граматичари (Клерис-Бабиниотис 2005: 365) разликују:
- а) *граматичку негацију*: манифестује се на синтаксичком нивоу и отелотворује се речцама *δεν, μη(ν)* (не); прилозима *όχι* (не), *μπα* (немогуће је), *ποτέ* (никад), *πουθενά* (нигде); предлозима *δίχως, χωρίς, άνευ* (без); заменицама *κανείς - καμία - κανένα* (ниједан).
 - б) *лексичку негацију*: изражава се речима које се представљају као аутентични носиоци одрицања, односно речима изведеним морфемама *α-, ζε-, απο-, αντι-*.

2.2. У српском негација се постиже:

- а) негативним партикулама *не, ни*; б) неодређеним заменицама *нико, ништа, никакав*; в) прилозима *нигде, никад, никако*; г) везницима *ни – ни, нити – нити*; д) одричним глаголским обликом *нема* или глаголима са супротном значењском нијансом *одбити*; ђ) предлогом *без*; е) префигираним речима уз негативне *не-, без-, а-, и-*; ж) потврдним структурама (Баш си у праву!) чија интонација и ред унутарреченичних чланова одражава индиректну негацију (Јесперсен 1917: 22).

3. Дефиниција грчке одричне речце *α-* и српских *не-, без-*

3.1. Најучесталију фреквенцију у творби негираних речи показују префикси *α-* у грчком, а *не-, без-* у српском.

3.1.1. Новогрчка Граматика (Триантафилидис 1941) партикуле *α-(ανα-, αν-)* сматра фундаменталним морфемама које указују на негацију или лишење другог дела сложене речи.

3.1.2. Према Речнику Новогрчког (РН 1998) негативни префикси *α-, αν-* означавају: i) уз придеве: појам супротан од коренске речи (*αβέβαιος*: **несигуран**) и немогућност (*αδικαιολόγητος*: **неоправдан**); ii) уз именице: недостатак или одсуство ситуације означене основном речи (*ανελευθερία*: **неслобода**); iii) са глаголима: контраст у вези са основном речи: *ατυχώ* (бити **несрећан**).

3.1.3. Бабиниотис (РНГЈ 1998) наглашава да се ради о негативном префиксу старог и савременог грчког који бележи одрицање (*άγνωστος*: **непознат**), чија се етимологија (индоевропски *n-) подудара у другим језицима: латински **in-**ops (сиромашан); санскрит **an-**udrah (безводан); немачки **un-**klar (нејасан); енглески **un-**able (неспособан). Пред сугласником

који је у древном грчком имао дигаму ($\acute{\alpha}\epsilon\rho\upsilon\omicron\varsigma$: лењ) или спиритус аспер ($\acute{\alpha}\upsilon\lambda\nu\omicron\varsigma$: неиспаван) јавља се као α - и пред самогласником као $\alpha\nu$ - ($\alpha\nu\acute{\alpha}\zeta\iota\omicron\varsigma$: безвредан).

3.1.4. Међутим у придевима префигираним са одричним префиксом α - често се јавља, и то у колокацијама, пренос из лишавања у наглашавање. У том случају именице презентирају конкретно стереотипско обележје (величина, интензитет, квалитет) у таквом степену чије прекорачење омогућује обистињавање појма означеног глаголом - основом: $\alpha\sigma\upsilon\kappa\rho\iota\tau\epsilon\varsigma$ $\tau\iota\mu\acute{\epsilon}\varsigma$ = неупоредиве цене, $\alpha\nu\epsilon\acute{\iota}\pi\omega\tau\eta$ $\chi\alpha\rho\acute{\alpha}$ = неизрецива радост.

3.1.5. Српски истраживачи (Бошков 1981; Гортан-Премк 1987; Грицкат 1961–1962; Московљевић 1966; Мразовић-Вукадиновић 1990; Оташевић 1995–1996; Пипер 2005: 963–982; Радовановић 1990; Радовић-Тешић 1987; Ристић 1961–1962) опширним радовима илустровали су четири главне функције префикса **не-**: i) формирање антонима (**несрећа**); ii) приписивање негативне конотације (**невреме**); iii) одсуство обележја (**неискрен**); iv) обликовање парова (проходан- **непроходан**).

3.1.6. К томе префикс **без-** функционише као носилац негације сложене речи чији је први део (**безбрижан**) или бележи одсуство својства (**бесмисао**). Најчешће се „комбинује са суфиксом -је у именицама које значе стање: *безнађе, беспуће, безумље, безакоње, безвлашће, бесцење*“ (Клајн 2002: 204).

4. Корпус

Корпус за анализу грчког језика сачињен је на основу оригиналног текста романа чији је аутор Дидо Сотириу “ Ματωμένα χόματα “, а српски еквиваленти су ексцерпирани из превода „Земља натопљена крвљу“.

5. Класификација примера

У корпусу је укупно пронађен 71 пример од којих је 67 са I) одричним префиксом α - и II) 4 са емфатичним α -. Конкретније уочавамо: а) 59 придева; б) 8 именица; в) 2 глагола. Што се сложеница са емфатичним α - тиче, наилазимо на: г) 1 придев; д) 1 именицу и ђ) 2 глагола.

6. Одрична речца

6.1. Придеви

Код ексцерпираних негираних придева у осам (8) случајева основу сачињава придев, у осамнаест (18) именица и у тридесет три (33) глагол.

I. одрична речца α- (αν-) а) придеви / придеви		
ГРЧКИ ТЕКСТ	ЕТИМОЛОГИЈА	СРПСКИ ТЕКСТ
1. άγνωστο (109)	< α + γνωστός = познат	непознато (92)
2. αδέξια (329)	< α + δεξιός = десни, спретан	неспретно (284)
3. αδύνατο (195)	< α + δυνατός = могући	нема говора (165)
4. ακίνητες (265)	< α + κινητός = покретан	непомичне (227)
5. ανήσυχες (22)	< αν + ήσυχος = миран	немирне (18)
6. αόρατο (253)	< α + ορατός = видљив	невидљивим (217)
7. ασήμαντες (236)	< α + σημαντικός = важан	незнатне (201)
8. αφιλόξενα (111)	< α + φιλόξενος = гостољубив	непроходне (93)

6.1.1. Очигледна је карактеристика грчких придева изведених од придева чување морфолошког идентитета, факат који олакшава семантичку препознатљивост саставних делова и стога и самих сложеница.

6.1.2. Вреди споменути да се негативна речца додаје углавном придевима на -ος, -η, -ο и само једном на -ύς, -ιά, -ύ (**ανάλαφρος** < αν- + ελαφρός), док изузев (**ανήσυχες** < αν- + ήσυχος) и **αφιλόξενα** (< α- + φιλόξενος) узрокује пренос акцента са последњег на претпоследњи слог.

6.1.3. Позитивну конотацију представља једна сложеница, односно **ανάλα- φρος**, док су остале негативног карактера, мада се у метафоричкој нијанси употребљавају уз позитиван смисао (**ανήσυχο παιδί**: несташно дете; **ανήσυχος άνθρωπος**: студиозан човек). Односе се на свакодневну комуникацију, али и на научну терминологију (**άγνωστο άτομο**: непознато лице; **άγνωστος x** : непознато x).

6.1.4. Српски преводни еквиваленти су у значајној мери префигирани придеви уз префикс **не-** и само једном уз безличну одричну структуру (**αδύνατο**: нема говора). Сви означавају негацију својства негирајући значење придева у мотивационој основи која се формира од глаголских придева трпних на **-ан** и **-т** или суфиксом **-љив**.

I. одрична речца α - (αν-) α) придеви / именице		
ГРЧКИ ТЕКСТ	ЕТИМОЛОГИЈА	СРПСКИ ТЕКСТ
1. αγράμματος (214)	< α + γράμματα = образовање	неписмен (183)
2. αδάκρυτη (321)	< α + δάκρυ = суза	сувих очију (277)
3. (πιο) άδिका (39)	< α + δίκαιο = правда	неправеднијим (33)
4. αδίστακτος (222)	< α + διασταγμός = устручавање	спреман на све (189)
5. άκαρδος (86)	< α + καρδιά = срце	бездушан (73)
6. άμαχος (287)	< α + μάχη = битка, борба	ненаоружано (248)
7. αμούστακο (52)	< α + μουστάκι = бркови	голобради (43)
8. άμυαλη (243)	< α + μυαλό = мозак, ум	неразумнице (208)
9. αναϊμικά (116)	< αν + αίμα = крв	бледи (98)
10. άναντρος (328)	< αν + άνδρας = мушкарац	прави мушкарац (283)
11. ανελέητα (237)	< αν + έλεος = милосрђе	немилосрдно (202)
12. άνομο (37)	< α + νόμος = закон	грешни (31)
13. ανύπαντρη (56)	< αν + ύπανδρος = удата	неудата (47)
14. ανυπόμονα (329)	< αν + υπομονή = стрпљење	нестрпљиво (284)
15. άπροικη (98)	< α + προίκα = мираз	без мираза (83)
16. άσπλαχνα (71)	< α + σπλάχνο = утроба	немиле (60)
17. άταφος (173)	< α + τάφος = гроб	несахрањене (147)
18. ατρύγητα (141)	< α + τρύγος = берба	никакве користи (120)

6.1.5. Са морфолошког аспекта као основа функционишу: i) првостепена лексичка морфема (**αναϊμικά** < αίμα); ii) глаголска именица (**αγράμματος** < γράμ- ματα < γράφω: *писати*) iii) сложена реч (**ανυπόμονα** < υπομονή < υπό- + μένω).

6.1.6. Углавном сложенице чувају свој непроменљив део, тј. основу (**άνομο** < α- + νόμος) која потиче из древног (**ανελέητα** < αν- + έλεος: *милосрђе*) или савременог грчког (**αδίστακτος** < α- + διασταγμός: *устручавање*). Односе се на конкретне (**άναντρος** < άνδρας = *мушкарац*) или апстрактне (**ανυπόμονα** < αν- + υπο- μονή = *стрпљење*) именице, бројиве (**αμούστακο** < α- + μουστάκι = *бркови*) и небројиве (**άμυαλη** < α- + μυαλό = *мозак*) и бележе: 1) део људског тела: **αμούστα- ко** < μουστάκι: *бркови*; 2) новац: **άπροικη** < προίκα = *мираз*; 3) психичко обележје: **ανελέητα** < έλεος = *милосрђе*; 4) интелектуалну делатност: **αγράμματος** < γράμματα; 5) људске полове: **άναντρος** < άνδρας = *мушкарац*; 6) делатност: **ατρύ- γητα** < τρύγος = *берба*.

6.1.7. Именице од којих потичу српске сложенице настале су префиксално-суфиксалном творбом и „формално показују могућност двојаког тумачења на плану творбе: 1. према негираном придеву: образован

– необразован – необразованост или 2. према апстрактној именици која им је у основи: образован образованост – необразованост” (Радовић-Тешић 1987: 97). С тим у вези Ристић сматра да је тумачење таквих именичких облика везано за тип који указује на: „особину или стање онога који је или што је онакав или онакво (што се исказује основним негираним придевом)” ,док други тип чине префиксално-суфиксалне именице чије је значење у смислу ‘особина / стање онога који није/што није онакав/ онакво’ (што се исказује основним негираним придевом)” (Ристић 2009: 160).

6.1.8. Три од негираних еквивалената отелотворују номинализовани глаголски придеви трпни (**ἀμαχος** < не-наоружано / **ἀνύπαντρη** < не-удата / **ἀτα-φους** < не-сахрањен); код шест (1, 3, 8, 11, 14, 16) други члан сложенице је придев; два се формирају уз предлог / префикс *без* (5, 15); један (18) са негативном неодређеном заменицом, а осталих шест са структурама уз позитивну значењску нијансу. У једном случају (7) еквивалент је присвојна сложеница чији је први члан придев (са негативним значењем) и други именица.

6.1.9. На основу пронађених примера констатујемо да они бележе: а) одсуство апстрактног појма попут еуфемистичког израза (не-удата), будући да ублажавају негативан садржај (Радовић-Тешић 1987: 97); б) супротност према значењу наведеном у основи речи и то префиксом-квалификатором (*бездушан*); разликовање од људи са једнаком особином (*неписмен*) постиже се префиксом класификационог карактера. У ствари „именице овог типа одликују се и потенцијалним значењем вредносне, негативне оцене” (Ристић 2009: 163).

I. одрична речца α - α) придеви / глаголи		
ГРЧКИ ТЕКСТ	ЕТИМОЛОГИЈА	СРПСКИ ТЕКСТ
1. αγνώριστος (177)	< α + γνωρίζω = познавати	нисам га могао препознати (149)
2. αδιάφορος (121)	< α + διαφέρω = разликовати	равнодушно (103)
3. ακάλυφτος (266)	< α + καλύπτω = покрити	нема заштитницу (228)
4. ακατοίκητα (293)	< α + κατοικώ = становати	ненастањене (254)
5. ακλάδευτα (126)	< α + κλαδέω = обрезивати	необрезано (σελ.107)
6. άκλαφτος (151)	< α + κλαίω = плакати	неоплакан (128)
7. ακούρευτος (299)	< α + κουρεύω = шишати	неошишан (259)
8. αλάδωτο (25)	< α + λαδώνω = мазати	гладни (21)
9. άλιωτο (261)	< α + λιώνω = топити	није био отопио (224)
10. αμάζωγτο (290)	< α + μαζεύω = скупити	необрано (251)
11. αμάλαγο (142)	< α + μαλάσσω = трљати	младалачко (120)

12. αμάσητες (129)	< α + μασώ = жвакати	не жваћући (110)
13. αμίλητος (59)	< α + μιλώ = причати	ћутљив (49)
14. αναπάντεχη (137)	< αν + απαντέχω = очекивати	неочекивана (116)
15. ανεξάρτητα (219)	< αν + εξαρτώμαι = зависити	независних (187)
16. ανήμποροι (115)	< αν + μπορώ = моћи	осећамо слабост (97)
17. ανυπόφορη (195)	< αν + υποφέρω = подносити	неподношљивим (165)
18. αξέχαστη (29)	< α + ξεχνώ = заборавити	незаборавно (24)
19. αξούριστος (299)	< α + ξυρίζω = обријати	необријан (259)
20. απαρηγόρητο (179)	< α + παρηγορώ = утешити	неутешно (152)
21. απάτητες (29)	< α + πατώ = газити	непроходне (24)
22. άπλυτοι (167)	< α + πλένω = опрати	прљави (141)
23. απότιστα (126)	< α + ποτίζω = заливати	незаливено (107)
24. άπραγο (155)	< α + πράττω = учинити	ненавикло (132)
25. απρόβλεφτη (32)	< α + προβλέπω = предвидети	непредвиђено (27)
26. απρόσκλητη (145)	< α + προσκαλώ = позвати	је ...искрела (123)
27. απροστάτευτη (96)	< α + προστατεύω = штитити	незаштићено (81)
28. άσβηστη (24)	< α + σβήνω = гасити	неугушива (20)
29. ασταμάτητα (321)	< α + σταματώ = престати	непрестано (277)
30. αστόλιστος (151)	< α + στολίζω = украсити	неумивен (128)
31. ασυγκράτητο (92)	< α + συγκρατώ = уздржати	необуздан (78)
32. ατάραχος (178)	< α + тарάττω = узнемирити	одважно (151)
33. ατελώνιστο (65)	< α + τελωνίζω = оцаринити	неоцарињен (55)

6.1.10. Највећи део примера има наставак **-τος** и засновани су на веома учесталој структури у новогрчком: „*префикс α- + аористска основа или партицип пасивног перфекта + -τος*“. Означавају: а) оног који није постао прималац радње означене мотивационим глаголом (**αξούριστος**: *необријан*); б) оног који не доживљава резултат радње бележене глаголом (**απροστάτευτος**: *незаштићен*); в) оног који не може да прими радњу глагола (**απαρηγόρητος**: *неутешан*). Ти придеви у значајној мери одражавају пасивно стање (**άπλυτος**: *неопран*); или активно стање (**αμίλητος**: *ћутљив*).

6.1.11. Малобројна је у корпусу категорија средњовековног порекла која је ради своје морфолошке транспарентности веома учестала у новогрчком свакодневном говору. Придеви типа (**αναπάντεχος**: *неочекиван*) формирају се овако: *префикс α- + презестска основа + -ος*“.

6.1.12. Осим тога, јављају се старогрчки придеви сачињени од негативног префикса α- и самогласничке апофоније (**ανυπόφορος** < υποφέρω: *подносити*), али и придеви чији је -γ- карактер мотивационе основе (**άπραγος** < α- + πράττω = учинити).

6.1.13. Међу српским еквивалентима доминантан проценат заузимају сложенице са негативном речцом *не-* и: а) глаголским придевима радним или трпним, глаголским прилогом садашњим са суфиксима *-ан* (*необријан*), *-ен* (*незаливен*) који указују на потпуно одрицање; б) придевима на *-ив* (*неподношљив*) који носе одрично-потврдно значење, односно јасно одсуство особине основног придева, али паралелно и присуство значењске нијансе супротне од основе.

6.1.14. Неким грчким негираним придевима (8, 11, 13, 22, 31) у српском одговарају позитивни (или бар неутралног значења) придеви или предикатске синтагме (1, 3, 16).

6.1.15. Вреди нагласити да негирани грчки придеви и њихови српски еквиваленти имају исти редослед префиксално-суфиксалних конституената.

6.2. Именице

Један (1) је пример изведен од придева, два (2) од именица и три (3) од глагола.

I. одрична речца α - б) именице / придеви		
ГРЧКИ ТЕКСТ	ЕТИМОЛОГИЈА	СРПСКИ ТЕКСТ
1. ακαθαρσίεις (322)	< α + καθάρως = чист	измета (278)

6.2.1. У једином примеру негативна речца додаје се мотивационом придеву са наставком *-ος*, *-η*, *-ο*. Српски еквивалент је сложена именица са позитивном морфолошком подлогом и одричном конотацијом.

I. одрична речца α - б) именице / именице		
ГРЧКИ ТЕКСТ	ЕТИМОЛОГИЈА	СРПСКИ ТЕКСТ
1. αδυναμία (36)	< α + δύναμη = моћ	слабост (30)
2. ἄμοιρε (13)	< α + μοίρα = судбина, срећа	несрећнице (11)

6.2.2. Једна (**αδυναμία** < α- + δύναμη) од негираних именица настала је од девербализоване именице, значи да се најпре десила номинализација, онда лексикализовање и на крају негирање помоћу негативног префикса *α-* који изражава одсутност појма из мотивационе основе. Друга је поименичен придев који је баш у том облику учестао у свакодневном и књижевном грчком језику.

6.2.3. Српски еквивалент првој именици показује занимљиво са лингвистичког аспекта подударање наставака апстрактних именица (-ία за грчки и -ост за српски: αδυναμία = слабост, σοφία = мудрост); другој је еквивалент морфолошки једнак, то јест супстантивизиран придев.

6.2.4. Када пажљиво погледамо примере у обама језицима, видећемо како се чак и род именица поистовећује: (αδυναμία - слабост: ж), (άμοιρος - несрећник: м).

I. одрична речца α - б) именице / глаголи		
ГРЧКИ ТЕКСТ	ЕТИМОЛОГИЈА	СРПСКИ ТЕКСТ
1. αρώστια (27)	< α + ρώννυμι = бити јак	болести (22)
2. ασφάλεια (44)	< α + σφάλλω = грешити	сигурност (36)
3. άτακτοι (157)	< α + τάττω = распоредити	пљачкаши (133)

6.2.5. Све су именице изведене од негативне партикуле која бележи одсуство особине описане мотивационом основом, односно застарелим старогрчким глаголима. Прве две су женског рода, док је трећа поименичен придев мушког чије је актуелно значење „несташан“.

6.2.6. Када је реч о српским еквивалентима, на првом месту треба навести да ниједан од њих није сложена реч. При томе се сусрећемо са неретким случајем да примеру префигираном са негативном речцом (α - σφάλεια) одговара именица са позитивном конотацијом („сигурност“). Еквивалентни глаголи су по један транзитиван (3), интранзитиван (2) и копулативан (1).

6.3. Глаголи

Њихова је основа по један (1) придев и једна (1) именица.

I. одрична речца α - в) глаголи / придеви		
ГРЧКИ ТЕКСТ	ЕТИМОЛОГИЈА	СРПСКИ ТЕКСТ
1. (να) αχρηστέψει (232)	< α + χρηστός = користан	да онеспособи (198)

6.3.1. Само један је глагол формиран од одричне речце α- са нијансом супротности и глаголског придева (χρηστός) са ограниченом употребом у савременом језику. Српски еквивалент је изведен од емфатичног префикса ο-, негативне речце не- који придеву приписује значење искључивања особине исказане у основи.

I. одрична речца α - в ₂) глаголи / именице		
ГРЧКИ ТЕКСТ	ЕТИМОЛОГИЈА	СРПСКИ ТЕКСТ
1. (να) αστοχήσω (227)	< α + στόχος = мета	бих омашио (194)

6.3.2. У корпусу је нађен један (1) глагол који почиње са α- и садржава негативну семантику. Његов српски еквивалент је транзитиван глагол чији је морфолошки облик резултат префиксално-суфиксалне творбе.

7. Емфатична речца

Негативни префикс α- са нијансом наглашавајућег значења разматрамо код придева (1 пример), именица (1 пример) и глагола (2 примера).

7.1. Придеви

II. емфатична речца α + а) придеви / придеви		
ГРЧКИ ТЕКСТ	ЕТИМОЛОГИЈА	СРПСКИ ТЕКСТ
1. ἀνάλαφρος (15)	< αν + ἐλάφρος = лак	лак (12)

Једини пример придева насталог од емфатичне речце αν- < α- и простог придева на -ύς презентира се са најчесталијим наставком -ος. Добијен српски еквивалент нема уопште префикса, већ означава својство у стандардном степену.

7.2. Именица

II. емфатична речца α + б) именице / именице		
ГРЧКИ ТЕКСТ	ЕТИМОЛОГИЈА	СРПСКИ ТЕКСТ
1. ἀδέρφια (16)	< α + δελφύς = материца	браће (13)

Јавља се један (1) пример чија је основа именица старогрчког порекла и која се више не употребљава. У грчком језику та збирна именица односи се на мушку и женску децу истог оца, док у српском искључиво на мушку. Поред тога у обама језицима у множини представља се у различитом роду: то је именица средњег у грчком, а женског у српском (у једнини је мушког рода).

7.3. Глаголи

II. емфатична речца α + в) глаголи / глаголи		
ГРЧКИ ТЕКСТ	ЕТИМОЛОГИЈА	СРПСКИ ТЕКСТ
1. <i>αλησμονός</i> (103)	< α + λησμονώ = заборавити	се...није заборављао (87)
2. <i>απαράτός</i> (133)	< α + παρατός = оставити	остави (112)

Оба глагола који се формирају од емфатичне речце и глаголске (презентске) основе припадају другој коњугацији (акцентован наставак) и транзитивним предикатима. Изненађује чињеница да се као еквиваленти у српском јављају негативна структура перфекта и потврдни облик заповедног начина, значи да су оба одговарајућа облика без негативног префикса.

8. Закључна разматрања

Разматрањем употребе грчке партикуле α - као носиоца значења одрицања, али и нијансе емфазе у оригиналном грчком роману, као и њених преводних еквивалената у српском корпусу уочено је да се у грчком и српском негација може отелотворити на синтетички начин, односно помоћу префиксације или префиксално-суфиксалне творбе. У грчком, лексичким јединицама изведеним са речцом α - одговара, као најзаступљенија подгрупа и стога као примарни еквивалент, конструкција са префиксом *не-*, следе просте речи, док се најмање фреквенције структуре са *без-*.

Извори

- Сотириу 1983: Δ. Σωτηρίου, *Ματωμένα χόματα*. Αθήνα: Κέδρος.
 Сотириу 2001: Д. Сотириу, *Земља натопљена крвљу*. Београд: Просвета.

Литература

- Бабиниотис 1998: Γ. Μπαμλινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας. (РНГЈ)
 Бошков 1981: Д. Бошков, Придевске негације префикса не-, а-, без-, *Наш језик*, XXV/ 1–2, Београд, 63 - 67.
 Велудис 2005: Γ. Βελούδης, *Η άρνηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
 Гортан-Премк 1987: Д. Гортан-Премк, О семантичком односу деривата према творбеној основи, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 16/1, Београд, 101–107.

- Грицкат 1961-1962: И. Грицкат, О антонимији, *Зборник за филологију и лингвистику*, IV–V, Нови Сад, 87- 90.
- Јесперсен 1917: О. Jespersen, Negation in English and other languages, *Selected Writings of Otto Jespersen*, London - Tokyo: George Allen & Unwin Ltd. Senjo Publishing Co. Ltd., 3 - 151.
- Клајн 2002: И.Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*,1, Београд - Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
- Клерис – Бабиниотис 2005: Χ. Κλαίρης, – Γ. Μπαμπινιώτης, *Γραμματική της Νέας Ελληνικής: Δομολεειτουργική - Επικοινωνιακή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Круж 2006: А. Cruse, *A Glossary of Semantics and Pragmatics*, Edinburg: Edinburg University Press.
- Московљевић 1966: Ј. Московљевић, О подизању негације у српском језику, *Јужнословенски филолог*, LII, Beograd, 89 - 98.
- Мразовић-Вукадиновић 1990: П. Мразовић - З. Вукадиновић, *Граматика српскохрватског језика за странце*, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Оташевић, 1995-1996: Ђ. Оташевић, Значење придева са префиксом не-, *Наши језик*, XXX, Београд, 89–95.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица* (редакција Милка Ивић), Београд -Нови Сад: Институт за српски језик САНУ - Београдска књига - Матица српска.
- Радовановић 1990: М. Радовановић, Номинализација и негација, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXIII, Нови Сад, 407– 416.
- Радовић-Тешић 1987: М. Радовић-Тешић, Творба именица с префиксом не- у савременом српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 16 / 1, Београд, 93–100.
- Речник Новогрчког 1998: Ε. Μαυρακάκη – Πολυβίου и др., *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Α.Π.Θ.(PH)
- Ристић 1961-1962: О. Ристић, Функција префикса не- у неким именичким и придевским композитима, *Јужнословенски филолог*, XXV, Београд, 385-393.
- Ристић 2009: С. Ристић, *Модификаторске функције префикса не - . Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Триантафилидис 1941: Μ. Τριανταφυλλίδης, *Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Panagiotis Georgios Asimopoulos

THE NEGATIVE PARTICLE α - IN GREEK AND ITS SERBIAN TRANSLATION EQUIVALENTS

In accordance with the traditional confrontational studying of two typologically and genetically different languages, Greek and Serbian this paper investigates the universal linguistic category with negative particles. At the vocabulary level are analyzed the most common way of synthetic negation in Greek by the particle α - and its translation equivalents which in the corpus are mainly expressed by the prefixes *ne-* and *bez-*.

Key words: Greek, Serbian, particle, negation.

„РУЖАН“ ГОВОР

У раду се настоје потражити разлози утиску „ружноће“ народних говора који значајније одступају од књижевнојезичке норме. За основу служе иточносрбијански говори тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског типа околине Сврљига.

Кључне речи: српски језик, народни говори, пејоративи.

Говорнику навикнутом на књижевни језик или пак на говорну праксу блиску основици књижевног језика, може говор другог језичког подручја изгледати не само као близак или удаљен, тј. мање разумљив, но му се може наменути и неки утисак који ће тај говор сврстати у *лепе* или *ружне* говоре.

Народни говори су израз живе, вреле реалности. Њиме говоре живи људи, у разговору (обраћању, подсећању, запиткивању, одговарању; хваљењу и оговарању; у свађи и милошти, на своме кућном прагу и на јавном месту...) обрађајући се другим, такође живим људима (а богме, некад и мртвима у нарицању над покојником и о подушјима), па се може очекивати и специјална тематика, и специфична семантика, фоника, динамима, синтакса – загонетнија прагматика. Ништа чудно да се слушаоцу, поготову случајном, успут појави и нека ружноћа, ако се баш ње држимо.

Има и другачијих случајева. Ваљда у вековима сталне немаштине, свакојаким оскудација, оно што је неопходно а нема га, или га има у недовољним количинама, може испасти дргагоценије. Литература бележи, а томе смо и сами сведоци, да се тако именује храна хипокористично у истом оном говорном и социјалном окружењу где су неки осетили ружноћу. Такве су речи, али не кад се жели истаћи вредност онога што именују, већ са обичним, свакодневним „правим“ значењем: *лебац* , *варивце* , *купусџк* ,³ *васуљџк* , *лучџк* , *солџк* , *једењице* , *сирењице* , *млекце* , *чорбица* , да не идемо чак до речи које би могле означавати почасна места у сељачком јеловнику као: *брашненічич* или *баранічка* , *ђибанічка* , *јајченце* , *месце* или *месенце* , *масалце* , *шићерџк* , *медџк* ...

Али, ето, о томе није реч, јер смо се определили да говоримо о „ружноћи“!

¹ nedb@ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* , који се, уз помоћ Министарства науке и просвете Републике Србије, реализује у Институту за српски језик САНУ, Београд.

³ Болдирани полугласник је под акцентом.

Разуме се, као и у свакој другој ствари која се тиче људског понашања, кад је један говор идеал, сви други биће одмеравани према њему. Што даље од основице књижевног језика, или што даље од службене употребе језика, говори конкуришу да буду мање прихватљиви, а тамо где се прихватљивост подразумева, у локалној комуникацији на матерњем идиому, може се и код самих говорника појавити осећање инфериорности према језику шире заједнице.

На ту „ружноћу“ пре много година скренуо нам је пажњу проф. Светозар Георгијевић, онда проф. Више педагошке школе у Нишу. Разуме се, и за њега и за нас у систему језика нема никакве ружноће (али ни посебне лепоте), али он нам је само саопштавао утисак који су посетиоци његовог дома стицали из разговора са кућном помоћницом која је била из мога родног краја. Добро се сећам да сам професору одговорио једном досетком коју сада годинама плаћам настојећи да некако образложим оно што сам онда рекао: „Кад је нужно, мора се и ружно“.⁴

Ипак, нисам сасвим одбацио ни могућност да би се неком неки говор могао и ружним учинити.

Утисак извесне „ружноће“ „сељачког“ говора југоисточне Србије (процењивано у светлости говора Сврљига и околине) ствара се деловањем извесних момената говорне праксе. Чини нам се да би се ти моменти могли регистровати као:

а) значајно одступање од норме и од стандарда, тј. од говора који су у основици стандардног језика или су ближи њима;

или се може препознати:

у постојању једне категорије секундарних имена, надимака, који су само онда надимци кад су ружни, прекорни и неприхватљиви (типа *Шькља*), (ако су породични, именују се као прекори (типа: *Прдљини*, *Прдљинци*), кад настају на ознаци неприхватљивих (негативних) телесних и карактерних особина јединке;

у постојању много речи за детерминацију човека, опет негативног набоја и оцене, у оквиру такоречене антропографске лексике (узмимо за пример само називе према очима: *коколџн*, *белоклџнав*, *белотрџнав*, *сиља*, *сиљча*, *сиљна*, *жмџра*, *мижса*, *ћора*, *ћорча*, *ћоролџа*, *ћорна*, *ћорла*, *бџљав*, *бџљна*, *бџљча*, *гурџив*, *гурџља*, *гџрна*, *разџкав*, *чакарџс*, *чакџрлија*...);

б) у високом проценту речи с негативним предзнаком, било за исказивање појава и појмова иначе непријатних у животу, било као став да се према појавама друштва, природе и људског мишљења и карактера износи негативан однос;

в) у високом проценту пејоратива и аугментатива; речи и израза за иронију прекор, ниподаштавање, подсмех, ругање; са доста псовки, клетви, вулгаризама;

г) у синтакси конфликтног говора (искидан исказ, ругалице, претње, фигуративна пејоратизација, иронија...);

⁴ То је касније, поводом смрти проф. Георгијевића, под овим насловом објављено у Народним новинама, Ниш 13. 6. 1989.

д) у специфичној творби речи субјективне оцене, што се већ обликом (на слух) наметне као драстично одступање, опет с негативним предзнаком; б) у честој употреби псовки, прекора, ироничне фразеологије.

Мислимо да томе доприноси и прозодијски моменат. Будући да је основна вредност експираторног акцента његова снага, сваки се емотивни набој карактерише управо повећањем снаге акцента, а темпо се онда доживљава не као смена тонова, већ као учесталост „тешких“ удараца на слух.

Неки од ових момената били су предмет покушаја елаборације у неким нашим краћим саопштењима, док други траже подробнија истраживања и сигурније потврде.

У једној прилици, указујући на широк регистар пејоратива које уочавамо у говору а не видимо их из обимне Белићеве студије, изrekli смо мишљење да се такве речи и изрази, пред једним страним лицем високог ранга, службено упућеног (Краљ га послао?!), можда и нису изрицале, те да му нису биле познате. Додајемо да је он идући за граматичким системом лексичку страну узимао само у оном степену колико му је то било довољно за поткрепу налаза о облицима деклинације и конјугације.

Чинећи летимичне осврте на постојеће речнике и збирке речи народних говора југоисточне Србије уочавали смо повремено (без посебне анализе) да се више речи региструје за неповољне околности или за негативне стране човекове личности него за срећне околности и за људске врлине. Тај се утисак појачао кад смо претресали грађу коју смо сами, из свог живота, и у свом селу записивали а потом ју је ваљало уредити и предати уредништву речника САНУ. И тамо, иако тога приликом записивања речи нисмо били свесни, преовлађују речи за ознаку неповољних околности, за ругање, за смешну или жалосну страну живота, за непристајање, за распру, за неслогу и противљење. Природно, наметнула су нам се размишљања зашто је тако. Нека од тих размишљања саопштавамо у нади да ће неком бити продуктивнија и указати на правце неког истраживања.

Да ли заиста има више таквих речи, него оних „нормалних“ или својим обликом, својим значењем и функцијом у конкретном говору ове друге производе дејства која их чине наметљивијим, уочљивијим, да су снажније, да боље изражавају говорничково хтење, да су маркиране и да су стога аутентичније, изворније, ближе човеку чији се говор описује. Да ли је то можда оно по чему одступају? А од чега одступају? Вероватно од неког еталона узетог за просек. Ако је тај просек књижевни/ стандардни језик, ето одговора што се у језику службене комуникације и као језику уметности и не јављају „ружне“ речи мога завичаја, *говора у сокаку, комишијских свађа, сељачких подсмевања, попрдица, распрдица, подилажења, ругања, ироније, распре и сукоба до – псовке и ниподаштавања, до клетве* (псовка – ниподаштавање, клетва – поништавање!). Ипак, тешко да је књижевни језик могао утицати на сеоски живаљ који је и творац и корисник лексике коју имамо у виду, и то у временима од пре неког века, када се таква лексика и стварала.

То је истоветна ситуација као кад се пред испитивачем ма био он и један Белић правом говору упркос дешифровању на фонетском и морфо-

лошком плану успешно скрива функција. Јер, разговор с научником није онај као с комшијом. Чак ни кад се онај комшијски, сав од емоција и од колоквијализама, препричава.

То је слично и кад се у потоњим издањима Вуковог *Рјечника* мање јављају вулгаризми јер се успоставила свест да се даје *речник књижевног језика*, речник будуће државе и будуће уметности.

Посебан моменат чини извесна помереност у значењу када треба означити своје стање, своје способности, духовне и телесне вредности, разборитост, вештину, имућство... Много је глагола који карактеришу активност умањујући дејство. Откуда та тежња да се сопствено покаже вреднијим од туђег? Или да се туђе унизи, па и понизи, тако да се за то формирају и посебна језичка средства!? Да ли се тиме, можда, не скида одговорност, или је то страх да резултат неће бити раван очекивању. Или се истиче појачан напор који се чини (јер се само сопствена мука може осетити!).

Многи именички пејоративи у говору Бучума обележени су на фонетском плану присуством палаталног *љ* у саставу творбеног форманта.

-ља:

гóља, дрóља, шугља, штрóкља, дрпља;

-љак:

травóља́к, крпља́к, крпоља́к,

-љиште:

крвóљиште,

-љина:

крпóљина, шерпóљина, травуљина:

-аљ:

шерпаљ, бритваљ,

-ољ:

бритвољ; мрмољ, стрвољ,

-уљ:

помочуља, усеруља, беснуља...

Да нису речи као *људи, љубичица, љуљашка...*,⁵ помислило би се да је у нас то *љ* било главна фонетска маркиција ружнога, нешто скоро *љигаво, љопаво*?! Истина, овде нисмо баш коректни јер ће читалац лако примертити да се у наведеним речима ради о суфиксима са *љ* који маркирају значење, што код творбе типа *поље, смиље...* није случај!

*

⁵ О речима *љубав, љубити се...* не можемо говорити јер су скоро табуисане, пошто је *љубав – волење*, кад се љуби икона и крст, каже се: *целивају се*, кад се пријатељи љубе каже се: *здраве се*, кад се млади љубе, а и то је скривено, не види се, то се скоро суздржано и исказује, као: *цукају се*.

У Зони Замфировој, односно у Ђумиш-Нишу, где је моја земљакиња слуговала са својим „ружним“ говором, постоји Шефтели сокак, градски плац где се окупљала младеж на шетње, игранке, упознавања, „размену информација“. Разуме се, све уз будне погледе старијих – мајки, тетака, дојакосњих и будућих. Има у Зони и обичаја да се као тајна порука са значењем „твоја сам!“ момку шаље шефтелија, још боље марамче које је сама шиљачица везла. Порука је често одлучујућа за будуће женидбе, јер отклања сваку сумњу у постојање љубави (после једне такве понуде и поруке и винограду на Горици, Мане је гађао зеца па опалио у Небо, и скоро огласио предстојећу веридбу са Зоном!!), али и срамота, ако се са исто таквим наговештајем не би прихватила („кажи му, е ли је нека девојка слала шефтелије?!“), ако би се офирала. А кад женско чељада почне „шиљати“ шефтелије, то је из крајње нужде, као последњи позив, опомена, или вапај. Колико је, помишљамо, онај сокак „шефтели“ по томе што је то могућност да се размене погледи, да се сачини тајни договор, да се размене „шефтелије“?! Ово лепо име могло је skrivати и по неку бруку, али бар ништа није „ружно“ речено.

Имају насеља такве своје четврти, има их и Париз, где се љубавне услуге, у било ком виду, нуде, тајно или јавно. Позната су нам нека села из крајева којима сам се кретао која имају Прц-малу (махалу), Кур-малу, као што постоји и један Курвин-град (у једном вицу место за гробље „заслужних грађана“, јер није далеко од града који уистину такво гробље још нема!). Врло свирепо, и одвећ грубо према једном Шефтели сокаку. А није ни чудо, јер тај град има и Шећер-малу. То је оно кад град има: циле-миле, а село: рке-коке!

*

Када се 1963. године појавила антологија српских сељака песника *Орфеј међу шљивама* (изд. Светлост, Крагујевац), где смо се нашли и ја и покојни Радослав Раденковић, касније професор и научник, један од њених састављача, умни и луцидни Драгиша Витошевић, у Преговору, указујући на злехуду судбину песника на селу, које је увек имало преча посла и од читања, акамоли од писања књига, написао је, дефинишући управо песника-сељака: „Градска реч фантаста, има у селу далеко свирепији синоним – замлата!“ Једна од ових солуција спада у „ружан“ говор, али само једна!

Зар треба већег доказа да се градским сељачки говор може чинити ружним?! Може, јакако.

А можда сам управо од тога земана, биће и од ове истине, почео размишљати о лепоти и ружноћи свога матерњег говора. А тај говор, са својим суседима, налази се у ширем окружењу, које се чак и у дијалектолошкој науци, више раније него сада, и више у другим списима него српским, назива торлачко, торлација, а његови говорници торлаци, све према: торлати као начину говорења, или садржини и смислу говоренога.⁶

⁶ Од тога да је торлак човек који „говори нити чисто српски нити чисто бугарски“ (Вук у *Рјечнику*), до тога да је то „prost, priglup, primitivan čovjek“ – све према: Skok, *Etimologijski*

*

Да се опет вратимо „ружном“ говору, о чему смо нешто рекли поводом већ спомињане опаске проф. Георгијевића, и наше доскочице „Кад је нужно, мора се и ружно“, што је био наслов једног кратког написа,⁷ одакле преносимо (или препричавамо нека сазнања.

1. Ружно може постајати само у човековој делатности, на релацији са другим људима. На језичком плану „ружно“ може бити именоване представа непожељних у људским односима, употреба језичких средстава за ознаку негативне субјективне оцене, ремећење устаљених начина („културе опхођења“) у комуникацији. Креативни моменат у томе непроцењив је, јер је сваки израз за именоване ружног, будући да ружно не постоји само по себи, ирационалан, метафоричан, естетизован.
2. Ружно у језику има сврху и да би се та сврха остварила, неопходна је језичка форма, неопходни су услови комуникације. Они и претходе језичкој делатности. Као и све друго у језику, и јединице у комуникацији ружног су средство за остваривање неког смисла. Овде за остваривање негативног односа.
3. Комуникација остварена ружним као средством има разлоге у поремећеном складу људских односа. Псовка долази као средство вербалног обрачуна и њено дејство је у повреди моралног интегритета личности којој је упућена. Она је одзив угрожене јединке на изазов споља. Њено убојно средство је неприхватање опсценог које стоји у средишту смишљене организације псовке као језичке форме.
4. У бајањима „галатним“ се болест тера од болесника. Што ружније средство (измет, углавном, најчешће свињски, „од заушница“!), већа је нада да се болест на ружноћу „наљути“, да на њу не пристане, и — одбије се!
5. Непристајање тражи посебан израз. Мења се морфолошки састав да би се ближе означила промена у значењу. Понеки се формант специјализује за означавање пејоративног. **Крпа** постаје *крпљак*, **девојка** – *девојчурак*, **шерпа** – *шерпољина*. Од основе **глув**, која означава човека неспособног да чује, настаје облик *глувна* за ознаку женске особе која се прекорава због ове особине, а *глувча* за мушку особу. Такви су паралелизми: *ћорна* – *ћорча*, *скубна* – *скубља*, *шашна* – *шашља*, итд. За средњи род нема облика!, јер ни саговорника нема који не би био мушког или женског рода.
6. Топонимски суфикс *-иште* помаже да се именују места где се што дешава (игралиште), где што расте (конопљиште), али и он није без пејоративне нијансе, када означава нешто што је уништено или унижено, разрушено; тако према *кућиште*, са више значења, једно

rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, III, JAZU, Zagreb 1973, str. 484.

⁷ Види напомену 2.

обично *кућините* није место где је кућа, већ где је била кућа, а „оној мојој *кућините*“, баш грди кућу, управо као омрзнуту дестинацију савременог живота, *појатините* — место некадашњих појата, *воденичјините* – место несталих воденица... Из те његове значењске потенције овај се суфикс сели на апелативе са значењем људи или чега другог, па такви појмови добијају ознаку подсмешљивог или „ружног“: *човечините, женјините, детјините, времјините, каљините* ... У говору Црнотравске Калне, рецимо, *местисце* је хипокористик (местенце овде, а на другим просторима месташце!) за ознаку неке пожељне (равне и лако обрадиве) земљишне парцеле, а *местјините* пејоратив тешко обрадиве, камените или закоровљене парцеле.⁸

7. Страни елементи у језику могу изражавати поштовање туђе културе, али се и онда зову варваризмима. Они могу представљати некритичку обавезност али и подсмех. Једна сигма из грчког аориста као страни творбени елемент, омогућава да се у нашим говорима углавном источно од Ниша створе глаголски пејоративи. То бива у случајевима када се именује каква непожељна радња: пијаница не пије већ *пијоше*, неко не спава (чмава), већ *чмоше*, други *пиштроше*, трећи *стијошу*, а многи су се *наједосали* и *напијосали*... Нека језичка образовања својим обликом заиста сугеришу ружно и њихова употреба бива оправдана само у специјалним условима, када се њима јасно ставља до знања да саговорник не прихвата именовану ситуацију. Зато се у другим приликама и сматрају непристојним.
8. Ружним се језиком човек брани од ружног понашања (На љуту рану – љуту траву!). Он на зло напада, дакле, и посебним језичким средствима. Ту и лежи њихово оправдање.

Комуникациони дискурс са изразито негативним набојем јесте свађа (распра, сукоб, препирка, карање, раздор). Човек склон свађи је *задорица*, онај ко шири неистину – *опањкава*, ко се именује по негативној особини не зове се већ *назива* ... Читава се граматичка и синтаксичка структура образује од – елемената свађе, а ту су још интонација, ритам, гестикација ... Свега ту има, али још нема лингвистичког описа једног свађалачког или псовачког дијалога, једне *разбрдице* или *распрдице*!. Нема ни описа, фразема, нема речника; понекад се и зазире од уношења „ружних“ речи у дијалекатске збирке. А оне су ту, као нека непримерна боја на слици свакодневног живота; и биће их док их живот потребује и ствара.

У исто време, таква проучавања морају се методолошки разграничити, на изучавање формалних елемената језика (кад се „ружно“ може препознати на облику, акценту и синтагматском склопу), и на изучавање говорне ситуације, односно језика у функцији, када сваки облик ма и најчедније речи, и свака лексичка јединица (и свако лексичко својство, уосталом!) могу бити стилски релевантни и сваку информацију учинити ружном.

А у томе, ми никако нисмо једини.

⁸ Грађа за Речник Црнотравске Калне, коју је сакупио и Институту за српски језик САНУ предао пок. Стојан Глигоријевић.

Nedeljko R. Bogdanović

“UGLY” SPEECH

This paper studies the reasons why certain folk dialects that deviate from the language norm create the effect of “ugliness”. The research was done on the examples from the speech of Eastern Serbia, the Timok-Luznik dialect and the Svrlijig-Zaplanje dialect used in the vicinity of Svrlijig.

Key words: Serbian language, folk speech, pejorative words.

ПЕПЕРУДИ, ПЕПЕРУДИ, ТЪНКИ СРЕБЪРНИ КРИЛА

(Пеперудите в езика на рекламата)

Сред най-често включваните обекти в рекламните текстове, независимо от стоката и услугата, която се предлага, са животните. Те присъстват както във вербалния, така и във визуалния компонент. В статията се анализират особеностите при използването на пеперудите, които са сложен символ, носител на митологична, културна, литературна, лингвистична и естетическа информация, за да се открие тяхната роля в съвременната реклама като метафора за лекота, красотата, многоцветие и екология.

Ключови думи: реклама, метафора, символика, пеперуда, асоциация, семантика, фразеология.

Животните в рекламата – както техните названия, така и образите им, оживяват и разнообразяват рекламния текст, създават в него многоплановост чрез различните асоциативни полета, които активизират. Това прави относително висок делът на рекламните, в които те присъстват с различни функции и цели.

Деветият принцип в ръководството за създаване на реклами, формулиран от Ф. У. Сойер, гласи: „Използвайте деца и животни!” (Лейн, Ръсел 2004: 433). Смята се, че почти всяка реклама може да бъде успешна, ако се обърне към емоциите, показвайки деца и животни, които се харесват на всички, освен на най-безчувствените. Важното е да се намери оправдание за използването на животните.

Един от примамливите образи, които често срещаме, е на пеперудите. Можем да кажем, че пеперудите са навсякъде. Тези насекоми още на пръв поглед привличат с пъстротата и изяществото си, като веднага създават положителни емоции и наистина са масово харесвани. Може би по степен на одобрение им съперничат само калинките.

С пеперудите, които имат свойството да вдъхновяват, са свързани различни представи, намерили отражение в митологията, традициите и фолк-

¹ bondjolova@yahoo.co.uk

лора, езика и литературата, изобразителното изкуство, на някои от които бих искала да обърна внимание, защото те ги превръщат в сложен комплексен символ. Затова е интересно както какво цели с тях този, който създава рекламата, така и какво вижда чрез тях този, който ги регистрира като елемент от рекламата.

При някои животни асоциациите са закрепени като трайни, интернационални стереотипи. Така например сред насекомите пчелата е винаги знак за трудолюбие, организираност и полезност, докато хлебарката е нещо вредно и досадно, което трябва да се унищожава.

В българския език съществителното „пеперуда“ има две значения. Първото е „насекомо с две двойки крила, покрити с пращец и пъстро оцветени“, а второто е остаряло и се отнася до народния обичай „пеперуда“: „накичено със зеленина момиче, което играе и пее при продължителна суша, за да измоли дъжд“. Във фразеологията думата **пеперуда** откриваме само като част от израза „нощна пеперуда“ със значение „жена с леко поведение, която води разпуснат нощен живот; проститутка“. В последните години популярност придоби и изразът „ефект на пеперудата“, който е свързан с теорията на хаоса и с изказването на Е. Лоренц, че пеперудата, която размаха криле в Айова, може да предизвика цунами в Индонезия. Изразът кореспондира и с разказа на Р. Бредбъри „Гръм удари“, в който смъртта на една пеперуда в далечното минало променя света в далечното бъдеще.

Българската пословица „Лети като пеперуда от цвят на цвят“ акцентува върху променливостта, непостоянството.

Интересна е употребата на сравнителните конструкции със съществителното **пеперуда**, тъй като с най-висока честота са съчетанията „красива като пеперуда“, „изящна като пеперуда“, „жизнерадостна като пеперуда“, „лека като пеперуда“, „нежна като пеперуда“, както и прилаголните „пърха като пеперуда“, „лети като пеперуда“, „танцува като пеперуда“, „носи се като пеперуда“. Във всички тях водеща е позитивната конотация. С пеперудата и нейната красота, както и с желанието да я уловим, да я задържим често се сравняват щастието и любовта („щастieto е като пеперуда“, „любовта е като пеперуда“).

В българската фолклорна традиция пеперудата е свързана с пролетния обичай за измолване на дъжд, в който участват 10-12-годишни момичета. Пеперудата, заедно с другите девойки, обикаля къщите, а стопанките я обливат с вода и докато тя се отръсква от капките, другите припяват: „Пеперуда летяла, над вода се мятала, дай, Боже, дребен дъждец“. В ритуала според някои изследователи се откриват следи от стария езически култ към бог Перун. С този обичай е свързана поговорката „мокър като пеперуда“.

В българската литература пеперудите като образ, който закрепва трайни асоциации, откриваме в поезията на Николай Лиливев – „Светло утро“, една от най-красивите и оптимистични творби. Повтаряното като рефрен

„пеперуди, пеперуди, тънки сребърни крила”, което избрахме за заглавие на тази статия, придава на стиха музикалност, но и превръща пеперудите в част от свежестта, деликатната красота и светлината на лъчезарното утро, като създава чрез тях усещане за лек и красив полет към съвършенството. Именно крилата на пеперудите ги издигат в един по-висш свят, към който принадлежат и елфите, и ангелите.

Такива съвършени същества са пеперудите и в източната поезия. Те са изключително важен символ в японската култура и вярвания. Ще цитирам само един от шедьоврите на хайку поезията:

*Отронен цвят
завърна се на клона.
Я гледай – пеперуда! (Моритаке).*

Съвсем друг характер имат сините пеперуди на Павел Вежинов. Но макар да са разумни същества, чиято реч е странна музика, в далечен, фантастичен свят, и да имат огромни размери, всяка една от тях е „лека, стройна и изящна като цветче”. Сините пеперуди са по-висшата фаза „на щастливото съществуване – на емоциите, на красотата, на любовта и на половото размножение”.

Световната литература също има свой важен дял при възприемането на образа на пеперудите. Трябва да отбележим „Пеперудите са свободни” на Леополд Герш, защото волността, независимостта, свободата са важни като асоциативно поле за рекламния текст. В редица страни съществува поверие, че ако уловиш пеперуда и я освободиш, желанието, което си намислил, ще се сбъдне. Това вярване кореспондира с притчата за момчето и мъдрец², според която „всичко е в твоите ръце”.

В древногръцката митология Психея, която е олицетворение на човешката душа, обикновено е изобразявана като пеперуда или като девойка с крила на пеперуда. Като знак за възкресението на душата в християнската символика пеперудата може да се види в някои икони в ръката на младенца Христос.

Според вярванията на славяните пеперудите са душите на мъртвите: душата напуска тялото, като се превръща в пеперуда,

² За да провери мъдростта му и да го надхитри, момчето уловило една пеперуда и я затворило в шепите си. Решило, че ще попита мъдрец дали е жива, или е мъртва. Ако каже, че е жива, ще притисне длани и ще я умъртви. Ако отговори, че е мъртва, ще отвори ръце и тя ще отлети. А мъдрецът казал: „Всичко е в твоите ръце”.

или се завръща в къщата си като пеперуда. А с цвета на първата видяна през годината пеперуда са свързани различни гадания (Терновская 1989). Демонологичното начало е по-силно изразено при нощните пеперуди и най-вече при т.нар. мъртвешка глава, която олицетворява смъртта или дявола. Любопитен факт е, че тази пеперуда е изобразена и на плаката на филма „Мълчанието на агнетата“ (върху устните на женското лице), считан за един от най-добрите филми на всички времена.

Тъй като пеперудите са символ на душата, когато всички цветя поискали да се превърнат в пеперуди, те изпратили перуниката като свой представител при господ, но той им отказал, а св. Атанас дал само на нея такава окраска, че тя наистина заприличала на пеперуда. Затова денят на св. Атанас се нарича „Средизима“ и отбелязва преминаването към летния цикъл, перуниката е едно от най-красивите цветя, а пеперудите са олицетворение на настъпващата пролет, на топлото слънце, на разцъфналите цветя, на оживялата след зимата природа. Всъщност сред цветята като най-близки и сходни с пеперудите се възприемат орхидеите.

Много народи смятат пеперудата за символ на красотата. Затова в стилизиран вид тези насекоми са част от украсата на дрехите или ефектни бижута.

Пеперудата се свързва с женското начало, с женската същност, подобно на котката тя олицетворява жената с нейната красота.

Пеперудата е символ на трансформацията и прераждането и чрез тях на безсмъртието. Причината са фазите на нейната метаморфоза от яйце през гъсеница (ларва) и какавида до свободния полет на пеперудата.

Пеперудите символизират щастието, любовта, успеха и благополучието. С това разбиране е свързан сравнително новият сватбен обичай да се пускат пеперуди (вместо гълъби или вместо хвърлянето на ориз и дребни монети). Те се използват и при други тържества, включително при фирмени презентации. Добре познат, макар и необичаен като сравнение, е и изразът „пеперуди в стомаха“, навлязъл в младежката реч, който обозначава трепетните моменти на влюбването като изключително ярко и приятно чувство. Като вариант се използва също „пеперуди в гърдите“.

На фона на тези разнообразни и понякога противоречиви схващания за пеперудите рекламата е изработила своя символика, като е акцентирала върху положителните асоциации и ги е доразвила. В този символ се обединяват душата и сърцето, радостта и удоволствието, приятните преживявания от срещата с тези почти неуловими същества.

Според данните от проведения от нас асоциативен експеримент с контролна група от 15 човека при *пеперуда* 3 са записали **красива**, **2 красота**, по 1 съответно **пролет**, **поляни**, **цветя**, **нежно**, **какавида**, **насекомо**, **лети**, а при 3 не е отбелязана никаква дума като реакция. Тези данни потвърждават идеята за одобрение към пеперудите, за тяхното харесване като образ и за възникването на позитивни асоциации при възприемането им. Сход-

ни данни привежда Р. Ишпекова, която отбелязва, че резултатите за *пеперуда* от проведената анкета при когнитивно изследване на названията на някои животни се доближават до тези за *гълъб* (24 информанти от общо 30 имат положително отношение: 12 го определят като добър, 6 като много добър, 6 като по-скоро добър, отколкото лош) (Ишпекова 1994: 41). Това налага извода, че подобно на птиците пеперудите се възприемат като „свързани с небето, с рая, с боговете, с доброто”, като в асоциативен план предполага *красота, изящество, ефирност, жизненост* (Ишпекова 1994: 42).

В наблюдаваните и анализирани от нас български и чужди рекламни текстове пеперудите присъствието на пеперудите е мотивирано по различен начин. На първо място трябва да отбележим онези реклами, в които думата *пеперуда* (или англ. *Butterfly*) се явява търговско наименование, например фирма за продажба на чанти и раници **Пеперуда Мода ЕООД** (гр. София), **ОДЗ „Пеперуда”** (гр. Варна), **кафе-ресторант „Пеперуда”** (гр. Самоков), козметично **студио „Пеперуда”** (гр. София) и т.н. Освен това може да бъде и наименование на различни видове стоки, модели, разцветки, десени и т.н.

Естествено изглежда присъствието на пеперудите в рекламите на зоологически градини, които имат специализиран отдел за тези насекоми.

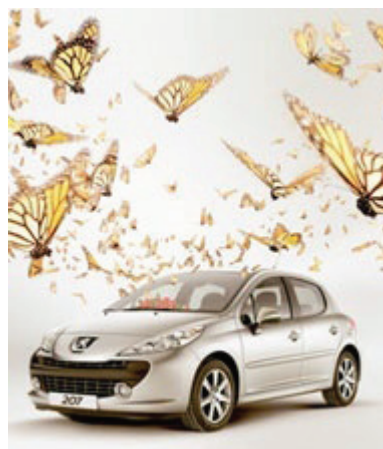
В наблюдаваните и анализирани от нас български и чужди реклами пеперудите се използват както с декоративни, така и с интерпретативни функции, като много често двата подхода се съчетават. Могат да бъдат както снимани, така и плод на творческа дейност. Красноречив пример за творческия подход при изобразяването им е една страничка от календара на Газпром за 2007 г., дело на художника Александър Новицки.

По-интересни за нас са метафоричните употреби на тези красиви насекоми заради сравнението между различни техни качества и качества на рекламираните обекти.

В печатната реклама на лимитираната серия на корейските автомобили Hyundai i20 Butterfly (англ. пеперуда) изображението на пъстрата пеперуда в синьо-зелени нюанси, която е неестествено голяма по размер, обединява зеления илюстративен автомобил с открития в синьо и с главни букви словообразователен елемент *FLY* в названието на модела. В клипа от същата

рекламна кампания над автомобила прелита огромна искрящо синя пеперуда. Основното асоциативно поле е „красив” и „лети”. Освен това пеперудата в случая е напомняне за икономичността и екологичността на автомобила.

В автомобилната реклама пеперудите нееднократно се използват за подчертаване на красотата на колата, лекотата на движението, съвършенството на дизайна и екологичните предимства. Трябва да споменем рекламата на Peugeot 207 („Изпълва всичко с живот”), една от най-красивите, в която автомобилът е заснет сред рояк красиви пеперуди, а текстът обещава: „С новото Peugeot 207 ви очакват наситени преживявания!”. В клиповете си фирмата използва и други насекоми – калинки, светулки, но всички с позитивни асоциации. Ключова дума е „интензивност” (на преживяванията, на удоволствието), контактът с автомобила прави всичко многократно по-интензивно.

Като символ на трансформацията и уникалността пеперудите са представени в рекламата на Мерцедес Е-класа (Winter is not winter anymore). Там, където автомобилът минава, зимата отстъпва на пролетта, като побелелите

от сняг дървета разцъфват, а снегът от пътя се разхвърчава като рояци бели пеперуди. Рекламното послание налага като водеща черта на рекламирания автомобил сигурността на движението дори при зимни условия.

Сравнението снежинки – бели пеперуди е познато и от българската художествена литература. Можем да припомним например стихотворението „През прозорца” на Елисавета Багряна:

*Откъде сте долетели
толкоз чисти, толкоз бели –
зимни пеперуди мили,
вий, снежинки лекокрили?*

Метаморфозата на цветя в пеперуди е най-важният визуален елемент в рекламата на 3D телевизорите на Samsung (Ново измерение в телевизията). От екрана на телевизора, върху който са показани сини хортензии, излизат пеперуди в син цвят, все едно четирите листчета на цветчетата са се превърнали в две двойки криле (в основния рекламен текст е отбелязано: „Вижте живи нови измерения на дълбочина на картината и действие, които излизат отвъд екрана”). В друг вариант на тази печатна реклама странично показаният тънък екран с излязлата от него пеперуда налага сравнението с нейните тънки ефирни крила. Аналогично е сравнението в рекламата на лаптоп Toshiba, като лявото крило на пеперудата е всъщност отражение върху повърхността на затворения преносим компютър, при което той самият се превръща в нейна част, в нейно продължение.

Сравнението с пеперудата е в основата и на рекламата на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, в която в пеперуди се трансформират разтворените страници на книгите. Рекламното послание налага идеята, че четенето е приятно, а знанието е красиво и в университета може да го придобивате с лекота.

Една от най-често използваните като изображение е пеперудата монарх, с характерна ярка оранжево-черна окраска, може би най-известната северноамериканска пеперуда, която мигрира. Нея виждаме и в рекламата на лаптоп Fujitsu Siemens, като доказателство за твърдението, че „Те са не просто елегантни, красиви и леки (...) Тези чудесни мобилни компютри ви позволяват да бъдете гъвкави и продуктивни – винаги и навсякъде”. Тя е част и от рекламата на bTV за търсене WEB менажер, като с яркостта и размера си се противопоставя на малките сиво-кафяви пеперудки, които я заобикалят. Текстът гласи:

„Ако си
всеки иска да работиш за него.
НИЕ – СЪЩО!”

Така с помощта на контраста в изображението можем да допишем текста: „ако си уникален, различен, неповторим...”.

Пъстра пеперуда е кацнала върху добре поддържаните коси в рекламата на витализираща маска Phytocitrus – пеперудите избират най-красивите, за да кацнат върху тях (поне според китайската митология).

Формата на пеперудата с разтворени криле също е интересен обект за наблюдение, който вдъхновява създаването на различни изделия в такъв облик. Бих споменала само палитрата на сенките за очи на Пупа „Pupa Lady Butterfly”, при изработването на която козметичният продукт е разположен в кутия с формата на пеперуда, а цветовете нюанси очертават наистина пъстри, нежни и красиви шарки по нейните крила.

Една от постоянните асоциации, за които стана дума по-горе, е с качеството „лек” и с женското начало. Това прави удобно използването на пеперудите при реклама на стоки, предназначени за жени. Затова можем да ги видим и като част от дизайна на опаковката на „Дамская водка”, и в рекламите на цигари light, и при предлагане на бельо, чорапи, облекло. Полисемията, която проявява прилагателното име „лек”, позволява чрез символиката на пеперудите в рекламните текстове да се използват семантичните му отношения – синонимни и антонимни – с други лексикални единици.

Лекота и естественост внушават пеперудите в рекламата на спортните обувки „PUMA”, подбрани и цветово съобразно оформлението и предназначението на конкретните обувки:

Друга група продукти, при чието рекламиране се използват пеперуди, често заедно с цветя, са парфюми, както и средства за освежаване на въздуха, като с тяхна помощ се визуализира разпространяването на свежестта и приятния аромат. Такива са рекламните послания на FreshAir, Glade и др. Полетът на пеперудите, грациозността, с която се реят във въздуха, красивият им танц създават у зрителя усещането за съпричастност към нещо наистина уникално, неповторимо.

Многобройни са примерите за включване на пеперудите като част от рекламите и опаковките на парфюми във връзка с асоциации от типа аромат – всеобхватност – красота – жена. Трябва да споменем „Пеперудите” на Ханае Мори, Marc Jacobs и неговия парфюм „Dot” (червено стъкло с големи черни точки, много голяма капачка като пеперуда, различни по форма и големина пеперуди върху флакона), Гучи и „Flora by Gucci” и т.н. За илюстрация на подхода ще използвам само един пример, който е доста характерен: Кензо за парфюма си „Madly Kenzo! Eau De Toilette” използва пеперуди, които символизират красотата и свободния дух на жените, женската същност, като в рекламните изображения и върху опаковката те са пъстри, разноцветни, красиви и са навсякъде: или са обсапани като цветове клоните на едно раззеленило се дърво, или са в разпилените коси на една жена, или са покрили поляната. Кензо, който винаги стои близо до природата и много често използва цветя, е всепризнат майстор и на ефектната опаковка за създаваните от него парфюми, която е истинско произведение на изкуството.

Различни пеперуди виждаме и в рекламата на мобилни телефони – знак за свободното им използване и достъпност на предлаганите възможности.

Образът на пеперудите в рекламата е важен акцент при създаването на един магичен свят, жив и истински, от който и ние искаме да сме част, защото е красив, свободен, примамлив, изпълнен с любов, цветя, мечти и смели начинания. Направеният преглед на кампаниите, в които са използвани пеперуди като изящни природни творения, показва, че в рекламата те са натоварени с различна символика, като се актуализират отделни позитивни асоциации с оглед на изтъкваните реални качества на рекламирания обект. Няма ограничения за типа стока или услуга, които могат да се представят с тяхна помощ. Рекламният портрет на пеперудите обединява редица признаци, възприемани като позитивни, като някои от тях ги свързват с други реалности – цветя, небе, поляни, чиста природа, което ги прави типичен представител на откритото природно пространство, на лятото с неговата топлина и пъстрота: първични и истински, естествени, пъстри и красиви като цветя, леки и ефирни като въздуха и небето, свободни в полета си, желани като щастието, към което всички се стремим. Затова присъствието и възприемането им винаги е експресивно, никога неутрално, което позволява те не само ефектно, но и ефективно да въздействат за цялостното позитивно възприемане на рекламния текст, превръщайки се в символ на най-доброто и най-красивото в живота ни.

Литература

- Гура 1997: **А.В. Гура**. Символика животных в славянской народной традиции. М., 1997. С. 486-492
- Ишпекова 1994: **Р. Ишпекова**. Конвенционалните концептуални метафори и идеализираните когнитивни модели за животни. – Съпоставително езикознание, № 6, с. 38-44.
- Лейн, Ръсел 2004: **У. Р. Лейн, Дж. Т. Рассел**. Реклама. Санкт-Петербург.
- Папазян-Таниелян 1996: **С. Папазян-Таниелян**. Перуниката в българската народна култура. – В: Етнографски проблеми на народната култура. Т. 4. С.
- Терновская 1989: **О.А. Терновская**. Бабочка в народной демонологии славян: 'душа-предок' и 'демон'. – В: Материалы к VI Международному конгрессу по изучению стран Юго-Восточной Европы. София, 30.III.89-6.IX.89. Проблемы культуры. М., 1989. С. 151-160.
- Терновская 1995: **О. А. Терновская**. Бабочка. – В: Славянские древности. Т.1, М., 1995, с.125-126.

Valentina Cv. Bondžolova

BUTTERFLIES, BUTTERFLIES, THIN SILVER WINGS

Out of all the animals, especially insects, which appear in the commercials, butterflies deserve a special attention. They are chosen not only for their beauty and impact, but also the traditional symbolism they possess. Moreover, they create and initiate new associations essential for the overall effect of the commercials, regardless of the object advertised, since they are understood and accepted as the primeval, seminal, natural, wonderful and free symbol of that which is the best and the most beautiful.

Butterflies are the carriers of the mythological, cultural, literary, linguistic and aesthetic information, necessary to be used in modern commercials as the metaphors for something light and multicoloured, for the beauty and purity of primeval nature. Representing an international stereotype, they are part of various comparisons in both visual and verbal aspect.

Key words: commercials, metaphor, symbolism, butterflies, association, semantics, phraseology.

ИДЕОЛОШКА ПОЗИЦИЈА ПРИПОВЕДАЧА У ГРОБНИЦИ ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА ДАНИЛА КИША

Киш нас у *Гробници за Бориса Давидовича* подсећа на идеју грађанског хуманизма, на етику индивидуалне одговорност и ангажмана – грађанског и литерарног. Она је апел против мучења и убијања људи у име било које идеологије, указивање на логор као апсолутне дехуманизације човека, као места за тортуру где се укида све што је људско – култура, цивилизација, духовност, свако људско искуство. Киш проговара и о улози коју сваки појединац, било као учесник, било као сведок, било као писац, носи наспрам оваквих историјских и идеолошких оквира.

Кључне речи: књижевност, идеологија, Данило Киш, приповедач, текстуално несвесно.

„А први пут у историји човечанства, скорашњој и данашњој историји, оној чији смо савременици, идеолошки концепт је створио једно од највећих зала човечанства – логор, и, што је још горе, тај идеолошки концепт дигнут је на ниво институције. Управо је у томе разлика између злочина логора и свих других цингискановских и ратних злочина у историји. Та концептуализација, то осмишљавање је оно што искуство логора чини најстрашнијим историјским искуством, чији смо, на жалост, савременици. Зато мислим да су писци и интелектуалци који дају историјско оправдање таквом концепту – саучесници злочина“ (Д. Киш, *Живот, литература, 180*).

„Писац зна, или бар слуги, да све што чини није баш тако бесмислено као што се другима чини. (...) Дакле, ово је пример и у односу на логоре, где се, не смрт једног детета, него милиона деце и људи, у једном или другом логору понавља и то кроз концептуализацију. Литература је управо та која својим присуством осмишљава и кроз осмишљавање надвладава такав концепт у главама људи, и чини да се то никад више не назове историјском нужношћу у име одређених идеологија, било каквих идеологија“ (Живот, *литература, 189-190*).

¹ dragana.veljkovic@filfak.ni.ac.rs

Увод

Повод за Кишов хуманистички ангажман у *Гробници за Бориса Давидовича* огољен је на најдиректнији могући начин у наведеним цитатима. И фиктивни и интертекстуални елементи у *Гробници за Бориса Давидовича* (свеједно да ли су текстови из Кишове лектире свесно употребљени, или је он научене обрасце несвесно употребио у виду „текстуалног несвесног“²) у функцији су раскринкавања тоталитарних режима. То је апел против мучења и убијања људи у име било које идеологије, указивање на логор као апсолутне дехуманизације човека, као места за тортуру где се укида све што је људско – култура, цивилизација, духовност, свако људско искуство. Киш проговара и о улози коју сваки појединац, било као учесник, било као сведок, било као писац, носи наспрам оваквих историјских и идеолошких оквира. Неопходно је да појединац, пре свега, заузме став према одређеном друштвеном контексту, али и да делује на њега. Киш у *Гробници* афирмише идеју о грађанској одговорности, као и могућности да се на индивидуалном плану делује. Повод за свој литерарни ангажман Киш налази у драстичном негирању хуманитета у тоталитаризму стаљинистичког типа, конкретно, у једном од његових најсуровијих облика – логорима. И питање жанровског одређења *Гробнице за Бориса Давидовича* у непосредној је вези, између осталог, са снажном идеолошком потком овог дела, која повезује свих седам прича у „једну заједничку повест“, како је сам аутор одређује, а коју бисмо, како предлажу неки књижевни критичари³, могли да на нивоу целине посматрамо као роман, а на појединачном плану као збирку прича.

1. Идеологија и јунаци

Централна прича романа, по којој се он и зове, носилац је готово свих идеја које је писац имао намеру да саопшти, мада се оне итекако провлаче и кроз све остале приче, које на тај начин заједно са насловном чине чврсто повезану наративну целину. Несумњиво је такође да је кроз животну причу Новског, његов револуционарни успон и пад, његово тамничење и страдање, испричана, само на други начин, и Микшина и Челјустниковљева прича, као и прича Гоулда Верскојлса, доктора Таубеа или Баруха Давида Нојмана, који је и именом, мада не и епохом, повезан са централним ликом романа – Борисом Давидовичем Новским. Сви они су, без обзира на средину из које потичу (Микша је из Румуније, Гоулд Верскојлс је Ирац, Челјустников из Украјине, доктор Таубе из Аустроугарске, Борис Давидович из Русије, а Барух Давид Нојман из средњовековне Француске) и века у коме живе, револуционари

² О текстуалном (не)свесном у *Гробници за Бориса Давидовича* видети у: Бошковић 2008.

³ В. нпр. у Бошковић 2004: 10-12.

и страдалници у име идеја, ствараоци и активни учесници тоталитарних режима, они су део механизма тоталитарне идеологије којој припадају (сви су, сем Баруха Давида Нојмана, присталице и следбеници совјетског фашисто-комунизма, а једино је Барух Давид Нојман, Јеврејин, жртва хришћанске идеологије). Њихови пак противници, оличени у антагонистички постављеном лику у односу на Бориса Давидовича Новског – Федјукину, заправо су људи истих идејних начела и ставова, само што су они, заслепљени у свом фундаментализму, ригидни чувари тоталитарних система, па, попут Федјукина, уверавају оне друге „у моралну дужност лажног признања“ (*Гробница за Бориса Давидовича*, 87). А о сличности „једних и других“ експлицитно говори приповедач у самом роману:

„Обојица су, најзад, верујем, деловала из разлога који су превазилазили себичне и уске циљеве: Новски се борио да у својој смрти, да у свом паду, сачува достојанство не само свог лика него и лика револуционара уопште, а Федјукин је настојао у свом трагању за фикцијом и за условностима да сачува строгост и доследност револуционарне правде и оних који ту правду деле; јер боље је да страда такозвана истина једног човека, једног сићушног организма, него да се због њега доведу у питање виши принципи и интереси.[...] Оно што је изазивало његов бес и његову лојалну мржњу, то бејаше управо та болећива себичност оптужених, њихова патолошка потреба да докажу своју *невиност*, своју сопствену малу *истину*, то неуротично врћење у кругу такозваних чињеница обухваћених меридијанима своје тврде лобање, а да та њихова слепа истина није у стању да се стави у систем једне више вредности, једне више правде, која тражи да јој се принесу жртве и која не води и не сме да води рачуна о људским слабостима.“ (*Гробница за Бориса Давидовича*, 94-95).

Готово сви јунаци Кишових прича, осим Дармолатова, јунака последње приче романа, су револуционари и хероји. То су, пре свих, они које је режим, чије су присталице били, преварио, злоупотребио и уништио. Дармолатов пак није револуционар – он симболизује писце и њихов могући однос, у случају Дармолатова параноичан и кукавички, према револуцији, систему и општељудским вредностима.

2. Приповедач и идеологија

У књизи *Живот, литература* Киш на једном месту каже да је основни мотив за критику код највећег броја „оспоравалаца“ *Гробнице за Бориса Давидовича* то што је то заправо „књига у којој нема утехе“⁴. У књизи нема екс-

⁴ „То је једна од ретких књига на ту тему која се не завршава надом у победу и која не носи у себи оправдање злочина у име историјског напретка, у име кретања историје.“ (*Живот, литература*, 187-188).

плицитно израженог става против тоталитарних идеологија и режима, против политичко-идеолошког захтева жртвовања сопствених следбеника, против тортуром изнуђених признања која оправдавају систем, против смрти (не) дужних људи, против искуства логора, као врхунског израза дехуманизације човека. Чини се да приповедач у *Гробници за Бориса Давидовича* заузима неутралну позицију некога ко информише, трага за истином, за документима, за чињеницама. Став приповедача, међутим, никако није неутралан у односу на оно о чему приповеда. Он се заузима за одређену идеју, и самим тим се, без обзира на позицију свезнајућег и дистанцираног приповедача, идеолошки одређује и уграђује своје хуманистичке ставове у романескно ткиво које ствара.

2.1 Употреба фикције, подтекста и текстуалног несвесног

Приповедач у *Гробници за Бориса Давидовича* још од прве приче сугерише на истинитост онога о чему ће приповедати, користи фусноте, упућује на документа, историјске и друге изворе, нуди цитате и преводе. Овај изузетно сугестивни поетски поступак, који уз употребу фикције и текстуално несвесног, у значењу које му даје Бошковић (2008)⁵, производи снажан ефекат код читалаца, само је један од механизма приповедача да дочара људску патњу и страдање као директне последице двеју конкретних тоталистичких идеологија – стаљинистичке и хришћанске. Интертекст се провлачи кроз очигледну драмску структуру прича, доводећи их до кулминације и катарзе, расплета и епилога на крају (означених као *Post scriptum* или *Post festum*). И као што је сам Киш на једном месту рекао, читаоце ни не треба да занима веродостојност документарне грађе, нити пак треба да се баве њеним утврђивањем и проверавањем. То је, по њему, посао за критичаре, пре свега универзитетске.⁶ Палимпсест је ту да у комбинацији са фикцијом и текстуалним несвесним одреди читаоца према трагичном, нехуманом, злочину, казни, смрти, а све то зарад идеја и псеудозаштите оваквог, а не другачијег погледа на свет.

2.2 Идеја о цикличности историје

У два причама романа налазимо експлицитну потврду за идеју о кружном току историје: у причи „Пси и књиге“, јединој која се временски не

⁵ „Под текстуално несвесним подразумева се трансубјективна и транстекстуална трансмисија 'туђег' текста у текст 'паразита' – од једне једине речи, појма, до читавог сижејног пасажа, од скривеног смисла и потиснуте синтаксичке структуре до 'преузете' идеје, од дословних позајмица до адаптација које за аутора могу да прођу неопажено чак и уколико наведе њихов извор. Текстуално несвесно свој извор има у упорном читању лектире, па се у интертексту врло тешко може уочити порекло формула које су у њему присутне. [...] Несвесно текста прожима се, дакле, са несвесним аутора, несвесним других текстова, несвесним литературе, несвесним културе и несвесним друштва.“ (Бошковић 2008: 15).

⁶ *Живот, литература*, 169.

везује за 30-те године прошлог века и стаљинизам, већ је вековима испред њега, као и у првој причи „Нож са дршком од ружиног дрвета“. Роман као „заједничка повест“ обухвата период од 600 година, па и сам тај временски размак упозорава на циклично разумевање времена, а самим тим и историје. За писца је битан садржај прича, а не време у коме се тај садржај одвија. Временски размак од 600 година само упозорава да се за тих шест векова ништа суштински није променило, будући да културни и цивилизацијски развој не укида понављање историјских догађаја. „Пси и књиге“ је прича о хришћанском тоталитаризму, који је својом „торкемадијанском“ правдом на најбруталнији, репресиван и сурово реалан начин дочаравао симболику пакла у хришћанском значењу тог појма, а све, као и неких шест векова после, видимо у *Гробници за Бориса Давидовича*, зарад виших идеја и очувања једино могућег и искључивог погледа на свет. Идеју о цикличности историје налазимо и у епизоди мучког убиства Хане Кшижевске од стране Микше Хантескуа „у улози извршиоца правде“ (*Гробница за Бориса Давидовича*, 12), када девојка, у самртном ропцу „почиње да говори, да ропће, на румунском, на пољском, на јидишу, на украјинском, наизменце, као да је питање њене смрти само последица неког великог и кобног неспоразума чији је далеки корен у вавилонској пометњи језика“. (*Гробница за Бориса Давидовича*, 13). „Вавилонска пометња језика“ само је метафора за ауторово схватање да се историјски садржаји стално понављају, да су и у та прастара времена људске историје људи на исти, мучки начин убијани, као да кроз језике на којима Хана Кшижевска ропће проговарају румунске, пољске, јеврејске, украјинске, трансвременске жртве. О понављању историје Киш каже следеће:

„Сви ти сукоби у нашој епохи ни по чему се не разликују од ратова у антици или средњем веку. Можда су чак ‘класични ратови’ били мање ужасни, јер човек тада још није располагао разорним средствима каква су данас уобичајена. Морали бисмо бити врло наивни да бисмо веровали како је данашњи човек друкчији, развијенији. Ја сам, у начелу, уверен да се историја остварује као историја несреће, да се понавља увек у својим рђавим аспектима.“ (*Горки талог искуства*, 292).

2.3 Свеприсутни приповедач

Приповедач у *Гробници за Бориса Давидовича* „не само да је присутан него чак разоткрива и проблематизује механизме којима остварује начин своје присутности, а читаоца уводи као сведока или саучесника у креацији имагинарног света. [...] Приповедном дедукцијом и приповедном детекцијом, приповедач постаје интерпретатор, историограф, приређивач, иследник, архивар, биограф – слаже причу из различитих текстова којима је стварност већ посредована.“ (Бошковић 2004: 144-145) Приповедач не приповеда дискретно и ненаметљиво, већ указује на себе: „Тада би, по ло-

гици случаја и мутних, дубоких и несвесних збивања, блеснула у свести приповедачевој и по која руска реч...“ (*Гробница за Бориса Давидовича*, 5), или је, у недостатку документације, принуђен на „опрезно домишљање“ и прелазак на 1. лице, па кроз домишљање шта је могло бити са Гоулдом Верскојлсом у Шпанији у периоду за који нема никакве податке, провејава и оваква апсурдна и иронична ратна слика: „видим га у Каталонији, како седи у импровизованом штабу батаљона крај ‘морзеа’ и понавља очајничке позиве у помоћ, док радио из оближњег гробља емитује ведре и самоубилачке песме анархиста...“ (21). У истој причи наратор не може да се отме потреби да дода свој коментар у загради: „Верскојлс посматра пепељасто море и то га, по свој прилици, сећа презрене и презрења достојне Ирске. (Не можемо поверовати да у том презрењу нема и трунке носталгије.) (23), нити да да додатно објашњење у фусноти. У „Механичким лавовима“ враћа се 1. лицу и обраћа директно читаоцу: „а сумњичавог и радозналост читаоца упућујем на наведену библиографију где ће наћи потребне доказе.“ (31). Аутореференцијалност налазимо још на једном месту: „(Читалац, верујемо, препознаје трапаву лирику Лава Микулина, ученика имажиниста.) (84). Говорећи о доктору Таубеу, износи, у загради, а и после, и један свој метафизички став: „могло би се рећи, упркос ужасном *крају*, да је Карл Таубе рођен под срећном звездом (уколико је прихватљива наша теза да је, *упркос свему*, привремена патња трајања вреднија од коначне празнине ништавила): они што су хтели да убију у Таубеу револуционара, они у Дахауу као и ови у далекој Колими, нису хтели, или нису могли, да убију у њему лекара, *врача*. И ми нећемо овде, с тим у вези, развијати јеретичку и опасну мисао која би из овог примера могла да се изведе: да болест и њена сенка, смрт, јесу, поготову у очима тирана, само видови испољавања натприродног, а *врачи* својеврсни чаробњаци: логична консеквенца једног погледа на свет“. (59). Питамо се, пратећи ову мисао, да ли би можда између *врача* и *писца* могао да стоји знак једнакости. У причи „Гробница за Бориса Давидовича“ Новском се, као и Таубеу, у тамници, приписују следеће мисли: „Но чини се да је Новски у додиру са каменом своје живе гробнице извукао неке метафизичке закључке који се без сумње нису много разликовали од оних који сугеришу мисао да је човек само честица прашине у океану безвремености; али му је изгледа то сазнање дошапнуло и неке закључке које архитекти псетарника нису могли да предвиде: ништа за ништа. Човек који је нашао у свом срцу ту јеретичку и опасну мисао која говори о узалудности сопственог трајања, стоји међутим поново пред једном (последњом) дилемом: прихватити привременост трајања у име драгоценог и скупо стеченог сазнања (које искључије сваку моралност и које је дакле апсолутна слобода), или се, у име тог истог сазнања, предати загрљају ништавила.“ (87). Због експлицитно израженог идеолошког става приповедача, цитираћемо још један, дужи, одломак из исте приче: „Постојаност моралних уверења, проливање жртвене крви, сличност

у именима (Борис Давидович Новски – Барух Давид Нојман), подударност у датумима хапшења Новског и Номана (у исти дан кобног месеца децембра а у размаку од шест векова, 1330...1930), све се то одједном појавило у мојој свести као развијена метафора класичне доктрине о цикличном кретању времена: ‘Ко је видео садашњост, видео је све: оно што се догодило у најдавнијој прошлости и оно што ће се збити у будућности (Марк-Аурелије, *Мисли*, књ. VI, 37).‘ (119). У последњој причи приповедач најдиректније указује на себе: ‘„Ја (ја који причам ову причу) стајао сам са стране и посматрао како се копрца песник-самозванац у високој, аскетској столици Његошевој...“ (127).

Идеолошка позиција приповедача у роману, сем у свега неколико ситуација од којих смо неке навели, није експлицитна. Јасно је, међутим, да приповедач има јасне ставове у односу на садржину исприповеданог, да се залаже за одређене идеје, и да их пројектује кроз ткиво романа.

3. Идеолошка позиција аутора

Иако се између позиције и става приповедача и позиције и става самог аутора може ставити знак једнакости, сматрамо да је ауторска позиција најочљивија у последњој причи романа. На овакав закључак упућује и то да ова прича наизглед тематски одступа од осталих прича, иако је временски оквир исти. Овде се експлицитно покреће питање ангажмана, односно позиције писца према одређеном друштвеном контексту. На једној страни имамо Дармолатова, који, заробљен страхом и паранојом, завршава као режимски песник познатији по болести слоновских мошњи него по песничком раду, а насупрот њему је у назнакама изграђен лик грађански храброг песника Осипа Манделштама, ухапшеног и убијеног од стране стаљинистичког режима.⁷

Сам избор теме (или тема) у *Гробници за Бориса Давидовича* говори о идеолошкој позицији аутора. Бирајући тему, пишући о историји, писац се идеолошки одређује, износи свој став, а књига постаје идеолошко-симболички или ‘друштвено-симболички чин’, како га је одредио Фредерик Џејмсон (Џејмсон 1984). Стога је немогуће, у случају Киша и *Гробнице за Бориса Давидовича*, не помислити на југословенски идеолошко-политички контекст у време настанка књиге, као и на овдашњу, сигурно не мање суро-

⁷ Киш у једном интервјуу каже: ‘Прилично добро познајем совјетску културу и књижевност. На њиховом примеру може се јасно показати како тоталитарни притисак на једној страни извлачи на површину негативна људска својства, оно варварско, док на другој подстиче човека на најхеројскије напоре. Надежда Манделштам, удовица песника Осипа Манделштама, кога су убили Стаљинови целати, на величанствен начин репрезентује многе друге руске песнике, писце и интелектуалце који нису издали своје другове – упркос терору којим су били окружени и који није заобишао ни њихове животе.’ (*Горки талог искуства*, 290).

ву, верзију совјетских Гулага – Голи оток. Зато и не чуди прилично бурна реакција публике у ондашњој Југославији након појављивања ове Кишове књиге.

Вероватно је главна Кишова идеја, за коју он сам каже да је “кључ саме књиге“, и основна етичка мисао садржана у следећем одломку, датом у фусноти приче „Пси и књиге“:

„У памијерској диоцеји Јевреји су имали, на основу декрета Арноа Дежана, памијерског инквизитора, право да живе слободно; тај декрет од 2. марта 1298, који забрањује житељима и цивилним властима да се опходе према Јеврејима ‘сувише строго и окрутно’, показује само у коликој мери лични став и грађанска храброст у тешким временима могу да измене судбину коју кукавице сматрају неминовном и проглашавају је фатумом и историјском нужношћу. (Прим. Транслатора). (115).

Суштина хуманизма према Кишу оличена је у храбрости, критичком ставу и еманципацији појединца. Његови хероји своју људскост испољавају пре свега кроз лични став у временима у којима је чак и то храбар чин, кроз сведочење, протест и акцију против злоупотреба режима. Индивидуална свест и борба су услов за победу над ма којим видом тоталитаризма и дехуманизације, док је хуманизам универзална вредност у свим епохама. Киш показује да је храброст и хуманост суштинска одлика људског бића, независно од епохе, етничке, расне, верске или било које друге припадности. Арно Дежан не разликује се по храбрости и личном ангажовању од Новског, иако их раздваја шест векова. Киш није противник револуције, напротив, учеснике револуционарних превирања сматра херојима. Он говори о злоупотреби револуције, о злоупотреби идеологије у сврху очувања режима, о људским жртвама, о појавама чији смо и сведоци и савременици. Тако је *Гробница за Бориса Даидовича* и сведочанство, и оптужба, и позив на акцију. Својим литерарним ангажманом указује читаоцима на пут који треба да следе. Уколико још увек верују у добро у човеку.

4. Закључак

Киш нас у *Гробници за Бориса Даидовича* подсећа на идеју грађанског хуманизма, на етику индивидуалне одговорност и ангажмана – грађанског и литерарног. Његови јунаци, које сам често назива „храбрим људима“, својим жртвовањем и страдањем потврђују највиши смисао херојства. Киш идеологију тоталитаризма критикује управо кроз причу о овим људским жртвама, а истовремено кроз њих афирмише своју идеолошку позицију о потреби, неопходности и важности опредељења и херојске акције сваког појединца у друштву. Киш је поседовао и лични став и грађанску храброст да проговори о суровости свога доба, о „свеопштој историји бешчашћа“

оличеној у XX веку и његовим логорима. Верујемо да ће и наши савременици имати грађанску одговорност и храброст да проговоре о репресалијама савремене тоталдемократизације и да нам на тај начин продуже наду у моћ литературе и виталност хуманизма.

Извор

Данило Киш, *Гробница за Бориса Давидовича*, Београдски издавчко-графички завод, Београд 1985.

Литература

Киш 1990: Д. Киш, *Горки талог искуства*, Београдски издавчко-графички завод, Српска књижевна задруга, Народна књига, Београд.

Киш 1995: Д. Киш, *Живот, литература*, Београдски издавчко-графички завод, Београд.

Бошковић 2008: Д. Бошковић, *Текстуално (не)свесно*, Службени гласник, Београд.

Бошковић 2004: Д. Бошковић, *Иследник, сведок, прича*. Плато, Београд.

Курт, Жерард. *Приповједна свијест у Кишовој „Гробници за Бориса Давидовича“*. http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/zkurt-pripovjedna.html

Џејмсон 1984: Ф. Џејмсон, *Политичко несвесно: Приповедање као друштвено-симболички чин*. Рад, Београд.

Dragana T. Veljkovic

LA POSICIÓN IDEOLÓGICA DEL NARADOR EN UNA TUMBA PARA BORIS DAVIDOVICH DE DANILO KIS

Danilo Kis en *Una tumba para Boris Davidovich* desarrolla la idea del humanismo civil, de la ética de la responsabilidad y la actividad individual – civil y literaria. La novela es un llamamiento contra la tortura y los asesinatos de la gente en nombre de ideología de cualquier tipo, y señala campos de concentración como ejemplos de la inhumanización absoluta del hombre, como lugares de tortura donde se suspenden todas las características humanas – la cultura, la civilización, la espiritualidad y la experiencia humana en general. D. Kis critica la ideología del totalitarismo a través del sufrimiento y la muerte de la gente, y, al mismo tiempo, a través de las historias

de su novela expresa su posición ideológica sobre la necesidad y la importancia de ponerse del lado de las víctimas, y de la acción heroica de cada una de las personas en una sociedad. Habla también sobre el papel que tiene cada persona, como participante, testigo, o como escritor, dentro de unos marcos históricos e ideológicos de este tipo.

Palabras clave: literatura, Danilo Kis, ideología, narador, inconciente textual.

ЛИЧНА ИМЕНА У МИКРОТОПОНИМИЈИ ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА

У раду се разматрају лична имена (пуна лична имена, скраћена лична имена и хипокористици) која као тип антропонима у статусу примарних ономастичких јединица учествују у формирању секундарних ономастичких јединица, тј. микропонима – назива за земљишне локалитете. Расположива грађа записана у теренским истраживањима, требало би да установи фреквенност употребе мушких личних имена у односу на женска лична имена, али у том смислу и конкурентски однос пуних личних имена, скраћених личних имена и хипокористика. Биће анализирана њихова семантика и творба, али и сагледан удео имена страног порекла у микропонимији доњег слива Јабланице.

Кључне речи: лично име, микропоним, конкурентски однос, порекло личних имена, фреквенција личних имена.

Рад је заснован на корпусу од сто седамдесет (170) личних имена која су мотивисала настанак двеста педесет седам (257) микропонима. Већ летимичан увид у грађу показује да су у микропонимији заступљена пуна лична (мушка и женска) имена, скраћена лична имена и хипокористици.

Анализа личних имена као најпродуктивнијег антропонимског типа у оквиру антропонимске семантичке категорије микропонима, обухватиће више аспеката: дефиницију личног имена; конкурентност мушких и женских личних имена; конкурентност пуних личних имена, скраћених личних имена и хипокористика; сагледавање мотивисаности односно семантике личног имена; фреквенцију различитих категорија личних имена.

¹ radezz55@gmail.com

² Овај прилог је настао у оквиру рада на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009) који у потпуности финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Лично име као тип антропонима и његова фреквенција у микропонимији

Антропоним, лично име, формира се без временске дистанце изражавајући жељу номинатора да конкретни референт (новорођенче) добије особину изражену у личном имену (Жугић 2000: 153–183; Жугић 2004: 176–178, 190).

Увидом у расположиву грађу констатује се да је у именовању микропонима лично име најпродуктивнији антропонимски тип у антропонимској семантичкој групи микропонима. При утврђивању фреквенције микропонима по личном имену, у обзир је узето и коришћење једног истог имена у структурно различитим микроназивима што истовремено показује његову диференцијалну микропонимску функцију која се остварује кроз могућност везивања истог личног имена за локалитете различитог садржаја. Тако се нпр. хипокористик *Дџмча*³, настао суфиксацијом скраћеног личног имена Дима од Владимир, Димитрије, везује за локалитете који означавају њиве и ливаде (Дџмчин бузалк), њиве (Дџмчин луг), њиве (Дџмчина њива) и заселак у коме живи род Димчини (Дџмчина ма́ла). Врло често се лично име јавља у форми присвојног придева средњег рода као елиптична синтагма са испуштеним идентификационим чланом (поље, имање): Га́чино, Да́нково, Да́чково. Већ се на овим примерима сагледава фреквентност употребе истог личног имена, као резултат семантичког и творбеног аспекта у циљу диференцијације и идентификације именованих локалитета, што самим тим повећава удео личних имена у микропонимији.

Екстралингвистички фактори, у првом реду патријархална устројеност породичне заједнице и примат мушкарца у њој, условили су знатно чешће именовање локалитета по именима мушких особа. Грађа потврђује да је у микропонимији доњег слива Јабланице заступљено сто педесет шест (156) мушких личних имена. Међу њима има шездесет шест (66) пуних личних имена, седамдесет пет (75) мушких хипокористика и петнаест (15) скраћених мушких имена. Независно од бројчаног стања, ми ћемо најпре навести пуна лична имена, будући да она представљају основни тип из кога настају остала два наведена типа. Независно од типа коме припада, уз свако наведено име бележимо бројку која показује учесталост његовог јављања. Такође, уз свако име бележимо и микропониме мотивисане одређеним именом. За свако пуно лично име наводимо његово порекло, а код скраћених личних имена и хипокористика дајемо и творбени статус сваког од њих. На крају ће бити сумирани резултати овог истраживања у виду презентованих закључака који ће обухватити семантичко-структурални преглед и класификацију личних имена, као и преглед порекла личних имена и

³ Из техничких разлога, експираторни акценат призренско-тимочког дијалекта бележимо дугоузлазним акцентом српског књижевног језика.

њихове фреквенције у микротопонимији. Због знатно веће заступљености у микротопонимији, најпре наводимо мушка лична имена, а у оквиру њих пуна лична имена, скраћена лична имена и на крају хипокористике.

Пуна мушка лична имена

Пуно лично име има форму којом се одређено лице именује непосредно по рођењу. То је лични, индивидуални језички знак по коме се новорођено лице диференцира од осталих чланова породичне и људске заједнице. Пуно лично име је административно, званично име особе које се уписује у црквену или општинску књигу рођених. Као такво, често се користи у званичној, усменој или писаној комуникацији. Један вид такве употребе представља и тапија, власнички лист у катастру непокретности, којом се доказује власништво превасходно над земљишним поседом. Називање земљишног поседа пуним личним именом отварало је могућност поуздане идентификације власника у смислу поклапања употребљеног имена у микротопониму из катастра са личном исправом каква је, рецимо, лична карта. Будући да је у дужој историји постојања земљишних поседа као непокретности, власништво мењало власника (продаја, наслеђивање, поклон, замена земљишних поседа и сл.), првобитни назив у тапији остајао је непромењен, а промена власништва је потврђивана у посебном судском уговору у коме се истичу пуна лична имена (и презимена) продавца и купца. У пракси се често дешава, да се у неформалној комуникацији, након дужег времена, купљена парцела преименује и назове по пуном имену претходног власника, што у ствари омогућава трајање пуног личног имена.

*Аврам*⁴ (Аврамово); *Азир*⁵ x 2 (Азирова страна, Азирово); *Ајдара*⁶ x 2 (Ајдарова страна, Ајдарово); *Андреја*⁷ x 2 (Андрејина крушка, Андрејино лóјзе); *Антанас*⁸ (Антанасова њива); *Асан*⁹ x 2 (Асановке, Асанче); *Ашан*¹⁰

⁴ Добро посведочено библијско име од hebr. 'Abrām (узвишени отац)' (Грковић 1977).

⁵ Муслиманско мушко име < ar. 'adīr, pomagач, онај који оправдава, izvinjava' (Смаиловић 1977).

⁶ Муслиманско мушко име које је у говор испитиваног подручја дошло из ар. преко тур., са фонетском адаптацијом губљења иницијалног *h*: tur. *Hayder* < ar. *Haydār* 'Lav' (Шкаљић 1989: 299).

⁷ Фонетска адаптација грчког личног имена *Andréas* 'храбар, мужеван'.

⁸ Варијанта имена Атанас од Атанасије од грч. *Ανάσιος*, бесмртан, име хришћанског светитеља (Грковић 1977). Атанас, с уметнутим -н-, понародњено име с грчком основом које стоји паралелно с црквеним и књижевним именом на -ii основу *Atanasii*.

⁹ Od tur. *Hasan* < ar. *Hasān* (Смаиловић 1977; Шкаљић 1989: 316).

¹⁰ Фонетска адаптација муслиманског личног имена: „Hašan, muško ime (retko) hip. od Hāšim

х 3 (Ашánке, Ашánско то́риште, Ашánче); *Блáгоја*¹¹ х 3 (Блáгојина кítка, Блáгојина њíва, Блáгојино); *Бóгдан*¹² (Бóгданово); *Бóгоја*¹³ (Бóгојина њíва); *Васíљко*¹⁴ (Васíљково); *Владíмир*¹⁵ (Владíмирова óграђа); *Вук*¹⁶ (Вúков чу-
кár); *Гóјко*¹⁷ (Гóјков трсáк); *Дáмјан*¹⁸ (Дамјáнов луг); *Драгúтин*¹⁹ (Драгúти-
ново); *Душáн*²⁰ х 3 (Душáнов дољп, Душáновка, Душáново); *Ђóрђа*²¹ х 5
(Ђóрђина ливáда, Ђóрђина њíва, Ђóрђина падíна, Ђóрђине кру́шке, Ђóрђи-
но); *Ђорђíја*²² (Ђорђíјин бунáр); *Жíвко*²³ х 3 (Жíвкова бáшча, Жíвкова ли-
вáда, Жíвкова óграђа); *Зáйм*²⁴ х 4 (Зáймава бáшча, Зáймоваица, Зáймово, Зá-
ймовче); *Зафíр*²⁵ (Зафíрова њíва); *Здрáвко*²⁶ (Здрáвково њíвче); *Или́ја*²⁷ х 3
(Или́јина њíва, Или́јина падíна, Или́јина трлá); *Јáнко*²⁸ х 3 (Јáнков пúт, Јáн-

< Nāšim < Nāšim (lično muško ime) ...” (Смаиловић 1977).

¹¹ Варијанта имена Благоје од псл. придева *bolgъ(јь), српска изведеница суфиксом -оје које није посведочено као псл. у ЕССЈа.

¹² Старо словенско претхришћанско лично име од псл. *bogodanъ / *bogъdanъ. Претпоставка да је име превод грчког имена Theodotos 'дат од бога', данас је одбачена.

¹³ Лично име изведено од бог суфиксом -оја.

¹⁴ Изведено од Василъ, варијанте Васил(ије) и суфикса -ко.

¹⁵ Прасловенско име *Voldimirъ, ЕССЈа. Сложено име од словенских основа (Грковић 1977).

¹⁶ 'Општесловенска реч индоевропског порекла од најранијих времена узета за лично име у словенској заједници' (Грковић 1977).

¹⁷ Име изведено од иначе продуктивног корена goj и суфикса -ко.

¹⁸ Име хришћанског светитеља. „Gr Damianós – koji kroti; od domázō – krotiti, pitomiti” (Шимундић 1988).

¹⁹ Име изведено од имена Драгут и суфикса -ин (Грковић 1977). Уважавајући убедљиве творбене разлоге Шћепановића (1997: 49) који ово име повезује „са прасловенским личним именом *dorgota (ЕССЈа с. в.)”, приклањамо се његовом тумачењу етимологије овог имена.

²⁰ „Изведено од истог корена који је у именицама дух и душа. Није искључено да је име настало од назива празника Духови” (Грковић 1977).

²¹ Варијанта имена Ђорђе (грч. Geōrgios 'земљорадник').

²² Варијанта личног имена Ђорђа.

²³ На испитиваном подручју обично се јавља као хипокористик од пуних личних имена Живојин, Живорад.

²⁴ „Од тур. Zaīm, muško ime od ar. Zaīm 'vođa, starešina, poglavar, pukovnik” (Смаиловић 1977; Шкаљић 1989: 645).

²⁵ Варијанта имена Zamfir (грч. zamfeiros 'mineral, safir').

²⁶ Лично име од придева здрав и суфикса -ко.

²⁷ Библијско име јеврејског пророка (Грковић 1977). Грч. Elías < хебр. Alīyūāh – '(Мој) бог је Yahveh / Јехова је мој бог/'. Od Ēl – Bog i Yāh skrać. od Yahveh – Bog (Шимундић 1988).

²⁸ Грковић (1977) сматра да је настало суфиксацијом са -ко личног имена Јан. Чини се да

ков рид, Јанкова њива); *Јован*²⁹ х 4 (Јованов рид, Јованова ливада, Јованова њива, Јованово); *Јордан*³⁰ (Јорданово); *Јосим*³¹ х 3 (Јосимов забел, Јосимова њива, Јосимово); *Кајтаз*³² (Кајтазовица); *Лазар*³³ (Лазарово); *Лука*³⁴ (Лукино); *Љубисав*³⁵ (Љубисавова ливада); *Љубен*³⁶ (Љубеново); *Максур*³⁷ (Максурово); *Маринко*³⁸ (Маринково); *Марко*³⁹ х 4 (Марков бунар, Маркова долина, Маркова ливада, Марково); *Матеј*⁴⁰ (Матејин брес); *Миленко*⁴¹ (Миленкова

је прихватљивије тумачење по коме је ово „хипокористик на -ко од скраћене основе имена *Јанићује*” које по усменом саопштењу Р. Маројевића доноси Шћепановић (1997: 50).

²⁹ Библијско име хебрејског порекла *Yōhānān* 'бог се смилуова', као и Иван (Грковић 1977). Грч. *Ioānnēs* од старијега *Ioχānnēs* < хебр. *Yōhānān*, стег. *Yehōhānān* – 'бог је милостив'. „Od Yō skra od Yahveh – Бог i hēnān - milostiv je” (Шимундић 1988).

³⁰ Библијско име по реци *Iardēn* у Палестини (Грковић 1977).

³¹ Грковић (1977) потврђује ово име од Јоксим, а међу бројним изворима је и Лесковац и околина. Будући да се на испитиваном подручју име Јоксим ретко јавља, приклањамо се тумачењу имена Јосим као варијанте имена Јосиф које се често јавља као крштено име и као такво користи у административној, службеној употреби. Претходно наведени извор каже да је име Јосиф од „хебр. *Īosef* – бог умножава, библијско име”.

³² Адаптирани турцизам од „*Kaytas*, musko ime, 'Čelenka, Perjanica', tur. *kaytas* 'kapica, krunica na glavi u ptica; ženska ukrašena kapa, ženska čelenka' < ar. *Qaytas* 'kit' < stgrč. *kētos*” (Шкаљић 1989: 385).

³³ Библијско име. Грч. *Lázaros* < хебр. *El āzāar* – 'помаже бог'. Прецизирано мушко име ушло је у старословенски језик морфолошком адаптацијом према словенским апелативима основе на -*ō*, типа *винарљ*, *рибарљ* (Јовићевић 1985: 91 – 92).

³⁴ „Име једног од четири јеванђелиста” (Грковић 1977). „Lat. *Lukas* steg. *Lucanus* – lukanijski, po nazivu grada Lucania-e. Od *lucus* – lug, gaj, šuma” (Шимундић 1988).

³⁵ Дијалекатска форма имена Љубислав са упрошћеном сугласничком групом *сл*. Псл. *l'ubislavъ*, реконструисано s. v. у ЕССЈа као антропонимска сложеница императивне форме глагола *l'ubiti* и основе *slava* уз напомену да је у питању продуктиван творбени модел (Према: Шћепановић 1997: 51).

³⁶ Име изведено од продуктивне антропонимске основе *љуб-* суфиксом *-ен*. Могућност да би ово име могло бити од дијалекатског тп. *љубен* (Грковић 1977) губи ослонац у акценту који је у тп. на првом, а у л. имену на последњем слогу.

³⁷ Име није потврђено у Грковић (1977). Сматрамо да је изведено од Макса, Максим суфиксом *-ур* са аугментативно-пејоративном нијансом.

³⁸ Изведено име од *Марин* суфиксом *-ко*. *Марин* < лат. *Marius* 'морски', име хришћанског светитеља (Грковић 1977).

³⁹ Од лат. *Markus*, име једног од четири јеванђелиста (Грковић 1977). Шимундић (1988) тумачи име *Marcus* од „*Marcus* – mlat, čekić; ratnik”.

⁴⁰ Варијанта имена *Матеја*. Матеј (лат. *Mathaeus*) је апостол и један од четворице јеванђелиста (Грковић 1977). Грч. *Matthaios* < хебр. *Mattiyyāh* – 'божји дар'. „Od *mattāth* – dar i Yāh skrač. od Yahveh – Бог” (Шимундић 1988).

⁴¹ Изведеница од имена *Мил* и суфикса *-енко*, или од *Милен* суфиксом *-ко*.

орница); *Милко*⁴² (Милкова њива); *Митар*⁴³ (Митрова њива); *Недељко*⁴⁴ (Недељково долинче); *Никóла*⁴⁵ (Никóлино); *Пáвле*⁴⁶ x 2 (Пáвлове њиве, Пáвлово); *Пéтар*⁴⁷ x 3 (Пéтров плац, Пéтрова њива, Пéтрове крушке); *Рамóн*⁴⁸ (Рамóново); *Рáнђел*⁴⁹ x 4 (Рáнђелов забел, Рáнђелова доли́на, Рáнђелова њива, Рáнђелово лóјзе); *Сáва*⁵⁰ x 2 (Сáвино, Сáвино њивче); *Сандрáк*⁵¹ (Сандракуља); *Соколáн*⁵² (Соколáнов забел); *Стáвра*⁵³ (Стáврин сокак); *Станóја*⁵⁴ x 2 (Станóјина њива, Станóјино); *Стéван*⁵⁵ x 3 (Стевáнова њива, Стевáнова óграђа, Стевáново); *Стéпан*⁵⁶ (Степáнова врба); *Стојáн*⁵⁷ x 4 (Стојáнов шумак, Стојáнова дéлница, Стојáнова њива, Стојáново); *Стојíлко*⁵⁸ (Стојíлков

⁴² Изведено име од имена *Мил* суфиксом *-ко* или од придевског дела других имена која почињу са *мил-*.

⁴³ Варијанта имена Дмитар, Димитрије. Димитрије – име хришћанског светитеља, постало од имена *Demetre*, богиње земљорадње и плодности у грчкој митологији (Грковић 1977). Од *ghē steg*. Од *ghéa* – земља; *polje* и *mētēr* – мати (Шимундић 1988).

⁴⁴ „Изведено од назива седмичног дана *недељ(a)+ко*, а по значењу може бити и превод грч. имена *Kiriakos* – недељни, име хришћанског светитеља” (Грковић 1977). Шћепановић (1997: 53) доноси једну новину у тумачењу порекла овог имена. „У нашим речницима нисмо пронашли могућност тумачења овог имена преко глагола *не дели ти се*, чиме би се име везало за време старих патријархалних задруга – да се браћа не деле.”

⁴⁵ Име хришћанског светитеља. Грч. *Nikólaos* – народни победник. „Од *níkē* – побједа и *laós* – народ” (Шимундић 1988).

⁴⁶ Од лат. *Paullus* – мали, име христовог апостола (Грковић 1977).

⁴⁷ Име хришћанског светитеља. Грч. *Pétros* – ‘камен, стена’.

⁴⁸ Рамон је највероватније изведено суфиксом *-он* од *Рам(о)* које је „хипокористик од муслиманског имена Рамадан (арап. *ramadān* – име деветог месеца арапског календара; месец поста узет као заштитно име” (Грковић 1977).

⁴⁹ Варијанта имена Аранђел, од грч. *archāngelos* – старешина анђела, први анђео.

⁵⁰ Од арап. *Sāba* – старац, дед, календарско име (Грковић 1977). По другом тумачењу, ово име је настало од лат. *Saba*, *Sabbas* од хебр. *saba* ‘обрађен, преведен’ (Шимундић 1988).

⁵¹ Име је изведено суфиксом *-ак* од *Сандр(a)*, скраћеног имена од Александар.

⁵² Име изведено суфиксом *-ан* од заштитног имена Сокол.

⁵³ Од грч. апелатива *stavros* – крст.

⁵⁴ Варијанта имена Станоје, од основе *стан-* и суфикса *-оја*.

⁵⁵ Фонетска варијанта имена Стефан (ф > в), грч. *Stephanos* – венац, име хришћанског светитеља.

⁵⁶ Фонетска варијанта имена Стефан (ф > п). В. Стеван.

⁵⁷ Изведено од словенског глагола *стојати* и суфикса *-ан*.

⁵⁸ Изведено од Стојил и суфикса *-ко*.

забел); *Стóјко*⁵⁹ x 2 (Стóјков рид, Стóјково); *Талáк*⁶⁰ (Талáковица); *Тóдор*⁶¹ x 2 (Тóдорова њива, Тóдорово); *Тóма*⁶² (Тóмино); *Тројáн*⁶³ x 2 (Тројáнова њива; Тројáново); *Ўрош*⁶⁴ (Ўрошова њива); *Ферíз*⁶⁵ (Ферíзово); *Цветáн*⁶⁶ x 3 (Цветáнов забел, Цветáнова доли́на, Цветáново); *Цвѣтко*⁶⁷ x 3 (Цвѣтков забел, Цвѣткове њиве, Цвѣтково); *Чáнда*⁶⁸ (Чáндино); *Цевѣр*⁶⁹ x 2 (Цевѣрке, Цевѣров луг); *Шаíн*⁷⁰ (Шаíнова ливáда).

Скраћена мушка лична имена

Скраћено лично име, као што и сам назив каже, обично настаје простим испуштањем почетних или крајњих слогова или гласова из пуног личног имена уз додавање вокала (најчешће вокала *a* који се обично узима из самог пуног личног имена). У том смислу га треба разликовати од хипокористичних личних имена која обично настају суфиксацијом или неким другим творбеним поступком⁷¹. Његова функција у микропонимији је иста као

⁵⁹ Изведено од словенског глагола *стојати* и суфикса *-ко*.

⁶⁰ Име изведено од хипок. имена *Тала*, од Тадија, Танасије, суфиксом *-ак*.

⁶¹ Варијанта имена Теодор од грч. *Theódoros* – дар од бога, име хришћанског светитеља (Грковић 1977).

⁶² Лично име од грч. *Thēomās* < сир. *tōmā* – близанац, библијско име, један од дванаесторице Христових апостола (Грковић 1977). На терену смо забележили Тома као хипок. од Томислав, а у литератури се констатује да ја Тома хипок. од имена са основом *Том-* (Шћепановић 1997: 56).

⁶³ Варијанта имена Трајан < рум. *Traian* < лат. *Traianus*. У народу се ово име даје као заштитно и доводи се у везу са глаголом *трајати*.

⁶⁴ Лично име од мађ. *ur-* господин и словенског суфикса *-ош*.

⁶⁵ Муслиманско мушко име < тур. *Firuz* < ар. *Fīrūz* према pers. *pīrūz* (Шкаљић 1989).

⁶⁶ Изведено име од *цвет* суфиксом *-ан*.

⁶⁷ Изведено од *цвет* и суфикса *-ко*. „Може бити да је настало од назива хришћанског празника Цвети, а давало се најчешће деци која су тада била рођена или крштена” (Грковић 1977).

⁶⁸ Изведено од *Чане*, хипок. од Часлав (Грковић 1977), суфиксом *-да*.

⁶⁹ Ретко муслиманско мушко име < *Dževher* < ар. *Ġāwhār* < pers. *ġewher* (Смаиловић 1977).

⁷⁰ Muslimansko muško ime < *Šahin* < тур. *Şahin* < pers. *šāhin* (Смаиловић 1977).

⁷¹ У нашој лингвистичкој литератури, на нивоу опште лексике, постоји мишљење да се на плану творбе деминутива хипокористика могу разликовати хипокористици који настају додавањем суфикса *-а* на скраћену именичку основу (гуса од гуска) и они који настају суфиксацијом претходно суфиксираних деминутива хипокористика (бакица од бака) (Јовановић 2010: 31). Посматрано у контексту личних имена, то би значило да између имена Грана од Граница и Гранче од Граница или Грана стоји знак једнакости, тј. да су имена Грана и Гранче апсолутни семантички еквиваленти, односно деминутиви хипокористици. Компарација именица из

и функција пуних личних имена и хипокористика. Скраћивање се врши у циљу задовољавања лингвистичке законитости која тежи економичности израза. Скраћено лично име обично нема хипокористичку стилску маркираност и јавља се ређе од хипокористика. Све ове особености биће показане на конкретним примерима њихове употребе у микротопонимији.

Влада (Владина ливада) – скраћено име од Владимир, Владислав; *Дина* х 6 (Динин пруд, Динина арница, Динина њива, Динино, Динино благунје, Динино лóјзе) – скраћено име од Костадин, Миладин, Стојадин; *Ђура* (Ђурино) – скраћено име од Ђурађ, Ђурђе и сл.; *Џга* х 2 (Џгина њива, Џгино) – скраћено име од Игњат⁷², Игњатија, Игњатије; *Јера*⁷³ (Јерин вѝр) – скраћено име од Јеврем, Јеремија (Грковић 1977); *Јова* х 5 (Јовин брег, Јовин брес, Јовина долиња, Јовино, Јовино ливаче) – скраћено име од Јован; *Лаза* (Лазино) – скраћено име од Лазар; *Мања* х 3 (Мањина њива, Мањина страна, Мањино долинче) – скраћено име од Манојло, Немања и сл.; *Ниса* (Нисине њиве) – скраћено име од Нинослав, Хранислав; *Панта* (Пантин брег) – скраћено име од Пантелија⁷⁴; *Пера* (Перино) – скраћено име од Петар; *Поне* (Понина њива) – можда је скраћено од Понег, имена насталог од корена Негомир, Негослав, Негован (Грковић 1977); *Риста* х 3 (Ристин бунар, Ристин дољп, Ристина њива) – без иницијалног х од Христа, скраћеног имена од Христивој, Христифор, Христофор, од грч. *Christophóros* – онај који носи Христа, име хришћанског светитеља (Грковић 1977); *Санда* (Сандино) – скраћено име од Александар; *Стева* (Стевино) – скраћено име од Стеван.

Мушки хипокористици

Хипокористик је стилски маркирано лично име којим се неко назове из милоште. У прегледу мушких хипокористика у микротопонимији наводи се пуно лично име од кога хипокористик настаје творбеним поступком суфиксације, као и његова фреквенција у микротопонимији. Након прегледа

општег лексичког фонда (гуса, бака, бакица) са личним именима Грана, Гранче, Граница, може се успоставити на творбеном, али не и на семантичком плану. Због тога лично име Грана тумачимо као скраћено лично име, док је Гранче хипокористик од основе скраћеног или пуног личног имена Граница.

⁷² Игњат, скраћено лично име од Игњатије, по тумачењу Грковић (1977) настало је од лат. *ignis* 'ватра'. Шимундић (1988) ово име доводи у везу са грч. *Ignátios* < *Ignatius*. „Smatra se kako je stvoren od tp. *gnarus* – rođen, zastarjela glagola *gnascor* – roditi se, radati se. Značilo bi: koji je rođen”.

⁷³ Постоји и вероватноћа да је настало скраћивањем женских личних имена Јерина, Јеросима.

⁷⁴ Пантелија од Пантелејмон, грч. *Panteléemōn* – свемилостив, име хришћанског светитеља (Грковић 1977). „Od *pān-* vas, sav i *elémōn* – milosrdan. Glas e > i > j” (Шимундић 1988).

биће истакнути уопштени закључци о овом типу антропонима с тежиштем на начин творбе и творбене суфиксе. Такође, пажња ће бити скренута на проблем односа примарних и секундарних хипокористика, као и на значај хипокористика у којима су сачувана многобројна пуна мушка лична имена.

Алча (Алчино) – хипок. са испуштеним иницијалним *х* од тур. *Halil* < Halil (Шкаљић 1989); *Баћа* (Баћино) – хипок. од Братимир, Братислав; од Братомир, Братослав (Грковић 1977); *Бóге* х 2 (Бóгина ливáда, Бóгино) – хипок. на *-е* од Богоја, Богољуб, Богосав; *Вáса* (Вáсина њíва) – хипок. од Василија, варијанте имена Василије (грч. *Basileios* – ‘царски’, име хришћанског светитеља; *Вáча* (Вáчин бузальк) – хипок. од имена Иван, Јован, творен суфиксом *-ча*; *Вéка* (Вéкино) – хипок. од Векослав, Велимир; *Вéлко* х 2 (Вéлкова њíва, Вéлково) – хипок. деривиран непосредно од сложених имена Велибор, Велимир, или посредно од њихових хипокористика Вел(а), Вел(е), деминутивно-хипокористичким суфиксом *-ко*; *Вéља* (Вéљино) – хипок. од Велимир, Велибор, Велислав; *Влáјко* х 2 (Влáјкова шúма, Влáјково сокачé) – хипок. од Влај(а) изведен суфиксом *-ко*; *Вóјча* (Вóјчино) – хипок. од скраћеног личног имена Воја од Војислав, изведен суфиксом *-ча*; *Вúчко* х 2 (Вúчков рíд, Вúчкова доли́на) – хипок. од Вуч(а) изведен суфиксом *-ко*; *Гáле*⁷⁵ (Гáлино ливáче) – хипок. од Гаврило (Грковић 1977); *Гáча* (Гáчино) – хипок. од Гаврило, упоредни облик са Гаца и Гаша (Грковић 1977); *Гóрча* х 2 (Гóрчина њíва, Гóрчино) – може бити хипок. од личних имена Глигор, Глигорије, али и име изведено од Гор(а) суфиксом *-ча* (Грковић 1977); *Дáнко* (Дáнково) – хипок. изведен суфиксом *-ко* од скраћеног личног имена Дан(е) од Богдан, Данило, Слободан; *Дáчко* (Дáчково) – хипок. изведен од имена Дач(а), Дач(е) суфиксом *-ко*, преко пуних личних имена Давид, Данило. У савременој антропонимији испитиваног подручја, Дача, Даче су хипокористици од Драгољуб, Драгослав, Драгомир; *Дéнча* (Дéнчина ливáда) – хипок. од Ден(а) изведен суфиксом *-ча*. Дена, име од Десимир, Младен; *Дíмча* х 4 (Дíмчин бузальк, Дíмчин лúт, Дíмчина мáла, Дíмчина њíва) – хипок. од Дим(а) изведен суфиксом *-ча*. Дима, скраћено име од Владимир, Димитрије; *Дíчко* (Дíчково лóјзе) – хипок. од Дич(а) изведен суфиксом *-ко*. Дича, скраћено име од Димитрије, Дионисије итд.; *Дóра* (Дóрина) – мушки хипок. од имена Тодор, забележен у једном селу (Ждеглову) у околини Лебана⁷⁶; *Дóшко* (Дóшкине њíве) – хипок. изведен суфиксом *-ко* од имена Доша, које је настало од личних имена Добромир, Доброслав; *Дúшко* (Дúшкова њíва) – хипок. од Душан изведен суфиксом *-ко*; *Ђóка* х 2 (Ђóкина њíва, Ђóкино) – хипок. од Ђорђа, варијанте имена Ђорђе; *Ђóре* (Ђóрина њíва) – хипок. од Ђорђа, Ђорђија, изведен хипокористичким суфиксом *-е*; *Јéта* (Јéтава) – хипок. од Јевта (Грковић

⁷⁵ У антропонимији испитиваног подручја Гале се јавља као хипокористик од Градимир, али и од женских личних имена Грана, Граница, Гордана.

⁷⁶ Грковић (1977) не потврђује ово име, али доноси Дора као хипокористик од женских имена Доротеја, Теодора.

1977)⁷⁷; *Kácko* (Каскавица) – хипок. на *-ко* од тур. мушког имена *Kasim* < ar. *Qasim* (Шкаљић 1989: 399); *Kónча* x 2 (Кóпчин забел, Кóпчина њíва) – хипок. изведен суфиксом *-ча* од основе хипокористика Копе насталог од имена Прокоп, Прокопије⁷⁸ суфиксом *-е*; *Лу́те* (Лу́тино њíвче) – хипок. од Милутин творен суфиксом *-е*; *Љу́ба* x 2 (Љу́бина њíва, Љу́бино) – хипок. од имена Љубисав, Љубомир и сл.⁷⁹; *Љу́пча* (Љу́пчина њíва) – примарни хипок. на *-ча* од првог дела сложених имена Љубомир, Љубисав и сл., односно другог дела попут Драгољуб. Може бити и секундарни хипок. од Љуба; *Ма́нча* (Ма́нчин по́ток) – примарни хипок. од Манасија, Манојло, или секундарни хипок. од Ман(а), Ман(е), изведени суфиксом *-ча*; *Ма́ћа* x 2 (Ма́ћин забел, Ма́ћино) – хипок. од првог слога имена Максим, Марко, Матеја и сл. и суфикса *-ћа*⁸⁰; *Ми́ка* (Ми́кино) – хипок. од Милосав, Милутин, Михаило и сл.; *Милáн* x 2 (Милáнов слíвњаk, Милáнова њíва) – хипок. изведен суфиксом *-ан* од скраћене основе имена с првим придевским конституентом *Мил-*⁸¹; *Ми́ле* (Ми́лина смрча) – хипок. на *-е* од имена која почињу придевом *мил-*; *Ми́љко* x 2 (Ми́љкова трше́вина, Ми́љково) – секундарно изведен хипокористик суфиксом *-ко* од примарних хипокористика Миљ, Миља имена Милисав, Миодраг и сл.; *Ми́тка* x 2 (Ми́ткина њíва, Ми́ткино лóјзе) – хипок. на *-ка* од примарног хипокористика или скраћеног имена Мита од Димитрије, Митар и сл.; *На́ћа* (На́ћино) – хипок. од Најдан, Наум, Јанаћ; *Никóлча* (Никóлчино) – хипок. од Никола изведен суфиксом *-ча*; *Ни́шка* (Ни́шкина ливáда) – хипок. изведен суфиксом *-ка* од Ниша, хипок. од Никола или скраћеног имена од Сениша; *Но́ја* (Но́јина њíва) – хипок. на *-ја* од имена Новак; *Пе́јча* x 2 (Пе́јчин забел, Пе́јчино) – хипок. на *-ча* од Пеј(а), скраћеног имена од Пантелија; *Пéтко* x 3 (Пéткова ба́шгча, Пéткова доли́на, Пéтково) – хипок. изведен суфиксом *-ко* од Петар. Не искључује се ни могућност мотивисаности имена по петом дану у седмици (Грковић 1977); *Ра́ка* (Ра́кино) – хипок. на *-ка* од Радослав, Радомир и сл.; *Ра́ца* (Ра́цино) – хипок. на *-ца* од Радоје, Радомир, Радослав и сл.; *Ра́ша* (Ра́шин пúт) – хипок. на *-ша* од Радован, Радомир, Радослав; *Са́вић* x 2 (Са́вићова ливáда, Са́вићове кру́шке) – хипок. изведен од Сав(а) суфиксом *-ић*; *Сла́ве* (Сла́вина њíва) – хипок. на *-е* од Славиша, Славољуб, Славомир и сл.; *Сми́љко* (Сми́љково) – хипок. на *-ко* од Смиљ, Смиљ(ан); *Спа́са* (Спа́сино бр́сје) хипок. од Спасоја, Спасоје; *Ста́јко* (Ста́јковача) хипок. на *-ко* од Стаја, изведеног од Станимир, Станислав; *Ста́нко* x 2 (Ста́нкова њíва, Ста́нково) хипок. на *-ко*

⁷⁷ Можда ће будућим тумачењима етимологије овог имена помоћи информација са терена на коме је грађа бележена. Од информатора сам забележила одговор: „По Турчина Јету”. Такође, у неким селима у околини Лебана и Лесковца записала сам име Јета као обично име Цигана муслиманске вероисповести.

⁷⁸ Прокоп, Прокопије од грч. *Prokópios* – онај који успева, напредује, име хришћанског светитеља (Грковић 1977).

⁷⁹ Може се тумачити и као скраћено лично име.

⁸⁰ Суфикс *-ћа* је прилично продуктиван хипокористички суфикс: Мића, Фића, Вића, Лаћа и сл.

⁸¹ Може бити и пуно лично име на суфикс *-ан*: Драган, Зоран, Иван, Јован, Стојан и сл.

од Станимир, Станислав, Станоје и сл., или име изведено истим суфиксом од основе *стан-*; *Суља* (Суљина њива) – хипок. од муслиманског мушког имена Сулејман и српског суфикса *-ја*. Сулејман < tur. Süleymān < ar. Sulāymān < st. jevr. Šelomoh (Смаиловић 1977); *Танча* (Танчин брод) – хипок. изведен суфиксом *-ча* од Тана, Тане, хипокористика имена Танасије; *Таска* (Таскина њива) – секундарни хипок. на *-ка* од хипок. Таса имена Танасије; *Тéја* (Тéјина пади́на) – хипок. од Теодор, Теофил (Грковић 1977). Могућ је и хипок. од Матеја; *Тóза* (Тóзинка) хипок. или скраћено име од Светозар; *Тóла* (Тóле) (Тóлин за́бел) – хипок. од Толимир, Толислав, Тодор; *Тóне* (Тóнина њива) – хипок. на *-е* од Антон, Антоније; *Тóша* (Тóшино ливáче) – хипок. од Тодор, Теодосија; *Тóшка* (Тóшкина ма́ла) – секундарни хипок. од Тош(а) и суфикса *-ка*; *Трајко* x 3 (Трајков кла́данац, Трајков шумáк, Трајкова њива) – хипок. од Трајан изведен суфиксом *-ко*. Трајан < рум. *Traian* < лат. *Traianus*. У народу се ово име даје као заштитно и доводи се у везу са глаголом трајати; *Трénка* (Трénкина пади́на) – секундарни хипок. од Трен(е) и суфикса *-ка*. Трене је хипок. од Трендафил, варијанте Трандафил од грч. *triantáphyllon* – ружа (Грковић 1977); *Ћи́рка* (Ћи́ркине ливáде) – хипок. од Ћира изведен суфиксом *-ка*; *Фíла* (Фíлина доли́на) – хипок. од Филип, грч. *Philippos* – љубитељ коња, име хришћанског светитеља (Грковић 1977); *Цáка* x 4 (Цáкина њива, Цáкине њиве, Цáкине врбе, Цáкино) – хипок. од Александар, Светислав, Станиша; *Цвéја* (Цвéјине сли́ве) хипок. изведен суфиксом *-ја* од Цветан, Цветко и сл.; *Цéне* (Цéнино) – хипок. од Светислав, Станислав, Станимир; *Цéце* (Цéцин за́бел) – хипок. од Светислав, Светолик и сл.; *Ци́лко* (Ци́лково) – секундарни хипок. на *-ко* од примарног хипок. Цил(е) имена Василија, Васиљко, Станислав. Није потврђено у Грковић (1977); *Чáва* x 3 (Чáвин брeс, Чáвин чука́р, Чáвина њива) – хипок. од Часлав; *Чáле* (Чáлин пруд) – хипок. од Часлав; *Чóме* (Чóмин мóс) – на терену смо забележили да је ово име хипок. од Стојмен. Код Грковић (1977) није потврђено; *Џи́ка* (Џи́кина ливáда) хипок. од Живојин, Живорад и сл.; *Џóне* (Џóнине њиве) – хипок. од Ђорђе; *Џóче* (Џóчина њива) – вероватно хипок. од Ђорђе, у Грковић (1977) није потврђено. Међутим, на испитиваном подручју смо забележили хипок. Џочка од Ђорђе, који је настао секундарном суфиксацијом са *-ка* примарног хипокористика Џоче; *Шáрко* (Шáрково дрво) – хипок. од имена Шаран на суфикс *-ко*⁸².

Женска лична имена

У прегледу женских личних имена у микротопонимији биће наведени сви релевантни подаци за овај тип антропонима, као што је учињено и за мушка лична имена. Због њиховог значајно мањег броја (14) у поређењу са бројем

⁸² Грковић (1977) наводи мишљење Т. Маретића да су имена с овом основом првобитно била надимци. У новијој антропонимији бележимо личне надимке који се са зоонима преносе на људе (Шарко, Лиско и сл.). Стога је можда вероватнија могућност да је овде реч о личном надимку.

мушких личних имена уграђених у микротопонимију доњег слива Јабланице, биће начињено одступање у техничком начину интерпретације, тако што ће изостати појединачно класификовање начињено код мушких личних имена, већ ће сва женска лична имена бити наведена у јединственом, заједничком прегледу. Значајно мања заступљеност женских личних имена у микротопонимији произилази из патријархалног уређења старих породичних заједница.

Босиљка (Босиљкино). Име је настало од назива биља *босиље* < грч. *basilikón* < *basilikós* 'царски, владарски'. Иначе је овај фитоним продуктивна антропонимска база и у мушким и у женским именима: Босиљ, Босиљко, Босиок, Босиљка, Босиока, Боса, Боска (Грковић 1977). *Бојка* (Бојкина падиња). Хипокористик од Богослава, Бојана, Бој(а) изведен суфиксом *-ка*. *Ђурђа* (Ђурђина ливада). Женско име настало према мушком имену Ђурђе, варијанте имена Ђурађ, Ђорђе, Ђока (в. Ђока). *Зојка* (Зојкина падиња). Хипокористик од *Зоја* изведен суфиксом *-ка*. Грч. *Zon* – живот, име хришћанске светитељке (Грковић 1977). *Илијнка* (Илијкино). Изведено име суфиксом *-инка* од мушког имена Илиј(а). Шћепановић (1997), по усменом саопштељу Р. Маројевића доноси и претпоставку да је име „могло настати и преображајем ж. патронима Илијина (кћи) > Илијинка”. В. Илија. *Јелка* (Јелкино). Секундарни хипокористик изведен суфиксом *-ка* од Јел(а), хипокористика од Јелена. *Кева* (Кевина њива). Скраћено лично име од другог дела имена Параскева. *Коне* x 2 (Конина долина, Конино). Хипокористик на *-е* од Иконија, Костадина, Костадинка. Грковић (1977) потврђује само неизведени хипокористик *Кона* од претходно наведених имена. Сматрамо да *Кона* свакако може имати хипокористичку нијансу, али је пре свега скраћено лично име. Сходно томе, можда је примереније хипок. *Коне* разумети као изведени хипокористик од Кон(а). *Милева* (Милевина ливада). Изведено име од придева *мил*, продуктивне антропонимске базе и суфикса *-ева*. Шћепановић, у циљу разјашњења суфикса *-ева* износи претпоставку да је он можда настао од суфикса *-ава* аналогјом, као у именима Милана / Милена (Шћепановић 1997: 60). *Милојка* (Милојкина њива). Име изведено од придева *мил* и суфикса *-ојка*. *Мита* (Митин кладанац). Неизведен хипокористик или скраћено име од Димитрија, Митра. В. Митар. *Рушка* (Рушкина падиња). Изведено хипокористичко име од Руж(а) суфиксом *-ка*. *Смиљана* (Смиљанино). Име изведено од назива цвећа *смиљ(е)* суфиксом *-ана*. *Стевана* (Стеванино). Име је настало према мушком личном имену Стеван. В. м. л. име Стеван.

Закључна разматрања о личним именима у микротопонимији

Прегледом и анализом личних имена у микротопонимији доњег слива Јабланице, дошли смо до следећих закључака: Именослов истраживаног микроареала, тј. доњег слива Јабланице, чини сто педесет шест (156) мушких личних имена и четрнаест (14) женских личних имена, што укупно износи сто седамдесет (170) личних имена.

Мушка лична имена

Група мушких личних имена обухвата шездесет шест (66) пуних мушких личних имена, петнаест (15) скраћених мушких личних имена и седамдесет пет (75) мушких хипокористика. Мушка лична имена, на основу њиховог прегледа и заступљености у микротопонимији, биће класификована и разврстана према језичком пореклу и творбеној структури. Ови подаци биће сумирани и за женска лична имена, с том разликом, што ће због њихове малобројности бити дата у јединственом поретку, независно од типа имена коме припадају.

Као што се и могло очекивати, међу мушким личним именима, најбројнија су словенска имена, потом календарска имена која су ушла у српски именослов путем црквеног календара као грчка, хебрејска, латинска и арамејска имена, и на крају имена са преузетом основом из имена страног порекла са словенским, српским суфиксом.

1. Пуна мушка лична имена словенског порекла:

1.1. Изведена имена од словенских основа:

- од придева (придевских хипокористичних основа од сложених имена): *Благоја, Живко, Здравко*;
- од старих, фреквентних антропонимских придевских основа словенског порекла: *Гојко, Драгутин, Љубен, Милан, Миленко, Милко*;
- од глаголских основа: *Станоја, Стојан, Стојиљко, Стојко*;
- од именских основа: *Богоја, Душан, Недељко, Соколан, Цветан, Цветко*;

1.2. Проста стара словенска имена од општесловенских речи индо-европског порекла: *Вук*;

1.3. Сложена имена од словенских основа: *Богдан, Владимир, Љубисав*;

2. Преузета имена:

2.1. Из грчког: *Андреја, Антанас, Дамјан, Ђорђа, Ђорђија, Зафир, Лука, Митар, Никола, Петар, Ставра, Стеван, Степан, Тодор, Тома*;

2.1.1. Преко грчког:

- из хебрејског: *Аврам, Илија, Јован, Јосим, Лазар*;
- из латинског: *Маринко, Марко, Павле*;
- из арамејског: *Сава*;

2.2. Преузета имена из арапског преко турског: *Асан, Заим, Кајмаз*;

2.3. Преузета муслиманска имена:

- из арапског: *Азир, Ашан, Рамон*; преко турског: *Ајдар, Фериз*;
- из персијског преко арапског: *Цевер*;

3. Изведена имена од страних основа: *Васиљко* (грч.), *Јанко* (хебр.), *Максúr* (лат.), *Пéра* (грч.), *Урош* (мађ.), *Рамón* (из ар.).

На основу извршене класификације пуних мушких имена по пореклу може се закључити следеће: двадесет три (23) м. лична имена су словенског порекла; једно (1) име потиче од општесловенског апелатива индоевропског порекла; петнаест (15) имена је преузето из грчког, преко грчког из хебрејског пет (5), латинског три (3) и из арамејског једно (1), што укупно износи двадесет четири (24) имена, која су фонетском и морфолошком адаптацијом у потпуности инкорпорирана у српски именослов. Из арапског преко турског преузета су три (3) имена; од шест (6) муслиманских имена, три (3) су преузета непосредно из арапског, два (2) из арапског преко турског и једно (1) из персијског преко арапског; шест (6) имена је настало од различитих страних основа и српских суфикса.

Напред наведена класификација показује да су имена словенског порекла најчешће изведена имена различитим суфиксима. Творбеним поступком суфиксације српским суфиксима настала су и нека имена од различитих страних основа. Неколико пуних мушких личних имена настало је слагањем словенских основа. Преузета имена из грчког и арапског, најчешће су фонетски и морфолошки адаптирана имена.

Скраћена мушка лична имена

Будући да смо код сваког скраћеног личног имена наводили његово порекло и начин настанка, можемо закључити да су она претежно настала скраћивањем пуних личних имена словенског порекла. По начину скраћивања, настала су углавном од првог дела имена, док је од другог дела имена настало име *Сáнда* од Александар. Два (2) скраћена лична имена настала су скраћивањем првог, односно другог дела пуног имена, будући да могу настати од два различита пуна имена: *Мања* може настати скраћивањем имена Манојло, али и Немања. Такође, *Ниса* може бити од Нинослав, али и од Хранислав.

Скраћена лична имена у микротопонимији омогућавају увид у бројна, пуна мушка лична имена која на тај начин допуњују именослов испитиваног микроареала: Александар, Владимир, Владислав, Игњат, Игњатија, Јеврем, Јеремија, Костадин, Стојадин, Миладин, Негован, Негомир, Негослав, Немања, Нинослав, Пантелија, Понег, Хранислав, Христа.

Мушки лични хипокористици

Преглед мушких личних хипокористика у микротопонимији омогућава извођење закључака о пореклу и начину настанка, као и о њиховој фреквенцији.

Највећи број хипокористика, шездесет шест (66), настао је деривацијом одређеним суфиксима од првог дела пуних, ређе скраћених личних имена. Знатно мањи број, девет (9), настао је истим творбеним поступком од другог дела имена. За неке хипокористике може се претпоставити могућност припадања скраћеним личним именима, што је у прегледу, уз таква имена и елаборирано (нпр. Ва́са, Љу́ба, Је́та).

На основу прегледаних хипокористика запажа се појава њихове деривације непосредно од пуних личних имена (првостепени или примарни хипокористици), односно појава посредне деривације од првостепених деривата (другостепени или секундарни хипокористици). На тај начин се творба личних хипокористика деривацијом уклапа у шири контекст деривације апелативне лексике (Жугић 2012а: 223–230). Од укупног броја хипокористичких деривата, другостепених, секундарних деривата је двадесет (20). Као потврду тога навешћемо неколико примера: Да́нко од Да́н(е), Да́чко од Да́ч(е), Ко́пча од Ко́п(е), Ни́шка од Ни́ша и сл.

Анализа показује да су у деривацији мушких личних хипокористика најпродуктивнији суфикси: *-ко* (17), *-ча* (13), *-ка* (11), *-е* (9). Остали суфикси су: *-а* (5), *-ја* (4), *-ћа* (3), *-ша* (2), док је суфиксима *-ле*, *-це*, *-ца* деривиран по један хипокористик (Жугић 2012б: 192–202).

Мушки лични хипокористици у микропонимији откривају нам додатно приличан број нових, пуних личних имена: Антон, Антонија, Богољуб, Василија, Велимир, Векослав, Гаврило, Димитрија, Драгољуб, Живојин, Живорад, Јанаћ, Максим, Манасија, Манојло, Милосав, Милутин, Михајло, Миљ, Миодраг, Најдан, Наум, Новак, Радован, Радомир, Радослав, Светислав, Светозар, Синиша, Спасоја, Станимир, Станислав, Теодосија, Толимир, Часлав. На овај начин се посредно употпуњује корпус пуних личних имена у именослову јабланичког краја.

Фреквенција личних имена у микропонимији и њихов међусобни однос

Мушким личним именима мотивисана су двеста четрдесет два (242) микропонима. Када је реч о међусобном односу мушких личних имена по фреквенцији, закључујемо да је од укупно сто педесет шест (156) имена, у микропонимији најпродуктивнији тип мушких личних хипокористика, укупно седамдесет пет (75). Њима су мотивисана сто два (102) микропонима. Њих по фреквенцији следе пуна лична имена међу којима смо забележили шездесет шест (66) таквих имена којима је мотивисано сто десет (110) микропонима. Скраћеним личним мушким именима (15) мотивисано је тридесет (30) микропонима. Овакав однос међу типовима мушких личних имена упућује на следећи закључак: Предност хипокористика

проистиче из потребе за што економичнијим језичким изразом. Они се и у свакодневној неформалној комуникацији, управо због краткоће, најчешће користе. Тако су из свакодневне, неофицијелне употребе у свим аспектима живота, заузели примарно место и у именовану локалитета. Хипокористична лична имена су на неки начин потиснула скраћена лична имена. Разлог премоћи хипокористика не огледа се само у њиховој краткој форми, већ и у разноврсности њихове творбене структуре. Управо та разноврсност творбених суфикса доприноси задовољавању једне од основних функција микропонима, а то је лакша и поуздана идентификација локалитета и објеката којој доприноси именоване различитим типовима личних имена. Тако међу личним именима, захваљујући не само краткоћи језичког израза већ и њиховој разноврсној структури, хипокористици постају најподеснији фактор диференцијације међу именованим локалитетима. Скраћеним личним мушким именима мотивисано је тридесет (30) микропонима. То потврђује законитост да су скраћена лична имена због своје структуре мање атрактивна, чиме се умањује и њихова диференцијална функција. Њих корисници у комуникацији не доживљавају као имена која су хипокористички маркирана, те их по инерцији перципирају као пуна лична имена. Ми овде говоримо о чињеници да именоватељи, у процесу именовања локалитета, за разлику од хипокористика, скраћена лична имена пре доживљавају као пуна лична имена, често не правећи неку оштру границу међу њима.

Да економичност израза као принцип у формирању назива локалитета, често уступа место принципу диференцијалности међу именованим локалитетима, потврђује и честа употреба пуних личних имена. Анализа показује да је у сто десет (110) микропонима уграђено шездесет шест (66) пуних мушких личних имена. То значи да су нека од ових имена, што се односи свакако и на остале типове личних имена, употребљена у именовану више од једног локалитета. У раду је показано да је однос фреквенције употребе личних имена у микропонимији, у сва три типа мушких личних имена, приближно исти. За фреквенцију у микропонимији користимо термин индекс употребе. Анализа је показала да се пуна мушка лична имена у микропонимији јављају са индексом употребе (1), (2), (3), (4), (5). Највећи број пуних мушких личних имена, тридесет девет (39), има индекс употребе (1). Са индексом употребе (2) и (3) јавља се по једанаест (11) пуних личних имена и то, са индексом (2): Азир, Ајдар, Андреја, Асан, Павле, Сава, Станоја, Стојко, Тодор, Трајко, Џевер; са индексом (3): Ашан, Благоја, Душан, Живко, Илија, Јанко, Јосим, Петар, Стеван, Цветан, Цветко. Индекс (4) имају четири (4) пуна лична имена: Заим, Марко, Ранђел, Стојан. Са највишим индексом употребе (5) јавља се име Ђорђа, што га самим тим опредељује и као најфреквентније пуно мушко лично име у микропонимији доњег слива Јабланице. Сличан однос индекса употребе у микропонимији имају и скраћена лична имена. Највећи број ових имена, десет (10), јавља

се у микротопонимији с индексом (1); с индексом (2) је име Ига; индекс (3) имају имена Мања и Риста; нема имена с индексом (4); с индексом (5) је име Јова, док се име Дина јавља с индексом (6) што га чини најфреквентнијим скраћеним мушким личним именом. У сфери типа од седамдесет пет (75) мушких хипокористика, стање је следеће: педесет пет (55) хипокористика има индекс (1); са индексом (2) се јавља петнаест (15) хипокористика: Боге, Велко, Влајко, Вучко, Горча, Ђока, Копча, Љуба, Мања, Милан, Миљко, Митка, Пејча, Савић, Станко; са индексом (3) три хипокористика: Петко, Трајко, Чава; са индексом (4) јављају се два (2) најфреквентнија хипокористика: *Динча* и *Цака*. Неки логичан ред ствари присутан је у занимљивој чињеници да је један од два најфреквентнија хипокористика, *Динча*, настао од скраћеног личног имена Дина с највећом фреквенцијом међу именима овог типа.

Женска лична имена

Из прегледа женских личних имена у микротопонимији доњег слива Јабланице могуће је извести следеће закључке:

Међу четрнаест (14) женских личних имена уграђених у микротопониме испитиваног ареала, разликујемо: седам (7) пуних личних имена, једно (1) скраћено лично име и шест (6) хипокористика.

Три (3) пуна лична женска имена настала су према мушким личним именима и то: два (2), *Ђурђа* и *Стевана*, према Ђурђе и Стеван додавањем моционог наставка *-а*, док је име *Илијнка* могло настати од женског патронима Илијина (кћи) што је дало Илијинка, а потом Илинка. Имена *Босиљка* и *Смиљана* су изведена имена од продуктивних фитонимских основа суфиксима *-ка* и *-ана*. Од продуктивне основе *мл-*, суфиксима *-ева* и *-ојка*, изведена су имена *Милева* и *Милојка*.

Од укупно шест (6) хипокористика, три (3) представљају секундарне или другостепене хипокористике који су настали суфиксацијом примарних хипокористика суфиксом *-ка*: *Бојка* од Бој(а), *Јелка* од Јел(а) и *Рушка* од Руж(а). Непосредно од пуног личног имена, деривацијом суфиксом *-ка* настао је примарни или првостепени хипокористик *Зојка*. *Мита* условно сврставамо у хипокористике, јер ово име које Грковић (1977) тумачи као неизведени хипокористик, ми пре смештамо у скраћена лична имена. Исти је случај и са именом *Кона*, с том разликом што је на испитиваном ареалу реч о имену *Коне*, варијанти скраћеног имена *Кона*, од кога је изведено суфиксом *-е*, који је као хипокористички суфикс овде уобичајен.

У овако малом броју женских личних имена у микротопонимији, у поређењу са далеко бројнијим мушким личним именима, уочава се готово подједнак однос пуних личних имена, скраћених личних имена и личних хипокористика.

Када је реч о фреквенцији женских личних имена у микротопонимији, запажамо да изузев хипокористика *Коне* с индексом (2), сва остала имена имају индекс (1).

Литература

- Грковић 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд: „Вук Караџић”.
- Жугић 2000: Р. Жугић, Неке паралеле између бугарског и јужноморавског антропономастикона, *Лесковачки зборник XL*, Лесковац, Народни музеј у Лесковцу, 153–183.
- Жугић 2004: Р. Жугић, Мотивисаност зоонима и њихов однос према личним надимцима и личним именима, *Јужнословенски филолог XL*, Београд, Институт за српски језик САНУ, 177–192.
- Жугић 2012а: Р. Жугић, Семантичке реализације суфикса -че у именичким изведеницама средњег рода у призренско-тимочким говорима, у: Б. Јовановић (ур.), *Зборник радова Филозофског факултета XLII* (1), Косовска Митровица: 223–230.
- Жугић 2012б: Р. Жугић, Именичке изведенице суфиксима -це, -е, -ле у призренско-тимочким говорима, у: Ј. Грковић–Мејџор (ур.), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LIV* (2), Нови Сад: Матица српска, 193–202.
- Јовићевић 1985: Р. Јовићевић, *Лична имена у старословенском језику*, Београд: Анали Филолошког факултета LVI.
- Смаиловић 1977: I. Smailović, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- Шимундић 1988: М. Šimundić, *Porijeklo osobnih imena*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Шкаљић 1989: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Шћепановић 1997: М. Шћепановић, *Именослов Ваљевске Петнице*, Београд. Ваљево: Институт за српски језик САНУ. Истраживачка станица Петница. ИК „Колубара”.

Radmila V. Žugić

PERSONAL NAMES IN THE MICROTOPYNYMY OF THE JABLANICA REGION

The paper analyses three types of personal names in the microtoponymy of the Jablanica region. The study is based on the division of personal names into full personal names, abbreviated personal names and personal hypocoristics.

The relation between male and female personal names has been established in microtoponymy. Moreover, the frequency of the three mentioned types of personal names present in microtoponymy has been examined.

The origin-based classification of the full male personal names has led to the following conclusion: twenty three (23) male personal names are of the Slavic origin; one (1) personal name derives from the general Slavic appellative of the Indo-European origin; fifteen (15) names were taken over from Greek, five (5) names were taken over from Hebrew through Greek, three (3) names were taken over from Latin and one (1) name from Armenian, which is the total of 24 names which were completely incorporated into the Serbian appellation system by the process of phonetic and morphological adaptation; three (3) names were taken over from Arabic through the Turkish language; out of six (6) Muslim names, three (3) were taken over from Arabic directly, two (2) from Arabic through Turkish and one (1) from Persian through Arabic; six (6) names are of different foreign roots and Serbian suffixes.

The female personal names in the microtoponymy of the studied materials are of the Slavic origin.

Key words: personal name, microtoponymy, competitive relation, personal names' origin, personal names' frequency.

ЛЕКСИЧКА ЗНАЧЕЊА ИЗВЕДЕНИЦА ОД ПРИДЕВА ПЛАВ/МОДАР

У раду се су анализиране лексеме добије у различитим процесима творбе (суфиксација, префиксација, композиција, коверзија) од придева за боју **плав** и **модар**. Новодобијене лексеме удаљавају се од основног значења боје, али занимљиво је то што визуелни утисак обојености одређене врсте, као јак мотиватор когнитивних и номинационих процеса резултира великим бројем новостворених речи где је обојеност само елемент који упућује или одређује самог референта.

Кључне речи: лексема, боја, творба речи, семантичка реализација.

Придеви **плав** и **модар** примарно означавају одређену колоритну датост². Међутим, у савременом српском језику наћи ће се у великом броју изведених, новостворених речи. У овом раду покушаћемо да сагледамо изведенице од ових придева и то с обзиром на њихову новостварену семантику. Анализа ће бити вршена на корпусу који је формиран на основу примера из Матичиног шестотомника³.

Анализа изведеница придева плав/модар обухватила је 80 лексема, и то 70 моносемантичких и 10 полисемантичких. Лексичких значења је укупно 114. Групу лексема чине лексеме добијене различитим типовима творбе. Овом приликом дат је преглед значења за лексеме плав, -а, -о и модар, модра, модро, оба ова придева третирају се, у овом делу раду, равноправно, као ознаке за плаву боју.

І Именице:

А. Именице које означавају плаву боју:

плаво⁴ с плаветнило, модрина (РМС IV, 445);

¹ mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

² Утисак светлине или тамнијег колорита за прилике ове анализе је од секундарног значаја.

³ Речник српскохрватског књижевног језика I-VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976

⁴ Од придева плаво конверзијом добија се именица са значењем неког простора у коме

плавѐтнило с плава боја; нијанса те боје; плаво пространство, површина (мора, неба, ваздуха). - Плаветнило његових очију било је потамнело; Кроз (облаке) провиди се плаветнило далеких планина; Кроз вршике дрвећа назирало се плаветнило неба; У сјају сунца прелијевају се (ледени брегови) најдивнијим плаветнилом и зеленилом (РМС IV, 445);

плавѐтнѐст, **-ости** ж стање или особина онога што је плаветно (РМС IV, 445);

мѐдрило⁵ модрина - Тамно руменило и модрило још није сашло са њезина лица; На тамном модрилу неба појави (се) вечерњача (РМС III, 410);

плавило с плаветнило. - Гледали су плавило кућног дима; Море се веома примирило: свуда на њему исто бледо плавило (РМС IV, 445);

модрина ж оно што оставља утисак модре боје, модра боја, модра површина, затворено плаветнило, модрило - Пробија модрина кроз прозоре и ломи се са светлошћу свеће; Дубоком небеском модрином плове ... облаци (РМС III, 410);

плавина ж в. плавило. - И виде (поток) небо у плашту плавине ... и виде гору у сјају ведрине (РМС IV, 445);

плавѐћа ж својство овога што је плаво; плава боја. - Осмјехну се задовољна контрастом своје бакарне коже, загаситог зеленила очију и плавоће вितिца (РМС IV, 446).

A2. средство за бојење модром бојом, плавило:

мѐдрило с - Кошуља је толико умочена у модрило ... да се плави као чивит (РМС III, 410);

A3. модра (у атрибутској служби):

мѐдрица ж - На њу једа од свиле и модрице (РМС III, 411);

A4. модрина:

мѐдрѐст и **мѐдрѐст**, **-ости** ж (РМС III, 411);

A5. особина или стање онога што је плаво, плавоћа:

плавѐст⁶, **-ости** ж - Гледао (сам) плавост очију твојих шутећи (РМС IV, 446);

A6. модрикаста површина (необ.):

мѐдрика ж - По бледим модрикама далеких планина ... блеште врхови и стране планинске (РМС III, 410);

A7. покр. део мора где се почне губити видљивост дна:

мѐдрац⁷ м (РМС III, 410);

доминира плава боја, који је доминантно плав (плаветнило, модрина).

⁵ У значењу плав јављају се придеви: **плав**, **-а**, **-о** и **модар**, **-а**, **-о**.

⁶ Суфикс **-ост** је изузетно продуктиван у српском језику и он има само једну функцију – поименичавање придева, међутим, само мали број придева за боје гради именице са њим.

⁷ Деривати **зеленац** : **модрац** са суфиксом **-ац** граде исто значење, а то је вероватно потпомогнуто чињеницом да се зелена и плава у спектру додирују и да се каткад врло тешко одредити код њихових нијанси припадност једној односно другој боји.

А8. плав:

плавѹнац, -нца м песн. (у атрибутој служби уз им. ваздух) - Он (мужјак рода) је (женку) води у сјајно море ваздуха плавунца... у поезији чаробника сунца (РМС IV, 446).

Б. Изведенице које означавају нешто што се може класификовати по боји или визуелном утиску који дата боја производи;

Називи који се односе на човека:

Б1. човек плавих, светложутих власи:

плавѹшан⁸, -а̀на м = плавушац, плавокос човек. - Поучава је у (клавиру) млад, блед плавушан (РМС IV, 446);

плавѹшац, -шца м = плавушан. - Плавушац га устрпљиво слушаше (РМС IV, 446);

плавко м - Настави плавко (приповиједати) принесав рупчић на уста (РМС IV, 445);

плавкоња м - Споменуо се ... презимена оног плавкоње (РМС IV, 446);

плавѹкосић м плавокос мушкарац. - Нитко не пита ... ни онога плавѹкосића за те старе историје (РМС IV, 446);

Б2. плавуша женска особа плаве, светложуте косе:

плавуша ж - Ту се нагонило двоје дјече: мала румена плавуша и чврст, буцмаст дјечак; По жени, високој и гиздавој плавуши, ослањао се на одличне везе (РМС IV, 446);

плавѹјка⁹ ж - Аница беше крупна и здрава плавѹјка; Измјењујем с плавѹјком насмијане погледе (РМС IV, 446);

плавка ж плавѹјка. - Лијепа дјевојка ... типа сјеверњачких плавка. (РМС IV, 445);

плавкиња ж плавѹјка (РМС IV, 445);

Б3. модра мрља на телу од подлирене, скупљене крве услед удара, убоја:

мѹдрица ж - На образу му остале четири дебеле модрице; Још и сада имам модрице на рукама и на леђима (РМС III, 411);

мѹдрика ж модар траг, модрица - На телу остављају чиреви смежуране модрике (РМС III, 410);

мѹдрина ж модрица (РМС III, 410);

помѹдрелѹст, -ости ж својство или стање онога што дие помѹдрело (РМС I, 970);

⁸ Када се плава боја односи на човека, па и на животињу, она заправо има значење, пре свега, светао, светле боје (човек је светле путе, светле, жућкасто-смеђе косе, светле боје очију).

⁹ Суфикс **-ѹјка** јавља се код женских имена типа **Раѹѹјка, Станојка**, али своје право значење остварује у речима типа: **лепојка, плавојка**, тј. женске особе која као једну од доминантиних, поседује особину изражену у творбеној основи.

Б4. врста модре женске хаљине:
мѡдрина ж покр. (РМС III, 410);

Називи који се односе на животиње:

Б5. коњ светле длаке;

плàвац и **плàвац**, -вца м покр. коњ плаве длаке (РМС IV, 444);

Б6. во светле длаке:

плàвоња м - Упрегну румца и плавоњу (РМС IV, 446);

плàвота¹⁰ м плавоња (2). - Негдје зеко за плавотом риче (РМС IV, 446);

Б7. крава светле длаке:

плàвуља ж (РМС IV, 446);

плàвка ж крава светле жућкасте длаке. - Вукао (сам) нашу ... кравицу плавку (РМС IV, 445);

плàвѡјка ж плавка - Довукоше отад и син ... дарове с кравом плавојком (РМС IV, 446);

Б8. врста птице:

мѡдрāк¹¹, -āка м зоол. в. модрокос (РМС III, 410);

плàвица ж покр. сеница. - Сјеница ... се код нас у неким крајевима зове плавица, плавић, плавка (РМС IV, 445);

плàвка ж б. зоол. покр. в. сеница (РМС IV, 445);

модруљица ж зоол. врста сенице модре боје *Parus coeruleus* (РМС III, 411);

модрѡвљка ж зоол. врста славуја *Luscinia suezica* (РМС III, 411);

мѡдрокѡс м зоол. врста коса *Monticola cyanaea* (РМС III, 411);

Б9. врста рибе:

мѡдрāк, -āка м зоол. врста рибе модрикасте боје *Maena vulgaris* (РМС III, 410);

мѡдрāш, -āша м зоол. модрак (РМС III, 410);

Б10. врста лептира:

мѡдрāк, -āка м зоол. врста лептира *Lycena icarus* (РМС III, 410);

Б11. врста медузе:

модруљица ж зоол. *Cyanea capillata* - Морски клобуци и модруљице лебдјели (су) под тим клобуком (РМС III, 411);

Називи који се односе на биљке:

¹⁰ За суфикс -ота¹ проф. Клајн (Клајн 2002) наводи да постоје два, један -ота² који је (према Бошковићу) постојао још у прасловенском са којим се од придевских основа граде апстрактне именице и други који је ненаглашен (за разлику од претходног који је увек наглашен), мушког је рода и налазимо га код хипокористика типа: Благота, Живота, Михота и сл.

Суфикс -ота² је мушког рода и другог порекла, он је ненаглашен за разлику од претходног, женског, који је увек наглашен. Суфикс -ота² налазимо као својеврсни хипокористик код личних имена мушког рода типа: Благота, Вукота и сл. Проф. М. Стевановић наводи и изведенице мушког рода типа: мркота (во мрке длаке), вранота (црн во).

¹¹ Суфикс -āк првенствено се додаје на придевске основе, а изведеница означава биће или предмет који поседује особину изражену придевом.

Б12. назив за биљку плавог цвета:

мòдрац м бот. в. различак. (РМС III, 410);

плàвица ж бот. в. различак *Centaurea cyanus* (РМС IV, 445);

плàвун¹², -уна м бот. в. пречица (РМС IV, 446);

плавèтнѝк, -ѝка м бот. биљка плаветна цвета из пор. уснатица; кадуља (РМС IV, 445);

плàвомѝље и **плавòмѝље** с бот. в. поточница, споменак *Myosotis*. - Плавомѝља пуне руковети на крило Анки проспе (РМС IV, 446);

Б13. врста винове лозе:

плàвка ж агр. врста винове лозе и грожђе од ње (РМС IV, 445);

плàвац и **плàвац**, -вца м врста тамноплавог грожђа (РМС IV, 444);

Б14. врста шљиве:

плàвка ж плава, модра шљива. - Свјетлоплаве јој очи помодреле као шљиве плавке (РМС IV, 445);

Б15. врста гљиве:

модрѝкача ж бот. врста гљиве *Tricholoma nudum* - Ово је вргањ ... Пази ... модрикаче. Врви шума од њих (РМС III, 410);

Остало:

Б16. плави камен, витриол:

плавèтња̀к, -а̀ка м покр. (РМС IV, 445);

Б17. врста црног вина:

плàвац и **плàвац**, -вца м врста јаког црног вина - Два пријатеља су наручила плавца (РМС IV, 444);

Б18. нешто што није плаве боје:

модрапèрла ж тал. покр. седеф. -Овдје код адвоката изгубила је она од своје жестине, јер је и сељак уздао напраситост у овом салону од попуцане модраперле (РМС III, 410);

плàвило с 2. средство за белење рубља (РМС IV, 445).

II Придеви:

А1. придев са значењем боје:

плàветан¹³ и **плавèтан**, -тна, -тно плав. - Плаветно им је рухо, плаветне капе, плаветна покривала коња; Авиони ... под плаветним небом јуре; Иза шума иза зора плаветних... румена се зора дигла већ; ... однесоше сељаци кући ... у лицу (је био) модар, усне плаветне.. (РМС IV, 444);

¹² Стари словенски суфикс **-ун** среће се код једног броја изведеница архаичног карактера. Углавном су те, малобројне изведенице, настале од именичких и глаголских основа.

¹³ Проф. Клајн објашњава пример плаветан као: плав + -етан, наводећи овај суфикс у групи са оним придевским суфиксима за које постоје само по један пример за потврду (Клајн 2003: 253).

А2. придев којим се означава нијанса или ослабљени визуелни ефекат боје:

мѡдраст, -а, -о модрикав, модрикаст. - Под очима прелази та бјелина у жуткасту боју, која се слијева у модрасту под ... дугим трепавицама (РМС III, 410);

мѡдрикав и **мѡдрикаст**, -а, -о који има нијансу модре боје, у малој мери модар, модрост. - Стајасмо при модрикавој светлости буктиње; У залеђу дижу се модрикасте планине (РМС III, 410);

мѡдричав и **мѡдричаст**, -а, -о модрикаст. - Мирише поље, превлачено модричастом јутарњом измаглицом (РМС III, 411);

плѡвичаст, -а, -о мало плав, плавкаст, плаветникаст. - чекали су у плавичастом сумраку; Јутра су откривала плавичасти брдовити предео, далек и једнолик (РМС IV, 445);

плѡвкаст, -а, -о понешто плав. - Видео си плавкасто ... девојче. Плавкаста мјесечина стере се далеко; Соба је испуњена плавкастим димом (РМС IV, 445);

плѡвчаст, -а, -о плавичаст. - На столској плочи ... давно се истрла плавчаста боја (РМС IV, 447);

плавенкаст, -а, -о који прелази у плаву боју, који је плаве нијансе, који је понешто плав. - Око чамца је ... плава језерска вода, у коју далеко вид продире, а где он изда, настају оне плавичасто-црвенкасте дубине (РМС IV, 444);

мѡдрушаст и **мѡдрушкаст**, -а, -о в. модрикаст. - Модрушаста тама, као дебео, тежак застор свила јој се пред очи; Ноћ је лака, свијетла, са тамно модрушкастим дугим сјенама (РМС III, 411);

плѡвушав, -а, -о = плавушаст и плавушкаст мало, понешто плав, плавичаст, плавуљав. - Јеша је омален плавушав човек са бледим лицем; Плавушаво је било (небо) и пуно звијезда (РМС IV, 446);

плѡвушаст, -а, -о = плавушав. - Гледала је срдито у плавушасто момче. (РМС IV, 446);

плѡвушкаст, -а, -о = плавушав. - На души овога високога плавушкастог младића ... лежи бар једно убиство (РМС IV, 446);

мѡдруљав¹⁴ и **мѡдруљаст**, -а, о модрикаст. - Кроз ... модруљави мекани дим кафански гледам живот; Зора упреде у све отворе прамење модруљасте свјетлости (РМС III, 411);

плѡвуљаст, -а, -о мало, понешто плав, плавушаст. - Измеђ шума тмастих и језера плавуљастих ко ступови ничу до неба (сњезници) (РМС IV, 446);

А3. сложени придеви са значењем нијансе:

мѡдро- као први део сложених придева показује да у основној боји

¹⁴ Суфикс -уљаст јавља се у дугуљаст са значењем приближног облика. Уз придеве за боје среће се у деминутивним облицима типа: модруљаст, сивуљаст, шаруљаст и сл.

означеној другим делом сложенице има нијанса модре боје или да је оно што је означено именичком основом у другом делу сложенице модре боје: модрозелен, модросив и сл; модроног, модроок и сл. (РМС III, 411);

модрикасто- као први део сложених придева означава да у основној боји исказаној другим делом сложенице има мало модрих тонова, модре нијансе: **модрикастобео**, **модрикастоцрвен** итд. (РМС III, 410);

плаво- као први део придевских сложеница показује да је други (понекад окрњени, скраћени) део именице или придева плаве, светложуте боје: плавокос, плавоок, плавогрив (РМС IV, 446);

плавомаслинаст, **-а**, **-о** плав са маслинастом нијансом. - Тури обије руку у плавомаслинасте инфантеријске чакшире (РМС IV, 446);

плавосив¹⁵, **-а**, **-о** плав са сивом нијансом. - Крзно јој (поларној лисици) ... је преко лета плавосиво (РМС IV, 446);

Б1. особина човека који има неку светлу пут:

плавòпут, **-а**, **-о** који је плаве пути. - Он је био плавокос, плавопут (РМС IV, 446);

Б2. особина човека који има косу, браду светле боје;

плавòкос, **-а**, **-о** који је плаве, светложуте косе. - Викну од другог стола одебео плавокос Загорац румена лица; Последњи је искочио на обалу плавокоси Марко (РМС IV, 446);

плавòбрад, **-а**, **-о** који је плаве, светложуте браде. - Све неки ... плавобради, жутобради, пегави (РМС IV, 446);

Б3. особина човека који има светло или тамноплаве очи:

плавòок и **плавоок**, **-а**, **-о** који је плавих очију. - Александар ... плавоок и плавокос, ванредно лепог стаса. Највеселија од свих је плавоока ... Софија (РМС IV, 446);

модрòок, **-а**, **-о** који има модре, плаве очи. - Модрооки првенац леп је као ... луткица (РМС III, 411);

модрòвид, **-а**, **-о** неодом. модар. - Очи су му биле модровиде (РМС III, 411);

Особине које се односе на човека:

Б4. особина човека који има неки део тела плаве, модре боје:

модрòрук, **-а**, **-о** који има модре руке. - Истиснув љуту псовку, окренуше се модруруки грички стражари (РМС III, 411);

модрòног, **-а**, **-о** који има модре ноге. - (Летела су) небројена јата великих модроногих препелица (РМС III, 411);

Б5. особина човека који је племенитог порекла:

модрòкр̀ван, **-вна**, **-вно** ир. који је модре крви, који је племићког, аристократског порекла. - Дјеца каквог грофовског развратника лансирала би гласине о свом ... модрокрвном подријеклу (РМС III, 411);

¹⁵ Нап. На и је дугосилазни акценат у: плавосив.

Особине које се односе на животиње:

Бб. особина животиње која има неки део тела плаве, модре боје:

модрореп, -а, -о који има модар реп. - Модрорепе птице ... длановима топлим милујем и гријем (РМС III, 411);

Остало:

модраперласт, -а, -о који је од модраперле, седефаст. - Зврнцају ... модраперласрим круницама (РМС III, 410).

III Глаголи:

A1. постајати плав:

плавети, -**вѣм**, ијек. плавјети, несврш. - Од преостале четворице двојица су умирала, гушила се и плавјела; Звездано небо почиње да плави.. (РМС IV, 444-445);

плавјети, -**вѣм**, ек. плавети (РМС IV, 445);

модрети, - **рѣм** несврш. постајати модар. - Гледа како јој модри лице (РМС III, 410);

A2. бити модар, плав:

модрети се - Испод жуте коже модрела се усирена, непомична крв; Давно невиђени азури оштро су се модрели (РМС III, 410);

плавети се истицати се, издвајати се својом плавом бојом. - Та су се брда у долини плавела; Дању се небо гдјегдје плавјело између бијелих трака (РМС IV, 444-445);

A3. чинити плавим, модрим:

плавити¹⁶, **плавѣм** несврш. чинити плавим (РМС IV, 445);

модрити, -**ѣм** несврш. I. чинити модрим, бојити у модро. - (Дјеци) вјетар модри помокрене гњате (РМС III, 410);

A4. постојати модар:

модрити, -**ѣм** несврш. постајати модар. - Шљиваров црвени нос у Томашевој крчми почео (је) модрити (РМС III, 410);

A5. плавети се:

плавити се - Поврх кућних врата плавила се чудна биљка; Далеки ви-дици плавили су се (РМС IV, 445);

A6. бити модар, одавати од себе модрину:

модрити се - Мој поглед губио се ... у плаветнилу јутарњега неба што се модрило (РМС III, 410).

A7. прати у плавилиу:

плавити, **плавѣм** несврш. Праља плави рубље (РМС IV, 445);

¹⁶ И још једна напомена, опозиција краткосилазни наспрам краткоузлазног акцента је диференцијална црта који одваја хомографе, глагол са значењем потопити наспрам глагола који има значење учинити плавим: **плавити** : **плавити** = потапати, поплавлјивати : чинити плавим.

A8. почети плавети, добити плаву боју (о шљивама и др.), засијати, засветлети (о небу):

заплавети (се), **-вїм** (се) свр. (PMСJ, 409);

A9. учинити плавим, обојити у плаво, плавичасто:

заплавити, **заплавїм** свр. (PMСJ, 409);

A10. постати плав:

поплавети, **-вїм** свр. (PMСJ, 973);

A11. учинити плавим:

поплавити, **поплавїм** свр. (PMСJ, 973);

A12. постати модар, добити моду боју у лицу:

помодрети, **-рїм** свр. (PMСJ, 970);

A13. учинити модрима:

помодрити, **помодрїм** свр. (PMСJ, 970).

IV Прилози:

A1. прилог:

модро прил. у модрој боји. - Она је живјела ... у модро офарбаној кућици (PMС III, 411);

плаво прил. (комп. плавлѣ и плавлѣ) плавом бојом, у плавој боји: ~ обојен (PMС IV, 445).

A2. изведени прилог са ослабљеним дејством:

модрикасто прил. с нијансом модре боје, у малој мери модро - Отвореносиви и модрикасто бојадисани зидови помажу ширењу светлости (PMС III, 410);

модруљасто прил. с модрим нијансама, плавичасто. - Море је тихо и модруљасто блиједо (PMС III, 411).

V Лексеме добијене граматичком творбом:

A1. глаголске именице од **модрити**:

модрѣње с гл. им. од модрети (се) и модрити (се) (PMС III, 410);

A2. глаголске именице од **плавити**, **плаветнети се**:

плавлѣње с гл. им. од плавети (се), плавити (се) и плавјети (се) (PMС IV, 445);

плаветњѣње с гл. им. од плаветнети, плаветнети се и плаветњети (PMС IV, 445);

A3. деминутив од **плавојка**:

плавѣјчица ж дем. од плавојка. - Милица, питома плавојчица ... у дугу се дану не смирује (PMС IV, 446);

A4. присвојни придев:

плавѣјкин, **-а**, **-о** који припада плавојки (PMС IV, 446).

	Укупан број лексичких значења	Процент заступљености	Процент изведеница са значењем боје	Процент изведеница са значењима која се односе на животиње	Процент изведеница са значењима која се односе на биљке
Именице	59	51,75%	(15) 25,42%	(16) 27,11%	(9) 15,25%
Придеви	29	25,43%	(19) 65,51%	(1) 3,44%	-
Глаголи	17	14,91%	(17) 100%	-	-
Прилози	4	3,50%	(4) 100%	-	-
Граматичка деривација	5	4,38%	(3) 60%	-	-
Укупно	114	99,97%	(58) 50,87%	(17) 14,91%	7,89%

Уколико посматрамо са семантичког аспекта, можемо запазити следеће:

1. основно значење боје, колоритне датости задржава се код мањег броја изведених именица, глагола, придева и прилога (**плав**о с плаветнило, модрина (РМС IV, 445); **плавѐт**нило с плава боја; нијанса те боје; плаво пространство, површина (мора, неба, ваздуха). У сјају сунца прелијевају се (ледени брегови) најдивнијим плаветнилом и зеленилом (РМС IV, 445); **плав**ити, **плав**ѐм несврш. чинити плавим (РМС IV, 445); **модраст**, **-а**, **-о** модрикав, модрикаст. - Под очима прелази та бјелина у жуткасту боју, која се слијева у модрасту под ... дугим трепавицама (РМС III, 410); **модро** прил. у модрој боји. - Она је живјела ... у модро офарбаној кућици (РМС III, 411) итд);

2. код највећег броја новодобијених лексема боја је разликовно средство, где се помоћу ње биће, биљка или предметност означава, обележава, разликује од осталих таквих бића, биљака или предметности сличне или исте класе: **модри**кача ж бот. врста гљиве *Tricholoma nudum* - Ово је врагањ ... Пази ... модрикаче. Врви шума од њих (РМС III, 410); **плав**ац и **плав**ац, **-вца** м врста јаког црног вина - Два пријатеља су наручила плавца (РМС IV, 444); **модро**реп, **-а**, **-о** који има модар реп. - Модрорепе птице ... длановима топлим милујем и гријем (РМС III, 411); **модра**ц м бот. в. различак. (РМС III, 410) и сл.

Дакле, у новоствореним речима, без обзира на то којим су начином творбе добијене, боја престаје бити боја и значи нешто друго, она даљу способност номинације задржава на основу визуелног утиска који производи. То је тип чулног утиска који оставља дубок траг у менталној сфери и самим тим налази свој простор и у језичким реализацијама.

Литература

Aitchison 1987: Jean Aitchison, *Words in the mind*, London.

Ајдачић 2007: Дејан Ајдачић, *Боје у народној поезији*, Пројекат Растко, www.rastko.org.rs

Бабић 1986: Стјепан Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Дјела

ЈАЗУ, Загреб.

- Wierzbicka 1990: Anna Wierzbicka (Vjezbicka), *The Meaning of Color Terms: Semantics, Culture, and Cognition*, *Cognitive linguistics* 1, 99-150.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемја и организација лексичког система у српском језику*, Завод за уџбенике Београд.
- Грицкат 1961: Ирена Грицкат, *Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима*, НЈ XI/3-4, 69-80.
- Грицкат 1990: Ирена Грицкат, *Описни и односни придеви*, НЈ XXVIII, 214-223.
- Драгићевић 2003: Рајна Драгићевић, *Механизми настајања секундарних значења лексема*, Српски језик, VIII/1-2, Београд, 221-231.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике Београд.
- Ивић 1996: Милка Ивић, *О изразима плав и модар*, ЈФ.
- Ивић 2001: Милка Ивић, *О метафоричним екстензијама назива за боје*, Кодови словенских култура, Београд.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику I и II*, Матица српска, Завод за уџбенике, Институт за српски језик, Београд.
- Поповић 1991: Људмила Поповић, *О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору*, Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад, 41, 149-154.
- Радић 1997: Првослав Радић, *О деривационом аспекту речничког богађења (нормативистички приступ)*, *Језик данас* I, 22-24.
- Рафаели 2004: Ида Рафаели, *Однос стурктуралне семантике према когнитивној*, *Сувремена лингвистика*, Загреб, 58-59, 67-92.
- Шипка 1998: Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Матица српска, Нови Сад.

Mirjana K. Ilić

LEXICAL MEANINGS OF THE DERIVATIVES OF THE ADJECTIVE PLAV/MODAR (BLUE/AZURE)

The paper analyses the lexemes derived (by the processes of suffixation, prefixation, composition, conversion) from the colour adjectives *plav* (blue) and *modar* (azure, light blue). The meanings of the newly formed lexemes are not so close to the original meaning of the colour adjectives, yet, the visual impression of a definite colour, being very powerful in motivating cognitive and nomination processes, results in a great number of newly-formed words in which the colour represents only an element which indicates or determines the referent itself.

Key words: lexeme, colour, derivation, semantic realisation.

Александра А. Јанић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик

УДК 821.163.41-845
81'33:81'42

Ивана З. Митић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Докторанд

ОДАБРАНИ СРПСКИ ВИЦЕВИ У ПРАГМАТИЧКО-СЕМАНТИЧКОМ ОГЛЕДАЛУ

Циљ овог рада је да на неколико одабраних примера вицева покаже њихову различиту структуру и начине на које је постигнут ефекат хумора (лингвистичким амбигвитетом, раздвозначавањем и сл.). Грађа је првенствено посматрана из прагматичког и семантичког угла, са посебним освртом на формирање јаких и слабих импликатура, те пресупозиција и на правилно разумевање вицева. Поред амбигвитета (синтаксичког и лексиколошког), хумористички ефекти у анализираним вицеви-ма првенствено су постигнути прагматичким инференцијалним процесима попут раздвозначавања и додељивања референције, затим кршењем Грајсове максиме квантитета, поништавањем слабих импликација, те неочекиваним обртима.

Кључне речи: *структура вицева, импликатура, пресупозиција, раздвозначавање, амбигвитет.*

1. Увод

У раду се анализирају вицеви применом прагматичке и семантичке апаратуре, чиме се кроз њихову структуру и начин реализације хумористичке ситуације илуструје интерфејс прагматике и семантике. Прагматички процеси (нпр. раздвозначавање и додељивање референције) и семантичке појаве (попут амбигвитета, које је уско повезан са поменутиим прагматичким процесима) неопходни су како би се ефекат хумора реализовао, а сам виц правилно схватио од стране слушаоца.

У србистичкој литератури хумор није често представљао предмет лингвистичке анализе. Издавајмо рад Бранимира Станковића (2010) о пра-

¹ aleksandra.janic@filfak.ni.ac.rs

гматичко-семантичким аспектима шале будући да наш рад представља наставак лингвистичких истраживања различитих димензија хумора, и то на нешто другачијем корпусу. Самим тим, бавимо се неким другачијим начинима постизања хумористичког ефекта.²

Овај рад даје увид у основне теорије које се баве хумором и разматра применљивост Грајсове прагматике и постулата теорије релеванције, не дајући притом предности једној од њих, већ их пре користи као добру подлогу за објашњење ситуације коју сваки од вицева доноси. Структурно гледано, рад је организован у пет поглавља, при чему се као друго даје корпус, а треће и четврто за основу имају теоријска разјашњења и примену истих на ексцерпирану грађу. Последње поглавље доноси закључак.

2. Корпус³

(1) Муж читао новине, а жена га звекне тигањем по глави.

– Што то? – пита он.

– То је за папирџ са именом Лара који сам нашла у џепу твојих панталона – каже жена.

Муж објасни:

– Кад сам био на тркама прошле недеље, Лара је име коња на кога сам се кладио.

Супруга му се извини и настави са кућним пословима.

Три дана касније муж гледа ТВ, кад га жена опали још већим тигањем по глави.

– Ма, шта ти је сад? – запита муж скоро онесвешћен.

А жена му одговори:

– Твој коњ је звао.

(2) Свеже ожењени мушкарац именује број телефона своје жене као „Мој живот“.

После прве године брака, мења га у „Моја жена“.

После две године брака, мења га у „Кућни“.

После пет година, мења га у „Вештица“.

После десет година – „Погрешан број“!

(3) Војник касни на престојавање и онако задихан долази до колоне. Прилази му командир и пита га:

– Зашто касниш, војниче?

² Бранимиру Станковићу овом приликом захваљујемо на сугестијама у вези са претходном верзијом рада.

³ Грађа је добијена методом лицем у лице, а њихове (делимично) различите верзије постоје на интернету на неколицини сајтова који углавном садрже тематски груписане вицеове.

- Прасе! – одговори војник.
- Какво прасе? – чуди се командир.
- Слонче! – одговара војник.
- Шта причаш, човече, какво прасе, какво слонче, одговори на постављено питање! – рече љутито командир.
- Тада прилази командиру један војник и каже:
 - Друзе командире, да вам објасним шта је хтео да каже. Знате, он је из Ниша...
 - Па шта ако је из Ниша, шта му значи оно прасе?
 - Значи прао се.
 - А слонче?
 - Прао се лончетом.
- (4) Одвео Пироћанац девојку у ресторан. Договарају се шта ће јести. Каже Пироћанац девојци:
 - Хоћеш да једемо суши?
 - Девојка му одговара:
 - Ја ћу да једем с уста, а ти како 'оћеш.
- (5) На графици.
 - Добар дан, да ли имате можда оне честитке за Дан заљубљених, оне са натписом „Мојој јединој љубави“?
 - Продавачица:
 - Имамо.
 - Одлично! Дајте ми једно десет комада.

3. Теоријска разматрања

Лингвисти, филозофи и антрополози сматрају да је хумор „свеобухватна категорија која покрива било који догађај или објекат који изазива смех, забавља или изазива осећање духовитости” (Атардо 2004: 3). У латинском језику данашњи термин *хумор* имао је другачије значење и „kao bitan koncept [figurirao je] u antičkoj, srednjovekovnoj i renesansnoj psihologiji, odnoseći se na tečnost ili vlagu” (Трифуновић 2011: 319). Дакле, реч *хумор* изворно „potiče iz latinskog jezika, u kome je označavala tečnost, likvor, vlagu ili paru, ali je takođe imala značenje fantazije, hira ili snage” (Бошковић 2011: 2).

Пре него што пређемо на детаљнију анализу, дајемо диференцијалне карактеристике вица и шале, не бисмо ли на тај начин објаснили одлике вица, које су нама у овом раду посебно битне за прагматичку анализу. Трифуновић (2011: 323) наводи да се шала и виц разликују по томе што се „šala ne može sagledati kroz prizmu narativa, ona se jednostavno ne može svesti na priču, niti je to priča koja ima svoju utvrđenu strukturu i rasplet, kao što je slučaj sa vicem”. Вицеви су често структурирани у виду дијалога и на тај начин

представљају прави „међусубјекатски подухват”. За овакав вид комуникације је, како Франциско Јус сматра, од пресудне важности то да говорници у тренутку саопштавања вица предвиде „когнитивно окружење саговорника и њихове могућности да примене неке тврдње. Најпоузданији принцип за слушаоца у том подухвату је људска тежња да тражи релевантност” (Јус 2003: 1315).

Слушаоци и учесници хумористичке ситуације лако препознају хумор јер га повезују са „stimulusom који га производи, као и са odgovorom на тај stimulus, који је најчешће изражен у виду smehа” (Трифуновић 2011: 320). У том процесу значајна је когнитивна и интелектуална активност одговорна за „перцепцију и evaluацију потенцијалних stimulansa [...] која води ка humorističkom iskustvu” (Трифуновић 2011: 320). Кармен Курко (1995: 27) заступа тезу по којој није битно да се обезбеди „теорија о хумористичким текстовима, него теорија како слушаоци долазе до шаљивих тумачења”. Важно је и то да се пажња преусмери са структурних карактеристика текстова на менталне процесе, при чему се слушалац, „концентришући се на репрезентацију, забавља, а резултати такве представе улазе у ток разумевања” (Курко 1995: 27). Курко такође претпоставља да „у срцу процеса који резултира духовитим тумачењем лежи посебна врста интеракције између перцепције и управљања неприкладностима у потрази за релевантношћу” (1995: 27).

У оквиру проучавања хумора, теорија неприкладности (инконгруентности) постулира да је „перцепција нечега неприкладна – [односно, да је] нешто што крши наше менталне шаблоне и очекивања” (в. Морвал 2013). Вајд и др. (2003: 1432) наводе досадашња истраживања (разумевања) хумора, при чему истичу ауторе попут Виктора Раскина, Салвадора Атарда, Нила Норика, Џерија Салса, наглашавајући да је Раскин увео и развио примену теорије оквира (енгл. *frame/schema/script theory*) и тако направио основу за наредне когнитивно оријентисане оквире обраде хумора. Управо су когнитивно оријентисани приступи хумору поставили различите стадијуме обрађивања информација при разумевању шале. За то се заслуга приписује Атарду (1997) и Салсу (1972):

- 1) Почетна фаза, у којој је основа за неподударност почетне схеме и значења конзистентног за ту схему;
- 2) Друга фаза је откривање неподударности (*incongruity discovery*), очекивања насталог када је прекршена почетна схема;
- 3) Трећа, уједно и последња, фаза јесте фаза решавања (*resolution phase*) – конфликт створен очекивањем кршења смањен је реинтерпретацијом шале у виду алтернативног, вишег нивоа схеме, у коме шала има смисла у контексту нове информације представљене врхунцем саме шале.

4. Семантичко-прагматичка анализа одабраних вицева

Роберт Лу примећује да се у основи шала врло често јавља амбигвитет, и то на нивоу синтаксе, лексикологије или пак фонологије и да је тада сам реципијент одговоран за разјашњавање двосмислености (в. Лу 1996: 127). Он вицеве који хумористички ефекат заснивају на амбигвитету назива лингвистичким, између осталог, и на основу критеријума непреводљивости на друге језике, јер превођењем губе ноту хумора (Лу 1996: 128).

Поред амбигвитета (синтаксичког и лексиколошког), хумористички ефекти могу се постићи прагматичким инференцијалним процесима попут раздвозначавања и додељивања референције, затим кршењем Грајсове максиме квантитета, поништавањем слабих импликација, те неочекиваним обртима. Управо ћемо на примерима из корпуса показати овакве механизме постизања хумора, спајајући притом прагматичку, семантичку и синтаксичку перспективу.

4.1. Анализа примера 1 и 5

Први виц је структуриран као дијалог између мужа и жене, и то у виду типичне ситуације у којој је жена та која увек нешто пребацује мужу. Структурно гледано, може се поделити на два дела, односно на две ситуације у периоду од три дана, или на три етапе (а)–(в). Кроз наведене етапе уочава се да се у вицу успоставља однос говора и других активности, попут ударца тигањем у главу (в).

- а) Сумња у неверство мужа (папирић са женским именом).
- б) Потврда неверства (позив).
- в) Казна (ударци тигањем у главу).

Хумористички ефекат постиже се услед могућности именовања коња и жене једним истим именом (1), што се види употребом именице *коњ* у последњој реченици, а не имена *Лара*.⁴ Коришћењем прагматичког процеса додељивања референције, за њу (Лару) имплицира се да је љубавница мужа из вице, чиме се доводе у везу узрок и последица, односно повезују превара и „казна”.

- (1) Лара је нечије име (жене, коња...).

Онда када се тензија смирила и када је жена прихватила мужевљево објашњење, слушаоцу се даје нова ситуација: жена поново (после три дана) удара мужа по глави, јер каже да је звао *његов коњ*. Упркос додељеној референцији *твој коњ*, слушалац неће помислити да је коњ стварно телефонирао (4), већ ће се користити механизмима теорије релеванције и Лари доделити првобитну референцију жене, а не коња (5). Јака импликација је, дакле, (3).

⁴ Подразумева се да папирић нема име Лара, већ да је то име написано на папирићу. Упоредити *жена са именом Лара : папирић са именом Лара*.

- (2) Лара је име коња (на основу добијене информације од мужа).
- (2а) >> Постоји коњ Лара.
- (3) Лара је звала телефоном.
- (4) Коњи не могу да позивају телефоном.
- (5) Лара је жена.
- (6) Лара је љубавница.

Два пута је изневерено очекивање и оба пута то доприноси хумору. Једанпут када је имену Лара додељена референца коња, а не жене. Други пут када је је слушалац већ прихватио да се ради о коњу, а не о жени – јер је Лара ипак жена. Слушалац мора одбацити неке пресупозиције (попут 2а) да би дошао до намераваног (5) и имплицираног значења (6). Последња реплика коју износи жена као декодер (*Твој коњ је звао.*) показује нам да је импликација (2) неистинита, јер својом репликом омогућава слушаоцу да изнесе импликације (5) и (6).

У вицевама овога типа, у којима се подсмеху излаже свакодневна ситуација садржана у карактеристичном догађају (превари мужа/жене), хумор се реализује као последица (не)поседовања/прикривања релевантних информација од стране преварене особе или оне која извршава превару. Слушалац овакве типове вицева разуме на основу свих добијених информација. У овом случају, онда када активира правилно тумачење (5) на основу свега реченог и имплицираног.

Виц 5 је по тематици близак вицу 1 јер се хумор реализује на рачун преваре. Оба вица тичу се мушко-женских односа, с тим што је у овом потоњем та проблематика индиректно представљена. Поменути виц је заснован на кршењу Грајсове максиме квантитета, што је срж механизма постизања хумористичког ефекта.

С обзиром на то да мушкарац за Дан заљубљених тражи честитке са натписом *Мојој јединој љубави*, слушалац најпре претпоставља да тај човек има девојку/жену којој ће поклонити ту честитку. Тек на основу последње реплике („Дајте ми једно десет комада”) слушалац тај ограничени скуп са једним елементом (једном женом) проширује на њих десетак, чиме се имплицира да се ради о мушкарцу који је неверан и има много више љубавница од једне (чим тражи десетак, односно једно десет честитки, пресупонирано је да ни сам није сигуран колико тачно има „девојака”). Овде је експликација управо то да му је потребно десетак честитки, док је имплицирано да ће сваку од њих дати по једној својој девојци. Због тога што је поменута реплика у директној опозицији са самом семантиком натписа на честитки какву тражи: *Мојој јединој љубави*, нарушена је Грајсова конверзационална максима квантитета (постоји и семантичка неусаглашеност између *једини* и броја *десет*). Хумористички ефекат постигнут је управо овом опозицијом, а не би га било у случају да је слушалац прихватио пресупозицију да је човек куповао десет честитки у намери да их, на пример, препрода.

4.2. Анализа примера 2

Хумор се у вицу 2, који је у форми синтаксичког паралелизма, остварује кроз ефекат уланчавања лексема, и то градацијски силазно, јер се креће од позитивно маркиране ка негативно маркираној лексеми. Прагматички гледано, подразумева се да је слушалац вица упознат са тиме шта конотирају поменуте лексеми и како брак функционише, па се на тај начин остварује разумевање вица у целини.

Синтагма *мој живот* одликава да је на почетку брака жена мужу све, најважнија у његовом животу, па она, у ствари, отеловљује његов живот. Већ у другој години брака супруга је за мужа само *моја жена*, што не имплицира јака осећања као у претходном случају. Након периода од две године у браку, постоји слаба импликација да брачни пар већ има малу децу и да им је заједнички живот постао рутина. То је могући разлог због којег супруг у вицу женин број тада меморише као *кућни*, при чему се у том облику придева не уочавају емоције према жени, већ се имплицира да је жена та која ради кућне послове и брине се о деци.

После пет година уобичајене су брачне свађе међу паровима, па у том контексту жена постаје вештица – она је та која се буну, приговара. Јака импликација меморисања жениног броја као „Погрешан број” јесте да јој се супруг не жели јавити, а за то може постојати више разлога, па су слабе импликације: досадила му је, посвађали су се, развели су се и сл.

4.3. Анализа примера 3 и 4

Трећи виц је, попут првог, структуриран као дијалог:

- а) Разговор војника А и капетана (извор неспоразума: *прасе* и *слонче*);
- б) Разговор војника Б и капетана (разрешење нејасноће).

Најпре постоји слаба импликација да су саговорници са истог дијалекатског подручја, односно да обојица говоре стандардним српским језиком (1). Она заправо не важи, па је на тај начин постигнута кулминација вица и хумористички ефекат. Изазивач смеха је накнадно раздвозначавање низова слонче и прасе, а њихово намеравано тумачење (и њихова неочекиваност) доприноси ефекту хумора.⁵ Гледано са аспекта теорије релеванције, подразумева се да одговор има везе са питањем и да је релевантан у односу на њега. Тек када се особа А (први војник) социјално маркира као Нишлија, у свести слушаоца вица та чињеница постаје покретач за разумевање хумора и окидач за правилно тумачење, односно намеравану рецепцију већ поменутих двозначних низова.

⁵ У првом случају, дошло је до сажимања вокалске групе *ао* у смеру другог из скупине, а у другом је дијалекатски маркирана употреба предлога *с* са значењем средства. У споју *с лонче* присутна је аналитичка дефлекција, иначе карактеристична за призренско-тимочке говоре – насупротив стандардном српском језику, у коме доминира синтетичка дефлекција (у стандарду: *лончетом*, а не *с лончетом*).

(1) Војник у службеној комуникацији треба да говори стандардним језиком.

Да би посматрач са стране разумео проблематику/тематику вица и активирао процесор за разумевање, мора имати специфична знања у вези са одређеним језичким карактеристикама призренско-тимочког дијалекта. Управо то доводи до импликације (4) и одбацивања првобитне пресупозиције (1). Информација (2) присутна је у самој структури вица, а тврдња (3) представља енциклопедијско знање.

(2) Војник је из Ниша.

(3) Нишлије су са призренско-тимочког говорног подручја.

(4) Војник из Ниша говори у дијалекту.

Овом вицу по начину постизања хумора близак је четврти виц из корпуса. Ради се о Пироћанцу и његовој девојци. Ситуација је обрнута, јер се стандардни израз тумачи као дијалекатски, па то доприноси ефекту хумора. Именица *суши* приликом примања информације замењена је спојем начинског значења *с уши* (у стандарду: *ушима*), па отуда низ *суши – с уши – с уста*. До декодирања и правилног тумачења низова прасе, слонче, суши долази на крају шале, када слушалац схвата њихово намеравано значење, које је и једино могуће/смислено у контексту.

Постизање хумора у вицевима овог типа (3, 4) реализује се у тренутку употребе прагматичког процеса *раздвозначавања*, уз помоћ којег се разјашњава синтаксичко-лексички амбигвитет низова попут слонче, суши. Дакле, или се ради о једној лексеми, односно јединици лексикона (*слонче, суши*) или се пак ради о дијалекатски маркираним синтаксичким конструкцијама аналитичке деклинације: *с лонче, с уши*. За овакве шале карактеристична је немогућност адекватног превода а да се притом не изгуби хумористички ефекат.⁶ Када бисмо овај виц превели на енглески, не бисмо користили двозначне изразе/речи, већ бисмо суши преводили као *sushi* или (*to eat with ears*). Исто важи и за слонче и за прасе, где би се у преводу на друге језике потпуно изгубио комични ефекат.

5. Закључак

У раду смо анализирали вицеве код којих се хумористички ефекат постиже помоћу следећих механизма: лингвистичког амбигвитета (3, 4), раздвозначавања (1, 3, 4), одбацивања пресупозиције (3, 5). Иако смо се у овом раду бавили анализом трију наизглед различитих група вицева према начи-

⁶ Лу (1996: 128) наводи пример шале на енглеском *Call me a cab. You are a cab*, и покушава да је преведе на пољски језик. Исто је када се та шала преведе на српски, поново губи ефекат хумора: *Позови ми такси (има и значење: Назови ме таксијем). Ти си такси*.

ну постизања хумора, ипак истичемо то да им је нешто свима заједничко: структура. Атардо (1997) издваја модел процесуирања хумора у три фазе, које смо у раду већ помињали, а ради се о постављању нејасноће (*setup*) или почетном разумевању, недоследности (*incongruity*) и разрешењу/разјашњавању (*resolution*). Разјашњавање може бити било у виду разрешења амбигвитета, односно схватања намераваног значења, те давања одговора супротних од претпостављених или поступака мотивисаних другачије од очекиваног.

Да би једна ситуација резултирала смехом, потребно је да постоји „окидач” који ће то узроковати. Управо је когнитивни механизам тај који омогућава његово повезивање са оним што је у менталној структури говорника, саговорника или слушаоца вица. „Окидач”, на пример, може бити реплика која садржи неку информацију којом се реализује ефекат изневерног очекивања или се активира пресупозиција, а зависи од саме структуре и садржаја вица. Осим говора, односно дијалогских реплика, у вицевицима се појављују контекст (попут физичког окружења: на графици, у кући и сл.) и друге активности у односу на говор (на пример: ударање тигањем у главу).

Литература

- Атардо 1997: S. Attardo, The semantic foundations of cognitive theories of humor. *Humor: International Journal of Humor Research* 10/4: 395–420.
- Атардо 2004: S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Бошковић 2011: А. Воšković. *Теорије хумора*. Београд: Етна.
- Вајд и др. 2003: J. Vaid, R. Hull, R. Heredia, D. Gerkens, F. Martinez, Getting a joke: the time course of meaning activation in verbal humor. *Journal of Pragmatics* 35/9, 1431–1449.
- Јус 2003: F. Yus, Humor and the search for relevance. In *Journal of Pragmatics* 35: 1295–1331.
- Курко 1995: C. Curcó. Some observations on the pragmatics of humorous interpretations: a relevance-theoretic approach. In *UCL Working Papers in Linguistics* 7: 27–47.
- Лу 1996: R. Lew, Exploitation in Linguistic Ambiguity in Polish and English Jokes. In *Volume Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 31: 127–133.
- Мореал 2013: Morreall, John, 2013. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Philosophy of Humor, Edward N. Zalta (ed.). Available at: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/humor/>. 15. 4. 2013.
- Салс 1972: J. Suls, A two-stage model for the appreciation of jokes and cartoons: an information processing analysis. In Goldstein, J., McGhee, P. (eds.), *Psychology of Humor*. New York: Academic Press, 41–45.

Станковић 2010: Б. Станковић, О семантичко-прагматичким аспектима шале, *Philologia Mediana*, 2, Ниш, 309–316.

Трифунковић 2011: V. Trifunović, Šala – jedna (ne)bitna humoristička forma. U *Etnoantropološki problemi* n. s. 6/2, 319–332.

Aleksandra A. Janić, Ivana Z. Mitić

SELECTED SERBIAN JOKES IN THE LIGHT OF THEIR PRAGMATICO-SEMANTIC STRUCTURE

The aim of this paper is to show the diversity of the structure of Serbian jokes, represented by some selected jokes. Moreover, it is shown in which ways the humorous effect is achieved (by the linguistic ambiguity, then by the disambiguation, etc.). The main aspect of the analysis is pragmatico-semantic one and the special attention was paid to making weak and strong implicatures, presuppositions, and the right interpretation of the jokes. Besides ambiguity, humorous effects are also achieved by flouting the Grice's maxim of quality, by non-expected twists, and also by discarding the weak implicatures.

О ГРАФИЈИ И ПРАВОПИСУ ПУТОПИСА АНДРЕЈА ПЕТКОВИЋА ИЗ 1734. ГОДИНЕ

У раду су описане графијске и правописне особине рукописа *Поклоњеније гробу Господњу*, који је 1734. написао Андреј Петковић. Дат је палеографски опис који је показао велику сличност графијског система споменика са брзописном азбучном таблицом из *Буквара* из 1717. године. Графијски систем је поједностављен у односу на српскословенски брзопис. Изостају графије *џ* и *џ*. Графија *јери* јавља се двапут, варијанте десетеричког *и* су ретке, као и писање лигатуре *ја* и *дебелог јера*. Вокално *р* и *л* бележе се без пропратних знакова. Праћено је писање сугласника *љ*, *њ*; *ћ*, *ђ*, *ј* и безгласних знакова. У писању се акценатске целине одвајају. Правопис је етимолошки, али има много случајева бележења гласовних промена. Приликом поделе речи на крају ретка, најчешће на вокал, често се део речи започете на крају реда преноси у наредни ред. Сакрални појмови скраћују се традиционално, углавном натписивањем титле.

Кључне речи: *Поклоњеније гробу Господњу*, графија, *Буквар* (1717), правопис.

0. Године 2008. појавило се у Темишвару, у издању Савеза Срба у Румунији, залагањем приређивача, господина Стевана Бугарског,³ фототипско издање,⁴ до тада неиздатог рукописа, писаног 1734. године – *Поклоњеније*

¹ nada.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад рађен је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који се реализује у сарадњи Филозофског факултета у Новом Саду, Филозофског факултета у Нишу и Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развој Републике Србије. У питању је део рада *О језику путописа Андреја Петковића из 1734. године*, саопштеног на VII Међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност*, одржаном у Крагујевцу, 26–27. 10. 2012. године, у организацији Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу.

³ Кома и овом приликом изражавам велику захвалност на томе што ми је указао на овај рукопис, а затим и омогућио да дођем до њега.

⁴ Издање садржи и предговор (*Пролог*), рашчитан текст са преводом на српски и румунски и *Напомене и објашњења*.

зробу Господњу Андреја Петковића. Рукопис је из руку банатског колекционара, који је живео у 19. веку, доспео у Банатски (некада Јужноугарски) музеј, а данас се чува у Националном архиву Румуније (Петковић 2008: 7–9).

0.1. О аутору рукописа Андреју Петковићу не зна се много. Може се претпоставити, према садржини рукописа и његовим језичким особинама, да је био „Војвођанин, можда и Банаћанин“, по образовању, вероватно, учитељ са доста уметничког дара, судећи по бројним обојеним илустрацијама текста (Петковић 2008: 9–11). Мали број рускословенских језичких црта, с једне стране, и извесни пропусти у писању страних имена (рн/ѡ/нанн 27/21, константина 27/18, в гециданию 44/11, 45/13, 46/1, гециданномъ 46/9, нюда с/ѣ/рнѡски 46/13, нюда скарнѡски 51/5, савдвкен 38/18) и сакралних појмова (полелен 21/15, 32/10, 16, полелел 40/2, англескю 23/15 (sic.), ан/ѣ/цель 29/3), чине мало вероватном претпоставку да је могао да се школује у славенској школи, коју је у Сремским Карловцима од 1726. године почео водити Максим Суворов (Младеновић 1989: 14–15). Додуше, у свакодневном животу Срби су се и после 1726. служили брзописним типом ћирилице, каквим је писан и овај путопис, док је у буквару Теофана Прокоповича представљен само штампани тип ћирилице (Ђорђевић 1990:194).

0.2. Према подели путописа коју је дао М. Павић (в. Петковић 2008: 11) ово штиво припада путописима „који обухватају и опис путовања до одредишта и натраг“, а путовање је трајало око пола године и садржи „почетну молитвену формулу, кратко представљање аутора уз истицање чежње за хаџилуком, казивање о згоди којом је стекао могућност да испуни жељу, опис путовања копном до Солуна, морем до Јафе и затим по Светим местима: Јерусалиму и околини“ (Петковић 2008: 11–13). У путопису се инсистира на прецизним подацима о дужини путовања, о величини цркава (број степеница, висина и ширина стубова, број кандила и сл.), што наводи на закључак да је писано за време путовања. На такву претпоставку упућује и велики број словних грешака.

0.3. Рукопис је непотпун, тачније оштећен је, те су издата 24 листа, тј. 12 парова листова формата 22,6 x 16,5, односно 51 страна. Према пагинацији која је спроведена од 2. до 36. странице, док су странице од 37. до 51. необележене па их је обележио приређивач, види се да недостају 14. и 15. страница. Такође недостаје и крај рукописа. Хартија има водени знак „у облику три полумесеца постављена један изнад другог“ (Петковић 2008: 15). Рукопис је илустрован и страница има у просеку двадесет редова текста, осим илустрованих страница (Петковић 2008: 17).

1. О графици

1.0.1. Споменик је писан традиционалном графицијом, првих десет редова уставом, остатак брзописом, српском предвуковском ћирилицом. Дуктус је исписан и уједначен, благо нагнут удесно. Писано је црним мастилом, осим текста уз илустрације и цифара, који су писани црвеним мастилом. Коришћене су следеће графиције: а, в, в, г, д, ћ (ђерв),⁵ е, ж, з, н, к, л, м, н, о, п, р, с, т, в,⁶ ф, х, ц, ч, ц, ш, щ, і, і,⁷ њ, њ,⁸ џ, џ, ю, љ, љ.⁹

1.0.1.1. Графиције ѓ и ѓ не појављују се у тексту. На месту јата у екавској вредности, као и у гласовној вредности *је* у свим положајима у речи, као што ће бити показано у даљем тексту, јавља се једнопотезно *е*.

1.0.1.2. Вишефункционална су слова: а (*а* и *ја*, врло често, мада се пише и лигатура *џ*), ћ (у гласовној вредности *ћ* и *ћ*), е (у гласовној вредности *е* и *је*), н са акценатским знаком (у гласовној вредности *и* и *ј*), л/н (у гласовној вредности *л/н* и *љ/њ*, самостално и у графицијским комбинацијама *ле/не*, *ла/на*, *лв/нв*, које означавају групе *ле/не*, *ла/на*, *лу/ну*, али и *ље/ње*, *ља/ња*, *љу/њу*).

1.0.1.3. Јерови су безгласни и пишу се у највећем броју случајева на крају речи, ретко у средини речи.

1.0.2. Палеографски опис брзописних слова из *Поклоњенија* у начелу (осим изгледа ђерва и неких морфолошких одлика слова з, л, р, ф, ц, ц, щ) одговара брзопису који се среће у рукописном српскословенском *Буквару* из 1717. године, који је приписиван Кипријану Рачанину (уп. Ђорђевић 1990: 126–128, 380), што је у новије време ревидирано (Јерковић 2004а: 96), и у којем је осим устава представљен и „свакодневни“ брзопис. Почетак XVIII века је период делатности Рачанског скрипторија (Јерковић 2004а: 99), а

⁵ У попису коришћених графиција, према приређеном издању (Петковић 2008: 17), ово слово наведено је као *ђ*, а у транскрибованом тексту рашчитано је као *ћ* или *ћ*.

⁶ Диграм се не јавља.

⁷ Варијанте десетеричког *и* без тачке и са једном тачком, које се у тексту јављају у врло малом броју случајева, нису наведене у списку графиција у Петковић 2008: 17.

⁸ Ова графиција није на списку графиција у предговору приређеног издања (Петковић 2008: 17). Среће се у два примера.

⁹ У предговору приређеног издања, у попису графиција, наводи се и *й* у гласовној вредности *ј* (Петковић 2008: 17). Иако ова графиција није непозната српскословенским текстовима писаним почетком XVIII века (Младеновић 2008а: 244), у *Поклоњенију* се, заправо, ради о графици *и* са акценатским знаком, који негде изгледа као периспомена (давати 2/14, савжити 2/16, тиквешъ 5/1, арапаи 5/12), негде као спиритус ленис (тако ми благи вогъ скоро испани желание 2/11–12) и који се редовно пише изнад ове графиције, било да је у гласовној вредности *и* или *ј* (гди цю 2/14; ва васакои 2/15). Већи број примера са акценатским знацима изнад графиције *и* у гласовној вредности *ј* наведен је у тачки 1.7.1. Иначе, примери у овом раду нису акценатовани.

Поклоњеније може бити одјек тог раздобља, те у том смислу треба сагледати и палеографски опис који следи.

1.0.2.1. Слово *а* је једнопотезно и одговара првом брзописном облику слова *а* у *Буквару* из 1717. године (Ђорђевић 1990: 380). Не прелази линију реда, а кратак стуб је у доњем делу повијен удесно.

1.0.2.2. Слово *в* лежи на линији реда и десним делом словне фигуре додирује ред, док је леви део троугласт (Ђорђевић 1990: 128).

1.0.2.3. Слово *к* има квадратни облик при чему горња и доња водоравна линија прелазе у поље и с леве и с десне стране (Ђорђевић 1990: 128).

1.0.2.4. Слово *г* је уставног типа и поклапа се са трећим од три облика брзописног *з* представљених у поменутом *Буквару*. Стуб иде до линије реда где се извија у десну страну, док водоравна пречка прелази стуб са леве стране, а са десне се прелама и завршава се привеском благо закошеним улево (Ђорђевић 1990: 380).

1.0.2.5. Слово *д* које пише Андреј Петковић одговара другом облику у *Буквару* из 1717. године (Ђорђевић 1990: 380). Двопотезно је, са веома дугом левом косом линијом, која високо залази у горњи међупростор, одакле се почиње са писањем слова. На линији реда формира се петљица која се продужава у подницу извијену на доле. Десна коса линија је извијена.

1.0.2.6. Графија *ћ* има дугачак, нагнут стуб удесно, на коме је пречка са леве стране, благо извијена на горе. Стуб се спушта испод линије реда и извија се у полукруг чија је десна страна продужена, тако да подсећа на данашње ћирилично слово *ћ*.¹⁰ Водоравна црта пише се изнад саме доње линије реда. Облик не одговара изгледу графије у *Буквару* из 1717. године (уп. слику у Ђорђевић 1990: 380).

1.0.2.7. Слово *е* је једнопотезно, грчко (Ђорђевић 1990: 129). Одговара првом брзописном *е* из *Буквара* (Ђорђевић 1990: 380).

1.0.2.8. Слово *ж* је једнопотезно и има петљице и са леве и са десне стране. Одговара другом брзописном облику у *Буквару* и спада у редак облик тог слова (Ђорђевић 1990: 128).¹¹

1.0.2.9. Слово *з* је налик броју три и највише одговара првој од три варијанте наведене у поменутом *буквару* (Ђорђевић 1990: 380), с том разликом

¹⁰ Познато је да је Гаврило Стефановић Венцловић 1738. у рукописној књизи *Мач духовни* „старим словом *ћ* означавао африкату *ћ*, а новим знаком *ћ* обележавао сугласник *ћ*“ (Младеновић 2008: 297). Питање је колико је ова појава била позната и раширена у време настанка Петковићевог путописа, тако да графију *ћерв*, која у овом споменику иначе има двојаку гласовну вредност, третирамо као варијанту оне, представљене у *Буквару* из 1717.

¹¹ Такав облик слова *ж* среће се и у *Хроникама* Ђорђа Бранковића (уп. Ђорђевић 1990: 375), које су писане почетком XVIII века, од 1703. до 1711. године (Кречмер 2008: 8–9).

што горњи део слова није заобљен већ је хоризонтална линија, чији је леви крај благо повијен према горе. Горњи део слова је изломљена линија са хоризонталом пречком и искошеним стубом који се завршава на линији реда, а доњи је полукружни реп извијен улево. Оба дела су по дужини симетрична, што значи да доњи део слова доста залази у доњи међупростор. На исти начин пише се и арапска цифра три.

1.0.2.10. Графија *n* је једнопотезна, са косом спојницом, која иде од доње линије левог стуба ка горњој линији десног. Леви стуб има извијутак улево на горњем делу, а десни је угнут удесно. Облик одговара брзописном из поменутог *Буквару*. Изнад ове графје готово редовно долази акценатски знак у виду периспомене или спиритуса лениса.

1.0.2.11. Слово *k* има уставни облик дат у *Буквару*, који не прелази линије реда. Леви део је стуб врхом благо искошен, са почетном цртом. Краци, десни део слова, пишу се у висини стуба и одвојени су од њега. Асиметрични су и горњи крак је дужи.

1.0.2.12. Слово *l* је једнопотезно, изломљено, са левим стубом који почиње мало испод линије на којој се завршава доњи део десног стуба. Десни стуб може бити благо угнут улево. Нема извијутка на десном стубу као у *Буквару* (Ђорђевић 1990: 380).

1.0.2.13. Слово *m* је једнопотезно, преломљених линија, са левом бочном страном која иде мало испод линије реда.

1.0.2.14. Код слова *n* спојница се пише на средини слова и благо је спуштена удесно, што одговара облику тог слова у *Буквару* (Ђорђевић 1990: 380).

1.0.2.15. Слово *o* је овално и ситније у односу на друга слова у низу.

1.0.2.16. Код слова *p* спојница прелази линију левог стуба, као и у *Буквару*.

1.0.2.17. Слово *ρ* је једнопотезно, са малом главом, која није затворена линија. Стуб је угнут улево и завршава се испод линије реда извијутком. Овај облик није дат у азбучним таблицама у *Буквару* из 1717. године (Ђорђевић 1990: 380).

1.0.2.18. Слово *t* је троного са пречком која има почетну црту са леве стране.

1.0.2.19. Вертикална лигатура *v* има обично ситније слово *o* на које належе птичица. Горњи део слова прелази горњу линију реда, а десни крак птичице је обично дужи од левог.

1.0.2.20. Слово *φ* има стуб који својим доњим делом дубоко залази у међупростор и завршава се извијутком улево. Постоји и варијанта са стубом

у горњем делу извијеним удесно. Бочне стране су троуглови чије су шире стране на доњој линији реда. Управо изгледом бочних страна, облик слова *φ* код Андреја Петковића не слаже се са брзописном варијантом у *Буквару* из 1717, где су бочне стране обле.

1.0.2.21. Слово *x* и горњим и доњим делом излази из дволинијског система. Краци се секу на горњој линији, а леви доњи крак дужи је од десног. Сви крајеви се завршавају извијуцима усмереним споља, тако да је слово знатно шире од осталих и врло је упадљиво.

1.0.2.22. Слово *ц* има стубове који почињу извијутком са леве стране. Подница прелази линију стубова, а реп дужином одговара горњем делу слова, или је чак дужи, и благо је искошен или извијен улево, за разлику од варијанте у *Буквару* која има вертикалан реп (Ђорђевић 1990: 380).

1.0.2.23. Слово *ч* обликом одговара савременом лику – са заобљеном је чашицом и стубом који се завршава извијутком удесно. Обликом одговара брзописном *ч* из *Буквара* (Ђорђевић 1990: 128).

1.0.2.24. Слово *џ* и лигатура *џ* имају дужу ножицу од средине поднице која има врло изражену петљу са леве стране, што није одлика ових слова у брзопису из поменутог *Буквара* (Ђорђевић 1990: 380).

1.0.2.25. *Омега* одговара првој уставној варијанти из *Буквара*, што значи да је слово једнопотезно, широко, не прелази дволинијски систем и има високу средњу црту. Пише се готово редовно са двама тачкама које прелазе горњу линију реда.

1.0.2.26. *Танко јер* не прелази дволинијски систем и има облу петљу.

1.0.2.27. *Дебело јер* је нешто вишег стуба у односу на танко јер. Ова одлика варира, али стуб дебелог јера не иде много изнад горње линије реда. Пречка је хоризонтална и завршава се привеском, а петља је угласта.

1.0.3. Није писано *in continuo*, осим што се предлози и везници не одвајају од речи уз које стоје (*накладенац, уварош, изванутар*, в. 2.1),¹² али текст није дељен на пасусе, нису коришћени знаци интерпункције, нити велика почетна слова. Сакралне речи су скраћиване. Бројеви су исписивани арапским цифрама, црвеним мастилом, крупније од слова (Петковић 2008: 17), а испред и иза њих долазе две или три тачке, на почетним странама рукописа група од четири крстића, а према крају рукописа и водоравна црта изнад броја.

1.1. Вокал *a* пише се графијом *a*, било самостално (за шта није потребно посебно наводити примере) или да се означи група *ja* иза вокала (при-

¹² Овакав начин писања биће показан у тачки 2.1. Иначе ће у овом раду речи бити раздвајане.

мере в. 1.7.2.1), што је у складу са ресавском праксом (Ђорђић 1990: 210). Група *ја* пише се и лигатуром.

1.2. Вокал *о* обележава се по традицији омикроном (што неће бити посебно илустровано) и омегом, која се пише у свим позицијама у речи.

1.2.1. На почетку речи редовно се пише омега у гласовној вредности *о*: воца 2/2, воџца се 2/15, волтара 6/4, 28/7, воједнио 7/7, воџдв 8/18, воне 9/8, востаде 9/18, вораси 10/8, воднсо 11/8, воца 13/16, на вонс 20/11, воџрџџ 21/16, воџазре 22/20, воџна 22/20, воџраџено 26/8, воџвџфатнла 27/3, воџвџчено 31/4, воџеџаџин 31/5, ѿ воџаџова дрџвета 31/18, в волтарџ 33/17, воџго 36/7, воџе 46/11, воднела 50/2 итд.

1.2.2. У средини речи омега долази претежно у речима страног порекла:

соџвнџ 5/14, соџфнио 6/13, џеџоџџна 17/7, 18/2, 3, клџсопн 19/13, антнџонџскоџа 33/1, геџнџданнџсоџџ 46/9, нюџа с/џр/нџсоџскн 46/13, соџолоџвнџ 49/8, соџолоџвнџова 50/3, ню да скарнџџскн 51/5;¹³

1.2.2.1. ретки су примери писања омеге у домаћим речима у медијалној позицији: воџеџвнџца 5/10, прџеџвџраз 13/8 (sic.), доџџсоџо 17/2, нџсоџџџ 33/2.

1.2.3. На крају речи омега се по правилу пише код облика мушког рода радног глаголског придева у јединици: вџдрнџо 6/8, воједннџо 7/7, поџкрнџваџо 8/7, поџџвџваџо 9/19, вџвернџо 13/13, воџеџваџо 21/4, вџџеџо 21/5, сеџеџо 21/9, 29/3, глџеџаџо 21/10, наџлоннџо 21/10, кџеџо 22/18, нџнџшаџо 23/3–4, внџо 50/8, поџннџваџо 50/8;¹⁴

1.2.3.1. ретко у другим ситуацијама: џџо 33/7.

1.3. Вокал *е* бележи се искључиво једнопотезним *е*,

1.3.1. и то како на месту етимолошког *е* (џоџеџн тнџкџешџџ 5/1, наџшеџо 24/9 итд.),

1.3.2. тако и на месту етимолошког *јата* (вџешџе 5/20, тџело 7/17, вџреџе 8/17, лџепџ 10/8, лџеџа 10/9, лџепџо 10/19, вџере 20/2, вџера 30/18, мџесеџџџ 21/1, мџесто 24/2, вџелџ 28/4, и сл.),

1.3.3. и назала предњег реда (вџа нџџе 1/1; наџеџсоџо 1/16, наџџе 9/7, наџџелннџкџџ 9/7, на џветаџо 3/4, џвете 5/17, џветаџо 5/18, џветн 9/5, в нџџе 9/15, вџреџе 8/17).

1.3.4. Једнопотезно *е* уједно означава групу *је* у свим позицијама (џџџџ 2/14, каџеннџе 5/4, више примера у 1.8.2.2), што је, као и писање графици *а* у гласовној вредности *ја*, одлика ресавског правописа (Ђорђић 1990: 210), а

¹³ Али не редовно: соџвнџскн 7/10, снџдонџ 13/12, даџвнџдоџвџ 20/3, 5, даџвнџдоџвн 21/20, голџота 24/10, носнџфа 28/10, ннџкоџнџџа 28/10, внџсалоџџџџџџ 51/7, внџсалоџџџџџџџџџ 51/8.

¹⁴ Врло ретко у овој позицији и у овој грамаџичкој категорији сређу се примери писани омикорном, реџимо: проџвално 44/7, вџшла 50/9.

служи и за бележење група *ље, ње* (недеље 5/16, вазбранено 5/19) будући да у тексту није коришћена лигатура *јє* (примери наведени у 1.8.2).

1.4. Вокал у редовно се пише лигатуром за шта није потребно наводити примере. Диграм се не јавља.

1.5. Вокал *и* бележи се графијама *и* (за шта није потребно наводити примере), као и у врло малом броју случајева графијама *ї, і, њ, ы*.

1.5.1. Графија *ї* долази на почетку страних сакралних речи писаних у духу српске редакције: *їєрѡсалимъ* 14/7, *їѡнѡва крститѣль* 26/6 (sic.), *їєрѡсалимског* 32/21 (уп. Ђорђић 1990: 213).¹⁵

1.5.1.1. Такви примери пишу се и са осмеричким *и*, што је још старија српскословенска пракса (Ђорђић 1990: 213): *їѡнѡи* 3/3,4, *нѡдѣа* 8/13, *ѡ* нафе 14/7, *нѡѣ* нафе 14/9, *ѡѡрѣсѡ* нафа 13/13, илустрација 14. стр., *кѡла ѡ* нафе, *сѡетаг* наѡва 23/1–2; до *нѡрѡсалима* 19/17; *нѡлана* 40/5, *носна* 28/11.

1.5.2. Графије *і, њ* јављају се, углавном, у имену *Исус*: *їѣ хс* 28/17, *ис хста* 31/13, *їѣ хста* 48/5; поред: *исѡса* 24/9; *їс хрѣѣта* 22/4; *сїти ннкоѡміє* 12/2–3;

1.5.3. Графија *ы* долази само у речима: *разлонѡмы* 19/14 (sic.), *грѡбъ гѣ/ны* 29/1.

1.6. Вокално *р* и вокално *л*, прасловенско или секундарно, у највећем броју случајева пишу се без пропратних знакова, дакле, као *р, л*:¹⁶

1.6.1. *грѣншѣ* 5/8, *ѡа црѡковъ* 7/3, *ѡа црѡковъ* 7/16, *сребрѣнъ* 7/15, *на брѡд* 8/9, *грѣн* 8/10, *прѡ* 8/17, 11/13, *крѡнтѣль* 10/3, *хрѣстѡанскѡ* 10/4, *чрѡспѡ* 10/17, *црѡкѡ* 10/18, *ѡбрѣнъ* 12/12, *ѡѡѡгла* 17/4, *ѡа црѡкѡн хрѣстѡанскѡн* 17/5, *ѡаскрѣсенѡ* 19/12, *крѣста* 21/1, *сѡврѣшн* 22/11, 23/8, *пѡ сѡврѣшенѡ* 23/1, *ѡрѡ* 24/5, *црѡвѣнъ* 28/3, *ѡнакрѣстъ* 31/16, *црѡвѣнъ* 37/1, *чрѡвѣнъ* 38/13, *пѡ сѡврѣшенѡ* 46/8.¹⁷

1.6.1.1. У малом броју случајева среће се писање титле изнад вокалног *р*, што указује на свесно изостављање знака, у овом случају *ь/ъ*:

брѡда 16/9, *крѣстъ* 21/2, *крѣста* 36/4.

1.6.2. Вокално *л* пише се *л* и најчешће, услед природе текста, долази у основи *стлн-*: *стапѡва* 6/3, *стапъ* 36/10, 40/14, *стапа* 42/4; *нсплнн* 1/10.¹⁸

¹⁵ Што би се читало: *Ијерусалим, ијерусалимског, Иован*. Примере који би се транскрибовали са почетним *је-* в. у тачки 1.7.2.2.1.

¹⁶ У једном делу *Хроника Ђорђа Бранковића* (Јовић 2012: 82) вокално *р* и *л* се бележе *ь, ѡ*.

¹⁷ У сразмерно малом броју случајева срећу се рускословенски рефлeksi вокалног *р* или група *р+е/о<р+ь/ъ*: *чѣтѡртѡн ѡдѡнъ* 10/13, *на чѣтѡртѡн ѡдѡнъ* 21/9; *ѡаскрѣсенѡ* 42/9, *крѡбъ* 38/22, о чему ће више речи бити приликом анализе фонетског језичког нивоа споменика.

¹⁸ Примера је мало будући да је у већем броју случајева забележен вокал у као рефлекс

1.7. Сонант *j* у предвоковској ћирилици бележи се неком од графиција за вокал *и* (н, ї, і, ѝ, ы) или прејотованим вокалима, лигатурама *ѣ*, *ѥ*, *ю*.

1.7.1. У рукопису *Поклоњеније гробу Господњу* сонант *j* иза вокала пише се графицијом *н* изнад које често долази акценатски знак, што показују следећи примери:

1.7.1.1. У групи *aj* у средини (нежжасѣтесе 10/2, таїна 36/11, најпре 40/11, попр/ѧ/влайїте 41/11, почиванте 45/8, мансторомѣ 48/21) или на крају речи (таї 8/10, 11, краї 20/5, ѡнан 23/3, ѡнаї 24/13) *j* се означава графицијом *н*.

1.7.1.2. Група *ej* пише се *ен*: андреї 1/5, зейтннѣ 22/22.

1.7.1.3. У групи *oj* глас *j* се такође обележава са *н*: поїтн 1/6, ва васакої 1/14, поїдосмо 5/5, 23/4, црковної 24/2, поїдн 26/9; разгвѣдїннѣ 36/3, свої 9/1, 11/11, хрстїанскої 17/5.

1.7.2. Како се лигатура *ѥ* не користи, њену функцију у свим позицијама у речи преузима једнопозезно *е*. У складу са тим и лигатура *ѣ* пише се само у неким позицијама. Једино се *ю* користи у писању доследно у свим позицијама.

1.7.2.1. Група *ja* на почетку речи пише се лигатуром *ѣ*, док је у средини речи равномерно заступљено писање лигатуром и графицијом *а*. На крају речи чешће је писање без лигатуре.

1.7.2.1.1. Почетак речи карактерише писање лигатуре: ѣкоже 2/13, ѣ година 3/19, ѣвнѡ 19/11, 22/19, ѣвн 28/17, ѣ самѣ 21/4, ѣзвѣ 38/5, ѣвн се 42/8.

1.7.2.1.2. У средини речи у подједнакој мери заступљено је писање лигатуре *ѣ*: зрѣсемо ѣафѣ 13/13, илустрација 16. стр., квѣ ѡ ѣафѣ, стаѣла 26/5, поѣ сѣ 27/7, 45/11, сирнїанскн 30/11–12, свакоѣакн 30/18, днѣкона 12 31/3,

али и графиције *а* у гласовној вредности *ja*: хрстїанскн 10/4, не смеѣсемо ходннѣ 16/4, ѡ ѣафѣ 16/7, нзѣ ѣафѣ 16/9, хрстїанскон 17/5, светаго ѣакова 23/1–2, сирнннн 28/6, сирнннскн 28/8, патрнѣрхѣ 30/14–15, са патрнѣромѣ 31/2, патрнѣрѣ 33/18.

1.7.2.1.3. На крају речи лигатура долази ретко: ѣменнѣ 2/9, днѣтннѣ 5/18, днѣла 12/5, нѣемѣрнѣ 22/9;

док је знатно чешће писање *а* иза вокала у вредности *ja*: ѣвпрннѣ 4/17, араплїѣ 5/12, ѡ повеленнѣ 7/4, бѣствѣнѣ 8/16, лѣртзѣрѣнѣ 8/17, а нѣдѣѣ нѣла 8/13, нѣдѣѣ 9/3, велнѣ 9/17, днѣтннѣ/а/ 10/7, пнѣтнѣ 10/10, 12, 17, 11/15 ѣцнѣ 10/12, ннѣла 13/5, ѡ краѣ 13/17, галнѣ 13/17, нѣемѣврнѣ 17/1, ѣѣѡрѣнѣ 17/7, вѣскрѣсеннѣ 19/11, ѣл/ѣ/нѣ 20/8, црковнѣла 38/6.

У примерима: бѣствѣнѣ 8/16, црковнѣла 38/6, удвојено писање вокала не означава дуг вокал већ групу *-aja*, српскословенски и старословенски наставак одређеног придева женског рода.

вокалног *л*: снѣнѣ 13/2, пѣнѣ 21/7, стѣпова 27/2, 28/2, пѣнѣ 34/3, не квннѣте 40/10–11.

1.7.2.2. Група *је*, као што је већ речено, пише се једнопотезним, грчким ϵ у свим положајима у речи.

1.7.2.2.1. На почетку речи: ϵ *којѡ* ϵ 6/5 (у којој *је*), η *та* ϵ 17/6, ζ *о* ϵ 17/7,¹⁹ *ервсалндѣ* 19/20, *еретнчаскѣ* 27/20, *ермен/н/* 27/20, *вѣдно* 32/10;²⁰

1.7.2.2.2. у медијалној позицији иза вокала: *воєкѡ* 21/4,

1.7.2.2.3. на крају речи иза вокала: *тѣодорѣ* 7/17, *показѣ* 18/5, *на сретенне* 20/3, *капнѣ* 20/5.

1.7.2.3. Група *ји* и пише се графијом η : *тронци* 2/4, *стон* 7/13, 8/2, *са својѡ* 9/9, ϵ *конѡ* 8/16, *кој* 10/1, 2, *вожнѡ* 27/13, 14, ϵ *вожнѡ* *гробѣ* 42/17–18, *ларнѡ* 28/17.

1.7.2.4. Група *јо* пише се омегом: η *ошѣ* 22/11, *ѡѡнѡ* *крстнтѣлѣ* 26/6 (sic.), *нѡрданѣ* 44/19.

1.7.2.5. Група *ју* пише се редовно лигатуром η у свим позицијама у речи:

1.7.2.5.1. *јутрѣ* 9/6, *јутрѣна* 23/8;

1.7.2.5.2. *свѣтаѡшн* 9/6–7; *нјутрѣна* 22/12, *нјудѣа* 30/19;

1.7.2.5.3. *капнѡ* 5/3, *ндѡ* 6/3, 6, *ѡлѣвою* 6/4, 10/14, *растѡ* 9/11, *нощнѡ* 11/6, *ларнѡнѡ* 12/2, *таворьскѡ* 13/4, *междѣ* *сокою* 14/6, *са радостнѡ* *вѣлнѡ* 22/8, *англѣскѡ* 23/15 (sic.).

1.8. Писање гласова *љ* и *њ* у складу је са писањем лигатура у тексту, што значи да се групе *љѣ/ње* обележавају искључиво *лѣ/нѣ*, *љи/њи* – *ли/ни*, *ља/ња* – *ла/на* и *ла*, *љу/њу* – *лѡ/нѡ* и *лю*. На крају речи или испред сугласника *-љ(-)/-њ(-)* бележе се *љ/њ*, *л/н*.

1.8.1. Групе *ља/ња* пишу се најчешће без лигатуре *ла*, односно *ла/на* (*фитилѡ* 21/8; *житѣла* 11/2, *кошѡла* 21/8, *ѡ* *васн* *зѣмѡла* 30/20, η *то* *вала* *врѡ* *чѡвѡтн* 24/5; *нјутрѣна* 22/12, *јутрѣна* 23/8). Примера са *ла* у гласовној вредности *ља* је мало (*попрѡ/вѡлантѣ* 40/11, *мѡлѡ* 12/5), а са *на* и *не* долазе у тексту.

1.8.2. Групе *љѣ/ње* пишу се са једнопотезним ϵ у свим положајима у речи: *недѣлѣ* 5/16; *недѣнѣ* 7/9, ϵ *недѣ* 8/12, *ко(н)* *нега* 10/8, η *недѣ* 21/17, *ѡ* *неговн* 31/18; *поклоненне* 1, *вазбранено* 5/19, 6/13, *горнедѣ* 27/9, *начинено* 32/7; *дѡва* η *стѣне* *како* *ѣданѣ* *вољ* 12/16.

1.8.3. Групе *љи/њи* пишу се *ли/ни*: *житѣлн* 7/ 10, *славѡжитѣлн* 17/9; ϵ *ниде* 10/12.

¹⁹ При чему треба имати у виду састављено писање у овим случајевима.

²⁰ У овој речи групу *је* третирамо као иницијалну.

1.8.4. Група *њо* пише се са омикроном, дакле: *8 нон* 12/6, *с нодє* 12/16.

1.8.5. Групе *љу/њу* пишу се чешће без прејотованог вокала, дакле *лв/нв*: *полавѡ* 9/19, *квчєвє* 22/17; *господнв* 1, *цнлостннв* 24/3.

Група *љу* долази и са лигатуром *ю*: *пољубн* 23/16–17, *кључарь* 30/21, *недєлю* 32/1, док такви примери за групу *њу* нису пронађени.

1.8.6. Сугласници *љ/њ* на крају речи пишу се – *љ/њ*: *крнтєль* 10/3, *спаснтєль* 13/8, *вкзздатєль* 22/12, *каштєль* 6/12; *огань* 23/3;

а у средини речи без пропратних знакова – *л/н*: *слзжнтєлскн* 13/6; *8 вранскн* 4/13, *дадє конца* 19/18.

1.9. Графјија *ђерв* пише се у двојакој гласовној вредности:

1.9.1. старијој *ђ* (Ђорђић 1990: 64): *докосмо* 3/2, 6, 8, 10, 4/1, 3, 10, 5/6, 19/2, *покосмо* 3/3, 4/8, *прокосмо* 3/5, *вкосмо* 5/20, *летврѣна* 8/17, *протоснѣкєл* 10/11, *нє вѣкаше* 11/18, 13/1–2, *кєврѣна* 17/7, *калвѣрн* 22/6, *анѣкєл* 45/1;

1.9.2. и млађој *ћ* (Ђорђић 1990: 64): *8 параћннѣ* 3/20, *злоквѣанн* 4/15, *квпрлнл* 4/17, *квѣв* 5/4, *внѡвљуюќн* 5/16, *тв ноќ* 9/6, *свєкє* 8/7, *цнрлнћнљ* 12/2 (*Мирликија*, тј. Мир у Ликији, Петковић 2008: 108), *трєћн* 12 /4, 31/10, *кнпарь* 12/6 (Кипар), *…12 000 … квќл* 12/7, *квпрн* 46/10, *оќє* 46/11.

1.9.3. *Ђерв* у гласовној вредности *џ* пише се у два случаја: *ќадна нца* 30 8/13, *лћнлцн* 42/6–7, очигледно, грешком, будући да је у другом примеру грешка исправљена па је преко *ђерва* написано *џ*. Међутим, као што ће се видети у тачки 1.10.2, појава може имати подлогу и у матерњем говору Андреја Петковића.

1.10. Графјија *џ* пише се у следећим речима страног порекла: *“12” цнл* 10/12, *цнцє* 14/илустр., 31/18, 33/8, *цл/ѡ/на* 20/8, *пенџєр* 21/10, *пенџєрь* 40/3, *на тоцмє пенџєрв* 21/11, *пенџєрл* 27/7.

1.10.1. У једном случају графијом *џ* грешком се бележи глас *ђ*: *ан/ђ/цєљ* 29/3,

1.10.2. а у другом се глас *џ* бележи графијом *ч*: *оцл на поднє вѣкл* 13/16.

Иако у споменику има доста словних грешака, ови примери, као и примери писања *ђерва*, који иначе има гласовну вредност *ћ/ђ*, у гласовној вредности *џ*, могу указивати на несигурност у употреби гласова *ћ/ч* и *ђ/џ*.²¹

1.11. Група *шт* пише се готово редовно лигатуром *џ*, за шта није потребно наводити примере.

²¹ Изједначавање африката је, иначе, особина банатских говора (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 313).

1.11.1. У читавом тексту пронађени су следећи примери са диграмом *шт*: каштељ 6/12, пшштаю 21/22, пештера 36/1, вчешти се кннги 49/4–6.

1.12. Писање јерова (џ, њ) у путопису *Поклоњеније гробу Господњу* није у складу са свим правилима српскословенске традиције. Они се пишу на крају речи, док у средини речи долазе врло ретко. Иза предлога и префикса с(-), к(-), в(-) не пишу се.²² Као што је већ показано, њихова употреба је сведена чак и приликом обележавања сонаната љ и њ у позицијама на крају речи и испред сугласника.

1.12.1. Знак *дебело јер* је ређе у употреби у читавом споменику и како рукопис одмиче све се мање појављује: амннџ 2/5, азџ 2/5, петковнџ 2/6, кџ светома 2/8, пџтџ 2/17х2, 3/1, тџнквешџ 5/1, в црковџ 8/4, кодџ бедена 8/9, ванџ 11/10, родосџ 11/13, данџ 13/14, за десетакџ 16/6, нџзџ 16/10, данџ 17/1, столџ 17/3, 5, платџна 17/10, насџ 19/16, та самџ 21/4, гџнџ 22/19, песанџ 23/15, белџ 28/4, чџстџ 28/22, патрналџрџ 30/14–15.

1.12.2. Танко јер пише се чешће:

ноџ 9/6, начџљннџкџ 9/7, данџ 9/16, 13/3, 7, ветарџ 9/17, подџ градџ 10/16, градџ 11/3, богатџ 11/3, гробџ 12/7, чџнгџљ 12/14, нџдџ 13/9, зобџ 19/18, насџ 19/18, на приџмерџ 20/10, поџасџ 27/7, црвџнџ 28/3, пџнџ 34/3 итд.

1.12.3. Има и случајева испуштања јерова на крају речи: амнн 2/2, џднн 7/6, ноџднн 2 дан 22/9, пџнџер 21/10.

1.12.4. Ретки су примери писања јерова у средини речи: начџљннџкџ 9/7, малџта 11/14, платџна 17/10; таворџскџв/џ/ 13/7, поред таворџскџю 13/4.

1.12.5. Иза предлога *с*, *к*, који се у писању не одвајају од речи са којима чине акценатску целину, јерови се не пишу: с намн 9/3, 8, с ноџе 12/16, с платџљ 9/10.

2. О правопису

2.0. У одељку о правопису биће разматрани састављено и растављено писање речи, обележавање гласовних промена у сугласничким групама, скраћено писање речи, подела речи на крају реда, удвојено писање слова и употреба акценатских знакова.

2.1. *Састављено и растављено писање речи*. Иако није писано *in continuo*, што је појава која се среће од 14. века (Ђорђевић 1990:183), проклитике (предлози, негација, везници, речце) и енклитике (енклитички обли-

²² У опису фонетике биће показано да ови предлози и префикси гласе и пишу се *с/са*, *к/ка*, *ва/у* (Јовић 2013: тачке 1.1.2, 1.1.4, 1.1.5).

ци заменица и глагола, као и речце) пишу се састављено са речју са којом чине акценатску целину. Ређи су обрнути случајеви. С друге стране делови сложеница пишу се каткад растављено. Очигледно је да је на овакав начин писања, осим традиције, утицао и изговор.

2.1.1. Писање проклитика биће сагледано кроз следеће комбинације:

2.1.1.1. предлог и именица/зменица/придев/број најчешће се пишу састављено:

запотреба 2/14, 11/15, запотребя 2/16–17, напята 2/17, впараћинь 3/20, сплатець 9/10, заело 12/19, наподне вика 13/16, попятови 14/5, насретенне нади 20/3, нскогае 23/3, назападъ 28/6;

вавасакон 2/15, вкоиѡе 6/5 (*у којој је*), снади 9/3, 8, ѡнекон 9/8, сасконди 9/9, ко(н)нега 10/8, сноде 12/16, натоде 21/10–11;

кѡскетомъ 2/8, ѡлевою 6/4;

поеданъ пята 3/16, поедна паръ 5/20, заедна кѡъ 5/4, аздрѡге стране 33/11;

2.1.1.2. негација се састављено пише уз глаголе: неразделен 1/3, немогосмо 9/5, невлегосе 9/6, невжантесе 10/2, невѣлаше 11/18, небеше 12/18, несмеасмо ходити 14/3;

2.1.1.3. везници се у писању не одвајају од речи испред које стоје: исправисмо цо е 2/16, анвдеа нди 8/13, ннчесмо пята 2/16–17, нѡча 13/16, али вастаннде 30/1, авни платни 41/22;

2.1.1.4. дистрибутивне речце спајају се у писању са речима које стоје иза њих: гднцо 2/14.

2.1.1.5. Знатно су ређи случајеви одвојеног писања проклитика: вбрански 4/13, подъ градъ 10/16, за десетакъ 14/6, междъ собою 14/6, изъ нафе 14/9, али вастаннде 30/1.

2.1.2. Енклитике се такође пишу састављено са речју иза које следе: ѡбещасе 2/14, нтѡсе 3/15, невжантесе 10/2, нтакоди 2/10, ѡбретеди 2/11, нпринди 2/12, цонасъ прати 19/16–17, теѡѡсе 21/12,

какое 5/3, 6/1, кѡде 5/5, какодасъ 7/1–2, цоѡе 7/6, ѡкѡдасъ 8/9, ѣтайѡе 8/11, тасидъ 21/4, нскогае 23/3, лисъ 27/6;

такоже 2/13, ѣтайже 9/4, ндеже 12/2, аколи 24/6.

2.1.2.1. Ретки су случајеви одвојеног писања енклитика: показа нди 13/9.

2.1.3. Дакле, речи су писане онако како су изговаране, па су некада везиване и по три (нпринди 2/13, тѡнаполдне 3/9, вкоиѡе вно 6/5, вкондасе слѡжи 8/16, даѡвило 8/18; нзамене 2/13, авпрво вреде 8/17, нвнѡѡ 8/12, нвнѡн 12/6, цѡгае 13/12) или четири речи (анепенѡерсе 21/10) које чине акценатску целину.

2.1.4. Код сложеница делови се пишу растављено: едно свѣщен 2/3, довол града 3/1, село ... здо квѣани 4/14–15, ѿконо писаць 7/6, кораблю славѣтетели 12/10 (sic.), ндола славѣтетелски свѣщенни 13/6, великоу мѣтеника кѣорѣна 18/3, млого цѣлненни каменнець 33/13–14, ндола поклонниски 36/10, нврто градь 42/8.

2.2. *Обележавање гласовних промена.* Упркос томе што је све до победе Вукових начела етимолошки правопис био обичан (што показују примери из *Поклоњенија* типа: безконачно 24/14, гвоздець 26/7, човека 27/3, чловецка 28/4–5), у српскословенским споменицима среће се и фонетско писање (Јерковић 2004:70). Обележавање гласовних промена, иначе извршених у говору, у поменутом споменику врло је често, што, такође, много говори о образовању аутора.

2.2.1. Једначење сугласника по звучности бележи се у примерима: ѿспани 1/10, нскамена 7/8, тешко 9/10, нс/п/ланне 10/9, ѿстра 9/19, нскога 23/3, нсподь 33/2, распадено 39/4;

2.2.1.1. чак и ако је вршено у сандхију: нскогає 23/3, аздрвге стране 33/11, здасне стране 33/19.

2.2.2. Дисимилације сугласника евидентирани су у писању у примерима: млого 7/12, мложствѣ 8/12, мложство 16/5, млого 18/5, мложсва 30/18 (sic.); кодь бедена 8/9, табѣница 6/4–5, табѣница 35/8–9.

2.2.3. Упрошћавање сугласничких група забележено је у речима: пѣтъ шасковати 3/1, ншарань 6/17, мложсва 9/3, мѣшкн толь 9/3–4 (sic.), дн 19/9, 23/1, 28/17, 34/18, 41/21, ѿтвѣд 23/4, константна 27/18.

2.3. *Писање скраћеница.* Речи се у рукопису скаћују на уобичајан начин – писањем титле или покривала изнад контрахованих речи, које се односе на религијске појмове и имена, и напписивањем слова изнад којих обично долази покривало. Ипак, општи је утисак да писање скраћених речи није рађено пажљиво, већ по писарским навикама, тј. под утицајем литературе и, очигледно, у брзини, што показују примери испуштања титле и покривала, као и случајеви где се ти надредни знаци беспотребно пишу.

2.3.1. Изнад скраћених сакралних појмова (*бог, господ, Исус, Христ(ос), богородица, Јован, свети*) чешће се пише титла, али се среће и покривало.

2.3.1.1. Титла се пише: бѣе 7/3, бѣн 7/4, 7, гнѣ нашего аггль 22/19, сѣга 7/16, сѣн никодіе 12/2–3, бѣородице 7/19, гнѣ 9/19, гнѣ 24/9, ѣце 24/18, ѿѿнѣ крстнтель 26/6 (sic.), ѿ хс 28/17, бѣа 28/23, англь 29/7, бѣа 33/22, бѣа 28/23, ѿ хста 48/5, ѿстось 48/14.

2.3.1.1.1. Ређе се испушта титла изнад скраћене сакралне речи (бественна 8/16, аггль 22/19, ис хста 31/13), али и иза других скраћеница (капню гледн портв 20/4).

2.3.1.1.2. У наредним примерима писање титле изнад нескраћених речи (влагн христось 19/10–11, свѣте 34/1, дѣа крѣта 36/4) очигледан је манир, мада она може упутити и на испуштен словни знак (дѣа крѣта 36/4, крѣть 21/2), рецимо њ.

2.3.1.2. Ређи су случајеви скраћивања сакралних појмова при чему се пише покривало: гњъ 22/4, гњѣ 22/19, кѣа 26/5 (sic.).

2.3.2. Натписивање слова обичније је код несакралних речи, мада се на овај начин скраћује и именица *господ(ин)*. Праћено је писањем покривала, али то није увек случај:

ис хрѣ/та 22/4, гѣ/на 24/13, гѣ/на 24/13, гѣ/да 46/14, антѣонѣ/каго 32/22,
вѣ/ан 3/2, ца/ѣ/на 20/8, животвореца/гѣ/ гроба 24/12–13, гро/кѣ/ 27/21, /на/
рода 30/18,
тѣ/в/рѣи дань 12/1, нѣа/ю/ 33/7 (крај реда).

2.4. *Подела речи на крају реда.* И у *Поклоњенију* Андреја Петковића углавном је поштована стара, физиологијом и старословенским правилима (Ђорђевић 1990: 183) условљена пракса прекидања речи иза вокала да би се она пренела у наредни ред, мада има и случајева поделе речи иза консонанта када је то захтевао простор. Често се део речи започете на крају реда преноси у наредни ред.

2.4.1. Реч се најчешће дели иза вокала:

запоѣтрекѣ 2/16–17, таѣвница 6/4–5, зазнѣдан 6/9–10, дохоѣдан 7/10–11,
чѣдесе 7/12–13, христось 19/10–11, натоѣме 21/10–11, говорѣше 22/14–15, сѣроѣва
22/21–22, нѣнѣшоѣ 23/3–4, пољѣвѣи 23/16–17, ванѣтаѣра 24/7–8, дрѣгѣи 28/3–4,
чловеѣтѣска 28/4–5, сѣрѣнѣанскѣи 30/11–12.

2.4.1.1. У примерима саѣвѣнь 23/10–11, дожеѣшь 33/9–10 реч је механички подељена, те је у нови ред пренет последњи сугласник са безгласним знаком.

2.4.2. Ређи су случајеви прекидања речи иза сугласника:

можеѣстѣтва 20/1–2, призѣваше 22/9–10, насѣвета 22/13–14, нѣтѣраѣпезѣ 23/5–
6, тѣретѣна 34/13–14, таѣвница 35/8–9.

2.4.3. Некада је реч започета на крају ретка, па је затим читав тај почетак или неки његов крајњи део поново написан у наредном реду:

нѣнѣдоѣло 13/5–6, пиѣпишѣ 24/3–4, кѣѣблагѣи 24/4–5, гоѣгоѣгота 24/9–10,
полоѣположѣше 29/6–7, спаѣспасѣтель 34/18–19, полоѣположѣше 29/6–7, васкрѣ/
сѣ/сѣсенѣе 33/21–22; покрѣкрѣвѣно 27/10–11, паѣтѣрѣтрѣнѣровѣъ 33/17–18.²³

²³ Сличну праксу везивања текста, додуше на суседним странама, неговао је Ђорђе Бранковић. Ирена Грицкат (1970: 90) запазила је „обавезно исписивање на дну претходне стране оне речи којом следећа страна почиње“, што некад примењује и Андреј Петковић, рецимо на странама: 2–3, 4–5, 10–11, 11–12, 29–30, 34–35, 37–38, 38–39, 39–40, 40–41, 42–43, 48–49.

2.5. *Удвојено писање самогласника и сугласника* веома је ретко у овом споменику.

2.5.1. Уочен је један случај удвајања сугласника: напоклонне 2/7–8,

2.5.2. а примери са удвојеним вокалима: вественаа 8/16, ѿ краа 13/17, црковнаа 38/6; мариин 28/17, размотрени су у оквиру писања сонанта *ј* у вези са вокалима (групе *ја, ји*).

2.6. *Писање акценатских знакова*. Акценатски знаци у виду периспомене, која је већа и спиритуса лениса, који је мањи полукруг окренут удесно, пишу се изнад вокалских слова *и*,²⁴ *о*. Некада се јављају и по два знака у речи. Изнад *а* често долази тачка, а изнад *омега* две тачке. Детаљније проучавање употребе и вредности акценатских знакова овом приликом није извршено.

3. Дакле, рукопис путописа *Поклоњеније гробу господњу* Андреја Петковића, датиран 1734. године, писан је свакодневним српскословенским брзописом нешто упрошћеног састава. На списку графија нису *џ* и *џ*, а изузетно је сведена употреба следећих графија: *ы* (две потврде); *і, і, і* (само у сакралним страним речима), *а* (у иницијалној позицији редовно, у медијалној половично, врло ретко у финалној).

3.1. Палеографски опис брзописних слова из *Поклоњенија* у начелу одговара брзопису који се среће у брзописној азбучној таблици у рукописном српскословенском *Буквару* из 1717. године. Одступа изгледом *ћерв* (стуб се спушта испод линије реда и извија се у полукруг чија је десна страна продужена, тако да подсећа на данашње ћирилично слово *ћ*), као и неке морфолошке одлика слова: *з* (горњи део слова је хоризонтална линија, чији је леви крај благо повијен према горе, а десни се ломи у улево искошен стуб, који се завршава на линији реда), *л* (извијутак на десном стубу), *р* (глава није затворена линија, стуб је угнут улево и завршава се испод линије реда извијутком), *ф* (бочне стране су троуглови чије су шире стране на доњој линији реда), *ц* (реп је благо искошен или извијен улево), *ц, ц* (дужа ножица од средине поднице која има врло изражену петљу са леве стране).

3.2. Што се тиче гласовне вредности графија, пада у очи:

3.2.1. ресавски манир писања *а, е, и* у гласовној вредности *ја, је, ји* иза вокала, што се одражава и на писање сугласника *љ/њ*: *ље/ње – ле/не, љи/њи – ли/ни*, *ља/ња – ла/на* и *ла, љу/њу – лв/нв* и *лю, -љ(-)/-њ(-) – љ/њ, л/н*;

3.2.2. писање вокалних *р* и *л* без пратећих графијских елемената, што представља једноставније решење од уобичајеног српскословенског;

²⁴ Без обзира на то да ли је његова гласовна вредност *и* или *ј*.

3.2.3. врло систематично писање омеге у иницијалном положају, у финалном положају код облика радног глаголског придева мушког рода, као и у медијалној позицији у речима страног порекла;

3.2.4. писање јерова (ъ, ь), безгласних графја, везује се за крај речи, док у средини долазе врло ретко, а не пишу се ни уз предлоге и префиксе с(-), к(-), в(-), нити уз вокално *p* и *l* и *-љ-* и *-њ-* у средини речи.

3.3. Путопис Андреја Петковића није писан *in continuo* – одвојене су акценатске целине. Правопис је етимолошки, али има доста потврда бележења гласовних промена вршених у сугласничким групама (једначење сугласника по звучности, по месту творбе, уорошћавање сугласничких група и сл.). Скраћено се пишу сакрални појмови што се обележава титлом или покривалом, али не сасвим доследно. Речи се скраћују и натписивањем слова уз писање покривала. Често се део речи започете на крају реда преноси у наредни ред, а реч започета на крају стране исписује се на наредној страни, што је пракса које се држао Ђорђе Бранковић. Број примера са удвојено написаним сугласницима је занемарљив. Бележе се акценатски знаци, али њихова употреба овом приликом није детаљно проучена.

3.4. По систематичности у спровођењу појединих графјиских решења, упркос великом броју словних грешака, начињених вероватно због умора и писања током путовања, рекло би се да је упрошћавање графјиског система овог споменика било намера аутора, а не случајно огрешење о српскословенску норму, као последица њеног слабијег познавања, на шта, на први поглед, упућују грешке при писању сакралних појмова и страних имена.

Литература

- Грицкат 1970: И. Грицкат, Белешке о језику Ђорђа Бранковића, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XIII/1, Нови Сад, 85–101.
- Ђорђић 1990: П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Прва књига: увод и фонетизам, *Српски дијалектолошки зборник XL*, Београд.
- Јерковић 2004: В. Јерковић, О транскрипцији српскословенских текстова, у: Љ. Суботић, В. Васић, С. Павловић (ред.) *Предавања из историје језика. Лингвистичке свеске 4*, Нови Сад: Филозофски факултет, 70–86.
- Јерковић 2004а: В. Јерковић, Ћирилица српскословенског периода (Палеографски приступ проучавању и општи увид у њен развој), у: Љ. Суботић, В. Васић, С. Павловић (ред.), *Предавања из историје језика. Лингвистичке свеске 4*, Нови Сад: Филозофски факултет, 87–102.

- Јовић 2012: Н. Јовић, Неке фонетске карактеристике друге књиге *Хроника Ђорђа Бранковића*, у: С. Бугарски, Љ. Степанов (ред.), *Државотворна идеја тројице српских великана: Ђорђа Бранковића, Доситеја Обрадовића и Саве Текелије*, Зборник радова са међународног научног скупа, Темишвар, 11–12. 11. 2011, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 77–85.
- Јовић 2013: Н. Јовић, Фонетске одлике путописа Андраја Петковића из 1734. године, *Годишњак за српски језик*, Година XXVI, број 13, Филозофски факултет, Ниш, 2013, 253–264.
- Кречмер 2008: Ђорђе Бранковић, *Хронике славеносрпске*, Приредила Ана Кречмер, Критичка издања српских писаца VII, Београд: САНУ.
- Младеновић 1989: А. Младеновић, *Славеносрпски језик*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, Дечије новине.
- Младеновић 2008: А. Младеновић, *Историја српског језика: одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.
- Младеновић 2008а: А. Младеновић, Филолошке белешке о једном српкословенском тексту из 1720. године, *Јужнословенски филолог* LXIV, Београд, 239–246.
- Петковић 2008: А. Петковић, *Поклоњење гробу господњем 1743*, Приредио Стеван Бугарски, Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Nadežda D. Jović

ON GRAPHIA AND SPELLING IN TRAVEL WRITINGS BY ANDREJ PETRKOVIĆ FROM 1734

The paper describes the graphological and spelling characteristics of the manuscript *Poklonjenije grobu Gospodnju*, written by Andrej Petković in 1734.

The paleographic description has shown a considerable similarity between the graphia in *Poklonjenija* and the alphabet script in the manuscript of *Bukvar* from 1717, except for the letter *đerv* and certain morphological characteristics of the letters *z*, *а*, *р*, *ф*, *ц*, *ш*.

The graphia system is simpler as compared to the Serbian-Slavic script. The graphia *jat* and the ligature *je* are missing. The graphia *jery* is written twice, the variants of the decasyllable *u* are rare, as well as the written ligature *ja* and the voiceless *ь*. The vocals *r* and *l* are noted without accompanying signs. The writing of the consonants *lj*, *nj* (often without pejorative signs), *ć*, *đ* (written with the letter *đerv*), sonant *j* and voiceless signs have been examined.

The stressed segments are separated in writing but the enclitics and proclitics are written joined to the word they are related to concerning stress. The spelling is etymological, yet there are numerous cases of sound changes. At the end of the

line, a word is, if necessary, broken at a vocal. Sacral concepts are abbreviated traditionally, mainly by the inscription of the caption, and non-sacral are abbreviated by the inscription of one or two graphias.

Key words: *Poklonjenje grobu Gospodnju*, graphia, *Bukvar* (1717), spelling.

ЕТАПЕ У ИЗРАДИ ТЕМАТСКОГ РЕЧНИКА²

У раду се описује процес израде тематских речника од идеје до реализације. Указује се на неопходност припреме за обављање оваквог посла, тј. на добар одабир теме, као и на упознавање са облашћу која ће бити предмет израде рада, пре свега кроз литературу о томе. Затим се наводе следеће етапе у прикупљању и обради материјала.

Кључне речи: речник, тематски, лексика, одредница

Увод

Специфичност тематских речника јесте у томе што су тематски, а тиме и лексички, ограничене збирке. Дакле, при прикупљању речи за овакву врсту речника истраживач је у старту ограничен. Зато он, ако жели да прикупи грађу и штампа један речник овога типа, мора одлично да познаје област из које прикупља лексику.

Доста радова ове врсте штампано је у Новом Саду, понешто у Нишу, а мањи део и на другим просторима. Неки од ових радова већ у наслову носе одредницу терминологија, а код других је у наслову лексика. Тако већина радова чији су аутори из Новог Сада (или је рад настао у Новом Саду) говори о терминологији: коларска терминологија, рибарска терминологија, пастирска терминологија³ и сл. (вид. списак литературе), док радови колега из Ниша говоре о лексици: повртарска лексика, ткачка лексика и сл., мада неке такве збирке носе наслов речник: Змијски речник, Жупски виноградарски речник и сл. (вид. списак литературе). До такве „синонимије“, тј. колебања долази стога што у овако тематски омеђеној лексици редовно налазимо и

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад рађен је у оквиру пројекта 178020 Дијалектолошка истраживања српског језичког простора, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ У новије време и радови колега из Новог Сада у наслову носе реч лексика – нпр. *Архаична пчеларска лексика у Војводини* Љиљане Недељков.

оно што јесте термин и оно што, строго посматрано, није термин у ужем смислу, а ипак се у датој збирци речи налази и не би било добро да се таква лексика не уврсти, тј. њеним „избацивањем“ би рад био неоправдано осиромашен.

Заправо, лексика у књигама овога типа могла би се поделити у најмање три лексичка слоја.

Прву би чинила терминологија у ужем смислу. Ту групу сачињавале би речи које су уско везане за одређену тематику и изван те области готово да немају употребну вредност.

Другу групу сачињавале би речи које су саставни део ове семантичке области, али и неке друге јер могу представљати радњу или предмет неопходне за ову област, али и за неку другу.

Трећу групу сачињавала би лексика из неке сасвим друге сфере, али неопходна као пратилац и у овој области.

На плану ткачке лексике то би изгледало овако.

1. Првој групи припадале би речи којима се именује разбој, делови разбоја, процес ткања, производи ткања и сл.
2. Другој групи би припадале речи везане за материјал (пређу) и његову припрему (*влачење, предење, бојење* и сл.) стога што то може бити саставни део и неке друге тематске целине – плетења нпр.
3. Трећој групи би припадала нпр. лексема *санке (соннице)* за коју се зна да припада некој другој тематској целини, али се јавља и овде као помоћно средство при сновању, а такав је случај и са *кочићима* или *ексерима* који служе за сновање.

Све три врсте лексике богате су у свакој тематској целини и не представљају специфичност само једне области. Из тих разлога мислим да је у радовима овакве врсте, уколико се укључују сва три слоја, боље употребити термин лексика. Заправо, можда би се могло употребити и једно и друго – нпр. *ткачка терминологија* и *њој сродна лексика*.

Избор теме

Израда једног оваквог речника разликује се од радова друге врсте. У том послу има више етапа карактеристичних за радове ове врсте.

1. Пре почетка рада треба добро размислити шта ће бити тема, тј. коју ћемо област одабрати. Увек треба узети ону област која нам из неких разлога посебно одговара. Разлози могу бити лични – та нам се област свиђа, ту област познајемо боље од неке друге, тиме се баве наши родитељи, баке, деке, рођаци. При томе морамо имати у виду да нам је за добру одлуку потребан добар информатор. Дакле, обрађиваћемо ону тему за коју имамо доброг информатора, а добар информатор је онај који добро познаје дату

област, ко вешто барата проблематиком и, пре свега, ко је добар говорник. Добар информатор је један вид гаранције да рад може бити добар. Податке о информатору – имену, презимену, годинама, месту рођења и месту живљења, образовању и занимању обавезно уносимо у рад.

Упознавање са литературом и израда упитника

Ако смо одабрали тему и имамо информатора, приступамо послу.

Пре почетка рада на прикупљању грађе морамо да се упознамо са оним што смо одабрали, тј. морамо да проучимо одабрану област. У ту сврху треба проучити сву доступну литературу из те области – уџбенике који се тиме баве (ако их има), али и монографије које обрађују поједине сегменте. Велику помоћ за онога ко област не познаје представљају фотографије или скице. Оне могу бити од помоћи за идентификацију и код информатора. Некада информатори у немогућности да речима нешто дочарају и сами прибегавају таквим средствима – воде вас да вам покажу предмет.

Ако већ постоји лингвистички рад из те области, посао нам је увелико олакшан – у њему ћемо наћи списак литературе (веома драгоцен за све врсте послова), а велика је вероватноћа да у том случају постоји и упитник за прикупљање грађе.

Грађа се, по правилу, прикупља уз помоћ квестинара. Стога, ако такав упитник не постоји, морамо на основу литературе коју смо консултовали, за почетак сачинити упитник који ћемо до краја кориговати и допуњавати, сходно сазнањима до којих долазимо на терену. Уколико користимо туђи упитник, добро би било извршити извесне корекције у њему због чињенице да он, вероватно, није сачињен за наш терен (нпр. сачињен је за Војводину, а грађу треба сакупити на југу Србије).

Грађа прикупљена уз помоћ упитника има доста предности, али због специфичности рада носи и извесне недостатке. Недостатке можемо отклонити употребом диктафона. Добро би било пре почетка прикупљања грађе набавити диктафон, те бисмо паралелно са уписивањем речи на папир упитника снимали информатора и тако добили више података за потоњу израду речника – добили бисмо реченице које би послужиле као илустративни материјал при изради речника, али ти текстови омогућили би нам и каснију граматичку идентификацију, нпр. тек из контекста, тј. пратећи конгруенцију некада можемо одгонетнути род или број неке именице.

Тек после овога спремни смо за следећу фазу.

Прикупљање грађе

Трећа фаза представља прикупљање грађе. За тај посао већ имамо информатора, имамо упитник, имамо и диктафон. За добијање добре грађе, морамо се постарати сами. Дobar информатор је вредан и драгоцен извор. Са њим ћемо повести разговор, наводећи га на причу о ономе што је предмет нашег рада. Необавезне приче и описи могу доћи као прилог једном оваквом речнику и повећати његову вредност. Стога овакве необавезне разговоре можемо водити и у овом случају. Из тих необавезних разговора можемо накнадно сами попунити један део упитника. Цео упитник попунићемо једино специјално наводећи информатора на конкретне одговоре постављајући му конкретна питања.

Морамо се трудити да савладамо говор информатора. Не треба га збуњивати постављајући му питања стандардним идиомом, чиме бисмо га навели на погрешан одговор. Следећи наше питање, могао би нам дати одговор који на то питање личи. Чињеница је да је ово дијалекатска грађа, па се треба потрудити да и својим питањима томе допринесемо.

У ту сврху би пре поласка на терен требало проучити и литературу у којој је дат опис народног говора краја у коме се истраживање врши (уколико такав постоји⁴). За носиоца тог идиома ово ће представљати конкретизовање знања која већ има. У случају да је онај који грађу прикупља са другог говорног подручја, та литература мора му послужити да говор краја упозна у мери да се њиме може служити у комуникацији са информаторима, а то значи изузетно добро.

Грађа мора обавезно бити акцентована. Уколико приметимо колебање у акценту или било чему другом (нпр. у употреби облика са полугласником или вокалом *a*, на призренско-тимочком дијалекатском простору), то ћемо такође забележити.

Добро би било да при бележењу грађе буду и друга лица која област познају. Треба бележити и њихове одговоре и коментаре.

Такође би неопходно било пронаћи још којег информатора, макар он и не био изузетан зналац као наш примарни информатор.

Грађа се касније на миру прегледа, допуни се упитник и издвоје сумњива или непопуњена места како би се у следећем сусрету са информатором та места разјаснила, попунила или утврдило да ту нема одговора.

Везу са информатором не треба прекидати све до коначног обликовања рада – увек ће се појавити нове дилеме или непознанице које се могу отклонити само у разговору са информатором.

На овај начин грађа може бити сакупљена у једном месту, али ако смо одлучили да грађу прикупљамо са већег простора, све ово треба поновити и на другом месту.

⁴ У случају да не постоји опис говора истраживаног краја, треба проучити најближи говор, описан у неком публикованом раду.

Израда речника

Ако смо добили попуњени упитник са акцентованом грађом и „скинули“ са диктафона текст који смо снимили, спремни смо за следећу фазу рада, а она представља израду речника. Да бисмо приступили овој фази рада, потребно је да прегледамо све радове ове врсте, тј. све тематске речнике ма из које области били, како бисмо установили принцип рада.

Све речи које смо добили треба да уобличимо у речник, а он представља главни и највреднији део овога посла. Речи треба уазбучити према првом и сваком наредном слову и поређати их азбучним (или којим другим) редом.

Највећи део речничких одредница чине именице, потом глаголи, придеви итд. Речничке одреднице могу бити једночлане – само једна реч, двочлане или вишечлане. После једночланих речничких одредница следи граматичка информација у виду скраћенице, а списак скраћеница употребљених у речнику претходиће речнику. За простор југоисточне Србије, тј. призренско-тимочке говоре, као именичка одредница стајаће именица у номинативу једнине и тада ће као граматичка одредница стајати само ознака за род. На другим крајевима српског језичког простора после одреднице у номинативу једнине додаје се наставак за генитив једнине. У крајевима са аналитичком деклинацијом, тај податак ће изостати, будући да такав облик не постоји. Уколико је именица дата у облику множине (разлози за то могу бити да се у том облику јавља или да је у том облику обичнија), то ће додатно бити означено скраћеницом. Ако је именица плуралија тантум, уз ознаку за род стајаће и таква информација.

Глаголске лексеме у призренско-тимочком говору неће бити навођене у облику инфинитива, како је уобичајено на другим просторима, пошто те категорије нема у тим говорима, те оне могу бити дате у облику 1. или 3. лица једнине презента (боље у 3. јер је неутралније), а детаљ о томе биће назначен у краткој напомени која претходи речнику. У речнику као граматичка ознака може стајати 3јд. Изузетно глагол може бити дат у неком другом облику – нпр. радном глаголском придеву или трпном придеву и то ће бити посебно означено.

Придев ће бити дат у облику за мушки род, с тим што ће потом уследити наставак за женски и средњи род. Код придева који немају облике за род (нпр. розе, тегет и сл.) таква ће информација изостати, али ће уследити информација о врсти речи – пр., нпр.

Код вишечланих одредница изостаће граматичка информација.

После граматичке следи семантичка информација, којом се објашњава значење дате одреднице. Семантичка информација требало би да буде стандардним језиком. Такву дефиницију најбоље је преузети из постојећих великих речника и на то се позвати или из неког дијалекатског речника.

Није препоручљиво измишљати дефиниције – може се погрешити или дати непрецизна информација.

Ако је грађа прикупљена у више пунктова, та се информација даје после семантичке. Ту се наводе скраћенице свих пунктова у којима је такав лексички лик забележен, чиме долазимо до података за ареалну лингвистику, те је у радовима ове врсте могуће дати и карте на којима је приказано простирање одређене језичке појаве – лексичке, прозодијске, фонетске или морфолошке.

У оквиру речничке одреднице добро је дати и контекст у коме је реч из одреднице употребљена, тј. илустративни материјал. То је текст на дијалекту и требало би да буде акцентован. Овде се можемо послужити материјалом који смо снимили диктафоном. Добро је да ових елемената у речнику буде више, али није неопходно да их буде код сваке одреднице. Прикупљање грађе помоћу упитника лишава нас ових информација.

У радовима ове врсте речнику обично претходи груписање лексема по неким семантичким критеријумима, у тзв. семантичка поља. Тако су у том делу све речи груписане у одређене целине, при чему је дата и њихова семантика. За подручје призренско-тимочке области треба повести рачуна да у овом делу реченица треба да буде тако обликована да лексема из грађе буде у облику који је логичан и могућ. То значи да би пожељно било именичке лексеме (или синтагме са именицом као главним делом) довести у облик номинатива, а глаголе у облик презента.

Радови ове врсте, по правилу, бележе оно што се губи – лексику старих несталих заната, обичаја, застарелог начина производње који је потиснула индустријска производња, лексеме за производе који су се изгубили из употребе итд. Зато такве лексеме и радови у којима су забележене представљају праве мале драгуље – једино одатле, из тих књига те лексеме ће зрачити и представљати сведочанство о богатству језика, али и о прошлом времену и прошлом начину живота. Архивирани у радовима ове врсте – оне ће представљати споменик минулом времену и сведочанство о постојању.

Међутим, строго границу између онога што је прошло и садашње у радовима ове врсте није увек могуће повући, тј. није могуће прецизирати шта је у лексици старо, а шта ново. Некада нисмо сигурни где је граница, а некада нам је жао да одбацимо лексику до које смо на овај начин дошли, па се у оваквим збиркама речи неминовно јавља укрштање старог и новог. То има оправдања и у чињеници да би добро било да се приступи бележењу свега што у језику постоји у овом тренутку, тј. да се приступи и изради савремених тематских речника, јер већ неког следећег тренутка ова садашњост ће представљати прошлост. Тај посао би требало да припадне младима – онима који долазе и траже своје место – места има, само га треба потражити.

Много тога, или готово све, у радовима ове врсте зависи од аутора, тј. од његовог ентузијазма.

Закључак

Израда термилошког речника захтева добру припрему. Припрема се одвија хронолошки, по фазама и тиче се упознавања са темом, литературом о томе, упознавања народног говора краја у коме се планира истраживање, али подразумева и добро обуку из лексикологије и лексикографије, тј. овладавање лексикографским занатом. То значи да аутор једног оваквог речника мора да буде врстан познавалац области која је предмет интересовања, језика краја у коме се та лексика бележи, али и лексикографије, тј. дијалекатске лексикографије. Све то представља предуслов за квалитетно обављен посао.

Литература

- Бошњаковић 1985: Жарко Бошњаковић, *Пастирска терминологија Срема*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад.
- Вуковић 1988: Гордана Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад.
- Вуковић, Бошњаковић, Недељков 1984: Гордана Вуковић, Жарко Бошњаковић, Љиљана Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад.
- Драгин 1991: Гордана Драгин, Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке, *Српски дијалектолошки зборник*, 36, Београд, 623–708.
- Јашовић 1997: Голуб Јашовић, *Пастирска терминологија Пећког Подгора*, Дом културе „Свети Сава“ – Исток, ЈП „Стари Колашин“ – Зубин Поток, Народна и универзитетска библиотека – Приштина.
- Комадинић 1992: Гроздана Комадинић, *Ткачка лексика Драгачева*, Научна књига, Београд.
- Марковић 1997: Јордана Марковић, *Јужноморавска повртарска лексика*, Филозофски факултет, Ниш.
- Марковић 1993: Јордана Марковић, *Из повртарске лексике Заплања*, Трећи симпозијум о флори југоисточне Србије, Зборник реферата, 4. Фитолингвистика, Лесковац–Пирот, 41–54.
- Марковић 2006: Јордана Марковић, *Ткачка лексика југоисточне Србије*, Филозофски факултет, Ниш.
- Михајловић, Вуковић 1977: В. Михајловић и Г. Вуковић, *Српскохрватска лексика рибарства*, Институт за лингвистику, Нови Сад.
- Недељков 2009: Љиљана Недељков, *Архаична пчеларска лексика у Војводини*, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад.
- Петровић-Савић 2009: Мирјана Петровић-Савић, *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 7, Београд.

Ракић-Милојковић 1993: Софија Ракић-Милојковић, Пастирска терминологија
Кривовирског Тимока, *Српски дијалектолошки зборник*, 34, Београд.

Ердана С. Маркович

ЭТАПЫ В ПОДГОТОВКЕ ТЕМАТИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ

В этой статье описываются этапы в подготовке тематического словаря от концепции до реализации. Указывается на необходимость хорошей подготовки для выполнения задачи – хороший выбор темы, а также введение в область, которая будет предметом этой статьи, в первую очередь через литературу об этом. Затем следуют шаги в обработке материала.

ТЕЈКИН ДАН У СТАРОЈ МОЛДАВИ – ОБИЧАЈ ОД СТАРИНЕ

Нека Бог појачи путника на путу, орача на орање!
(здравица записана у селу Скорица код Ражња,
из књиге „Вито перо жерово“, проф. Томислава Ђокића)

Прилог садржи коментаре везане за један сегмент обичајног живота Срба у Банатској Клисури, на територији Румуније. Обичај под називом *тејкин дан* саставни је део традиционалног сеоског живота Срба у насељу Стара Молдава.

Кључне речи: Банатска Клисура, Срби, обичајни живот, персонификација куге / колере, *тејкин дан*

◆ У књизи *Поздрав из Дунавске клисуре*, аутора Љубомира Степанова, записано је: „*Стара Молдава (Moldova Veche)* је средишње место Дунавске клисуре. Ту је постојало људско насеље још у најстарија времена, пре доласка Словена на Балкан. (...) За време Римљана овде је била веома значајна тврђава. (...) Турци су овде затекли развијено средњовековно утврђено насеље, које је постало седиште истоименог санцака у оквиру темишварског вилајета“, добијајући ранг паланке, а у турско се време први пут помиње српско становништво у насељу. Под аустријском влашћу оно је припадало Војној граници. Ово насеље је свој данашњи назив добило почетком 19. века, када је Граница укинута и уведена мађарска администрација. Даље Степанов каже: „Масовније насељавање Срба збило се средином осамнаестог века, и они чине и сада већину становника. Становништво се бавило пољопривредом. Трговина, занати и услужне делатности су били развијени, пошто је пристаниште (путничко и робно) било највеће од Базјаша до Оршаве. Ту је била и радионица за оправку бродова и зимовник још од краја

¹ sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

² Овај текст је резултат рада на пројекту Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе“ (ЕДБ 147016), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

осамнаестог века. (...) Одувек су Молдавци радили и у оближњим рудницама и топионицама“ (Степанов 2006: 46–49).³ Прилика је да се овде помене и податак да је још половином 18. века у Старој Молдави постојала српска школа коју је похађало 11 ђака, као и то да је српска вероисповедна школа у овом насељу бројала 1905. године чак 280 ђака (Исто, 48).

◆ У овоме прилогу коментарише се један сегмент обичајног живота Срба у Банатској Клисурси, на територији Румуније. Обичај под називом *тејкин дан* саставни је део традиционалног сеоског живота Срба у насељу Стара Молдава.⁴ Важно је истаћи да се ни мештани Старе Молдаве ни становници других сеоских насеља овога краја не сећају да је игде другде, ни са ове ни са оне (србијанске) стране Дунава, обележаван *тејкин дан*: *Само код нас, овдена у Молдаву, то је од старине*. И додају, поносни на ову своју посебност: *Лепо, врло лепо кад се одржаје тај обичај*.

Обележавање *тејкиног дана* везује се и за митологију и – на извес-тан, особен начин – за област народне медицине. Наиме, синтагматским називом *тејкин дан* именује се у Старој Молдави дан на који се на својевр-стан начин, све до данашњих дана, обележава сећање на помор који је међу становништвом овога насеља, и то у свакој кући – како наводе моје саговорнице, у даљој прошлости начинила опака заразна болест – куга (или колера⁵): *се умирало у стари свет* (тј. у старо време). Истовремено, обичај који се тога дана спроводи заправо је начин заштите од болести: *за тејкино, за здравље*, а чест еуфемистички назив у народу за ову пошаст (*тетка*, *те тејка* као хипокористик) „укрстио“ се у народном предању са сећањем на неку удовицу која је преживела овај помор – *остала та тејка*, или се чак помињу неке *бабе старе* које су претекле, па се окупљање на-

³ „На неколико километара, исто тик уз Дунав, налази се град *Нова Молдава (Moldova Nouă)*, настао сједињењем насеља *Бошњак* и *Барон* средином осамнаестог века. По садашњој административној подели *Стара Молдава* је постала саставни део овог града као његова четврт“ (Степанов 2006, 48–49).

⁴ Текст прилога настао је на основу грађе прикупљене приликом истраживања дела тзв. клисурских говора на левој обали Дунава, тачније – током мог боравка у Белобрешки и Старој Молдави у септембру 2007. године. Теренски рад је обављан за потребе израде *Српског дијалектолошког атласа*, а у оквиру међуакадемијске размене између САНУ и РАН, уз свесрдну помоћ Савеза Срба и колеге Михаја Н. Радана са Западног универзитета у Темишвару. Драгоцену помоћ у успостављању контакта са мештанима Белобрешке и Старе Молдаве пружио ми је господин Миладин Симоновић, а моји саговорници су били више него предусретљиви, на чему им и овом приликом захваљујем.

⁵ У *Српском митолошком речнику*, уз одредницу *кума* налази се следеће тумачење: „Персонификација куге или колере. У прошлости, кад је она морила, народ је ретко кад изговарао име куга или чума (...), него ју је обично називао *кума*“ (Кулишић и др. 1998: *кума*). У *Словенској митологији*, под одредницом *чума*, *куга* може се прочитати и то да „бића налик на ч. јесу *колера* (за коју влада мишљење да је чумина сестра) и *кугин* (зли пришт, такође кугина сестра) (СМ 2001: *чума, куга*).

рода и вечера прави као помен за *тејке*, за *здравље њима*. Прилог садржи коментаре који се тичу неколико кључних, издвојених елемената обележавања *тејкиног дана*, а то су време, простор, учесници у обичају, обичајне радње и обредни реквизити,⁶ као и још понеког елемента од значаја за упражњавање овог обичаја у нашем времену и за стварање релативно целовите слике о њему.

♦ *Тејкин дан* се обележава сваког 13. септембра у години, на дан када се, по православном верском календару, обележава Полагање појаса Пресвете Богородице. Народ се окупља увече или – како ми је речено када сам припитала за доба дана – *кад дође марва*, тј. када чобани врате стоку у штале.

Тога дана вечеру спремају, тј. *куваду*, старе жене, углавном три удовице, и за то често годинама бивају задужене исте жене. Млађе жене послужују – *младе служе*, носећи, на пример, у вангли разноврсне колаче. Моје саговорнице су притом начиниле примедбу да би могле и млађе у новије време да почну спремати храну, да им мало помогну, али да оне *неће да се привате*.⁷ Најчешће се спремају следећа јела: пребранец, парадајз-супа, ђувеч, кромпир печен са луком у рерни, риба, штрудле и други колачи.

Потом се на више места у селу, на *ћошке*, износи пасуљ и друга храна, зејтин, шећер – *ко шта оће*, а у новије време се прилаже и новац за куповину хлеба. Деца доносе тањире и кашике, и стављају их на *крпаре* које су прострете по земљи, док старији људи седају за *астале*. Када се сви сместе, најпре се проноси лонац пун пасуља, а жена која је кувала *вади свакем*, при чему се *прво да децама, свакем детету у тањир се мете*. Потом једу остали, старији – *на астал*, док деца *једу тунака на земљу*.

Моје саговорнице из Старе Молдаве говориле су ми да се некада спремамо само посно (и посне крофне, на пример), а присећале су се да је, међутим, у појединим деловима села било и супе и пилава, чак и пилећег меса. И у садашње време, казују, углавном се припрема посна храна – пребранец, риба, и тврде да млађи свет управо воли посно.

При свему овоме, по столовима и по земљи постављају се и вазне са цвећем, а *свеће* (или *свећице*) *гору*, и *догод се вечера, то гори*, што представља упечатљив визуелни, сликовит доживљај.⁸

Након вечере, све жене које су на било који начин учествовале у припремању или послуживању односе кући оно што преостане од хране – лон-

⁶ В. подробније у Ивановић-Баришић 2007: 27, 261–292.

⁷ „Обичајне радње се задржавају и обављају захваљујући, пре свега, старијој генерацији (...). Али, сасвим је друго питање колико ће се обичаји поштовати, а колико још и даље трансформисати када одржавање празничне обичајне праксе преузме садашња средња, а поготово млађа генерација“ (Ивановић-Баришић 2007: 281).

⁸ У вези с овим уп. Толстој 1995: 169.

чиће са пасуљем и парадајз-чорбом, по два-три колача. *Све се разда*, јер је важно да не остане ништа на месту окупљања и вечере.

На *тејкин дан* се не позивају гости из суседних насеља, као што се то, на пример, чини при обележавању црквене славе, али се понеко од намерника, по изузетку, може свратити на вечеру.

♦ У енциклопедијском речнику *Словенска митологија*, под одредницом *чума*, *куга* стоји да је то „опасна заразна болест (pestis); демонско биће које изазива заразну болест код људи и стоке“ (СМ 2001: *чума*, *куга*). Познато је да се у српској митологији среће низ еуфемистичких назвања која се користе у сврху избегавања помена, правог именованја неког демонског бића (СМР 1998: *кума*, *тетка*), „јер, познато је да изговарање имена неког демона представља исто што и његово дозивање“ (Радић 2000: 273). Најчешћи еуфемизам за заразну и смртоносну болест кугу – широко познату код нашег народа и код неких других балкананских народа под именом *чума* – јесте *кума*, али се на српском језичком простору срећу и еуфемизми *тетка*, *тета*, што је нека врста предуслова да се ова ужасна пошаст умилостиви и уведе у „ред сродника“ (Исто, 274) – крвних или духовних, свеједно. У вези с лексемом *тејка* у синтагми *тејкин дан* треба напоменути да је у *Речнику српских говора Војводине* за ову лексему наведено значење ’тетка’, уз ознаку субјективне оцене – хипокористик (РСГВ 2009: *тејка*).⁹ Како се наводи у *Словенској митологији*, *чума* „је најчешће замишљана као стара, мршава жена (...) рашчупане косе“, понегде и обучена у црну, подерану одећу (СМ 2001: *чума*, *куга*). Или, како стоји у *Српском митолошком речнику* – „то су старе жене, ружна лица, буљавих очију и неочешљане дугачке косе“ (СМР 1998: *чума*).

Да би се обезбедило здравље свих чланова једне сеоске заједнице, обављале су се, а и данас се обављају – само углавном уз редукцију саставних елемената, различите култне или обредне радње. Када је реч о једноме од демона епидемиолошких болести – о демону куге или *чуми*, некада су били познати разнолики ритуални начини заштите од ње: *обораванье* села, провлачење кроз тзв. једноданску кошуљу (ону која се изатка и сашије за једну ноћ), прелажење преко тзв. живе ватре (оне која се добија трењем сувих комада дрвета), одвођење *чуме* у неко удаљено место, ван свога атара (СМ 2001: *чума*, *куга*). Забележени су различити магијски поступци за заштиту од демона у источној Србији, па тако и да се у тзв. глуво доба ноћи сакупља на раскршћу читаво село и изводи магијску радњу са бакрачем, одбаченом секиром и црном кокоши, а у тим је крајевима било познато и ткање кошуље једноданке од стране три или девет жена (Костић 2005: 21).

⁹ У *Речнику радимског говора*, који такође припада српским клисурским говорима, аутора Милета Томића, нису, међутим, забележене ни лексема *тејка* ни синтагма *тејкин дан*; уп. М. Томић, *Речник радимског говора. Српски дијалектолошки зборник XXXV*, Београд, 1989, 1–174.

Први кључни параметар и обичаја чија је дескрипција у овоме прилогу дата јесте време. Када је реч о датумском времену прослављања, то је дан који је у православном црквеном календару означен као Полагање појаса Пресвете Богородице. Када пак треба одредити дневно време обављања обредних радњи, у питању је вече као сегмент тога времена, уз напомену да се у *Словенској митологији* налази и податак да се *чума* креће искључиво ноћу (СМ 2001). Дакле, *тејкин дан* се обележава на дан тзв. женског празника везаног за црквени календар, јер је реч о женском свецу-заштитнику – Богородици.¹⁰ Значај Богородице и у црквеној и у народној традицији је изузетан. Према народном веровању, Богородица „штити од сиромаштва и нечисте силе, један је од омиљених ликова народних легенди, а позната је и као заштитница породиља (...). Народно поштовање Богородице везано је за тзв. Богородичине празнике“ (Ивановић-Баришић 2009: 176), а њих има неколико у календарској години, по хришћанској хијерархији празника – веома значајних.

Простор одржавања обичаја у овом случају зависи директно од његове функције, те од принципа 'партиципације' по коме се окупљање мештана – и одралих и деце – и обредна вечера организују. Тако се вечера на *тејкин дан* одржава на култним местима у селу – на раскршћима (тј. на *ћошкама*). Забележено је, такође, да се у Ђердапском крају „помане за живота“ намењене „мајци Бунџи“ дају на сеоском раскршћу, а још један магијски поступак којим се штити од демона куге – припремање бакрача, тзв. мануте секире и црне кокоши – такође се примењивао на раскршћу (в. Костић 2005: 21). „Раскршћа се у народу сматрају нечистим местима“, а тако је управо због веровања да се на њима ноћу окупљају различити демони, па се чак у неким српским крајевима на Бадње вече износе остаци од вечере на раскршће и остављају се тзв. демонским зверима. Такође, у неким се крајевима на раскршћима изводе различити ритуали, обично изјутра, ради заштите од демона: паљење ватри, плување у леву страну након што се човек прекрсти, постављање витлова и др. (СМР 1998: *раскршће, раскрсница*).

„Улоге у обичајима су увек унапред одређене“ (Ивановић-Баришић 2007: 273), а главни носиоци обичајних радњи су у овом случају, попут старијих чланова породице у обичајима везаним за календарске празнике, – старији чланови заједнице, тј. три старе жене, и то најчешће удовице, које припремају храну за вечеру. С једне стране, познати су и описани ритуали у којима учествују непорочне девојке, неплодне жене, жене које носе црнину и сл., па тако и они, извођени почесто у време изузетне опасности по заједницу и њене припаднике (ратови, епидемије), у оквиру којих обредне радње обављају удовице, које, на пример, ткају платно и шију кошуљу за заштиту војника у рату (Толстој 2005: 310). Такође, „у случају појаве сточне куге [код Руса – нап. С. М.], село су оборавале жене, предвођене бабом-

¹⁰ Скрећем пажњу на чињеницу да су и *чума* и *куга* имицие граматичког женског рода.

удовицом“, за разлику од балканских Словена, код којих су кључну улогу у *оборавању* села имали близанци (СМ 2001: *чума, куга*). С друге стране, познато је и то да се број три сматра магичним у српским народним веровањима, те да се у српској „митологији и религији демони и божанства јављају у скуповима по три или као тројство“, па чак „и тројство у представама о куги има слично значење подељених функција: као куга, грозница и црни пришт“ (СМР 1998: *три*). И у овом случају је очит значај броја три, који у оквиру многих ритуала „чини важну формулу за успех“ (Исто, *три*). Један од услова „сакрализације“ обреда и преношења сакралности и магијске снаге на ритуални предмет јесу, дакле, и носиоци ритуалних радњи:¹¹ вечеру на *тејкин дан* спремају удовице, и то њих три, као што је некада, на пример, три или девет удовица ноћу ткало тзв. једноданске пешкире, или као што је тзв. чумину кошуљу у Тимочкој Крајини ткало „девет баба обнажених до појаса и без марама“ (СМ 2001: *чума, куга*).

У обредној вечери која се приређује на *тејкин дан* учествују и деца, којој се посебно поставља да једу на простртим крапарима и која бивају прва послужена. Може бити да њихово учешће има везе са чињеницом да су од ове болести у прошлости нарочито била страдала деца, што се очитује и у народној изреци: *купи као чума децу*, као и у податку који је наведен у *Српском митолошком речнику*: „Жене је преклињу да им поштеди децу“ (СМР 1998: *чума*).

Обичајна пракса се и у овом случају остварује „према унапред одређеним задужењима“, којих се, са извесним одступањима, поготово у новије време, придржавају сви учесници у обичају (Ивановић-Баришић 2007: 278), а обичајне радње везане за обележавање *тејкиног дана*, односно – за обредну вечеру, јесу следеће: припремање (посне) хране, припремање столова (и крпара за децу), паљење свећица и постављање вазни са цвећем, послуживање хране, разделявање и одношење хране. Обредним реквизитима,¹² који се увек користе ради исправности, ваљаности, те успешности обављања обичајних радњи, могу се овде сматрати, поред одређене врсте хране, и свећице и цвеће.

„Да би ч. била благонаклона према укућанима, остављали би јој понуде у кући или испред врата куће. У Крушевачкој жупи, увече би на столу остављали погачу (хлеб) увијену у чист пешкир, сир, со, суд чисте воде за умивање, струк босиљка и чешаљ“ (СМ 2001: *чума, куга*). То је у народу била нека врста дочека за ову страшну болест. Такође, када је реч о човеку који је био одређен да у одређеном тренутку изведе *чуму* из села које је запосела (у Хомољу), и њему би у торбу коју ће однети и оставити је у туђем атару било стављано, уз кресиво и труд, нешто хране и пића, нпр. погача,

¹¹ Примере и тумачење в. у Толстој 1995: 311.

¹² Под реквизитима се подразумева „све оно што учесници у обичајима користе као помоћна средства у време обављања појединих обичајних радњи“ (Ивановић-Баришић 2007: 287).

пиле, флаша ракије, док је у расинском крају такав човек спуштао у атару у који је отишао управо ове понуде за чуму на земљу и изговарао следећи текст: „Ево ти, тетко, пљоска ракије, лепа погача, буклија вино и кита цвећа, и пиле да испечеш, немој да се враћаш где си била!“, а потом полазио назад, у своје село, не осврћући се (Исто).

По новом календару, 13. септембар Црква не означава као постан дан, па се може само претпоставити шта је био разлог за припремање посне хране за вечеру на *тејкин дан*. Дакле, можда сâм повод за обележавање овога дана управо представља разлог припремања посне хране, јер је познато да се и појединци понекад заветују да посте у одређене дане, оне који нису у црквеном календару као такви означени, или пак на дан када су они или неко од њихових ближњих преживели неку несрећу, неку велику и тешку незгоду.

Паљење свећа је, уз тзв. подушна јела и ракију, уобичајено приликом помена на гробљу – као начин комуникације са душама умрлих, тј. са прецима, а помен се након повратка са гробља наставља код куће, где се поставља софра и пали се од три до седам воштаница (Толстој 1995: 167).

Раздељивање и одношење свих остатака хране кући од стране оних који су учествовали у припремању и послуживању вечере уклапа се, између осталог, у магију *заокруженог животног циклуса*, по Н. И. Толстоју (уп. Толстој 1995: 310–311), као предуслова заштите од непогоде било које врсте.

♦ Обичај забележен у Старој Молдави, под именом *тејкин дан*, веома је редак, а на терену је у новије време забележен код Влаха у источној Србији, нпр. у селу Уровица код Неготина, познат под називом *ротана ситиџи* (*помана чуми*),¹³ или пак као *таисџи бипџи* (*мајка буна*, тј. добра мајка) код Влаха у Ђердапској клисури (в. Костић 2005: 21). У вези са могућим повлачењем изодоксе треба поменути и податак да је у Бугарској „у чумину част“ прослављан и празник – *Чумовден*, који је падао 10. фебруара (СМ 2001: *чума, куга*). Паралела се може повући, на пример, са даном посвећеним заштити од бабица, тј. порођајних демона, који се назива *бабин дан*, а обележавају га 8. јануара (верски празник Сабор Пресвете Богородице; уп. коментар о датумском времену прослављања) оне жене које су децу родиле у претходној календарској години (СМР 1998: *бабин дан*). Треба имати у виду и то да се у данашње време многе обичајне радње претежно изводе „по навици, а мање због тога што се заиста верује у моћ и снагу ових поступака, али и у то да ће они заиста и у потпуности заштитити домаћинство и његове чланове од различитих недаћа“ (Ивановић-Баришић 2007: 304). У обредној вечери која се за *тејкино здравље*, а заправо за здравље сваког појединог припадника сеоске заједнице, упражњава на *тејкин дан* присутни су, са извесним

¹³ Податак добијен љубазношћу колегинице Биљане Сикимић из Балканолошког института САНУ, на чему јој најлепше захваљујем.

модификацијама које би ваљало подробније пописати и описати, неки од обавезних ритуалних елемената везаних за задушнице: постављање софре и дељење хране, паљење свећа, остављање цвећа, а за задушне дане је такође карактеристично и то да, на одређени начин, у њиховом обележавању учествују сви или готово сви мештани једног насеља.¹⁴ „Семиотизација и ритуализација су универзални механизми традиционалне народне културе“, а то ће се најкарактеристичније показати тамо где „у својству првобитног, изворног моделираног објекта“ не иступа предмет спољашњег света већ „читава практична животна и домаћинска делатност људи (...) која добија семиотичко осмишљавање и ритуализоване облике у складу с целокупним системом погледа на свет, митологијом, сликом света (породични, пољопривредни, календарски обреди и др.)“ (Толстој 1995: 142).

Слободан Зечевић је поставио условну типолошку класификацију комплекса народних веровања ђердапског живља, те бројна митска бића позната међу становништвом „оба језика и са обе обале Дунава“ сврстао у четири категорије. У трећу категорију он је сврстао „митска бића која утичу на људску судбину“, а међу њима су демони болести, међу којима је, опет, „персонификација чуме (куге), чији је митски лик доста јасно издиференциран у нашој етнолошкој литератури“ (Зечевић 1974: 79–80, 89). За разлику од тзв. порођајних демона, који такође припадају овој категорији, демони болести су могли напасти и угрозити човека у било ком периоду његовог животног века. О народним веровањима и митским бићима источне Србије писала је тридесет година касније Софија Костић, напомињући да ова бића „обухватају најархаичнији прежитак у народним веровањима те области“ и, истовремено, проширујући поделу С. Зечевића додавањем још четири категорије, те у шесту сврставајући митска бића везана за епидемиолошке болести (Костић 2005: 19, 21). Наравно, најпознатија је *чума* – демон куге, за коју се везују бројне легенде, али и магијски поступци, различите радње којима су се људи покушавали заштити од ове пошасте. Тако се, на пример, у ђердапском крају од демона ове болести штитило, између осталог, и „поманама за живота (задушницама) намењеним мајци Буни. Уторком, четвртком и суботом се износила посна или мрсна храна, зависно од тога да ли се ритуал изводи у време неког већег поста. Сам ритуал се изводио на раскршћу тако да свако ко прође крај њега мора да каже: 'Бог да прости од мајке Буне да ме очисти од болест'. Затим треба нешто мало да поједе од припремљене хране и продужи кући без освртања“ (Костић 2005: 21).

Вечера која се у Старој Молдави упражњава на *тејкин дан* представља један од колективних сеоских обреда, обреда који су „својеврстан израз активности“ дате сеоске друштвене заједнице, будући да – гледано са формалног аспекта – у њему учествују сви припадници сеоске заједнице или,

¹⁴ За учеснике и, сходно томе, улоге у појединим обичајима уп. у Ивановић-Баришић 2007: 273–274.

тачније речено, већина њих, док се – гледано са функционалног аспекта – он обавља у интересу сваког појединца понаособ, али, на одређени начин, и у интересу читавог сеоског колективитета (уп. Бандић 1978). Овакви обреди „достигу свој највиши интензитет у ситуацијама критичним за пољопривреду (...), као и у моментима када су животи великог броја људи угрожени (на пример, у време епидемије)“. Обредна или култна пракса о којој је у овом прилогу реч такође потврђује установљену чињеницу да су два општа принципа формалне стране колективних сеоских обреда – и тзв. принцип делегације и тзв. принцип партиципације – присутни „у садржају истог обредног комплекса“, само што овај други бива превасходан. Тако су, на неки начин, по принципу „делегације“ изабране три удовице које припремају вечеру, док сви они који присуствују вечери „учествују у обављању обреда, а самим тим и у замишљеној користи коју он доноси“ (Исто, 115). „Може се такође претпоставити да тежња за укључивањем свих домаћинстава и појединачно у многе обреде, као и симболично обележавање сеоске територије (...) служе утврђивању колективне свести о припадности заједници и, самим тим, повећавању њене унутрашње кохезије“ (Исто 117).

*

Тејкин дан у Старој Молдави је, барем онако како га ја видим, и својеврстан помен страдалницима, подушје које се даје и данас, у времену у коме је готово избледело свако сећање старих чак и на приче о страшној болести која је харала европским земљама, па и балканским крајевима, до дубоко у прву половину 19. века, а на коју нас опомиње споменик Свете Тројице на Тргу уједињења у Темишвару, на чијим се странама постоља могу видети рељефи који представљају три апокалиптичне пошасте које су у 18. веку погодиле Банат – рат, глад и кугу.

Литература

- Бандић 1978: Д. Бандић, Колективни сеоски обреди као културни феномен, *Новопазарски зборник* 2, Нови Пазар, 111–119.
- Ивановић-Баришић 2007: М. Ивановић-Баришић, *Календарски празници и обичаји у подавалским селима*, Посебна издања, књ. 59, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ивановић-Баришић 2009: М. Ивановић-Баришић, Христијанизација народних обичаја. Пример воловске богомоље, *Гласник Етнографског института САНУ* LVIII/1, Београд, 175–188.
- Зечевић 1974: С. Зечевић, Народна веровања ђердапског живља. Веровања у митска бића, *Зборник радова Етнографског института*, књ. 7, Београд, 79–90.

- Костић 2005: С. Костић, Митска бића источне Србије, *Гласник Етнографског музеја* 69, Београд, 19–24.
- Радић 2000: П. Радић, Отићи до кумине куће, *Наш језик* XXXIII/3–4, Београд, 273–277.
- РСГВ 2009: *Речник српских говора Војводине*, Свеска 9: Т–Ф, Драгољуб Петровић (редактор), Нови Сад: Матица српска.
- СМ 2001: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник* (Редактори: Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић), Београд: Zepher Book World.
- СМР 1998: Ш. Кулишић / П. Ж. Петровић / Н. Пантелић, *Српски митолошки речник* (Друго допуњено издање), Београд: Етнографски институт САНУ.
- Степанов 2006: Љ. Степанов, *Поздрав из Дунавске клисуре*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Толстој 1995: Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Ниш: Просвета.

Софија Р. Милорадович

***ТЕЙКИН ДАН* В СТАРОЙ МОЛДАВИИ – ОБЫЧАЙ СТАРИНЫ**

В очерке комментується один фрагмент традиційної життя сербів в Банатському ущелі на території Румунії. Обычай под назвою *тейкин дан* являється складовою частиною традиційної сільської життя сербів в населенні Стара Молдава. Обозначення *тейкиного дня* пов'язано з міфологією і в відомому значенні з областю народної медицини. А саме, словосполученням *тейкин дан* позначається в Старій Молдавії день, який в визначеному значенні до сучасного часу присвячений пам'яті даного населення о чумі, ставшій в далекім минулому причиною неприємних інфекційних захворювань – лихомарки (/ холери). В той же час цей обычай являється і способом захисту від цієї напасти.

ЈЕДНО ПОРЕЂЕЊЕ ФОНДА ТУРЦИЗАМА У НИШКОМ КРАЈУ СА СТАЊЕМ У СРПСКОМ ГОВОРУ ПРИЗРЕНА²

У лексичком фонду српских народних говора турцизми чине значајан део. Овом приликом даћемо једно поређење лексема које су у наше говоре ушле преко турског језика а које припадају тематским областима: *људске особине, кућа и покућство* и *одећа, обућа, тканине*. За нишку средину као извор нам је послужио списак који даје проф Недељко Богдановић *Турцизми у савременом народном говору нишког краја*, а за призренски говор обимна и поуздана студија Снежане Петровић *Турцизми у српском призренском говору*. Указаћемо на подударност и неподударност (обличку, значењску, дијалекатску) ових лексема у два изабрана идиома.

Кључне речи: турцизми, нишки говор, призренски говор, људске особине, кућа и покућство, одећа и обућа.

Општи и историјски развој на културном плану подразумева размену различитих искустава која се преко језика преносе из народа у народ, премошћавајући тако географске раздаљине, временске дистанце, различите полазне основе техничке развијености, знања, умења (наука, уметност, вештине).

Природно је да информације теку од развијенијих социјалних нивоа ка нижима, од сложенијих култура ка примитивнијима, од већег народа мањем, од снажније развијеног ка мање развијеним. Разуме се, пут може бити и обрнут, па да се у мањој средини стекну знања (медицинска, техничка и др.), којим се сложеније културе могу обогатити. Говорне средине српског народа током историје доживљавале су различите утицаје и сви су се они уграђивали у духовну и материјалну културу његову.

Познати су периоди када је са једне или друге стране српски народ богаћен тековинама уметности, технике, кулинарства, одевања или градитељства,

¹ tanja77nis@gmail.com

² Рад је настао у овиру пројекта 178020 Дијалектолошка истраживања српског језичког простора, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

насталих у другим срединама и другим народима – разумљиво, преношеним преко других језика. За подручје српског језика необично је значајан утицај који је стигао преко турског језика, вероватно понајвише у деценијама вишевековног ропства. У појединим културним сегментима данас се чак и основни појмови именују терминима оријенталног порекла, најчешће називаним турцизмима.

За посебне студије је проучавање који су то региони, географски или социјални, са већим лексичким фондом турцизама, затим, које су то гране привреде, технике, културе, народног живота... обележене или обојене лексиком коју подразумевамо под турцизмима (ту се укључују и османизми, арабизми, као и речи персијског порекла).

Ми смо у прилици да упоређујући фондове турцизама у двама нама блиским срединама, потражимо какав је однос тих фондова у говорима Ниша и Призрена, двају царских градова са тла призренско-тимочких говора, које се области њима покривају; какве се евентуалне сличности или разлике показују кад се ти фондови упореде. За нишку средину као извор нам је послужио списак који даје проф Недељко Богдановић *Турцизми у савременом народном говору нишког краја*, а за призренски говор обимна и поуздана студија Снежане Петровић *Турцизми у српском призренском говору*, настала на основу *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чемерикића, која се у рукопису чува у Институту за српски језик САНУ.

У раду нећемо настојати да упоредимо (ни приближно) све дате турцизме, иако смо уверени и у њихов високи проценат у лексичком фонду ових средина, и у фреквенцију употребе, а и у чињеницу да су они и даље значајно заступљени у савременој комуникацији. Указаћемо на:

- а) подударност
- б) неподударност – значењску, формалну, дијалекатску.

Примера ради узећемо теме: *људске особине, кућа и покућство и оде-ло, обућа, тканине*.

Људске особине

Лексеме које се јављају и у нишком и у призренском говору³:

аздише, алис, бећар / беч'ар, будала, дембел / дембел', забњн / забун, зевзек, намћор, тишман, резии / резил', резилък / резилльк, сакат, ћелав / ч'ел', ћелеш / ч'ел'еш, ћорав / ч'ор, ћоса, ћосав / ч'ос(е), угурсуз, узун, уј, ујгун, укубет, ценабет / џ'енабет, шебек, шерет / шер, шкембат, шишман.

Морфолошку и семантичку неподударност налазимо у вези са лексемом *аџамија* (тур. *асати*). У нишком говору то је именица мушког рода са значењем „лола, распусник“, а у призренском непроменљиви придев који знач „млад, неук, неискусан, невешт“.

³ При навођењу лексема које се јављају и у нишком и у призренском говору апстраховаћемо разлику у палаталности консонаната *ч, џ, л* у говору Призрена.

Лексеме које се јављају у нишком говору:

аветан („пропао у лицу, огрубела лица, страшан“), *ајмана* („покварењак“), *аламан* („необузданко“), *алапача*, *баксуз*, *батлија* („срећник, срећан човек и онај ко другоме доноси срећу“), *бекрија*, *билмез*, *будалес*, *галамџија*, *гуланфер*, *дибер*, *душман* / *душманин*, *завалија* („јадник, бедник“), *зевзечи се*, *каваџија*, *калаштура*, *караклиш* („црноок“), *ковриав*, *лакрдџиаш*, *лармаџија*, *мъмуран*, *мангуп*, *манит*, *мераклија*, *мурдар*, *муфљуз*, *наћордисан* („осиљен“), *папучар*, *раскалашен*, *распекмежен*, *резили се*, *сакати*, *торлак* („особа која говори мешавином више језика, који не говори чистим језиком“), *торлачи* („говори помешано“), *ћелча*, *ћелавко*, *ћопав*, *ћопша*, *ћопавко*, *ћорча*, *ћорша*, *чакарес*, *чувутин* („чест надимак за опака човека“), *џамбас*, *џуџа*, *џуџав*, *шашав*, *шегачи се*, *шугав*.

Лексеме које се јављају у призренском говору:

абдал, *азгън*, *ајерл’ија*, *ајерсџ*, *ајлаз*, *аклак*, *ајнаџ’ија*, *ајта*, *алч’ак*, *амакљк*, *арамија*, *аслан*, *асъл*, *афиф*, *аџ’аип*, *бабаџ’ан*, *бајалдише*, *бајмак*, *банга*, *батак*, *батал-бојл’ија*, *беана*, *бербат*, *бозгун*, *бозда*, *весвеса*, *гамсџ*, *гарипа*, *дел’и*, *дел’иканл’ија*, *дел’ипала*, *див*, *диванија*, *диџтабан*, *едепсџ*, *ел’ач’*, *ербап*, *зенгин*, *зунта*, *ил’ет*, *имансџ*, *ич’и* *јузл’ија*, *јаланџ’ија*, *јарамаз*, *језитка*, *јордам*, *кабајет*, *кабил’*, *каил’*, *калт*, *калпазан*, *кич’ик* *бојл’ија*, *кодож*, *кокоз*, *копук*, *кџзгън*, *кџздише*, *кџљк*, *кџптија*, *локмаџ’ија*, *мазбата*, *марифет*, *мејтепл’ија*, *мизевир*, *мукајет*, *нал’ет*, *нам*, *намсџ*, *нурсуз*, *овардар*, *ор*, *палабиџ’ијкл’ија*, *пач’*, *пезевенк*, *пис*, *пишкин*, *пушт*, *разија*, *рсџ*, *сабор*, *саглам*, *сафра*, *серсем*, *сирт’ијк*, *тевеч’ел’ија*, *тел’еф*, *титиз*, *токмак*, *топал*, *туаф*, *туткун*, *ч’ескин*, *ч’еф*, *ч’ибар*, *факир*, *фодул*, *ч’апкун*, *ч’ел’ебија*, *ч’ифтел’ија*, *ч’иријк*, *ч’олак*, *шакија*, *шашија*, *шашкън*.

Кућа и покућство

Лексеме које се јављају и у нишком и у призренском говору:

аван, *бакрач* / *бакрач’*, *дивана* / *диванана*, *дирек*, *долап*, *дувар*, *душек* / *дишек*, *дишек*, *душек*, *ћерћеф* / *џ’ерџ’еф*, *ћугум* / *џ’угум*, *зембил* / *зембил’*, *ибрик*, *јатак* („постеља“), *јестџк* / *јастак*, *јорган*, *казан*, *калкан*, *капак*, *конак*, *кубе* / *кибе*, *кутија*, *лампа* / *ламба*, *леген*, *мутвак*, *мушама* / *мишема*, *олук*, *оџак* / *оџ’ак*, *пачавра* / *пач’авра*, *пенџе*, *пенџер* / *пенџ’ера*, *пешир* / *пешч’ир*, *сандџк*, *сач* / *сач’*, *саџак* / *сач’ак*, *синија*, *совра* / *софра*, *синџир* / *синџ’ир*, *срча* / *срч’а*, *сунћер* / *сунџ’ер*, *тенџера* / *тенџ’ера*, *тепсија*, *терезије* / *терезије*, *тестија*, *тугла* / *тулга*, *ћеремида* / *ч’ерамида*, *ћеса* / *ч’еса*, *ћерпич* / *ч’ерпич’*, *ћош*, *ћоше*, *ћошка*, *ћишџк* / *ч’уше*, *ћумез* / *ч’умез*, *ћунак*, *ћунче* / *ч’унк*, *ч’унџк*, *ћуп* / *чуп*, *ћускија* / *ч’ускија*, *венер* / *фенер*, *вилџан* / *филиџ’ан*, *вуруна* / *фурна*, *чадор* / *ч’адър*, *ч’адр*, *ч’адар*, *чанак* / *ч’анак*, *чардак* / *ч’ардак*, *чатмара* / *ч’атма*, *чекрк* / *ч’екрк*, *чершав* / *ч’аршаф*, *чешма* / *ч’ешма*, *чивилџк* / *ч’ивилџк*, *чутора*, *чуториџа* / *ч’утура*, *шиндра*, *шише*.

Иако припадају истој тематској групи, лексеме *душема* у нишком, односно *дишема* / *дйшема* у призренском говору семантички се не подударају у потпуности. Потичу од турског дијалекатског облика **düşeme / döşeme* са основним значењем „простирка“ (Петровић 2012: 118). У готово свим балканским језицима овим турцизмом се именује „под од дасака, у кући или у колима“, а тако је и у говору Ниша и околине. У призренском говору то је једно од секундарних значења ове лексеме. Основна семантика лексеме *дишема*, и њеног фонетског лика *дйшема* културолошки је условљена. У Чемерицићевој збирци налазимо конкретизована значења: „прекривач од две поле спојен чипком од свиле и памука разних боја, за покривање колевке; прекривач за прекривање сандука са невестинском спремом и даровима; кончани убрус којим невеста брише ноге младожењеним укућанима пошто их у прву среду увече по венчању опере; врста бошче у коју се увијају невестине ствари кад она, с времена на време, иде у свој род у госте“.

Семантичку диференцијацију региструјемо и код лексеме *марама* (тур. дијал. *marama*), која је у Призрену задржала своју примарну семантику: „пешкир који служи за брисање после умивања“. Код Шкаљића „убрус, ручник, пешкир“ (Škaljić 1966: 441). У нишком говору, пак, преовлађује секундарна семантика „четвртасти комад тканине којим жене повезују главу“, и на основу тога ову реч сврставамо у категорију *Одећа, обућа тканине*. И овде је познато *марамче*, које служи искључиво брисању.

Интересантна је лексема *сантрач* (тур. *santranç*). У Шкаљићевом речнику дефинисана је на следећи начин: „1. игра шах; 2. ограда, околица, оквир (око бунара, око гроба и сл.); 3. шара на коцке; 4. доња даска у ступе за ваљање сукна.“ У нишком корпусу турцизама који смо користили овом приликом, уз лексему *сантрач* аутор је прецизно забележио њена значења: „поред ограде на бунару, ова реч у Б (прим. аут. Бучуму) значи и назив ножу којим се чисте папци говедима пре но што ће се потковати“ (Богдановић 1978: 159). Оваква значења турцизам *сантрач* сврставају у тематску целину *Кућа и покућство*. У Призрену се ова лексема јавља у лику *сантарач*’ и значи „врста платна код кога су и основа и потка од памука у две или више боја...“. У овом случају долази до семантичке спецификације и сужавања значења, које је мотивисано шаром, на карирано платно, што овај призренски турцизам квалификује у друго лексичко поље, односно у тематску целину *Одећа, обућа, тканине*.

Лексеме које се јављају у нишком говору:

амбар, баглама, баскија, бичкија, бунар, вуруна, ђувек („земљана посуда“), *казаница* („просторија у којој је смештен ракијски казан“), *канта, капија, макара, мандал, мангала, маша, машице, мердиван, мертек, отоман, ојаклија, сачмалија, сећија, тараба, ћебе, ћилим, чинија, чокан, чоканче, џезва, џезвица*.

Овај списак допунићемо неким турцизмима из *Речника Каменице код Ниша*: *далап, долма, ђуђум, зејтинлица, ђунка, ђурдија, ђурдика, ђурдиче*.

Лексеме које се јављају у призренском говору:

авл'ија, ајат, аралџк, аранија, атула, багрдак, бадана, баскија, бац'а, баш, бинаја, бинљк, бунар, бурма, дибек, дишек, дишекљк, дурац'ак, емзик, ендек, ерендија, зарф, ирам, иц'ерка, јан, јапија, јуклук, канц'а, капиц'ик, кат, кафез, кондише, кофа, курна, л'еген, л'енц'ермаша, мемишана, мертек, миндер, мосандра, мумаказе, мумлук, оклагија, памтур, пенц'ера, пенц'ерл'ија, перде, пеиштемал', постакија, поч'е, раф, реза, саан, салдрма, сандал'ија, саплак, сатър, сац'ајак, сел'амљк, сѝрме, софра-без, спармач'е, сърџк, тава, таванка, тагар, танур, тапа, тарабозан, тенеч'а, тулум, фак, ферач', финц'ан, фитил'-ламба, фрч'а, фуч'ија, ч'агрталџк, ч'енеф, ч'епеньк, ч'ерч'иво, ч'ил'ер, ч'ириш, ч'акмак, ч'екмец'е, ч'ерга, ц'ам, ц'ердек, ц'ериз, шадрван, шандан, шил'те.

У говору Призрена, поред основног, општепознатог значења и у савременом српском језику, лексема *кафез* означава још и „решеткасте преграде на прозорима“, а *канц'а*, у пренесеном значењу, „гвоздену нараву за затварање врата“.

Одело, обућа, тканине

Лексеме које се јављају и у нишком и у призренском говору:

антерија, гајтан, ђердан / ц'ердан, ибришим, јака, јелек, јелече / јел'ек, калчуне / калч'ина, кондуре („груба гумена обућа“) / кондура, копча / копч'а, кушак, нануле / наљна, памук, памуклија, папуче, попуче / папуч'а, пул, пулка / пул, торба, учкур / уч'курлук, черапа / ч'арапа, чешире / ч'акшире, чизма / ч'изма, чоја / ч'оа, цубе / ц'ѝбе, шал, шалваре, шамија, ширит.

Лексеме које се јављају у нишком говору:

долама, јапунце, колак, марама, ћелеш, ћулавче, ћурдија, шајкача.

У нишкој околини срећемо деминутивне облике: *антерика, антериче, вутарка*, што потврђује и *Речник Каменице*. У овом речнику налазимо и лексеме: *басмо, демије, шајак*.

Лексеме које се јављају у призренском говору:

алац'а, аре, астар, атлаз, басма, бич'имл'ија, бич'имсџ, бошч'а, бујумбаг, верем-памук, видело, голсуз, дамаска, деве роган, дегрмија, диба, дизбага, дизга, димије, диџме, докума, ц'уџулук, измир, јазљк, јарџм-путине, јеменија, јумбасма, кабут без, кал'емч'арка, калтак, караване, каук, кафтанл'ија, кеч'е, кијафет, клабодан, колч'ак, конц', копоран, крма, кутнија, ластика, л'ел'ија, л'аур, мафез, мермер-шај, местије, минтан, муац'ер-басма, отоз, пафта, пач'а, перваз, тириц'ик, пѝскѝл', роган, руба, салтамарка, самур калтак, сантарач', сарџк, сафтијан, сел'бен, сетре, талаган, тараболоз, тепелџк, терл'ик, тестемел', тире, тѝл'бен, токат, топук, тунуз, тура, турбан, ферец'а, фермене, фес, ч'емер, ч'енар, ч'урк, ч'ембер, ч'епкен, ч'ил'е, ц'амфес, ц'езија, ц'емедан.

Компаративни преглед турцизама у нишком и призренском говору, сведен на три семантичке групе, показује, пре свега, доминацију турцизама у српском призренском говору у односу на нишки говор. Позајмљенице из турског језика, не само да су фреквентне, већ су и облички ближе изворном језику, односно дијалекту из којег су преузете (западнорумелијски турски говори). Такво лексичко стање је, пре свега, историјски, а потом и културолошки условљено. Један од разлога је и тај што материјал, коришћен у овом раду, датира из треће деценије XX века, док је попис турцизама у нишком говору у који смо имали увид урађен готово пола века касније, с циљем да испита „колико у лексичком фонду обичног човека’ има остатака турског језичког утицаја на сто година после ослобођења од Турака“ (Богдановић 1978: 157) и далеко је сиромашнији од обимне студије турцизама у призренском говору. Квантитативно несразмерни однос пописа турцизама у ова два говора још један је од разлога њихове веће фреквентности у Призрену.

Корпус турцизама могао би се допунити анекдотним речницима који обично прате књижевна дела са тематиком из оних социјалних региона који су обележени овом лексиком, какав је, на пример, *Речник Сремчевог Ниша* Властимира Јовановића или *Речних страних и мање познатих речи у „Калчиним причама“* Надежде Петровић. С обзиром на то да ове збирке речи турског порекла прате тематику књижевних дела с краја XIX века, онда би сравњење са турцизмима из Чемерицићеве збирке из Призрена било релевантније.

На основу компаративног сагледавања одабране грађе можемо истаћи да је одређени број лексема из турског језика актуелан и у савременом српском језику. Оне су се фонетском и морфолошком структуром уклопиле у наш језик и постале саставни део свакодневног вокабулара. Такве су на пример: *бунар, бурма, душек, кавез, кофа, јастук, јорган, лампа, олуц, оцак, сунђер, ћебе, ћилим, чаршав, чесма, чинија, чивилук*, итд. Наведени примери нам указују на то да су опстале оне речи којима се именују реалије везане за кућу и покућство, и у оквиру те тематске целине има највише подударана у нишком и призренском говору.

Велики број речи ишчезао је из употребе заједно са реалијама које су означавале, а изван број се може сврстати у етно-историјске позајмљенице, с обзиром на то да припадају одређеним семантичким областима. Такав је случај са називима за одећу, обућу и тканине, јер се мода, свакако, најбрже мења, а са њом и лексички слој који је прати.

И за именовање човека и његових особина све су мање у употреби некадашњи турцизми, али се и данас понеки користе: *баксуз, бекрија, будала, галамџија, зевзек, намћор, мангуп*. Међутим, из фонда призренских турцизама у овој категорији готово да нема оних који данас чине саставни део лексичког система призренско-јужноморавских говора, највероватније због тога што својом фонетском и морфолошком структуром одражавају специфичне дијалекатске особине локалног турског говора.

Речи преузете из турског језика фонетски и морфолошки су се углавном прилагодили језичким особеностима средине у којој се користе и дијалекатски су обојени.⁴ Лексика усвојена из турског и преко турског језика у призренском говору има своја препознатљива дијалекатска обележја: постојање фонеме *ii* у вокалском систему, изједначавање африката *ħ* и *ḥ* са *ç* и *ç̣* и њихов умекшан изговор⁵, као и палатални изговор сонанга *l* испред вокала предњег реда, односно *l' < љ* у свим позицијама. По свим наведеним особинама, које чине специфична обележја призренског идиома, турцизми из Призрена фонетски се веома разликују од ликова у нишком говору. На морфолошком плану нема значајнијих одступања. Неподударност на семантичком нивоу посебно смо коментарисали у самом раду.

У социјалним срединама у којима је турски утицај био најдужи и најинтензивнији, а то су југ Србије и Косово, неминован је уплив турског језика, који је најизраженији у домену лексике. Турцизми су продрли у готово све сфере људске делатности и живота. Једну групу чине културноисторијске позајмљенице, које означавају нове реалије и појмове прихваћене доласком османске цивилизације на Балкан, а везане су за занатство, трговину, друштвени живот, као и за државни и војни систем. У другу групу спадају етно-историјске позајмљенице, које не означавају сасвим нове појмове и припадају различитим семантичким областима (сродство, делови тела, особине, природне појаве и сл.), што доводи до стварања синонима са аутохтоном лексиком (Петровић 2012: 356). Дуготрајан контакт два народа и њихових језика оставио је дубоког трага на државни, друштвени, привредни развој, као и на културни и свакодневни живот српског народа, а самим тим и на лексичку структуру наших дијалеката јер је свака новина или промена праћена увођењем нових речи, које су временом постале саставни део нашег лексичког система.

Литература

- Богдановић Н. 1978: Турцизми у савременом народном говору нишког краја, *Нишки зборник* 6, Ниш, 157–159.
- Букумирућ М. 2006. Терминологија куће и покућства у северној Метохији, *СДЗб* LIII, Београд, 375–548.
- Вукићевић М. 1996: Турцизми у називама покућства у говору Приштине и њене околине, О лексичким позајмљеницама, Суботица – Београд, 267–275.
- Јовановић В. 2004. Речник села Каменице код Ниша, *СДЗб* LI, Београд, 313–688.
- Голубовић М. (1995). *Калчине приче*, Просвета, Ниш.

⁴ О фонетској адаптацији турских вокала и консонаната, као и о реализацији турских суфикса у призренском говору в. у: Петровић 2012: 318-350

⁵ „...африкату у призренском говору сведене су на два пара, [да је] истрвена опозиција између гласова *ç* и *ħ* односно *ç̣* и *ḥ*. (...) процес њиховог изједначавања зауставио се на половини пута отврђавања меких и омекшавања тврдих африката, а тиме резултирао умекшаним *ç* и *ç̣* (*ç'*, *ç̣'*)“ (Реметић, 1996: 90).

- Муратагић Туна Х. 1997: Стилогеност оријентализама у језику Стевана Сремца, *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање*, Ниш.
- Петровић С. 1993: Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику, *ЗБМСФЛ* 36/2, 71–127.
- Петровић С. 2012: *Турцизми у српском призренском говору*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Реметић С. 1996: Српски призренски говор I (гласови и облици), *СДЗб* 42, 319–614.
- Чемериќић Димитрије, *Збирка речи из Призрена* (рукописна грађа).
- Jusuf S. 1987: *Prizrenski turski govor*. Priština.
- Škaljić A. 1966: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Tanja Z. Milosavljević

TURKISH LOANWORDS IN THE REGION OF NIS AS COMPARED TO THE SERBIAN SPEECH IN PRIZREN

Turkish loanwords comprise an important part of the lexis of the Serbian dialects. This paper compares the lexemes that came into Serbian from the Turkish language in the fields of *human traits, house and house facilities, clothes, footwear, fabric*. The resources for the speech in the region of Niš were taken from the materials presented by professor Nedeljko Bogdanović in *Turcizmi u savremenom narodnom govoru niškog kraja (The Turkish Loanwords in the Contemporary Speech of the Region of Niš)*, whereas the study of the Prizren speech was based on the voluminous and reliable study by Snežana Petrović *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru (The Turkish Loanwords in the Serbian Speech of the Prizren Region)*. This paper aims to discuss the congruence and incongruence (in form, meaning and dialectics) of the lexemes in the two selected idiomatic speeches.

The review of the Turkish loanwords in the Nis and Prizren speech, restricted to the three semantic groups, indicates their predominance in the Prizren speech, as compared to the speech of the Nis region. The Turkish loanwords are not only frequent, but are also considerably related to the source language, i.e., the dialect they were borrowed from (Western Rumelian Turkish dialect).

The comparative study of the materials emphasises that a certain number of the Turkish lexemes are still present in the contemporary Serbian language. They adapted to and incorporated into Serbian in their phonetic and morphological structure, becoming an integral part of everyday vocabulary. A great number of words, together with the realia they designated, disappeared from everyday use, while some of the words may be classified as ethnohistorical loanwords.

Key words: Turkish loanwords, Nis speech, Prizren speech, human traits, house and house facilities, clothes and footwear.

ПРОУЧАВАЊЕ ПРОЦЕСА ИМЕНОВАЊА У РОМАНУ *СЕМОЉ ЗЕМЉА МИРА ВУКСАНОВИЋА*

У раду се бавимо анализом процеса именовања у роману *Семољ земља*. Микропониме смо изједначили са картографским знацима, па смо их поделили на оне са логичким и на оне са естетским кодом. Код микропонима са логичким кодом уочили смо оне код којих је главни критеријум за номинацију присутан посредно и оне код којих је главни критеријум за номинацију присутан непосредно. Запазили смо да постоје различити нивои испољавања кодова, као и то да често долази до њиховог преплитања.

Кључне речи: *Семољ земља*, именовање, логички и естетски код

1. Увод

У роману *Семољ земља*, који представља други део трилогије коју чине и романи *Семољ земља* и *Семољ људи*, приказана је имагинарна поетска географија Семољ планине. По речима Александра Јеркова, овај роман је „кентограф изгубљеног епског простора, неке архајске магијске прошлости у коју се не може вратити, али коју не треба олако избрисати из памћења“ (Коменатари 2011: 522). Пред читаоцима се налази „лексички гејзир“ обликован „стратегијама које су поглавито *језичког*, лингво-стилистичког карактера“ (Коментари 2011: 528–529).

Док микропоними у свакодневној комуникацији имају комуникацијску и културну функцију (Богдановић 2005: 40–41), у роману доминира њихова поетска функција којој су подређене све друге функције (Јакобсон 1978: 117). У роману долази до измештања микропонима из њихове употребне (комуникацијске) вредности, чиме се постиже њихова стилска вредност (Симић 2001: 78).

¹ jeca.pavlovic.krusevac88@gmail.com

2. Теоријско-методолошке основе рада

Пре појаве географских карата њихову улогу обављали су топоними. Систем (микро)топонима у свести древног човека представљао је „имагинарну мапу“, која је била чувар историјско-географских знања о одређеној територији (Матвејев 1987: 11–14). Овакву једну имагинарну географску карту, која је сведок свеукупности живота на Семолъ планини, пружа нам Вукасновић својом књигом *Семолъ земља*.

Микротопониме у роману анализираћемо комбинујући семиотички и стилистички приступ онимима у књижевном делу (Бондалетев 1983: 53–65). Пошто смо роман изједначили са имагинарном географском картом, микротопониме смо поистоветили са картографским знацима. Сходно томе, и микротопоними, као и картографски знаци, могу репрезентовати како логички тако и естетски код (Вемић 2006: 82–83).

Сматраћемо да микротопоним поседује логички код уколико се у процесу његовог формирања уочавају реалне особине објекта које се могу опазити чулима. Формирање микротопонима код кога доминира логички код подразумева уочавање особина објекта и издвајање најбитније особине која дати микротопоним чини диференцијалним у односу на друге знаке у систему (Вемић 2006: 82). С друге стране, микротопоним са доминацијом естетског кода подразумева да се при формирању језичког знака истичу културне и естетске вредности колектива који врши именовање. Сам процес именовања у овом случају представља „уметничко“ стварање чији је крајњи циљ „естетско задовољство и естетска наслада читаоца или корисника карте“ (Вемић 2006: 82).

Двојство логички:естетски код подсећа на двоструку природу именовања коју истичу аутори који се баве процесом формирања (микро)топонима. А. К. Матвејев разликује објективно именовање повезано са реалним карактеристикама објекта (положај, величина, однос са другим објектима) и субјективно именовање зависно од положаја и „компетентности“ онога који именује, али и од тога како колектив оцењује објекат (према томе да ли може бити насељен или не, односно према његовој естетској вредности) (Матвејев 1987: 11).

У раду Непрјахина, Рут 1991: 30–38 помињу се три поделе процеса именовања. Прва је подела на именовање које зависи од објекта и на именовање које зависи од субјекта. У првом случају име се формира у процесу спознаје самога објекта, а објекат се посматра „слободно“, без претходно датог модела. У другом случају одређени „модел“ условљава посматрање објекта, што утиче на процес одабирања особина и на само именовање. Друга подела јесте подела према начину испољавања уочене особине при чему се разликују непосредно и асоцијативно именовање. Последња подела је подела на системско именовање (име се даје према семантичком моделу који

је присутан у топонијском систему) и на ауторско именовање (именовање не подлеже правилима у систему).

Процес именовања обухвата избор објекта, уочавање битних својстава и избор назива (Непрјахина, Рут 1991: 30). Према Н. В. Овчару у току номинације опажамо следеће етапе: „објекат као скуп свих својих особина“ → „представа о својствима објекта у свести човека“ → „материјализација представа о објекту у виду имена“ (Овчар 1991: 61). Л. М. Мајданова у акту именовања опажа следеће битне елементе: класификацију предмета, издвајање једне или две битне одлике објекта, уобличавање знања о објекту у свести именоватеља и, на крају, само језичко уобличавање имена (Мајданова 1972: 3–5). Битно је истаћи да се при именовању објекта најчешће истиче само једно његово битно својство, што значи да микротопоним не „репрезентује“ географски објекат у укупности његових особина (Матвејев 1974: 14).

Процес именовања базира се на издвајању карактеристичних својстава самог објекта, или на сагледавању веза објекта са другим објектима или на сагледавању веза објекта са другим објектима, односно на сагледавању везе именованог објекта са човеком (Коваљева 1971: 134, Овчар 1991: 61). Головина 1971: 116 издваја пет критеријума за номинацију: указивање на својство објекта, указивање на положај објекта у простору и на место на коме се објекат налази, веза са називом другог објекта са којим је именовани објекат повезан (просторно или временски), однос објекта према лицу које врши именовање и однос објекта према животу колектива.

3. Предмет и циљ рада

Предмет нашег рада представља проучавање процеса који утичу на именовање у роману *Семољ земља* Мира Вуксановића. У Павловић 2014: 153–154 говорили смо о вишезначности микротопонима у овом роману и тада смо поменули да код микротопонима може преовладати логички или естетски код, у зависности од начина на који је објашњење имена дато у самој одредници. Ово запажање је било почетна тачка у анализи – наш циљ је да истражимо основне критеријуме за номинацију присутне у роману. Током анализе држали смо се става да су исти критеријуми за номинацију присутни и у свакодневној комуникацији, а да се њиховим „померањем“ из уобичајене употребе постиже њихова естетска вредност.

Анализа је показала доминацију примера са логичким кодом над примерима са естетским. Поред тога, пронађен је и знатан број примера код којих се не може утврдити преовлађујући код. Може се запазити и различити ниво заступљености кода код различитих примера, па ће сходно томе примери бити подељени на одређене подгрупе.

4. Примери са доминантним логичким кодом

Највише је пронађених примера са доминантним логичким кодом – издаваја се једно доминантно својство објекта именована и оно се касније трансформише у назив. Разликујемо примере код којих се особина испољава посредно и примере код којих се особина испољава непосредно, а у оквиру њих постоје поделе на основу доминантне особине. У оквиру примера са логичким кодом могу се издвојити и семантички модели, па се код таквих примера може говорити о системском именовану на нивоу романа. Овом приликом нећемо се бавити анализом свих примера, већ ћемо указати само на опште тенденције и на најизразитије примере.

4.1.а. Примери код којих се логички код испољава непосредно

У роману *Семољ земља* овакве примере можемо поделити на две групе. У прву спадају примери код којих објекат именована добија назив по географском термину, а у другу групу примери код којих се објекат именује по једном издвојеном својству.

У прву групу примера чине одреднице: *Амбис, Бара, Вирови, Газ, Грета, Гробље, Дубина, Катун, Клисуре, Колибе, Кула, Ливада, Лугови, Међе, Њива, Потоци, Превија, Пријелаз, Чуке*. Ових примера нема много и код њих читалац Вукасановићеве имагинарне карте Семољ планине из самих назива може закључити о врсти микротопонима, што значи да је код њих веза између денотата и језичког знака најпрозирнија. Код одреднице *Бара* поетска функција се читава у истицању „прозирности“ везе која се са објекта преноси на сам назив: „Ево једне мекане. Влажна је. Бипка се. С равнине је. Има извора. Под шеваром је. Лијепа је“ (Вуксановић 2011: 32).

У другу групу спадају примери код којих се издваја једна особина географског објекта директно присутна у називу. Особине могу бити издвојене према изгледу објекта, према њиховом положају и у вези са другим објектима и према односу човека према објекту.

Најчешће се издваја једна особина објекта по којој се он именује: боја (*Бјелишник, Жутаја, Мркашица, Омрченик, Прошарице, Рујевина, Сињавчина, Тамново*), облик и изглед терена (*Пирамида, Просјеченица, Равњак, Распук, Стрмац, Хрпштите*), величина (*Великача, Вришина, Омањица*), мирис (*Баздун*), звук (*Вардиште, Зучка, Јечишта, Мукавац, Чаврље, Шушањ, Шутило*), начин кретања воде (*Брзар, Мигаловица, Скакавац*), материјал (*Каменик, Камен-море, Каменења*), биљни свет (*Бестрав, Бљуштурине, Боровик, Брезово, Брестица, Буковик, Глоговик, Јагодњак, Јасеново, Јелиште, Јељак, Јечмине, Клекодол, Копривник, Кумпијерак, Купушњак, Мљечика, Овсиште, Пелиново, Поповац, Ропушица, Сиљевина, Трешњевик, Ћетна, Цвјетак, Чичак*), животињски свет (*Жабарник, Јагњечар, Јаребичара, Јунењак, Коњак, Мравињак, Муварник, Обадница, Овчарник, Орловиште, Тичник, Ти-*

чиште), атмосферске прилике (*Магленица, Међавник, Развигорица*). Свим примерима је заједничко да се из самог назива може закључити нешто о објекту. Најјачешће се ради о особини која дати објекат чини диференцијалним у односу на друге објекте на имагинарној географској карти.

Можемо говорити и о системском именовању на нивоу романа – на пример, нарочито је продуктивно именовање по биљци која расте на одређеном месту. Интересантну групу чине микротопними код којих је критеријум за именовање *шаренило* камена карактеристичано за планински рељеф:

Балук – „Ишаран је семољски вис што га због шаренила зову Балук, јер је балук шаренило, јер је шаренило ливадско друкчије и пролазно, а Балуково шаренило се не мијења“ (Вуксановић 2011: 30).

Прошарице – „Али не видим. – Шта? – Ништа шарено. – Чекај прољеће. – А онда? – Онда копни снијег. – Па? – Па кад почне, буде мало копном, мало под снијегом, прошарано...“ (Вуксановић 2011: 383).

Ћетна – „Све семољско цвјета у пролеће. – На Ћетни друкчије. – Како? – На њој *ћета* док је копнине, увијек.“ (Вуксановић 2011: 483).

Цвјетак – „Јесте Цвјетак под нарцисима, али није по цвијећу добио име. То је зачуло и семољског писца историјских романа... Тек када је... изашао на Цвјетак и видио како се на њему камен расцвјетава, како се умотава око себе, као да је ружа, када је видио камени цвијет који не вене и не мирише, разумио је како се Цвјетак окитио именом“ (Вуксановић 2011: 517).

Шарац-камен – „ – Ово је бријег. – На њему је камење. – Камење је понегдје црвено. – На неким мјестима бијело. – Помало зелено. – Највише сиво. – Ово је Шарац-камен“ (Вуксановић 2011: 539).

Доминантна особина по којој се именује предмет може бити и положај објекта и његов однос са другим објектима. Најчешће се ради о префиксалним или префиксално-суфиксалним твореницама (*Загрета, Загрмје, Зајаза, Међуврије, Потпланинско, Пошћење, Развође, Разврије*). У овој малој подгрупи занимљиви су примери код којих се називом истиче да је објекат одвојен од других објеката. Код оваквих примера о положају објекта назив обавештава посредно:

Острвица – „Још љепше када се опомене да је она, осамљена, одвојена за завид, острво, а од острво Острвица“ (Вуксановић 2011: 350).

Сампас – „ – Сами. – Самцати. – У осамак. – У испашу. – У Сампас.“ (Вуксановић 2011: 416).

На различите начине се очитује однос човека према објекту кога именује. То су примери који су добили назив по радњи која се одвијала на том месту (*Додиг, Закос, Пасање, Пилара, Прогони, Сагоница*), по изменама које је људска делатност оставила на неком објекту (*Вађевина, Изглађеница*), по игри која је ту играна (*Гуцалиште*), по функцији (*Дрвљаник, Липсача, Ље-*

чиште, Прескакала, Простирала), по сећању на важан догађај у животу заједнице (*Вукокољ, Отмичевац*). Међу примерима који указују на неки догађај посебну семантичку групу чине они који сећају на пожар (*Горевина, Жарава, Изгорина, Палевине, Сажез*).

4.1.б. Примери код којих је логички код присутан посредно

Код примера код којих је логички код присутан посредно веза између објекта и назива је асоцијативна. Прво долази до уочавања битне особине објекта, затим се у свести именоватеља развијају асоцијације и на крају се формира назив. Код примера где је особина присутна посредно издвојићемо три групе. У прву групу спадају примери код којих је именовање системско, што значи да се асоцијација развија по сличности објекта са предметом или, ређе, животињом или човеком. У другу групу примера спадају они са „двоструким преносом“ – објекат се именује по особини другог објекта који се налази на њему. У трећој групи налазе се примери код којих се асоцијација развија на начин који није типичан за систем микропонима у целини.

У прву групу спадају примери код којих се запажа сличност са²:

а) предметом:

Абетица – „преко травног острвца у јаворичју, издуженог, оританог у крајевима као да га је неко намјерно назубио, са два једнака крака, налик на бачен или раширен дјечији абетић, на продрт капутић“ (Вуксановић 2011: 6).

Бадањ – „прави велики суд, дрвени, широки, од сасушених дуга, једнаких, у круг састављених, са попођеним дном, с дреновим обручевима, с два ува...“ → „широка главица, као ваљак усправљена, горе равна, као да је прешегана“ (Вуксановић 2011: 25–26).

Ваган – „Видјели на сриједи... како ми је мала вртача округла као дрвени ваган... То су видјели када су дошли по свом обичају да траже чему шта личи и рекли да сам Ваган“ (Вуксановић 2011: 61).

Вечеп – „онда је стигао до истурене стијене, до дугуљастог курдеља, с обје стране одвојеног од прослопа, с обје уздужне стране“ → „онда је нагађао да је такав Вечеп велики чеп, да је срастао као у процијепу“ (Вуксановић 2011: 70).

Жбан – „лучеви суд, дугуљаст, са дном на два краја, да му је једно дно окренуто горе, прозумбано, пробијено сврдлом... Викао си да је жбан једнак при дну и на врху, да је начињен у збојку, као трупина...“ → „здендану стијену, осамљену и окруштану, показао си курдељ, показао си семољски Жбан“ (Вуксановић 2011: 148).

Колијевка – „Како се отегла... Како је ужа при дну... Како су је изубили... Као да су имали огромне копачице за камен... Као да су она два курка оставили да се вежу крајеви повоја... Као да су дигли лучац, савијен и ши-

² Стрелицом бележимо пренос особине од апелатива до микропонима.

рок... Као да су одгрнули стручицу. Као да су градили камену колијевку. То и јесте Колијевка“ (Вуксановић 2011: 226–227).

Косијер – „Косијер се добро види из Камењаче... Напрозори му се истегне *држак*, повије му се *сјечиво* и утањи му се *кљун*. Учини ти се да би га могао узети у руку...“ (Вуксановић 2011: 236).

Ражљевач – „Погледај како су му тачно нашли име... Зар није озгор, с врха, низ плочу, на правац спуштен држач, прав, ребраст и дугачак? Зар ти се не чини да би га могао руком подићи ако би му пришао?“ (Вуксановић 2014: 389).

б) животињом или човеком (или делом тела човека или животиње):

Бабљак – „На високим гредама... самом ивицом нанизало се ћопинасто камење... Међу њима један окураштен и бамберкаст. Као старица када се ради хладноће нацара“ (Вуксановић 2011: 23–24).

Бизад – „Као да су камени псићи, сиви, зеленкасти, самобјели, као што бива присојни кречњак изнад бусике... као да су чучнули, подвили репиће, опрли се на предње ноге које су им уз тијело, с надигнутим малим и заобљеним ушима, на глави без врата“ (Вуксановић 2011: 42–43).

Дедек – „Ништа нарочито. Дедек је равна и отегнута лазина, под Гором, до воде, лијења као онај на Данику, логом легла, предала се, од себе уморна...“ (Вуксановић 2011: 115).

Јаловуша – „Ко не би погодио да она главица, заобљена, уравњена *на крстима*, с боковима са страна, једнаким..., ко не би одмах погодио да главица личи на музару која се није мркала, која је остала јалова, па се здендала, нема одушка, па зато је главица Јаловуша“ (Вуксановић 2011: 197).

Кољенац – „...избило на камену чашицу, на велико камено кољено“ (Вуксановић 2011: 229);

в) неком особином човека или животиње:

Барусан – изглед виса пореди се са изгледом становника Семољ планине: „Зато је у Барусану... увек заглибано, земљаво и неуређено, забарусано, онако као што се Семољчад за трпезом забарусају, налик на њих“ (Вуксановић 2011: 35).

Бапа – „Зар не видиш колика јој је *вранарица* под плочама? Зар не видиш колико је *зинула*? Ниједна није тако *разђапила*. Шта би била да није *Бапа*?“ (Вуксановић 2011: 130).

Куњавац – курдељ: „Видиш ли како му се врх навио?... Куња, куња. – Куњавац“ (Вуксановић 2011: 244).

Набашкар – „Осамио се... Одвојио се... – Сви заједно. Он набашка. – Зарозао плоче. – Башкари се. – Дигао се над точилима. – Разбашкарио се“ (Вуксановић 2011: 288).

Наћулак – „– Оно је Наћулак. – По чему? – Како: *По чему*? Видиш ли?... – Како се наћулио. – Као да има уши“ (Вуксановић 2011: 307).

Код следећих примера присутан је двоструки пренос:

Ајманово – именовање личности по особини (*ајман = силник*) → именовање микропонима по власнику (Вуксановић 2011: 11).

Гаљак – „Гаљак је ован црне длаке“ → „камен у збојку, овалан, црн када покисне, црн као црно руно, згурен у црнини, зарозан на једном крају, као да има гриву, па му је име Гаљак“ → „па је Гаљак цијели обилати крш више извора и јаза“ (Вуксановић 2011: 94–95).

Ђинђуве – шљиве личе на ђинђуве „малечке, колико ниске с ђердана, као ђинђуве“ → „рекли да то није шљивик, но да су то Ђинђуве“ (Вуксановић 2011: 134).

Крстаци – борови → „Видјећете да иду право, као раширене руке, да са стаблима праве крстове“ → „Реците да знате зашто се велико борје зове Крстаци“ → место добија назив по биљци (Вуксановић 2011: 241).

Постоје примери индивидуалних именовања код којих се логички код прожима са естетским:

Бајаги – изворчић који се повремено појављује: „Говорили су да је то бајаги вода. Искали су бајаги воде. Просипали су бајаги воду. Од тога је изворчић постао Бајаги.“ (Вуксановић 2011: 27).

Безбратник – „Послије земљотреса остао је доњи курдељ. Горњи је срушен до дна. Били су као два брата. Сада је претекао Безбратник“ (Вуксановић 2011: 36).

Гњијев – „Под кућом имамо крш, малу главицу, нечемурну, трупинасту. Као што је мало чељаде гњијев, тако је и наши кршић Гњијев“ (Вуксановић 2011: 100–101).

Копиљак – камен: „Нико није нашао одакле је полетио, из које се греде одвојио, па рекли: *Не зна се ко му је отац. Он је Копиљак*“ (Вуксановић 2011: 232).

Љубиште – гомила камења: „– Види како су се примакли... Како су образе припијели... Како су се сљубили... Плоча с истока, вал са запада“ (Вуксановић 2011: 269).

Раздиок – „Видиш ли дугачку косу? – Повијарац под травом?... – Видиш ли како се рашчешљао? – Као да има раздјељак... – Па то и јесте Раздиок.“ (Вуксановић 2011: 392).

Интересантни су примери код којих се издјава више од једне доминанте особине. Код микропонима *Дланак* присутна је асоцијативна веза са особином, док је код микропонима *Надланак* та веза присутна посредно – име је добијено одређивањем места према другом објекту.

5. Примери са доминантним естетским кодом

Од примера са доминантним естетским кодом на прво место долазе они код којих је експлицитно истакнуто да су добили „лепо“, „природно“ или „чисто“ име:

Бајвода – „И када је Семољче почело да прича како је од свих понорница најљепша бајна вода, бајководна...“ (Вуксановић 2011: 27).

Ведрик – неименован вис, коме није било дато *природно име*: „Сјетио се како зове вјетар који гони облаке, озгор наниже... И сјетио се да с њим долази ведрина преко гледаног вуса, увијек преко Ведрика“ (Вуксановић 2011: 66).

Врело – „Овако: Вода рони, ено, лазином, онамо... Па узми свако прво... – Као да ври?... – Као да је с кључа?... – Као да је вруће? Врелина?... – Чисто име“ (Вуксановић 2011: 82).

Набасница – „Набасница (набас = лијеп) је дугачка откутњица...“ (Вуксановић 2011: 287).

Њедрила – „Сви веле да су Њедрила заслужено опјевана. *Име им је ђевојачко, а вода семољска*“ (Вуксановић 2011: 318, уп. Павловић 2014: 154)

Припор – „Лијепо речено. – И природно. – Јесте. – Припрто ко Припор“ (Вуксановић 2011: 378).

Већином долази до преплитања логичког и естетског кода. Тада се експлицитно истичу оба – разлог зашто је микротопоним добио име и разлог зашто је име лепо. Тако је код одреднице *Кадуљаши*: „њима би требало казати да је цијело брдо под кадуљама, да је то семољски Кадуљаш, да из семољског Кадуљаша капљу здравље и лијепа ријеч“ (Вуксановић 2011: 210). У примеру *Коњићак* истиче се предност овог назива над називом *Ждријебац*: „А није Ждријебац? – Не. Љепше је рећи Коњићак“ (Вуксановић 2011: 231).

Код неких одредница изражен је и негативни естетски код. У одредници *Дрпе* негативна карактеризација места присутна је у клетви коју стара Семољка упућује девојци пред удају: „Немој онамо, у трње и коприве, у клеке и бодигуз. Нема га који је онуда прошао да је неначете ногавице пронио. Ко год може иде наоколо. Залази и када га не пригоне“ (Вуксановић 2011: 123). Примером *Дудук* износи се противтеза доминантном естетском ставу у роману – да је свако семољско име лепо: „Од широкогузога курдеља, од оне дебеле стијене што се дигла у сутјесци, као да је неко намјерно оставио да наружи, да нас омете у гледању, да рекне како није све семољско лијепо, да има и кастигова“ (Вуксановић 2011: 124).

6. Закључак

Предмет нашег рада било је изучавање неких аспеката именовања у роману *Семољ земља* Мира Вуксановића. Примере смо поделили на оне код којих доминира логички кôд и на оне код којих доминира естетски кôд. Логички кôд представља базу из које се развија естетски, па се он налази у основи свих микропонима са естетским кôдом. С друге стране, само стављање именâ са логичким кôдим у контекст књижевног дела активира њихову поетску функцију.

Вуксановић из свакодневног живота преноси процес именовања у свет књижевног дела. Различити су начини на који се постиже активација поетске функције у процесу именовања. То се види у различитим нивоима доминације кода – од примера са израженим логичким кôдом – преко примера где је издвојена особина присутна посредно – примера код којих је особина присутна непосредно – примера код којих се одступа од системског начина именовања – до примера код којих естетски доминира над логичким кôдом. Вуксановић врши реконструкцију процеса именовања и од давања имена сваком објекту прави мало уметничко дело.

Процес именовања у роману је толико сложен да га је немогуће сагледати у његовој свеукупности на малом простору. Многи од карактеристичних аспеката именовања овом приликом су изостављени да би се истакла општа слика и да би се створила основа за даљу анализу процеса именовања у роману. Вуксановић је створио оригинално дело велике уметничке вредности које представља велики изазов како за проучаваоце књижевности тако и за лингвисте. Посебан је изазов за оне који се баве литерарном ономастиком, посебно литерарном топономастиком, јер приступ овом делу захтева комбиновање традиционалних са новијим приступима у ономастици са новијим приступима, па и са приступима који се користе у другим наукама.

Извор

Вуксановић 2011: Мирó Вуксановић, *Семољ земља, азбучни роман о 909 планинских назива*, Одабрани романи Мира Вуксановића, књ. 2, Београд: Београдска књига.

Литература

Бондалетов 1983: В. Д. Бондалетов, *Русскя ономастика*, Москва: Прoсвещение.

Богдановић 2005: Н. Богдановић, Микропонимија Сврљига, *Ономатолошки прилози*, 18, Београд, 39–180.

- Вемић 2006: М. Вемић, Семиологија, семиографија и семиоградња географских карата, *Стил*, 5, Београд, 77–87.
- Головина 1971: Э. Д. Головина, О характере номинации в микротопонимике (на материале говорів северо-западной части Кировской области“, *Вопросы топониматики*, 5, Свердловск, 99–120.
- Јакобсон 1978: R. Jakobson, *Ogledi iz poetike*, Beograd: Nolit.
- Ковалева 1971: Н. Б. Ковалева, К вопросу о принципах номинации в топонимике (на материале географических названий бассейна р. Ини), *Вопросы топониматики*, 5, 133–136.
- Коментари 2011: О романима *Семол гора*, *Семол земља* и *Семол људи*, у: М. Вуксановић, *Семол људи*, Београд: Београдска књига, 521–585.
- Матвејев 1974: А. К. Матвеев, Тезисы о топониматики, *Вопросы ономастики*, 7, Свердловск, 5–18.
- Матвејев 1987: А.К. Матвеев, Топонимические древности, у: А. К. Матвеев (ред.) *Формирование и развитие топоними*, Сборник научных трудов, Свердловск: Уральский государственный университет, 4–28.
- Мајданова 1972: Л. М. Мајданова, Процесс номинации и номинативные варианты, *Вопросы топониматики*, 6, Свердловск, 3–34.
- Непрјахина, Рут 1991: Т. С. Непрјахина, М. Э. Рут, Ономастиологический эксперимент и типология образов номинации, у: М. Э. Рут (ред.), *Номинация в ономастике*, Сборник научных трудов, Свердловск: Издательство уральского университета, 27–40.
- Павловић 2014: Ј. Павловић, Вишезначност микротопонима у роману *Семол земља* Мира Вуксановића, у: М. Ковачевић (ред.), *Вишезначност у језику*, Српски језик, књижевност, уметност, Сборник радова са VIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–26. X 2013), Крагујевац, 147–159.
- Овчар 1991: Н. В. Овчар, „Опыт идеографического описания озерных гидронимов русского севера“, у: М. Э. Рут (ред.), *Номинация в ономастике*, Сборник научных трудов, Свердловск: Издательство уральского университета, 60–90.
- Симић 2001: Радоје Симић, *Опита стилистика*, Београд/Никшић: Друштво за неговање и проучавање српског језика / Јасен.

Jelena M. Pavlović

ASPECTS OF NAMING IN THE NOVEL *SEMOLJ ZEMLJA* WRITTEN BY MIRO VUKSANOVIĆ

In this paper we have analyzed some aspects of naming in the novel *Semolj zemlja* written by MiroVuksanovic. We assumed that microtoponyms can be compared with the geographical signs. In other words, we have proposed the idea that microtoponyms have either a logical or aesthetical code depending on their stylistic role in the novel. Most of the microtoponyms found in the novel have a logical code. Their naming is due to extracting one distinctive feature of the geographic object and to the transformation of this feature into a microtoponyme. This transformation can occur directly or indirectly, thus, we proposed a scalar approach in the analysis of microtoponyms with a logical code. A minor number of microtoponyms have aesthetical code which is derived from a logical code, and the prototypical examples of this are microtoponyms whose names are defined as “unique”, “beautiful” or “pure”.

МЕСТО ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА У ИСТОРИЈИ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА²

У овом раду покушаћемо да осветлимо позицију Јована Стерије Поповића у историји српског књижевног језика, имајући у виду чињеницу да је Јован Стерија Поповић више пута и често у атипичној форми (различитој од класичне филолошке расправе), исказивао своје мишљење о нашем књижевнојезичком питању и његовом разрешавању. Такође, указаћемо на разнолика, често противречна тумачења Стеријиног односа према славенском и народном језику.

Кључне речи: Стерија, књижевни језик, народни језик, славенски језик

Увод

У овом раду покушаћемо да осветлимо место Јована Стерије Поповића у историји српске филологије, имајући у виду чињеницу да је Стерија више пута и у различитој, често неочекиваној форми исказивао своје мишљење поводом нашег књижевнојезичког питања и његовог разрешавања. Јован Стерија Поповић се овим питањем, осим у својим кратким чланцима, бавио и у својим духовитим милобрукама (*Сцена за оне који су за словенским језиком занесени* и *Писмо новим српским језиком*). Како би се уочила историјска перспектива и истакли сви сегменти његовог мишљења о овој теми, намеће нам се паралела са мишљењима других важних фигура, попут Вукове или Доситејеве, а самим тим и примена компаративног, односно контрадистинктивног метода.

Прва асоцијација на питање избора књижевнојезичког модела у историјском развоју нашег језика је име Вука Стефановића Караџића. Вук је својим бројним подухватима у филолошким пословима оправдано заслужио сасвим изузетно место у историји српске филологије, мада је евидентно у тој историји било и пренаглашавања његовог имена и значаја.

¹ neda.pavlovic@yahoo.com

² Део овог рада усмено је саопштен на међународном научном скупу „Наука и савремени универзитет 3“, на Филозофском факултету у Нишу, 15. и 16. новембра 2013. године.

Одмах нам се нужно намећу два питања. Прво, зашто у разматрању Стеријиног места у историји српског књижевног језика полазимо од Вука Караџића и друго, коју је то позицију Јован Стерија Поповић заузео у тим пословима и за који се пут залагао?

Ми не полазимо од претпоставке да ћемо у овом сегменту Стеријине филолошке мисли пронаћи висок ниво аутентичности мишљења (нити иновативност какву налазимо на пример код Лукијана Мушицког), већ покушавамо, да га зарад целовитости његовог филолошког лика аргументовано лоцирамо и позиционирамо у оквиру најдуже полемике српске културе XIX века, у расправи о српском језику.

Анализу почињемо подсећањем на Вукову реформу, јер она представља саму срж и окосницу историје српског књижевног језика и већ смо на почетку истакли да ћемо применом компаративног и контрадистинктивног приступа, покушати да Стеријине ставове сместимо у шири контекст, поредећи их са ставовима његових претходника, савременика и следбеника, а Вук Караџић једној од тих група свакако припада. Широка паралела са Вуком Караџићем, свакако је оправдана, ако пођемо од става да се “однос Јована Стерије Поповића према српском књижевном језику и према важним филолошким пословима његовог времена ... најизразитије прелама на оној страници историје српске филологије на којој је реч о осујећеном покушају организовања рада на српској научној терминологији. Тај спор имао је ближи и даљи узрок. Ближи узрок тиче се српске терминологије, а даљи узрок, али важнији, тиче се питања ко је меродавнији да одлучује о изградњи српског књижевног језика и филологије.” (Пипер, 2010: 283).

Стеријина улога у историји српске филологије добија специфичан значај и постаје маркантна врло конкретним поступком оснивања Друштва српске словесности, чиме се читава расправа о томе шта је добро за развој српског језика, подиже на највиши могући ниво, академски ниво. Дакле, Јован Стерија Поповић је покушао да институционализује расправу о српском књижевном језику и тиме показао велику иновативност у односу на своје претходнике и савременике. Дакле, његова замисао, да се књижевнојезичком проблематиком баве интелектуалци под институционалним окриљем, била је за то време веома напредна, очигледно и превише.

Вуково осујећење првог озбиљнијег пројекта Друштва српске словесности морало је довести до слабљења Стеријиног угледа и утицаја. Вуковим плановима и амбицијама није одговарао ауторитет институција које је Јован Стерија Поповић засновао, а ту мислимо на поменуто Друштво српске словесности, окренуто првенствено језичкој проблематици, јер како би поред јаких и напредних институција једно име могло толико да се уздигне, односно да преовлада утисак како један човек има све заслуге. Вук Стефановић Караџић је преферирао ауторитет и интуицију појединца у пословима језичког планирања, док је Стерија веровао у снагу институција при арбитражу

у том послу (Радовановић, 2006: 454). Стога, никако не бисмо могли да се сложимо са оценом Стојана Новаковића (1956: 40) да су у борби два правца, Вуковог и Хаџићевог, ови други били склони да уместо правила постављају ауторитете, мислећи на Доситеја Обрадовића и Лукијана Мушицког. Таква нас констатација мора зачудити, јер тешко је отети се утиску да је у историји наше филологије било већег ауторитета од самог Вука Караџића.³

Јован Стерија Поповић о реформи књижевног језика

2.1. О књижевном језику и његовој реформи Јован Стерија Поповић је мање писао него на пример о питањима графије и ортографије, или потреби израде научне терминологије. То не значи да је овој тематици био мање посвећен, већ је изабрао да своје ставове о том питању износи индиректно, као што смо већ поменули у нешто другачијој форми од класичне филолошке расправе. Грађу којом располажемо чине чланак “Павле Кенгелац”, делови његове *Реторике*, и поменуте милобруке: *Сцена за оне који су словенским језиком занесени* и *Писмо новим српским језиком*, које можемо назвати Стеријиним експлицитном лингвистиком, иако није реч о филолошким радовима класичне форме⁴.

Окосницу нашег теоријско-методолошког оквира представља интерпретативна схема програма књижевнојезичке реформе коју даје Љубомир Поповић (1988: 265-278) и по којој “без обзира у каквој се писаној форми јавља, типичан програм књижевнојезичке реформе може се интерпретирати као функционални систем ставова којима се пропагира реформа књижевнојезичке праксе и са њом повезаних језичких и ширих друштвених вредности”. Према Поповићу, такав систем обухвата три компоненте: аргументовано основно књижевнојезичко опредељење, критику постојеће књижевнојезичке ситуације и предложено решење (1988: 265). Ми у разматраној грађи налазимо све три компоненте уз проблем њиховог тешког међусобног разлучивања. Наиме, и сам Љ. Поповић скреће пажњу да премисе вреднос-

³ С. Новаковић износи тврдњу да Хаџићева школа није имала ниједног лингвисту, а да је Вук међутим, и по дару, и по спреми био лингвиста прве врсте (1956: 41). По дару да, по спреми свакако не. Да је Вук имао представу о себи као о истинском ауторитету показује његова изјава: „Ми смо Платони и Аристотели нашега народа“, у писму Лукијану Мушицком 1819. године. Изјаву наводимо према: Ђорђевић, 1997: 326.

⁴ П. Пипер разликује Стеријину експлицитну и имплицитну лингвистику. Под експлицитном лингвистиком подразумева његове списе о српском књижевном језику, списе о превођењу, његову *Реторику* и уџбенике немачког и латинског језика, неке чланке, есеје, предговоре за поједина књижевна дела. Имплицитна лингвистика, пак, дата је у његовим књижевним делима (нпр. начин на који се поједини књижевни ликови односе према српском језику, неком страном језику или страном речима), имплицитна лингвистика дата је још у целокупном Стеријином делу, укључујући и његову преписку, а тиче се његовог језика, графије и стила (Пипер, 2010: 280).

но-нормативног карактера из којих се извлачи основно књижевнојезичко одређење истовремено служе и “као инструмент за критику текуће књижевнојезичке ситуације и за предложене промене” (1988: 266).

Јован Стерија Поповић је у погледима на избор књижевнојезичког модела био за средњи пут, односно за средњи начин употребе народног језика, као у већини европских књижевних језика, што би у практичном смислу значило да се залагао за народни језик у књижевности⁵, мада је мислио да му треба примеса словенска, како би био богатији и употребљивији. Да је своја дела писао на народној основи, потпомогнутој старим славенским језиком, потврђује његово писмо Људевиту Гају у којем, предлажући нека своја сочињенија за објављивање у Даници, каже: „Стил је у њима онакав као што се у Банату говори, узимајући у помоћ и стари наш славенски језик, без ког илирском изображенија нема“ (Стерија 2012: 17). “Исто тако му се као великом српском родољубу, чинило недостојно да се језик народни лиши те своје уображене класичне традиције и да постане лоза без корена” (Новаковић, 1956: 43, 44).

Основно Стеријино књижевнојезичко одређење иницирано је у следећем пасусу из чланка о Павлу Кенгелцу: “Мени се чини да још није коначно решење вопроса, хоћемо ли превући као неки зид између ова два језика, да се сасвим оцепе, и један другоме постане или туђ или издалека род; или ћемо по жељи Мушицкога сматрати један као наш говорни, а други као наш књижевни српски језик, и оба равном љубављу пригрљавати и неговати” (Стерија, 1958: 146). Он ово питање назива свестраним предметом, дакле потенцира његову сложеност и сматра у тренутку писања чланка (1852. године) ову дилему нерешеном. Истиче да ће “парничари сами увидети да је нужно учинити неко поравнаније⁶ између ова два језика, по коме они дужни да буду у заједини живети и међу ова два језика своје имање сматрати као опште; дакле узајамно га употребљавати, а не друге мољакати без невоље” (1958: 146), што би била уједно и трећа компонента предложене схеме.

Стеријино потенцирање два језика: народног и књижевног, сматрањем њиховог имања за опште, и позивање да се учини неко поравнаније међу

⁵ Стерија у својој “Реторици” пише: “Чистота језика састоји се у томе, да све што је у супротности са нашим језиком – избегавамо, и само се чистим, природним српским језиком служимо.”

⁶ Посебно се треба осврнути на тумачење тзв. „поравнанија“ међу овим језицима, које Душан Иванић објашњава као правни термин, као споразумно решавање неког спора, у смислу „окончавања расправе између заступника српског и словенског језика, а не као мијешање граматичких, лексичких и ортографских црта двају језика“ (2001: 16). Он се позива на чињеницу да се Стерија у својој *Реторици* залагао за очување граматичко-синтаксичко-лексичке и фразеолошке чистоте српског језика према словенском. Ипак, Стерија је у славенској језичкој традицији видео поузданији извор за оплемењивање и богаћење новог књижевног језика. Зато је у својим радовима подсећао на старе писце и на запостављену предвуковску традицију, одупревши се доминантној идеологији, која се огледала у апсолутној одушевљености језиком широких народних маса.

њима, “по коме они дужни да буду у заједини живети”, чини се сасвим филолошки оправданим и зрело промишљеним. Јован Стерија Поповић је био свестан чињенице да је намена правог књижевног језика другачија од намењене народног говора, што је потпуно у складу са неким каснијим лингвистичким тумачењима те проблематике. Таквом Стеријином начину размишљања блиски су ставови које касније можемо наћи код Трубецког. Стерија је имао на уму културолошки развој Србије, а “прави књижевни језик јесте оруђе духовне културе и намењује се за разраду, развој и продубљивање не само лепе књижевности у правом смислу речи, него и научне, философске, религиозне и политичке мисли. Ради ових циљева он мора да има сасвим другачији речник и другачију синтаксу, него што су они којима се задовољавају народни говори” (Трубецкој, 2004: 129).

Дакле, Јован Стерија Поповић је указивао на потребу за компромисним решењем, јер у супротном долази до великих последица неслоге. Последице се огледају у бројним “безобзирце скованим или изопаченим речима” како их он назива, остварујући тако и другу компоненту схеме и наводи следеће примере: *нетек, низавати, заговор, приудрити, тископис, трипостотна, напутница, доходарина, залиха, изравно, неизравно, околиш, преискати, постојбина, уред (званије), уредничење, требовина, поозивидњење, право вечанствено, на хрпћење, сборотворне области* и тако даље (1958: 147). Да је био у праву када су ове кованице у питању најбоље потврђује временска дистанца, јер смо сведоци да се ретко која реч од овде наведених одржала.

Јован Стерија Поповић даље разрађује своју критику новонасталог стања и подвлачи да “многи чистосрпскога језика поборници да се не би како додирнули славенскога, толико се извијају од њега, реву и беже, да прелазе у пределе туђе и Србину сасвим непознате, или падају у тавни неки неразборити лавиринт” (1958: 146).⁷

Иако у Стеријином филолошком делу проналазимо зачетке све три компоненте програма књижевнојезичке реформе, којима се руководи Љ. Поповић, он ипак овом програму књижевнојезичке реформе (Доситејевом и његових следбеника), као једну од највећих замерки износи чињеницу да нису прецизирали обим и природу усавршавања новог језика помоћу старог, да није истакнута стандардизованост, “нити предвиђен одговарајући дескриптивно-нормативни рад и стварање узорног корпуса текстова чији

⁷ Занимљиво је указати на то да такав сличан став налазимо и у писму Стеријиног брата, Ђорђа Стерије Поповића, упућеном Јовану Хаџићу 10. априла 1864. године: “Има неки који сада из љуске излазе и перо прифаћају, не обзиру се на ону прокрчену стазу где су старији списатељи грдним знојем и муком за Србина сваке струке удесили, него да шта ново скују, тражу умереност, чистоту и сладост српског језика код говедара и код кекаваца. И такови онда код новог незрелог нараштаја неку важност добијаду” (Белча, 2012: 23). Из писма се види да је и Стеријин брат био заинтересован за питања језика и да се држао ставова свог брата. Његове речи овде наводимо из разлога што смо у његовом коментару препознали размишљања истоветна Стеријиним на ову тему.

би језик послужио као углед за стабилизовање књижевнојезичке праксе и основа за нормирање” (1988: 271-278). Он истиче да најпре Доситеј Обрадовић, а касније ни носиоци Доситејевог књижевнојезичког опредељења, нису успели да остваре стандардизован књижевнојезички изараз.

Љ. Поповић овде сувише категорично преноси модерне лингвистичке појмове у једну другу епоху. Јован Стерија Поповић је пројектом израде српске терминологије сасвим свесно покушао да нормира српски књижевни језик у области која је веома важна за његов даљи развој и развој науке, дакле имао је идеју о “стандардизовању”, али је био осујећен, чак је био и један од основача академија наука (тада Друштва српске словесности) првенствено ради неговања језика. Зато не стоји оцена да није предвиђао дескриптивно-нормативни рад. С друге стране, стоји чињеница да би боље било да је почео од речника и граматике као Вук Караџић по инструкцији Јернеја Копитара. Ту се евидентира проблем што Срби у том тренутку нису имали теоретичара и граматичара као Руси Ломоносова, који је на руски језик применио “теорију трију стилова” са средњим путем као најбољим и написао граматiku на основу те теорије, те је та граматика добила статус нормативне.

2.2. Милорад Радовановић у Стеријином времену издваја два основна обрасца у планирању српског књижевног (стандардног) језика: вуковски народни и доситејеВСки народни образац, односно правац⁸. За Милорада Радовановића, Јован Стерија Поповић припада овом другом, доситејеВСком књижевнојезичком обрасцу – “који такође подразумева избор народног језика за основу књижевног језика (истина у другачијој верзији од оне Вукове, при том доминантно урбане провенијенције), али са функционалностилски условљеним “славенизмима” у терминологијама и њиховим творбеним обрасцима.” (Радовановић, 2006: 452).

Сматрамо да је овај други правац планирања српског књижевног језика имао јасан континуитет. Јован Стерија Поповић јесте настављач филолошке линије Доситеја Обрадовића, Павла Соларића, Лукијана Мушицког. Сви они су се залагали за употребу народног језика у књижевности, али су истовремено сматрали да народни језик није довољно слојевит и богат

⁸ Велика је термилошка мука како назвати та два правца, тј. обрасца у развоју нашег језика, јер већина истраживача их уочава, па их различито и именује, али ниједна класификација, нити термилошко решење, нема статус општеприхваћеног. Док Милорад Радовановић (2006) оба правца сматра народним, зашта има елемената, Мирослав Јовановић (2002) само један концепт назива народним, а други грађанским културним концептом. Међутим, по њему, тај грађански културни концепт, проистекао из српског друштва у Хабзбуршкој монархији, предлагао је чак две различите језичке норме: славеносрпску и народну. Овај аутор Јована Стерију Поповића, заједно са Хаџићем, Стејићем и другима, убраја у заговорнике народне језичке норме, писане грађанском ћирилицом и уобличене према говорном моделу који је био заступљен у градовима, варошима и селима Хабзбуршке монархије (2002: 78, 79).

за апстрактније садржаје⁹, те га треба употпунити постојећим језичким наслеђем. Овакав Стеријин филолошки став у потпуности осликава његову природу и карактер и у складу је са доживљајем Стерије као одмереног човека, који је увек тежио да пронађе праву меру, сматрајући да свако претеривање води у пропадање. Помирљиво, а не радикално решење у књижевнојезичким питањима је идеал коме је он тежио. Тако он осуђује свако претеривање и крајност у ком год да је смеру. Било да се ради о потцењивању сопственог језичког наслеђа и имитирању туђег, било да је реч о преузношењу црквенословенског језика као језика у корену наше бити и културе. Потврду за такве тврдње налазимо у његовој милобруци *Сцена за оне који су за словенским језиком занесени*.

2.3. Дакле, када сагледамо све изворе који нам могу помоћи у осветљавању Стеријиног мишљења о нашем књижевном језику и путу којим је требало ићи, можемо закључити да је Јован Стерија Поповић имао о том питању јасан филолошки став, колико год тај став деловао неким савременицима или истраживачима колебљиво или неодрживо у пракси. Тешко да тим ставовима можемо приписати нереалност, ако имамо пред очима Стерију као Доситејевог настављача, а знамо да су Доситеја Обрадовића сматрали највећим рационалистом. Такве оцене биле би контрадикторне. Чињеница је да другачији предлог књижевнојезичког програма од Јована Стерије Поповића и не би требало очекивати, ако узмемо у обзир “славенску” традицију која је у његовој породици била нарочито јака. “Стеријин отац је био писмен трговац, а његова мати је потицала из уметничке породице и, како Стерија истиче у својој аутобиографији, једина је међу својим вршњакињама у Вршцу не само знала да чита и пише него је и црквеноруски језик добро разумевала и свога сина у њему поучавала” (Кићовић, 1956: 300). Тако је Стерија по Кићовићу још са “материним млеком” наследио поред књижевно-уметничке црте и васпитање на црквеном језику.¹⁰ Зато се он, попут осталих представника интелектуалне елите тога времена, не може лако одрећи славенског језика. У том погледу је нарочито занимљив његов кратак спис *Славенски језик*¹¹ који М. Кићовић назива песмом у прози,

⁹ У шта се убрзо уверио и сам Вук на пример, радећи на преводу Новог завјета.

¹⁰ Колико је снажан утицај могла имати Стеријина мајка на сина, у погледу формирања његовог интелектуалног бића, најбоље илуструје мишљење самог Стерије о улози мајке у васпитању и образовању детета: “Сви обичаји, пословице, начин говора, прелазе од матере на децу... Наполеон хвалио је матер своју као паметну и изображену жену, која се с воспитанијем његовим особито занимала, па сви знамо каков је велики човек Наполеон постао. Тако исто кажу да је и Јулије Цезар прво воспитаније добио од матере, онај Цезар који је потом цели свет удивљавао и себи привлачио” (Стерија 1958: 156, 157).

¹¹ Стеријин спис „Славенски језик” наводимо према Кићовић, 1956: 340.

“Светињо стара и давна и почитанија достојна, што је величанственије од тебе? На обалама Ганга порекло добивши онда кад је свет у колевки био, одојила те природа силна,

славопојком славенском језику, поредећи га са Хаџићевом химном дебелом јеру под називом Палинодија јерови врагова (1956: 339).

2.4. Није непознато да је доста дуго у нашој науци постојало противречно мишљење о истинском односу Јована Стерије Поповића према славенском и народном језику. С једне стране, Стојан Новаковић (1956: 39-51) је тврдио како је Стерија искрени противник употреби словенскога језика у српском народу и српској књижевности (без обзира што је осећао потребу да словенски језик народном буде резерва). Зато се по С. Новаковићу словенским језиком у његовим комедијама служе варалице, пробисвети, фантасти, “као средством да своју голоћу и своју превртљивост покрију” (1956: 43).

Иако негативци код Стерије често употребљавају немачке и француске речи, ми сигурно нећемо закључити да Стерија исмева немачки или француски језик. Исто мишљење налазимо и код Васе Милинчевића (1981: 10). В. Милинчевић тврди да Јован Стерија Поповић, исмевајући славјански језик у „*Лажу и паралажу*“, иде Вуковим стопама и исмева језик такозване више класе. Сава Анђелковић не ревидира овакав став, те и после четрдесет седам година мисли попут Стојана Новаковића, да се Стеријин став о славеносербском језику најбоље илуструје чињеницом да се у његовим комедијама тим језиком служе варалице, односно да је старословенски језик онај који Јован Стерија Поповић исмева (2003: 255, 264).

С друге стране, Мираш Кићовић је такво тумачење које налазимо код С. Новаковића сматрао погрешним. Он се чудио како би се и могло помислити да Стерија исмева језик “с којим се његови синови “приближују Богу” и који се “не може надвисити богатством, простом виспреношћу, гипкости, пространством”. Кићовић је мишљења да Стерија не исмева језик, већ друштвену покондиреност, лажну ученост и “карактере који се размећу “високим стилем” једног тако усавршеног језика као што је “славенски”. Стерија је, према овоме, “славенски” језик узео као језичко савршенство којим би разне варалице и незналице хтеле да се диче” (Кићовић, 1956: 341). Имајући макар у виду садржину Стеријиног списка о славенском језику, који смо дали у фусноти, морали би се сагласити са Кићовићевим, а не са Новаковићевим мишљењем. Да је раније било двоумљења и више разли-

витка и снажна, као што су брда правселенска. Као стари деда гледиш сад праунучад од 80 милиона, који су се свуда раширили, но удаљавају се од тебе, као што време и мода потомке од праотаца у свачему удаљава. Свако корача напред, али не на боље, јер наш век не љуби природу ни простоту него блестну играчку и обману. Који су ти верни синови почитују те у цркви и с тобом се приближују Богу да жртве носе и молитве носе, но многи синови не познају те, но само су чули да си им отац, а неки и протерују из куће и воле туђинца. Опрости слепоћи. Тешка судбина лежи над нама, да се одрађамо, да се измеђ себе кољемо. Но још није нико грешио противу природе да се није покајао. Отче славенски, давши потомству и живот и славу, коју ти радо придевамо, оће ли доћи време да те сви једнако љубимо, твоје слово примимо, твојим се духом окитимо? Тко те може надвисити богатством, простом виспреношћу, гипкости, пространством?”

читих тумачења Стеријиног односа према славенском и народном језику, мада ми данас не видимо логичних основа за тако нешто, потврђује још једно мишљење, оно које је дао Бошко Новаковић у предговору књиге коју је приредио (1961). По њему, разлог из ког Јован Стерија Поповић ставља славјански језик у уста свом Светозару Ружичићу је исти онај из ког ставља Феми страни језик, како би обоје оправдали своје место међу noblessem. Б. Новаковић износи тезу која би се тешко могла доказати, тј. показати као тачна, да је за Стерију славјански језик у истој мери неразумљив и далек духу народног језика као што је то Фемин страни језик. Ту Бошко Новаковић претерује и прави нетачну еквидистанцу. Превише је Јован Стерија Поповић био задојен тим језиком и имао поштовања према њему да би га тако доживљавао и третирао као страни. Б. Новаковић сматра да је он на тај начин индиректно критиковао све песнике који су у време Вукове револуционарне реформе “тврдоглаво бранили позиције одвајања од народног језика и заостајали за својим временом, постајући кочница напретка” (1961: 16).

Закључак

Стеријини искази о односу књижевног према народном и славенском језику показују да се Јован Стерија Поповић искрено залагао за народни језик, али онај облик народног језика који би имао неку славенску примесу, односно коме би славенска традиција била резерва и подршка, јер је у том језичком наслеђу видео “пирамиду језикоизображенија праотаца својих” (Кићовић, 1956: 340).

Оно што га приближава већ поменутом филолошком правцу, који чине Доситеј Обрадовић, Павле Соларић, Лукијан Мушицки, много више него Вуку Караџићу, јесте премиса о природној вези народног језика са старим, традиционалним језиком. Дакле, стари језик се не сме сасвим одбацити, он треба стално да служи за усавршавање новог књижевног језика и то усавршавање треба да буде у рукама учених људи. Стерија је својим потезима јасно показао да сматра како се књижевнојезичким питањима морају бавити учени људи, тадашња интелигенција окупљена у Друштву чије је оснивање иницирао. Тако га и природа односа према интелигенцији приближава Доситејевом програму реформе. Љубомир Поповић закључује да је код Доситеја Обрадовића однос интелигенције према народу патерналистички, док је код Вука Караџића заступљен језички и културни патернализам народа над интелигенцијом. Вук је језички дисквалификовао интелигенцију, а необразованост, односно одсуство додира са европском цивилизацијом приказао као предност са језичког гледишта (1988: 275).

Ако имамо у виду даљи развој догађаја у историји српске филологије, који се није испоставио баш најповољнији за нас, поставља се питање да ли би наша материјална и духовна историја била богатија да се кренуло Сте-

ријиним путем? Сматрамо да би можда умерено, флексибилно, демократско понарођивање језика за које се Стерија залагао, донело боље, поузданије и трајније резултате од Вуковог радикалног и антитрадиционалног понарођивања. Таквих размишљања било је и раније, у време када је Вукова реформа још увек себи крчила пут. Изгледа да су олако одбачена мишљења великих ауторитета попут Добровског тада, па и самог Александра Белића касније који се и као велики вуковац, морао сложити са Добровским, који каже: “Мени се не допада да се Срби спусте до сељачког језика. Мора бити и отменијег језика за узвишеније предмете. Ваљало би, идући средњим путем, створити *stilus medius* (средњи слог) који би се приближавао и старом црквеном и делимице и разговорном језику” (према Селимовић, интернет издање).¹² Ако се запитамо да ли је цена Вукове радикалне демократизације језика била превисока, одговор је тешко дати, утолико теже јер има елемената да он буде поражавајуће потврдан. Последице таквог радикалног пута су отуђење од драгоценог културно-интелектуалног наслеђа и занемаривање значајних људи за историју наше филологије. Према Предрагу Пиперу последице радикалне Вукове реформе су следеће: занемаривање једног интелектуално важног дела филолошке елите (Јован Хаџић, Милован Видаковић, Лукијан Мушицки); сужење српских књижевнојезичко-стилских ресурса; реализовање упорних настојања бечког књижевног договора да се Срби удаље од рускоцрквенословенског језика и стварање основе за остваривање идеје о јединственом књижевном језику Срба и Хрвата (Пипер, 2010: 283).

П. Пипер сматра да је у свом чланку о Кенгелцу и “*Писму новим српским језиком*” “Стерија први приметио и уједно искритиковао један језичко-политички феномен, који је и у нашем времену веома актуелан, а тиче се својеврсног “језичког отцепљења”. Пишући о језику, Јован Стерија Поповић је употребио специфичан глагол *отцепити*, имајући у виду тенденције да се српски књижевни језик одвоји, тј. “отцепи” од славенског.¹³ То прво отцепљење српског језика од славенског прокрчило је пут покушају стварања српско-хрватског књижевнојезичког јединства, које се у скорије време завршило низом нових језичких отцепљења (Пипер, 2010: 295, 296). Сте-

¹² А. Белић потврђује мишљење Добровског: “Ја мислим да је Добровски у извесном смислу правилно мислио. Он је знао да нема књижевног језика који би се потпуно поклапао са народним језиком. Он је увек нешто архаичнији, баш зато што је на писму утврђен, што се оно што је једном забележено традиционално преноси на нова покољења. Он је и богатији, јер отменије, узвишеније мисли доводе до диференцирања књижевног језика и стила од разговорног” (Селимовић, доступно на: www.rastko.rs/27.12.2013).

¹³ У “*Писму новим српским језиком*”: “Најпрво мнијем бити потребито, да ти приопћим моје паске гледе језика нашег, који је јоште незгодан, и потребит врсних радионика, да га од старославјанског **отцепе**, и новима, чисто српским материнским накрме” (1958: 255); у чланку “Павле Кенгелац”: “Мени се чини да још није коначно решење вопроса, хоћемо ли превући као неки зид између ова два језика, да се сасвим **оцпе**...” (1958: 146).

ријина размишљања и упозорења су ето, нажалост, још једном потврдила своју актуелност и у нашем добу.

Литература

- Анђелковић, Сава. 2003. *Стеријиних 80 комичких ликова*. Вршац: КОВ.
- Ђорђевић, Димитрије. 1997. *Портрети из новије српске историје*. Београд: БИГЗ.
- Иванић, Душан. 2001. *Предговор, у: Критике, полемике, писма*. Вршац: КОВ, 7-30.
- Јовановић, Мирослав. 2002. *Језик и друштвена историја*. Београд: Стубови културе.
- Кићовић, Мираш. 1956. *Стерија и Вук Караџић*. У Б. Миљковић и М. Ђоковић (ур.) *Књига о Стерији*. Београд: СКЗ, 297-351.
- Милинчевић, Васо. 1981. *Предговор, у: Покондирена тиква; Родољупци*. Београд: Просвета, НОЛИТ, ЗУНС, 7-33.
- Новаковић, Бошко. 1961. *Јован Стерија Поповић, у: Одабране стране I*. Београд: Савремена школа, 7-17.
- Новаковић, Стојан. 1956. *Стеријин језик*. У Б. Миљковић и М. Ђоковић (ур.) *Књига о Стерији*, Београд: Српска књижевна задруга, 39-49.
- Пипер, Предраг. 2007. *Погледи Јована Стерије Поповића на српски језик у свом и у нашем времену*. У Љ. Симовић (ур.) *Јован Стерија Поповић 1806 – 1856 – 2006*. Београд: САНУ, 433-450.
- Пипер, Предраг. 2010. *Српски између великих и малих језика*. Београд: Београдска књига.
- Поповић, Јован Стерија. 1958. *Песме, Проза*. (ур. Живан Милисавец). Београд: СКЗ, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић, Јован Стерија. 1961. У Б. Новаковић (ур.) *Одабране стране I*. Београд: Савремена школа.
- Поповић, Јован Стерија. 1995. *Природно право. Реторика*. Београд: Службени лист.
- Поповић, Јован Стерија. 2012. У Д. Белча (ур.) *Благородни господине*. Вршац: Угао.
- Поповић, Љубомир. 1988. *Вуков програм књижевнојезичке реформе (у поређењу са Доситејевим)*. У: МСЦ Научни састанак слависта у Вукове дане, Зборник радова, Вук Караџић и његово дело у свом времену и данас, св. 17/1, Београд: Филолошки факултет, МСЦ.
- Радовановић, Милорад. 2007. *Поводом Стерије: Оглед о књижевном језику*. У Љ. Симовић (ур.) *Јован Стерија Поповић 1806 – 1856 – 2006*. Београд: САНУ, 451-460.
- Селимовић, Меша. *За и против Вука*. Доступно на: www.rastko.rs. (27.12.2013).
- Трубецкој, Николај. 2004. *Европа и човечанство*. (превео В. Станишић). Београд: Логос.

Neda V. Pavlovic

THE POSITION OF JOVAN STERIJA POPOVIC IN THE HISTORY OF SERBIAN LITERARY LANGUAGE

In this manuscript I will try to illuminate and magnify the influence of Jovan Sterija Popovic in the development of Serbian literary language, taking into consideration that Sterija has, several times, expressed his opinion on the particular topic in a wide variety of ways. The article will start with the reflection on Sterija's thoughts about the Serbian literary language. In order to be able to realize all of the segments of Sterija's thoughts from the historical perspective, I will make a fair and distinctive comparison of his work with the work of Dositej and Vuk.

Key words: Jovan Sterija Popovic, literary language, common language, Slavic language

ИЗ ГОВОРА СЕЛА АЉИНОВИЋИ У ПРИЈЕПОЉСКОМ КРАЈУ

(Лингвогеографска скица, фонетске особине
и дијалекатска грађа)

У овоме раду се, уз транскрибовани идиолект Светозара Трмчића (1931) и Дивне Јаковљевић (1934) из села Аљиновићи, даје кратак преглед главних фонетских карактеристика говора овог пријепољског села.

Кључне речи. Село Аљиновићи, југозападна Србија, дијалектологија српског језика, источнохерцеговачки говорни тип, говор србијанског Полимља, фонетске особине, дијалекатска грађа.

О говору села Аљиновићи

1.1. Село Аљиновићи се распростире по источним и североисточним падинама планине Јадовник која се налази у средишту територије општине Пријепоље, у југозападној Србији, и од административног општинског седишта удаљено је двадесетак километара. Ово село се простире на 1724 хектара, чија просечна надморска висина износи 1250 метара.³ Окружују га следећа насеља: Правошево и Мишевићи на северу и северозападу, Доње Горачиће и Гоње на истоку, Грабовица и Горњи Страњани на југу и Милошев До на западу. Аљиновићи са својом околином чине тек један мали део много веће територијалне и дијалекатске целине, у науци често називане србијанским Полимљем. У овом селу, као и у селима која су му суседна, највећи проценат становништва чини српски живаљ православне конфесионалности, док остатак локалног становништва чине припадници муслиманске вероисповести.

¹ veselinpetrovic@gmail.com

² Овај прилог је настао у склопу пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (ОИ 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Према подацима службе за катастар непокретности Геодетског завода Републике Србије, Општина Пријепоље.

1.2. Према попису из 2011. године, у Аљиновићима живи 131 становник, а већину становништва чине особе старије од педесет година.⁴ Према речима житеља самог села, тај број је далеко мањи, и износи око 30 особа стално насељених у селу. На мали број становника највише утичу геополитичка позиција овог села и његове климатске одлике. Оно је ситуирано на самом ободу општине Пријепоље, на граници са територијом општине Нова Варош, а од административних седишта обеју општина удаљено је скоро подједнако; налази се на стрмом и негостољубивом терену, где је, у поређењу са неким другим селима из његовог окружења, земљиште посијније, клима оштрија, а услови за живот, па и за бављење пољопривредом и сточарством као примарним гранама привређивања, неповољнији (Фемић 1999: 106–110).

1.3. Аљиновићи се налазе на размеђи два говорна типа, и то источнохерцеговачког, коме ово село припада, и зетско-сјеничког, који досеже до источне падине планине Јадовник и коме припадају села која гравитирају општини Сјеница, чији су становници, како православне, тако и муслиманске вероисповести, изворни носиоци зетско-сјеничког говорног типа. Суседни зетско-сјенички говорни тип нема великог утицаја на говор становника Аљиновића, будући да постоји јасно разграничење између поменутих говорних типова, чије разлике сами говорници чувају а неретко и негују, најчешће услед различитих ванлингвистичких фактора.

1.4. О Аљиновићима, као и о неким другим селима са падина планине Јадовник, писали су, између осталих, П. Мркоњић (1902), Б. Зејак (1988) и М. Фемић (1999), и то са социолошког, културолошког и историјског аспекта, а са лингвистичког аспекта још и А. Пецо (1981. и 1991), М. Николић (1991) и В. Петровић (2007. и 2013). А. Пецо и М. Николић у својим радовима наводе да говор србијанског Полимља припада млађим новоштокавским говорима источнохерцеговачког типа, па тако и говор Аљиновића и њихове околине, све до границе са зетско-сјеничким говорним типом, односно, до првих сјеничких селâ на истоку. М. Николић (1991: 19) каже да „Срби на овом подручју, као и на целокупној територији србијанског Полимља говоре новоштокавским (и)јекавским одн. источнохерцеговачким дијалектом, а такође и огромна већина Муслимана“, док А. Пецо (1981: 252) наводи да говор овог краја у својој основи чува све најбитније одлике источнохерцеговачких говора, али и да у неким својим цртама одступа од тих особина, па тако, заједно са осталим идиомима србијанског Полимља, представља посебан подтип у склопу целине источнохерцеговачких говора.

⁴ Према подацима Завода за статистику Републике Србије.

sem takā итд, где долази до упрошћавања сугласничке групе *кв*. Разлог за овакво стање на испитиваном терену, понајвише кад су у питању очуваност фонеме *ф* и спорадична појава фонеме *х*, можемо потражити у већ помињаном ширењу стандардног екавског науштрб локалног ијекавског изговора, и то најчешће код припадника млађих генерација, кроз њихово све брже приближавање стандардноме језичком изразу, а онда и у њиховом утицају на говор припадника старијег дела становништва Аљиновића. Није примећена појава обезвучавања звучних консонаната у финалној позицији.

1.8. Стари глас у овом селу, као и у насељима на простору који га окружује (уз одређено одступање у селима источно од Аљиновића, која припадају зетско-сјеничком говорном типу), у дугим слоговима дао је двосложни рефлекс *-ије*, а у кратким слоговима једносложне рефлексе *-је* и *-и*. Ипак, да стање није увек такво, каже А. Пецо (1981: 245), који напомиње да „ијекавизам више ту није класичан, и понајмање је данас такав, али је тај изговор још доминантан у говору старијих. Млађи иду ка измјени говорног типа, прелазе на екавски изговор“ и то потврђују и примери типа *дете*, *жи* *вео*, *одело* и други. У двосложној замени *јата* други слог је најчешће дуг, као у примерима *ријека*, *дијело*, *мијењало*, док слогови у којима се јављају једносложни рефлекси имају кратак квантитет (*избјегавмо*, *љџба*, *љџти*, *хтјели* и други). Забележени примери *ђџ*, *ђџвџке*, *дџље* и њима истородни потврђују, пак, присуство ијекавског јотовања у говору становника Аљиновића, мада у много мањем обиму него што би се то могло претпоставити, па отуда и нису забележени примери *пљесма*, *бљџжати*, *вљџеровати* и њима слични. Поред облика *гдџ*, *дете* и *вџлео*, забележени су и облици *ђџ*, *ђџца* и *вџлио* који су и фреквентнији. Илустрација које сведоче о напоредном коришћењу екавског и ијекавског изговора у селу Аљиновићи има немали број, а није ни редак случај у којему се ова социолингвистичка двојност бележи у говору једног те истог информатора. Стање затечено на терену потврђује давно уочену чињеницу која показује како се ијекавски изговор споро, али константно повлачи пред екавским изговором, и то највише услед утицаја школе и средстава масовне комуникације који, без изузетка, потенцирају усмену и писану комуникацију на екавском изговору, као и услед неких других социокултуролошких, односно, психосоцијалних фактора о којима овде неће бити речи. Тако ијекавски изговор у Аљиновићима, као и на простору целог србијанског Полимља, постаје одлика најчешће (или чак искључиво) становништва старијих генерација или оног слабијег образовања, а управо таква структура становништва насељава руралне пределе овог дела Републике Србије.

Дијалекатска грађа

2.1. Дијалекатски материјал који следи у даљем делу овог прилога снимљен је током 2007. и 2008. године у оквиру опсежнијих дијалекатских истраживања говора више села на обронцима планине Јадовник и прикупљен је у разговору са Светозаром Трмчићем рођеним 1931. године и Дивном Јаковљевић рођеном 1934. године. Обоје информатора су рођени и живели су у овом селу.

2.2. Ја се зовѐм Трмчић Свѐтозѐр, зовѹ ме, као на́димак из мѝлости, Свѐле. Пòтичѐм из пòродицѐ сѐљѧчкѐ, и ја сам ја́ко пòносан на тò. Ја сам рòђен у сѐлу л"нов"ћима трийѐс и прѐвѐ гòдинѐ. Жѝвео сам кѧо сѐоскò дѐте у бòгатòј пòродици òвдѧшњòј. У л"нов"ћима, гдѐ сам ја рòђен, то је на́дморскѧ висѝна хиљаду и двѐста, а Јадовнѝк, ја не знам бѧш тѧчно, ја мѝслим да је хиљаду и сѐдамсто шездѐсет мѐтѧрѧ. И бѧш ми је дра́го што сам наѝшò на човѐка кòј се ѝнтересује о наѝшѐм крају.

Ђѐци се да́вали на́димци, кѧо што су мѐни тѧкò, па ме зва́ли Свѐтомир, па Свѐлица, па Свѐле, па штѧ ја знам.

Наѝши су бѝли богѧти при́лично. *И*мали су бѧр стòку, *и*мали су шѹму. Òтац је бѝ'о сòлѹнскѝ бòрац, прòшò је албѧнскѹ голгòту, и òстò живѝ, и дò шао је. Ја сам, на при́мер, та́дѧ, као чòбанин, шездѐсеторо јѧгњѧдѝ чу́вао. Сѧд не́мѧ ништа, ни јѐдна кòкошка.

(...)

Обично су се мòл"ли учитељи да ли ће дозволити учи'òницу да бѹдѐ сијѐло. А прѐла су бѝла мањѐ од сѧстава, у јѐдан зѧсеок, па тѧмо, сѐднѐ се да се прѐдѐ, прѐдѹ жѐне и љѐвојке, и тѧкò дѧљѐ. Па се тò òстави, òнѧ прѐсл"ца и вѹна на клѹпе, па се *и*грѧ, па òдморѝ, па òндѧ пòчнѹ да òпѐт радѐ, и тѧкò. Сијѐла су бѝла замѧшнијѧ, пѹно весѐља и тò вѐликѐ простòрије. Е сѧд, ва́шари су бѝли у сѐлу, и тò је нѧрод вòлео. И ја сам вòли'ò тѧј нѧроднѝ мѐлос, нѧроднѹ нòшњу, вòли'ò је 'òпште нѧрод да комуни́цирѧ, чòвек са човѐком.

И сѧд, на Сѹвòм Бòру, ва́шар. Ја пòшò, òбѹкò сѐљѧчкò одѐло, при́пасò пѝштòљ. Мѝлицѝја дòшла из три гра́да: Сјѐн"ца, јер је тò трòмеђѧ Сјѐн"це, Пријѐпоља и Нòвѐ Вѧроши. И ја нѧрѹчим и сѧставѝм сѐдѧмнајес трубѧчѧ. И лѐпо, пòчнем да *и*грѧм. Òндѧ пòчнем да пѹцѧм. Òни, или нѝсу смјѐли, или нѝсу хтјѐли, док се заврш"ло кòло. Кад се заврш"ло кòло, вòђѧ патрòлѐ, òногѧ сѐктора, кѧжѐ, господѝне, ако мòжете, ја нѝсам, рѐко, господѝн – òндѧ се није звѧо господѝн нѐго дру́г, бѝла Југослѧвијѧ – кѧжѐ, да мѧло поразгòвѧрѧмо. Дајте нам лѝчнѹ кѧрту. Ја се прѐставѝм. Дѧм лѝчнѹ кѧрту, извòлте. Дајте нам пѝштòљ. Али ја пѝштòљ не носѝм òнѧј бòјевѝ, нѐго кѧд пòђѐм пѹтем, љòравац. И ја стѧнем, кѧжѐ, па ви *и*мѧте дòзволу за пѝштòљ шѐс трийѐс пѐт. Дѧ, али не носѝм га. Òни се зглѐдаше, не зна штѧ да одгòворѐ. Чујте, ми мòрѧ да вам пòднесѐмо пријѧву. *Кѧку?* *Тѧкѹ.* Па, ја *и*мѧм пѝштòљ шѐс трийѐс пѐт, али га не носѝм у мѧсу. А òвò је мѧса. А òвò је љòравац.

А би'о је код менѐ и бѝјевѝ пиштѝль! Али су ме прѝтили мѝји вршњаѝи, па сам ја у тѝмѝ ѝнај пиштѝль бѝјевѝ дѝо њѝма, а стѝави'о ѱѝравац!

(...)

А пѝт није би'о да пѝвѝжѝ Вѝрош и Сјѝн'цу, него прѝко Гвѝзда, Карѝулѝ и за Сјѝн'цу. Па, пѝт кад' се појѝви'о, тѝ са Златѝра, па до у л'нов'ѝе, до ѝнѝ продавницѝ, два кѝломѝтра су узѝли шѝмѝ мѝме ѝцу и дѝшли да га питѝјѝ. Нѝмѝ да ме питѝте, узмите, сѝмо ми тѝ доведите пѝт, да мѝгу да ѝдѝм лѝкарѝу, ѱѝца мѝгѝ ѝдрѝсти и отѝћи. Није жѝли'о. Мѝда је ѝмало тѝг имѝња дѝста.

А кѝй сѝд живѝ ѝвде мѝметѝлно – па, нѝмѝ сѝгѝрно два'ес ѝ пѝт. А нѝкад је у свѝкѝј кѝћи од стѝ шѝсна'ес кѝћа бѝло од десѝт до седѝмна'ес члѝнѝвѝ породѝцѝ. А дѝнас нѝмѝ. Нѝкѝ су ѝстали и гѝјѝ стѝку, ѱѝца дѝђѝу на ѝдмор, па пѝмогнѝ покѝсити да мѝло стрѝпајѝ сѝ'ена, да ѝсхрѝнѝ тѝ стѝкѝ. Дѝије крѝве, трѝ, мѝло њѝх дрѝжи по пѝт крѝвѝ или шѝс, по два'ес ѝваѝѝ нѝкѝ кѝй су мѝло јѝчѝ, нѝсу ѝтишли да се зѝпослѝ.

(...)

Па, не би мнѝго поцѝењѝвѝ, ни прѝфѝсију, ни лѝуде, али, тѝжак жѝвѝт је би'о, тѝжак жѝвѝт. Јѝдва смо се ѝшчупѝли да ѝвѝ мѝло скућѝрѝмо и да ѱѝцу шкѝлѝјемо. Сѝн ми је заврѝши'о факултѝт, али ѝн је ѝмѝ ѝвде и пѝт и стрѝју. А мѝне су поштѝдили што сам ѝмѝ вѝлики рѝднѝ стѝж на сѝлу, и тѝкѝ.

Тѝ смо се зѝдржѝли, ѱѝрка је у Бѝѝграду, као васпитѝчица рѝдѝ... И нѝси'о сам по нѝкѝј жѝљѝ, по нѝкѝј трѝдѝцији сам нѝси'о свѝ сѝљѝчкѝ одѝло: ѝпанѝци, кѝиш, вѝзенѝ чѝрапе, од офѝѝѝрскѝг штѝфа панталѝне, и ја сам воли'о да водѝм коло на вѝшарѝма. Јѝ сам слѝбо улази'о у кафѝну. Кѝд се сѝн рѝди'о, тѝдѝ сам пѝчео да пѝјем, нѝкад вѝше од тѝдѝ рѝкију нѝсам пѝ'о. Ожѝни'о се ја у трѝ'ес пѝтѝј гѝдини, мѝј пѝкѝјнѝ ѝтац кѝжѝ: Дѝјете, ѝстѝ си без мѝјкѝ рѝно, свѝ сам ситуѝрѝ, јѝш тѝ трѝбѝ да се ѝжениш, кѝжѝ, да не ѝстанѝ ми тѝ рѝна на срѝцу. Тѝ је тѝ сѝљѝчкѝ, али мѝдра трѝдѝѝѝја. И ѝѝе да ме ѝни ѝпијѝ, кѝжѝ, тѝ си се ѝжени'о, трѝбѝ да пѝјеш – нѝ! А кѝд се ѝн рѝди'о, тѝк сам ѝндѝ пѝчео да пѝјем, нѝкад нѝсам воли'о ѝлкохѝла.

(...)

Штѝ се тѝд јѝло – штѝ си ѝмѝ. Јѝло се, и бѝло се здрѝво. У пѝтпѝности. Вѝл'кѝ кѝца пѝна кѝпуса. Зѝкољѝ се трѝ свѝње и јѝдна крѝва и јѝдан вѝ и десѝт ѝваѝѝ. И тѝ се кѝвѝло са кѝпусом. Пасѝља слѝбо бѝло, стрѝц је ѝшѝ у Срѝбију, код Ыѝваѝицѝ, и нѝси'о је лѝч за пѝтпѝлу, кѝјѝга ѝмѝ дѝста ѝвде у ѝвѝм рѝвнѝштѝма ѝдмѝ пѝвише Мѝлѝшевѝ, и догѝни'о је кукуруз и пасѝљ. Јѝо се јѝчменѝ хлѝб. Мѝји су мијѝшали јѝчам са ѝнѝм кукурузом штѝ дѝнесѝ, али сѝмо по шѝку. Кѝпус, крѝмпѝр, али је то бѝло свѝ по нѝкѝј трѝдѝцији и нѝкѝм поштѝвањѝ. И ѝмали смо стѝ ѱѝ су сѝђѝели лѝуди, а ѝмала јѝдна вѝл'кѝ сѝнија – зѝвѝ се сѝнија – кѝо стѝ, сѝмо нѝжѝ, ѱѝ су ѱѝца. Дрѝвѝм кѝшиѝкама се јѝло, из нѝкѝ земљѝнѝ пѝсуде. бѝсѝ. Дѝбѝме. И јѝло се тѝ. Пѝло се и јѝло дѝбро сѝмо за слѝву, бѝкољдѝн, пѝснѝ слѝва. А ѝочи бѝкољднѝ се пѝстило. Дѝлазѝ сѝтрѝдѝн пѝп да причѝчшѝје. И сѝд, дѝлазѝ ѝн, а ѱѝ ѝе да нѝђѝ – а дѝлазѝ

из Радџевѣића, ту му је било главнѡ стѣцѣште, тамо имала црква – и долази у љ"нов"ће да причешћује. И ондѡ, ђе ће да нѡћѣ – мѡраде код гѡзда Мѣлоша. Он имѡ од дрвета лијепу зграду, звѡла се ѡдаја. Ту су били душеци вѣњенѣ, пѡњаве вѣњенѣ и ту је пѡп одмѡрѡ. И сутрѣдѡн је ѡн причешћивѡ, и зѡтѡ ти кажѣм, ѣто тѡкѡ. Јѣло се ѡнѡ што се мѡгло, тѡ су кромпири, купус, пѡсѡљ, али, ѡндѡ је било свѣ здравѡ. Није било бѡлестѣ удѡштѣ, јѣдна кућа је била бѡлесна у љ"нов"ћима, тѡ се ѡндѡ звѡла јѣвтѣка, а сѡд се зѡвѣ туберколѡза.

И нѡс кѡ чѡбане рѡдѣтели су сѡветѡвали, кажѣ ми, кад ужинѡте, а ѡбично мѣ у Златѡр ѡћерѡмо стѡку, а пѡнесѣ се љѣба и сѣра, нѣмѡ кѡјмака дѡвѡљно, кажѣ, нѣмѡ да идѣте код тѣ и тѣ кућѣ да сѡ њима јѣдѣте, јѣдите пѡсебно. Они су тѡберколѡзни, ѡни су јѣвтѣчѡри. И тѡдѡ је била јѡш јѣдна јѡко ѡпасна бѡлѣст, тѣфус. Бѣ'ѡ је мнѡго рѡширен. На примѣр, долази у Сјѣницу да прѣгледа дѡктор. А сѡд имѡ дѡље двѣста дѡктѡрѡ и тѣхничѡрѡ, и зѡтѡ ти кажѣм тѡ.

(...)

Карѡула је нѡдомак Јадѡвнику. Гвѡзд, Мѣлешев Дѡ, Карѡула и Гѡрачиће. А Лѡпиже, ђе сам јѡ чѣсто ишѡ – Гѡлији. И свѣђе се причѡ кѡ код нѡс. Чѣсто кѡ код нѡс, а не кѡ у Сјѣн"ци. Од Гѡвеђѡка, од Гѡрачѣића, дѡњѣх и гѡрњѣх, гѡворѣ се тѡ, тај сјѣничкѣ дѣјѡлекат. Па, ѡни су тѡкѡви. На примѣр, јѡ сам бѣ'ѡ у Сјѣн"ци, па су долазили из Србијѣ учѣтели, тѡд није било јѡш нѡшѣх ѡдѡвдѣ нѡставникѡ и учѣтѣлѡ. Па су долазили, па кажѣ, кѡко ћемо, ѡни сѡд ѡће тѡ да ишчѣстѣ. Ал не може, то се укор"јѣнило, па нѣсу мѡгли. А мѣ ѡдѡвдѣ дѡћи – е, тѡкѡ се, кажѣ, гѡворѣ. Па, тѡ ти је од Крѡтова, па се идѣ преко Буковѣка, па Лѡпѣжѡ, па се долази у Гѡрачиће и Стрѡњани и заокружује се до Прибоја. То је нѡјчѣстијѣ крај. Тѡ ти је тѡј нѡјчѣстијѣ јѣзик, нѣмѡ ту. Ёво, Бѣковѣк, ѡн је близу Нѡве Вѡроши. Он је близу Клад"цѣ, ал је чѣстѣ, бѡш чѣстѣ јѣзик. Е сѡд, Гѡлија је већ нѣшто дрѡгѡ.

Сјѣничкѣ крај се рѡзликѣје од ѡвѡг у ѡрѡторскѡј спѡсѡбности. Они нѣмајѡ нѡш гѡвѡр. Тѡ је тѡј крај, од Прибоја пѣтем лимскѣ дѡл"нѣ, па долазѣмо до Стрѡњани, и сѣлазѣмо низ Гѡрачѣиће и заокружујемо тѡ до љ"новѣића, и идѣмо ка Буковѣку. Чѡк и мѡло Буковѣк избјѣгѡвѡмо, јер ѡни не кажѣ гѡре, нѡ кажѣ гѡре. А Сјѣничѡци кажѣ идѣмо у Сјѣницу. Е сѡд, тѡ, тѣ нијѡнсе у срѣпско хрѡвѡцкѡм, јѡ не знѡм.

(...)

Брѡнко Зѣјѡк имѡ књѣгу о ѡвѡм крају, па, толикѡ је тѡ дѣвно да сам јѡ са апѣтитѡм тѡ прѡчитѡ. Тѡ је ѡвѡкѡвѣ дебљѣнѣ. Он дѡѡ, кажѣ, понѣси Свѣлу, па нѣк тѡ прѣлистѡ што сам јѡ писѡ. Он је кѡпи'ѡ тѣ... тѡ ѡсменѡ излѡгѡње од старѣиѣх љѡдѣ, ѡн је тѡ прикѡпљѡ и написѡ, не знѡм тѡчно нѡслов. И тѡкѡ, бѡш је тѡ било фѣно.

(...)

Јѡ знѡм у Прѡвошеву нѣкѡг Рѡвѣић Рѡјка, ѡн је бѣ'ѡ секрѣтѡр у Љѡбиши Миѡдрѡговићу. Он је дѡшѡ рѡно и запѡсли'ѡ се. И бѣ'ѡ ти вѡпѡј за рѡднѡм

снагѡм, формирају се фабрики, да се запосли, и ѡн дође право мени. Мене је спрѣмио секретар Комитета, неки Милош Бабић, каже, да сазовѣмо коференцију и да вѣдѣмо ко ће да иде у фабрику. Народ је још зебио, још је било зебње колико ће то ѡстати, да напусти ѡн село, да ѡстави стару мајку да немадне ко код ње, да ѡн ѡтиде у фабрику, да му то буде циментирано радно мјесто за њега. Сазовѣмо. Ја, каже, живим тако и тако, запослио сам се – бре, неће људи да се пишу, немају поверења у развој!

(...)

Средина чини своје. Ти од средине примиш пуно штѡшта. Али, ѡнѡ што је да ваља, ако је човек савестан, иако то рѣзно, зато ти кажем.

Народ ѡвог краја је био раније много солидарнији, а сад је постао мало... пакосан. Ја сам рођен у седмнаес чланова породице, и сви су били солидарни.

Мени је се омогућило у љновћима, ѡвој ветромѣтини, да физички се развијам, а умно да закржљавам. Али, нисам дозволио себи! Тешко је то...

Светозар Трмчић, 1931.

2.3. А мене снаја казала да ће неки човек доћи нешто да ме пита, а ја мислила, то ѡни с камерама, да ме снимају, да ме турѣ на телевизију, и ја ти у шѣс ујутро, с кравама, и уз ливаду. Рѣко, мене неће, бѡгоми! Намирла краве, па пошла у шуму, брала мало боровница и гѡре била. Рѣко, ѡни ће проћи. Кад то био ти! Знала сам ти и мајку док је била жива.

Неки Лука Гѡлубовић, умрла му мајка, ѡтац му се оженио, а један му кѡмшија што ради на аутобуску доље, каже, тебе се ѡжени ѡтац, каже, ѡжени се. Па, немѡ, каже, да ти будѣ криво, и јако је. Како, каже, криво, ми љѣти, каже, кѡсимо, кѡсимо, а жене зѡву: људи, ајте, гѡтов рѡчак, а ми немамо ни љѣба гѡтова за рѡчак. Цаба што има у кући и брашно, и мрс, и свѣ, ми, каже, немамо љѣба за рѡчак. И, каже, није ми криво, и јако се оженио. Ђто ти.

(...)

Доље не могу. Вој сам сама, имам двѣје краве, дѡбре двѣје краве, нема у сѣлу бѡљиѣг. Имали смо шѣс крава кад је Никола умрѡ. Па свѣ, јѣдну по јѣдну, и сад нема сем двѣје. И имам кокѡшију јѣдно петнаестак. Ја да ѡдем, то нема ко да глѣда. Ал, долазе ѡни стално, стално долазе. Ђто, синѡј свѣ ноћ саму... ѡтишли, ѡће да иде код Вѣриних тамо, на заветне. Те ѡдоше, свѡ четворо. Да будѣ неколка дана, па пошлѣ кад дођу, пошлѣ ћемо то тѡда поклѡпити. Ђто ти.

Били смо нај богатији у сѣлу. Ал, цаба, Никола како умрије... Ђѣца дѡбро живѣ. Драгиша доље, не знам ниси био, кућу са три спрѡта, сем така мѡре бити! Дѡбра, дѡбра кућа. И дѡбро средио. Е, ѡва ми шѣрка старѣја, у Варош што је, и ѡна има дѡбру кућу. Један јѡј син завршио шумарски факултет, један јѡј игра кѡшарку, па је био тамо, у Бару. На мѡре. И ѡвѣ гѡднѣ је... у Француску, јесте. Те дѡбро, и један и други јѡј син. Е, ѡва шѣр

у Београду, она *имā* једну шћер, завршила факултет, удāла се. Такō да свѝ дōбро живѝ, углавнōм. Јā не мōгу одавдѝ, о̀ни свѝ дōлазѝ кōд менѝ, и ѝто ти...
(...)

Вāмо горе, у шѝму, *имāмо* мāло боровницā, јā брāла, кад нѝкѝ *избише*. С Карāуле, муслимāни, па живѝ у Пријеполѝе. Па су о̀ни, док нису о̀тѝшли у Пријеполѝе, кўпили тāмо нāкў шѝму, па ишли те обѝлазили. Јā сā њима, тākō, прѝчу, прѝчу. Кāжѝ, *имāш* ли крāве, јā *имāм*, *имāш* ли сѝра, јā *имāм*, *имāш* ли за прōдају, рѝко, *имāм*. Пōшто ти 'е кāнта о̀ десѝ кѝлā? Двѝје *иљаде*. Па тō скўпо. Рѝко, дāј ми јефтѝнијѝ, али мōј сѝн ми рѝкō пōштō да прōдāм. Кāжѝ, дāј да прōбāм. Прōба, кāжѝ, мѝром мѝришѝ! Дāј, *узѝ* кāнту, и нѝ проговорѝ.
(...)

Кāжў ми, āј да те нāучѝмо да чѝтāш, да пѝшѝш, āда јōк, кад нѝсам пѝсмена, нѝ мош да ме нāучѝш ма нѝшта, сāмо знāм на телѝфōн да прѝтѝгнѝм и да се *испричāм* ш њѝма. Нѝ знāм!

Дѝвна Јакōвљевић, 1934.

Литература

- Зејак 1988: Бранко К. Зејак, *Милешевски споменари*, Пријеполѝе, 1988, 1–160.
- Ивић 2009: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификацијa*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1–221.
- Мркоњић 1902: Петар Мркоњић, *Средње Полимље и Потарје*, Српски етнографски зборник IV, Београд 1902, 274–275.
- Николић 1991: Мирослав Николић, *Говори србијанског Полимља*, СДЗб XXXVII, Београд, 1991, 1–548.
- Петровић 2007: Петровић, В., *Зоонимски систем Горњих Страњана (код Пријеполѝа)*, Шездесет година Института за српски језик САНУ, Зборник радова II, Београд, 129–137.
- Петровић 2013: Петровић, В., *Из зоонимије Јадовника код Пријеполѝа (опште одлике ареала и регистар зоонима)*, Српски језик XVIII, Београд, 669–687.
- Пецо 1981: Асим Пецо, *Прилози проучавању пријеполѝског краја. I. Говор Милаковића у свјетлости сусједних ијекавских говора; II. Говор села Хисарѝика*, Сабор Сеоски дани Сретена Вукосављевића VIII, Пријеполѝе, 1981, 239–262.
- Пецо 1991: Асим Пецо, *Савремена слика ијекавско-екавских односа у говору пријеполѝског краја*, Сабор Сеоски дани Сретена Вукосављевића XIV, Пријеполѝе, 1991, 211–219.
- Фемић 1999: Милинко П. Фемић, *Пријеполѝски крај у простору и времену*, Српско географско друштво, Београд, 1999, 1–152.

Veselin V. Petrović

FROM THE SPEECH OF VILLAGE ALJINOVIĆI NEAR PRIJEPOLJE

(lingo geographical insight, phonetic characteristics and dialect material)

This paper gives a short review of the most important characteristics of phonetics and accentuation of the speech of village Aljinovići near Prijepolje. This village is located at northeastward side of mounthin Jadovnik, on the edge of municipality of Prijepolje in southwestern Serbia and it is a part of a large area known as srbijansko Poljumlje. This village belongs to ist herzegovinian dialect, as the whole area of srbijansko Poljumlje and is located at the border with zetsko-sjenički dialect. Lingual characteristics of this village idiom basically saves all of the most important characteristics of ist herzegovinian dialect, but in some aspects it makes special subtype of that dialect, along with the rest of lingual idioms of srbijansko Polimlje. The transcribed idiom is gained from Svetozar Trmčić born in 1931 and Divna Jakovljević born in 1949 from the village Aljinovići. They both lived almost whole their lives in the village Aljinovići and are excellent representatives of their local dialect.

Key Words: Willage Aljinovići, southwestern Serbia, Serbian language Dialectology ist herzegovinian dialect, lingual idioms of srbijansko Poljumlje, phonetic characteristics and dialect material.

ТВОРБА РЕЧИ ЗА ИМЕНОВАЊЕ ЧОВЕКА НА ОСНОВУ НЕГАТИВНИХ ГОВОРНИХ ОБЕЛЕЖЈА³

У раду се региструју и анализирају именички деривати којима се у говорима призренско-тимочке дијалекатске области именује човек на основу негативних говорних карактеристика. За потребе овог рада грађа је ексцерпирана из необјављеног *Антропографског речника призренско-тимочког говора*⁴ професора Недељка Богдановића. Деривационом анализом идентификовали смо творбене јединице које учествују у деривационом процесу. Анализи су подвргнуте изведенице добијене префиксацијом и суфиксацијом, као и творенице настале комбинованом творбом. Истраживање је показало да је у творби ових именица доминантна творбена деривација па је посебна пажња посвећена анализи суфикса, њиховој фреквентности, продуктивности и значењу. Ради се о изведеницама од глаголске, придевске и именичке основе и суфиксима: *-а, -ак, -ан, -ар, -ац, -ач, -ина, -оја, -ко, -ља, -оња, -ча, -ица, -ша, -штина*.

Кључне речи: призренско-тимочки дијалекат, творба речи, антропографска лексика, негативне особине, ономатопејске изведенице, суфикси.

Творба речи у призренско-тимочком дијалекту суштински се не разликује од творбе речи у стандардном српском језику. Разлика има у продуктивности појединих суфикса тако да ће се ово истраживање заснивати на

¹ anasavic81@gmail.com

² Овај рад настао је по пројекту „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (ЕДБ 178020), који се у Институту за српски језик САНУ реализује под руководством академика Слободана Реметића и уз материјалну подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Проблематиком речи за именовање човека према негативним особинама у говору бавили смо се и у раду *Негативна номинација човека мотивисана говором*, који је излаган на Међународном скупу Путеви и домети дијалекатске лексикографије, одржаном 12. и 13. априла 2013. године на Филозофском факултету у Нишу.

⁴ *Антропографски речник призренско-тимочког говора* има преко 5200 одредница до којих се дошло теренским радом, ексцерпцијом писаних извора и увидом у дијалекатске речнике. Захваљујем професору што ми је омогућио да тај материјал употребим.

утврђивању мотивних лексема и анализи појединих суфикса, њиховој фреквентности и односу на стање у савременом српском језику. Будући да се ради о именованима подстакнутим говорним обележјем, наш задатак биће и да при одређивању мотивних речи укажемо на оне које имају оноματοпејско порекло.⁵

Корпус за нашу анализу чини 45 дијалекатских лексема којима се именује човек на основу негативних говорних обележја. С обзиром на то да смо се у претходном истраживању бавили семантиком ових лексема (Савић Грујић 2013), овом приликом усредредићемо се само на њихову творбену структуру.

Удео изведеница у овом скупу износи чак 78%, тј. суфиксацијом је настало 35 именица: *брбљавац*⁶, *брбљавишина*, *брбосан*, *брботљивко*, *брзак*, *вражјилац*, *галамција*, *дрдњац*, *дрјекавац*, *жвакља*, *жваљча*, *јецкоња*, *клопотар*, *кењча*, *лапрда*, *лармација*, *млатина*, *млатьрија*, *мрма*, *мрмољко*, *мутавашина*, *мутља*, *мутоња*, *пакља*, *парлапан*, *решетар*, *ригач*, *ћута*, *ћутилац*, *чекетар*, *шепелкан*, *шљампоња*, *шљапча*, *шљапша*, *шљипча*.

Префиксално-суфиксалне творенице су: *алапарљивко*, *доћутоња*, *запрдоја*, *заприоја*.

У грађи је било 5 сложеница: *млатишума*, *мрчимуд*, *шљагомир*, *тртомуд*, *тртомудоња*.

У највећем броју примера (27) творбену основу ових именичких деривата представља глагол: *вражјилац*, *галамција*, *доћутоња*, *дрдњац*, *жвакља*, *заприоја*, *запрдоја*, *јецкоња*, *кењча*, *клопотар*, *лармација*, *лапрда*, *млатьрија*, *млатина*, *мрма*, *мрмољко*, *парлапан*, *решетар*, *ригач*, *ћута*, *ћутилац*, *чекетар*, *шљампоња*, *шљапча*, *шљапша*, *шљипча*, *шепелкан*. Чак 8 глаголских творбених основа, којим је мотивисано 14 деривата, има оноματοпеју као прву морфолошку инстанцу: *дрдњац*, *заприоја*, *запрдоја*, *клопотар*, *лапрда*, *мрма*, *мрмољко*, *парлапан*, *чекетар*, *шепелкан*, *шљампоња*, *шљапча*, *шљапша*, *шљипча*.

Са придевом у творбеној основи забележено је 10 деривата: *алапарљивко*, *брбљавац*, *брбљавишина*, *брботљивко*, *брзак*, *дрјекавац*, *мутавашина*, *мутља*, *мутоња*, *пакља*. Са простим придевом у основи је дериват *брзак*, секундарно прост придев је у основи именица: *мутавашина*, *мутља*, *мутоња*, док су остале придевске основе именичког (*брботљивко*, *дрјекавац*) или глаголског порекла (*алапарљивко*, *брбљавац*, *брбљавишина*, *пакља*). Оноματοпејско порекло имају и неки наведени глаголи у основи (*алапарљивко*,

⁵ Творбено-семантичком анализом оноματοпејских изведеница у савременом српском језику посебно се бавила Рајна Драгићевић (Драгићевић 2001). Сазнања до којих је она дошла, покушали смо да применимо у овом раду.

⁶ Акцент, који је у говорима призренско-тимочке дијалекатске области увек експираторан, даје се према извору. Из техничких разлога уместо знака за експираторни акценат употребили смо знак за дугоузлазни ['].

брбљавац, брбљавшина,) и именице у основи (*брботљивко, дрéкавац*). Да бисмо разумели творбену структуру неких деривата, неопходно је да творбеној анализи прикључимо и семантичку. Међу нашим примерима семантичка анализа се учинила неопходном при одређивању творбене структуре деривата *дрéкавац*. Оно што је очигледно, јесте да је у његовој основи придев *дрéкав/дрéчав*. Претходну морфолошку инстанцу представља деноминални глагол *дрéчи/дрéка* – „виче, урла“, у чијој је основи именица ономатопејског порекла *дрéка*.

Именичку творбену основу има једино дериват *жвáлчa* (уколико и овде није у питању глагол *жвaлави*).

Будући да нисмо успели идентификовати ниједну другу врсту речи која претходи деривату *брбосáн*, претпостављамо да је он директно изведен из ономатопеје *брб(ос)*-.

Лексеме *тртомúд, тртомúдоња* настале су сложено-суфиксалном творбом са ономатопејским глаголом у првом делу, спојним вокалом *-о-* и опсеном именицом у другом делу. У примеру *тртомúдоња* композиција је комбинована са деривацијом, тј. именица је изведена суфиксом *-оња*.

Са глаголским првим и именичким другим делом су и тзв. императивне сложенице *мрчímуд* и *млатíшума*.

Лексема *шљагомир* је двоименичка сложеница са интерфиксом *-о-*. Прву компоненту чини именица ономатопејског порекла, која је спојним вокалом *-о-* повезана са именицом *мир*.

Анализа показује да ономатопеја представља прву морфолошку инстанцу више од половине анализираних деривата (24): *алапарљивко, брбљавац, брбљавшина, брбосáн, брботљивко, дрдња́ч, дрéкавац, запрдо́ја, запри́оја, клопотáр/клепетáр, лапр́да, мрма, мрмо́лко, мрчímуд, парлапáн, тртомúд, тртомúдоња, чекетáр, шепелкáн, шљагомир, шља́мпоња, шља́пча, шља́пша, шља́пча*. Међу њима највећи број има глаголску ономатопејску творбену основу. До истог закључка дошла је и Рајна Драгићевић при анализи ономатопејских изведеница у савременом српском језику: „Нарочиту склоност према ономатопејским називима имају радње које се састоје из опетовања, и то нарочито оне које значе понављање истоврсних звучних секвенци или покрета једнаке дужине или јачине. Ономатопеја се преноси са радње и на предмете или појаве које такву радњу изазивају, а затим се ономатопејске номинације метафором или метонимијом даље преносе на означавање најразличитијих појмова.“ (Драгићевић 2001: 137).

Суфикси

Анализирани именички деривати мушког рода изведени су помоћу 15 различитих суфикса. Наша намера је да упоредимо значење ових суфикса

тј. деривата чији су саставни део са њиховим еквивалентима у савременом српском језику.⁷ Полазну основу нашег истраживања представља увид у поједине граматике српског (и хрватског) језика, као и преглед друге релевантне литературе која се, између осталог, бави творбом. Од посебног значаја били су нам радови у којима се обрађује суфиксација у говорима призренско-тимочког дијалекта (Жугић 1997, 2007, 2010а, 2010б). Именице које се у савременом српском језику изводе истим суфиксима, али од другачијих основа, нисмо анализирали. Такође, наша анализа обухвата само именице мушког рода.

суфикс -а

Суфикс *-а* у савременом српском језику, између осталог, „јавља се у девербалима женског рода“ (Клајн 2003: 17) и у хипокористицима мушког рода као еквивалент наставку *-о* (Клајн 2003: 18). Међутим, неколико редова испод Клајн каже да се ради о именовању према негативним телесним особинама када су са придевом у основи и такви облици се не би могли назвати хипокористицима. У материјалу који је био предмет наше анализе, само именица *мутља* је придевског порекла, док су остали примери девербали и у говорима призренско-тимочког дијалекта њима се именују особе мушког рода: *лапрда*, *мрма*, *ћута*.

суфикс -ак

Суфикс *-ак*, који се јавља у примеру *брзак*, једнак је суфиксу *-а̄к* у савременом српском језику (то је исти суфикс са различитим акценатским ликовима). Стевановић о овом суфиксу говори као о продуктивном суфиксу за грађење именица, којим се граде именице од придева и означавају имаоца особине исказане придевом у основи (*брзак*, *глүвак*, *лүдак*...) (Стевановић 1975: 477). Пример *брзак* забележен је и у јабланичком говору (Жугић 2010б: 228), али ниједно од наведених значења не одговара оном које се јавља у нашој грађи и односи се на именовање мотивисано негативним говорним обележјем. Претпостављамо да подударана нема јер је у питању метафора – *брзак* је свако ко брза, без обзира да ли се то тиче говора или не.

суфикс -ан

Стевановић истиче да се суфиксом *-ан* изводе именице са погрдним значењем (*букван*, *тупан*, *клипан*). Ако се изводе од придева или глагола, значе имаоца особине означене придевом или глаголом у основи (Стевановић 1975: 495). У јабланичком говору забележено је 18 пејоратива са овим суфиксом (Жугић 2010б: 220), али ниједан није мотивисан говорним карактеристикама. У нашем корпусу са овим суфиксом су лексеми: *брбосан*, *парлапан*, *шепелкан*.

⁷ Будући да се ради о малом корпусу и да ово истраживање претходи детаљнијем и озбиљнијем бављењу дијалекатском творбом, добијени резултати односе се само на именице у вези са специфичним говорним обележјима.

суфикс -ар

Суфикс *-ар* је латинског порекла и њиме се најчешће граде имена ималаца занимања мушког рода (*водèничáр, злáрáт, стòлáр*) (Стевановић 1975: 506), али „наставак *-ар* имају и именице што означавају људе, мушка лица везана за оно што основна именица значи, не више као занимање, већ као за друго штогод“ (Стевановић 1975: 507). За именовање ималаца занимања именица мушког рода суфикс *-ар* се додаје и на именичке и на глаголске основе. У јабланичком говору јавља се 14 пејоративних лексема са овим суфиксом (Жугић 2010б: 225), али нема пејоратива који се односе на човека са каквом говорном карактеристиком. Примери у нашој грађи имају глаголску основу и употребљени су са пренесеним значењем: *клопотáр, решетáр, чекетáр*.

суфикс -ац

Суфикс *-ац* је врло продуктиван суфикс у савременом српском језику. Стевановић у вези са именицама изведеним од глагола са суфиксом *-ац* каже да ређе означавају вршиоца радње или имаоца занимања, „а чешће онога који се у радњи основног глагола на известан начин истиче“ (Стевановић 1975: 523). Чини нам се да се управо овако могу описати и деривати *брбљавац* и *дрéкавац*. Лексемом *брбљавац* именује се онај који се истиче у брбљању, а лексемом *дрéкавац* онај који се истиче у викању. Уколико је у основи ових деривата радни глаголски придев, ове именице „увек значе вршиоца радње основног глагола или имаоца стања које се тим глаголом означава“ (Стевановић 1975: 524). Управо ово потврђују и наши примери: *вражíлац* је онај који вражи (у конкретном примеру превише прича), а *ћутíлац* би се могао дефинисати као ималац стања које је исказано глаголом у основи. Будући да су деривати *брбљавац, дрéкавац* додавањем суфикса *-ац*, посредно преко придева на *-ав*, изведени од глаголских основа, овде се може говорити о суфиксном деривату *-авац*, а код примера *вражíлац, ћутíлац*, који су изведени преко радних глаголских придева, о суфиксном деривату *-(и)лац*.

суфикс -ач

У савременом српском језику наставак *-ач* је врло продуктиван суфикс којим се граде именице од глаголских основа. Њима се најчешће именују вршиоци радње или имаоци занимања (Стевановић 1975: 530). И у јабланичком говору регистровано је 13 пејоратива са наставком *-ач*, а један се односи и на говор – *излића́ч* (онај ко истрчава, ко непромишљено поступа, говори и сл.) (Жугић 2010б: 227). И деривати у нашој грађи су глаголског порекла: *дрдња́ч, рика́ч*.

суфикс -ина

Поред осталог, суфикс *-ина* је врло продуктиван у грађењу аугментатива од именица мушког рода (Стевановић 1975: 500). У савременом српском

језику најмање је оваквих деривата са глаголском основом и они означавају појмове који су у вези са радњом глагола у основи (најчешће као објекат) (Стевановић 1975: 502). Глаголског порекла је и наш пример *млатина*⁸.

суфикс -оја

Суфикс *-оја* је у савременом српском језику непродуктиван. Граматике српског језика га не региструју, као ни прегледана литература у којој се обрађује проблем суфиксације. У *Обратном речнику* Мирослава Николића само је неколико именица са овим суфиксом и обично су женског рода. Мушког рода су једино лична имена: *Благоја, Драгоја, Милоја*. Будући да се ради о малом корпусу, не можемо говорити о продуктивности овог суфикса у призренско-тимочком дијалекту. Радмила Жугић у јабланичком говору лексема са овим суфиксом не региструје. У нашој грађи су две лексема: *запрдоја, запрдоја*.

суфикс -ко

У савременом српском језику се именички деривати са суфиксом *-ко* граде посредно преко придева на *-ав* и *-ив* и имају углавном исто значење као и именице са суфиксом *-иц*, које су изведене од истих придева (Стевановић 1975: 485). Клајн сугерише да су ове изведенице пре шаљиве него пејоративне (Клајн 2003: 141). У јабланичком говору суфикс *-ко* је најпродуктивнији у образовању именичких пејоратива за мушка лица (Жугић 2010а: 102). Корпус којим располажемо је мали да бисмо доносили закључке, али потврђује постојање оваквих деривата и то два изведена преко придева: *алпарљивко, брботљивко* и један где је суфикс директно везан за глаголску основу: *мрмљко*.

суфикс -ља

У савременом српском језику нема именица мушког рода образованих овим суфиксом (осим непрозирног деривата: *шепртља*). Међутим, у јабланичком говору је забележено чак 25 пејоратива за мушке особе са суфиксом *-ља*, који у већини имају „семантички еквивалентну вредност са пејоративима на *-ко*“ (Жугић 2010а: 104). Примери у нашој грађи *жваќља, паќља* ту тврђу не потврђују.

суфикс -оња

„Именице изведене наставком *-оња* означавају појмове, управо бића (животиње и лица) м. рода с особиним која се казује основном речју“. Када се односе на људе, употребљавају се фигуративно да би се истакла каква физичка или карактерна специфичност (Стевановић 1975: 505). У јабланичком говору регистровано је 26 пејоратива са овим суфиксом. У нашем корпусу су овакви деривати најбројнији. Регистровани смо три изведенице:

⁸ Уколико и овде није у питању метафора јер је *млатина* у неким говорима просто мотка, а *млати* у *вреву* је честа фраза.

јџцоња, мџтоња, шљампоња, префиксално-суфиксалну твореницу *дођутоња* и сложеницу *тртомџдоња*.

суфикс -ча

У савременом српском језику суфикс *-ча* је непродуктиван у грађењу именица мушког рода. Клајн наводи да је осим мушких хипокористичних имена, са овим суфиксом једино именица *теча* (Клајн 2003: 203). У *Обратном речнику* забележено је неколико сложеница са овим суфиксом, али и један број изведеница: *теча, чича, килча, слинча, мрча, уча*. У јабланичком говору је регистровано 25 пејоративних изведеница са овим суфиксом (Жугић 2010а: 109). Међу нашим дериватима, који се односе на негативне карактеристике у вези са говором, четири имају суфикс *-ча*: *жвџлча, кџнча, шљџпча, шљџпча*.

суфикс -џија

Турски суфикс *-џија* употребљава се најчешће за извођење именица које означавају носиоце занимања или звања, али и именица које „значе особу са каквом доминантном особином“ (Радић 2001: 20), као и оних „које значе особу са доминантном цртом припадања, потицања, односно учествовања у нечему“ (Радић 2001: 21). Овај суфикс, иако турског порекла, почевши од XVIII века, често се додаје српским основама (Радић 2001: 182), па чак и оним које су релативно нове у језику и које нису лексикографски регистроване (Бугарски 2003: 39–41; Радић 2001: 189). Иако именице са овим суфиксом најчешће припадају творбено-семантичкој категорији *nomina agentis* (имена вршилаца радње), има доста примера у којима је дошло до померања значења па се њима именују особе које „поседују неку особину до презасићења“ (Радић 2001: 184). Такав је и пример у нашој грађи *млатџриџија* (онај који говори којешта, који лупета). Лексемама *галамџија, лџрмаџија* се именује човек који поседује одређену (негативну) говорну особину.

суфикс -ша

У савременом српском језику именице са глаголском основом и суфиксом *-ша* углавном означавају мушка лица „која карактерише оно што глагол у основи значи“ (Стевановић 1975: 535). На исти начин би се могао описати и пример *шљџтша*, само што се у овом случају ради о пренесеном значењу.

суфикс -штина

Пејоративи са суфиксом *-штина* изводе се преко придева и значе исто што и придев у основи (Стевановић 1975: 538). У нашој грађи забележени су примери *мџтавштина* и *брбљавишина* (са суфиксом *-шина*!) и могу се објаснити на исти начин.

Додајмо на крају да већина наведених надимака има облике за лица женског (*галамџика, дрдњача, жвакла*) и средњег рода (*брбљивче/брбљавче*) и да то представља могућност за проширење нашег истраживања.

Извори

Недељко Богдановић, *Антропографски речник призренско-тимочког говора*, у штампи

Литература

- Бабић 1986: S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU.
- Бугарски 2003: Р. Бугарски, *Жаргон. Лингвистичка студија*, Београд: Библиотека XX век.
- Драгићевић 1998: Р. Драгићевић. О српско-хрватским ономапојејским именицама с елементом -т- у суфиксу, *Јужнословенски филолог*, LIV, 121–130.
- Драгићевић 2001: Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику* (творбена и семантичка анализа), Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Жугић 1997: Р. Жугић, Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, *Јужнословенски филолог*, LIII, 153–183.
- Жугић 2005: Р. Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник*, LI.
- Жугић 2007: Р. Жугић, Придевски деминутиви за означавање особина човека у призренско-тимочној дијалекатској зони (семантичко-творбени аспект), *Српски језик*, XII/1–2, Београд, 303–319.
- Жугић 2009: Р. Жугић, Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIX, бр. 2, Нови Сад, 81–106.
- Жугић 2010а: Р. Жугић, Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча, *Зборник радова Филозофског факултета*, Косовска Митровица, 97–112.
- Жугић 2010б: Р. Жугић, Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима са продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 78. Београд, 219–237.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику: суфиксација и конверзија*, Београд.
- Кристал 1996: D. Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.
- Мозаик 1972: *Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja: srpskohrvatski jezik*, Beograd: Interpres.
- Николић 2000: М. Николић, *Обратни речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радић 1990: П. Радић, О стилским вредностима хибридних изведеница у српскохрватском књижевном језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXIII, Нови Сад, 399–405.

- Радић 2001: П. Радић, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Библиотека *Јужнословенског филолога*, нова серија, књ. 17).
- Савић Грујић 2013: А. Савић Грујић, Негативна номинација човека мотивисана говором, Путеви и дometи дијалекатске лексикографије, зборник радова са међународног научног скупа, одржаног 12. и 13. априла 2013. године на Филозофском факултету у Нишу, 99–114.
- Скок 1971-1974: П. Скок, *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика*, Загреб: Хрватска академија зnanosti i умјетности.
- Стевановић 1975: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд:
- Ђорић 1992: Б. Ђорић. Творбено и лексичко значење (наша лексикографска пракса), *НССВД*, књ. 22/2, 257–262.
- Ђорић 2008: Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд.
- Шкалајић 1966: А. Шкалајић, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Штасни 2011: Г. Штасни, Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIV/1. Нови Сад, 167–180.

Ana R. Savić Grujić

FORMATION OF THE WORDS FOR NAMING PEOPLE CONSIDERING NEGATIVE SPEECH FEATURES

The paper recognises and analyses the nominal derivatives used for naming people considering the negative speech features in the Prizren-Timok dialects. The necessary materials have been excerpted from an unpublished work, *Antropografski rečnik prizrensko-timočkog govora (Anthropographic Dictionary of the Prizren-Timok Dialect)* by professor Nedeljko Bogdanović. The formative units pertaining to the derivational process have been identified by a derivational analysis. The derivatives formed in the processes of prefixation and suffixation, as well as those obtained by the combination of the two, have been analysed. The research has resulted in the conclusion that the derivation is the dominant process of noun formation. Thus, suffixes, their frequency, productivity and meanings have been thoroughly analysed.

The following are the derivatives formed from a verbal, adjectival and nominal root and suffixes: *-a, -ak, -an, -ar, -ac, -ač, -ina, -oja, -ko, -lja, -onja, -ča, -džija, -ša, -ština*.

Key words: Prizren-Timok dialect, word formation, anthropographic lexis, negative features, onomatopoeic derivatives, suffixes.

КОРЕЛАЦИЈА ПРОФЕСИЈЕ И ХИПЕРКОРЕКЦИЈЕ КОД ГОВОРНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Резултати истраживања спроведеног над 323 испитаника у четири српска града (Крагујевац, Ниш, Нови Пазар, Крушевац) потврдили су постулирану хипотезу да ће склоност хиперкорекцији расти идући ка дну друштвене лествице. Хиперкорекцији су најсклонији испитаници који имају најниже плаћене професије, занимања која не захтевају никакво образовање и сматрају се најмање престижним у друштву – више од трећине у овој групи испитаника (18 од 47, или 38,3 %) начинило је структуралну хиперкорекцију фонолошког или граматичког типа. Следе особе чије занимање захтева средњошколско образовање, 32,14 %, односно 27 од 84 испитаника. Супротно хипотези, најмању склоност хиперкорекцији нису показали припадници тзв. друштвене елите (професије са највишим образовањем (магистеријум, докторат, специјализација), те сва руководећа, менаџерска занимања), већ припадници средње класе (занимања за која је потребна виша школа или бакалауреат) – само шест од 68 испитаника, или 8,82 %. Ово води занимљивом закључку да у српској језичкој заједници говор хиперкоригују, пре свега, друштвена елита и маргина, док се средња класа у Србији најспонтаније служи језиком, без наглашених знакова додатне језичке идентификације и друштвеног престижа.

Кључне речи: структурна хиперкорекција, српски језик, социолингвистика, језичка варијација

1. Увод. Хиперкорекција

Језичка хиперкорекција представља занимљив и комплексан социолингвистички феномен. Уско лингвистички сагледана, хиперкорекција би се могла дефинисати као примена неког граматичког/фонолошког правила у депласираном граматичком/фонолошком контексту. Социолингвистички заснована анализа хиперкорекције открива да припадници одређених социо-економских група у одговарајућим друштвеним контекстима, свесни престижа који одређени социолекат (или дијалекат) доноси, мењају свој го-

¹ branimir.stankovic@filfak.ni.ac.rs

вор уз погрешну примену извесног правила које није део њихове говорне интуиције.

У овоме раду истражили смо социолингвистичку корелацију хиперкорекције и професије говорника, користећи емпиријске резултате заједничког истраживања доктораната друге године студија језика на крагујевачком ФИЛУМ-у, спроведеног у пролеће 2009. године у четири града у Србији (Крагујевац, Ниш, Нови Пазар, Крушевац)², а под менторством др Јоване Димитријевић Савић. Кренуло се од истраживачке хипотезе да ће склоност хиперкорекцији расти идући ка дну друштвене лествице. Ова се хипотеза испоставила у доброј мери тачном. Наиме, резултати анализе корпуса 323 испитаника показују да су хиперкориговању најсклонији управо испитаници који имају најниже плаћене професије, занимања која не захтевају никакво образовање и сматрају се најмање престижним у друштву (група D у нашем истраживању). Више од трећине у овој групи испитаника (18 од 47, или 38,3 %) начинило је хиперкорекцију фонолошког или граматичког типа. Одмах за њима следе припадници групе C, особе чије занимање захтева средњошколско образовање, 32,14 %, односно 27 од 84 испитаника.

Студија је ипак показала извесну нетачност почетне хипотезе, јер, супротно очекиваном, најмању склоност хиперкорекцији нису показали припадници тзв. друштвене елите, испитиване групе O (професије са највишим образовањем (магистеријум, докторат, специјализација), те сва руководећа, менаџерска занимања), већ припадници средње класе, групе B (занимања за која је потребна виша школа или бакалауреат) – само шест од 68 испитаника, или 8,82 %. Површна интерпретација овог феномена води закључку да припадници средњег слоја најбоље владају стандардним језиком. Једно могуће објашњење на питање како то да припадници ове класе показују изразито малу склоност хиперкорекцији (три пута мању од елите и више средње класе) може бити теорија о стабилној средини, као амортизујућој сили која успорава језичке промене *in status nascendi*. Питање је, дакле, у ком ће тренутку и ова група реанализирати парадигму, те прихватити хиперкориговану дистрибуцију као тачну, што чини позадину језичке промене. Такође, није искључено да су припадници групе B током испитивања били најмање спремни да манипулишу језиком у сврху друштвеног престижа јер су напросто индолентни и када је у питању њихов социјални статус „златне средине“.

С друге стране, друштвене групе са врха стратификације биле су далеко склоније хиперкорекцији, отприлике сваки пети говорник групе O, 21,42 % (3 од 14 испитаника), односно сваки пети говорник групе A (особе

² Истраживање је спроведено у Нишу, представнику призренско-тимочке говорне зоне, Крушевцу, који се налази на граници призренско-тимочке и косовско-ресавске области, Новом Пазару, граду на уској међи између косовско-ресавске и зетско-јужносанџачке зоне, и Крагујевцу, који лежи на снопу изоглоса који одваја косовско-ресавски и стандардни шумадијско-војвођански говор.

са занимањем за које је потребан завршен факултет или мастер-диплома), 22,43 % (13 од 58). Ово води занимљивом закључку да у српској језичкој заједници говор хиперкоригују, пре свега, друштвена елита и маргина, док се средња класа у Србији најспонтаније служи језиком, без наглашених знакова додатне језичке идентификације и друштвеног престижа.

Рад је организован према следећој композицији. Други одељак уводи појмове статистичке и структуралне хиперкорекције, њихово разликовање од обичне фонолошке или граматичке грешке, те социолингвистички аспект хиперкориговања. Трећи део доноси резултате спроведеног истраживања и интерпретацију података. У четвртном делу се истражују корелације професије са другим варијаблама био-дате испитаника. Пети део доноси закључак. У апендиксу након цитиране литературе приложена су оба упитника коришћена током истраживања: упитник који су попуњавали наши испитаници и чији је опскурни циљ био евоцирање хиперкорекције, те упитник са подацима за био-дату.

2. Хиперкорекција и грешка

Како је већ поменуто, строго лингвистички узев, хиперкорекција се може дефинисати као примена неког граматичког/фонолошког правила на депласиране граматичке/фонолошке контексте. У чему се хиперкорекција разликује од уобичајене ортоепијске или граматичке грешке? У случају граматичке грешке може се десити да говорник користи јединицу која је део његовог инвентара (*мачке*) у погрешним контекстима, попут **пет мачке*. С друге стране, приликом хиперкорекције говорник јединицу коју нема у свом инвентару (*мачака*) користи у погрешном контексту, **четири мачака*. Дакле, обе појаве карактерише контекстуална депласираност. Такође, и хиперкорекција и грешка најчешће настају на диглосији нормираног језика и колоквијалног говора или нестандардног дијалекта. Разлика је што код грешке, за разлику од хиперкорекције, нема спољашње мотивисаности, нити когнитивне аутоцензуре.

2.1. Статистичка и структурална хиперкорекција

Лабов 1963, 1966, 1972 разликује **статистичку** и **структуралну** хиперкорекцију (у истраживањима Јанде и Аугер 1992 називају се **квантитативном** и **квалитативном** хиперкорекцијом). Класичан пример статистичке хиперкорекције представља варијабилно појављивање поствокалског /г/ у речима попут *floor* и *guard*. Лабов је утврдио да појављивање ове јединица варира систематски међу различитим друштвено-економским групама Њујорка с обзиром на изабрани регистар. Све друштвене групе повећавају употребу поствокалског /г/ како друштвене околности налажу формалнији

функционални стил. Међутим, нижа средња класа је статистички била склонија употреби поствокалског /t/ од више средње класе, што Лабов интерпретира као свесну употребу престижније форме, а ову појаву назива статистичким хиперкориговањем.

Лабов постулира и други тип, тзв. **структуралне** хиперкорекције (**квалитативне**, према Јанди и Аугер 1992), која се дешава када говорник користи престижно лингвистичко обележје у погрешним контекстима. Класичан пример налазимо у Кокни енглеском, у коме се глас /h/ генерално губи, те говорници у формалном регистру умећу депласирано иницијално /h/ испред вокала, као у речи *out*, која бива изговорена као [haut].

Према томе, фонолошка структурална хиперкорекција представља погрешну апликацију правила дистрибуције неке фонеме/фонемског низа у одређеном контексту. У српском језику се може јавити када екавски локутор покушава да говори ијекавицом, па не знајући тачно правила о рефлексима јата изговори с **вријемена на вријеме*. Понекад су у игри и лексички параметри, као у случају хиперкорекције попут *хвали*, уместо *фали*. У овом случају говорник је свестан неправилности облика *фала* и његовог књижевног и друштвено прихваћенијег еквивалента *хвала*, па однос *фал*:-*хвал*-примењује и на потпуно различиту лексичку јединицу, немачку позајмљеницу *фалити*³ (од нем. *fehlen* – *недостајати*). У нашем истраживању први предмет анализе представља управо друштвено-економска дистрибуција хиперкорекције *хвали* уместо *фали*.

Ова фонолошка хиперкорекција је евоцирана тако што се од испитаника захтевало да допуне реплику из дијалога у (1):

(1) Мајка: Пресвуци, молим те, ту мајицу.

Син: Зашто? Шта јој _____?

Мајка: Зар не видиш да је сва поцепана?

2.2. Граматичка структурална хиперкорекција

Граматичка структурална хиперкорекција представља погрешну апликацију правила дистрибуције неке маркиране граматичке категорије и на немаркиране контексте, при чему морфема којом се маркира није део интуиције говорника, те су поново у игри језичка варијација и дијалекатске/социолекатске изоглосе. Илустроваћемо то примером употребе помоћног глагола *бити*. Овај глагол у аористу, при грађењу потенцијала, у стандардном језику има следеће облике:

³ Ова појава фонолошке реанализе и адапције стране речи могла би се назвати **хипофорејнизмом**, насупрот хиперфорејнизму, када се страном језику приписује глас карактеристичан за дати језик, а одсутан у фонолошком систему говорника.

Ја БИХ радио/радила	Ми БИСМО радили/радиле
Ти БИ радио/радила	Ви БИСТЕ радили/радиле
Он/Она/Оно БИ радио/радила/радило	Они/Оне/Она БИ радили/радиле/радила

Нестандардни дијалекатски системи су у већини случајева редуковали флективни инвентар помоћних глагола, па је број видљивих обележја смањен. На пример, помоћни глагол за грађење футура је у неким говори-ма призренско-тимочког дијалекта сведен на јединствен маркер, *ће*. Готово исто се догодило и са помоћним глагол *бити*, који је (у аористу) сведен на један облик, *би*:

Ја БИ радео/радела	Ми БИ радели/раделе
Ти БИ радео/радела	Ви БИ радели/раделе
Он/Она/Оно БИ радео/радела/радело	Они/Оне/Она БИ радели/раделе/радела

Ово је сада створило услове за хиперкорекције као у реченици број (2):

(2) ***Он бих** кренуо.

Комбинацијом структуралне и фонолошке хиперкорекције добијају се хиперкориговани искази као у примеру (3).

(3) **Ми *бихсмо** сада кренули.

Једна од најчешћих структуралних хиперкорекција код говорника српског језика дешава се у паукалним синтагмама типа **четири мачака* (*четири мачке*) због разлике између експлицитних форми и стања у трима супстандардним дијалектима, призренско-тимочком, косовско-ресавском и зетско-јужносанџачком. У њима се категорија броја заснива на опозицији једнина:множина, *једна мачка:две/пет мачке*. У стандардном језику ову категорију чине три елемента, једнина, множина и врста паукала/дуала, који се односи на скупове од два, три и четири елемента, *једна мачка:две/три/четири мачке:пет мачака*. Ово ствара услове да говорник, свестан лингвистичког престижа облика *мачака*, „усвојено“ правило погрешно примени и на оне граматичке контексте (*три мачака*) у којима би он, када не би покушавао да контролише сопствени говор, употребио, испоставља се, коректну форму. Дистрибуција ове хиперкорекције била је други предмет нашег истраживања (о начинима евоцирања ове и наредне хиперкорекције в. приложени упитник у апендиксу иза литературе).

Сличан тип структуралне хиперкорекције јавља се будући да семантика падежа у призренско-тимочком, косовско-ресавском и зетско-јужносанџачком дијалекту не диференцира локомоцију од локације. Уместо стандардног локатива у *Француској*, у неким говорима ових дијалеката налазимо локатив једнак акузативу, у *Француску*. Говорник са тих поднебља свестан

је постојања разлике, али не у потпуности, како би са сигурношћу могао да прецизно разлучи два типа контекста. Зато се дешава да, њему страну, али граматички и **друштвено маркирану форму** у *Француској* употреби и у контекстима где би, њему природна, форма у *Француску* била једина исправна: **Идем у Француској*.

2.3. Социолингвистичка димензија хиперкорекције

„Хиперкорекција представља технички термин којим се у лингвистичким студијама језичке варијације и промене описује екстензија одређене језичке форме изван граматички регуларне употребе, резултујући грешком“ (Екман, Ајверсон и Јунг Сонг 2013: 3), али је извор те грешке „лингвистичка несигурност“, како сматра Волфрам 1991, односно, локуторова „претерана забринутост да његов говор буде стандардан“ (Ноулс 1978: 86).

Хиперкорекција је изразито контекстуално условљена, при чему под контекстом не треба само подразумевати граматичке, већ и друштвене околности. Језик, као средство друштвеног престижа, несвесно бива мењан несигурном употребом од стране одређених друштвених група. Социолингвистика управо жели да утврди која су обележја тих група говорника, има ли неких специфичних карактеристика по којима их можемо препознати (можда чак и предвидети даља превирања у тој сфери) и сачинити модел препознатих корелација.

У овом одељку увели смо појмове фонолошке и граматичке структурне хиперкорекције, илустровали их примерима у српском језику, те презентовали три структурне хиперкорекције које су биле предмет истраживања: **хвали* уместо *фали*, **две/три/четири мачака* и **путујем у Нишу*. Према најављеној композицији, у наредној секцији биће речи о професији као индипендетној варијабли, да би затим бити презентовани и интерпретирани резултати спроведеног истраживања.

3. Професија као индипендентна варијабла

Социолингвистичка истраживања овог типа доносе са собом пуно теоријских и методолошких недоумица. Разуме се, кључне су постављене хипотезе. У заједничком анкетном истраживању кренули смо од резултата досадашњих испитивања хиперкорекције у америчком енглеском. Наиме, резултати поменутих Лабовљевих студија указивали су на чињеницу да су хиперкориговању најсклоније средовечне припаднице нижег средњег америчког сталежа. Примећујемо да су у игри три параметра: пол, узраст и социо-економски статус. Ми ћемо се усредсредити на питање друштвено-финансијске моћи – да ли и у каквој вези стоје са склоношћу хиперкориговања говора? Претпоставићемо да социјална стратификација корелира са скло-

ношћу хиперкорекцији), тј. да су најнижи друштвени слојеви најсклонији хиперкорекцији.

Методолошки проблем представљало је то како испитанике из био-дате класификовати у групе по овом критеријуму. Шта је кључно обележје социо-економског статуса? Месечна зарада? Друштвени углед и моћ с обзиром на професију? Број рачунара по члану уже породице?

Истраживање је засновано тако да репер друштвено-финансијског профила испитаника буде занимање. Испитаници су се делили у пет група: О, А, В, С, D. Претпоставили смо да се између образовања потребног за обављање неке професије и друштвеног престижа и моћи који доноси собом стоји релативно стабилна закономерност. Професије за које је потребно највише образовање (магистеријум, докторат, специјализација), те сва руководећа, менаџерска занимања представљају групу О. Занимања за која је потребна висока школа (мастер, дипломирани) чине групу А. Следе групе В (виша школа, бакалауреат) и С (средња школа). Последњу, групу D, чине испитаници које обављају делатности за које није потребно школовање.

Истраживачка пракса је, нажалост, показала да овакав приступ доноси пуно проблема при класификовању био-дате, што донекле умањује поузданост добијених резултата. У великом броју случајева истраживач не може тачно одредити везу занимања и потребног образовања. С друге стране, иако класификација може бити потпуно коректна, друштвено-језичка реалност никада не наликује апстрахованом моделу. Рад у истој канцеларији, на истим задацима чини да особе можда различитог образовања, титуле и месечног примања ипак начине једну релативно стабилну друштвену и језичку групу. Разуме се да онда долази до мултилатералних интерференција које се не подају реконструкцији нити прогнозама.

Из тих разлога би студија која заиста жели да утврди корелацију професије и склоности хиперкорекцији морала тачно дефинисати извесне контролне варијабле, а затим спровести једно истраживање са стратегијом *stratified random sample*.

3.1. Резултати истраживања

Према резултатима спроведеног истраживања, чак сваки пети испитаник (тачније, 21,67% или 70 од укупно 323 испитаника) начинио је неку од три испитиване хиперкорекције. Истраживачка хипотеза о односу двеју варијабли (социјална стратификација корелира са склоношћу хиперкорекцији) испоставила се у доброј мери тачном. Наиме, резултати показују да су хиперкориговању најсклонији управо припадници групе D, испитаници који имају најниже плаћена занимања, занимања која не захтевају никакво образовање и сматрају се најмање престижним у друштву. Више од трећине ових испитаника (18 од 47, или 38,3 %) начинило је хиперкорекцију фонолошког или граматичког типа. Логично, одмах за њима следе припадници групе С,

следећим резултатима: 32,14 % њих, односно 27 од 84 испитаника. Ево резултата, добијених обрадом података помоћу SPSS 10.0 софтверског пакета:

ZANIMANJ * HIPERKOR Crosstabulation

Count		HIPERKOR		Total
		,00	1,00	
ZANIMANJE		4	3	7
	A	58	13	71
	B	68	6	70
	C	84	27	111
	D	29	18	47
	O	14	3	17
Total		253	70	323

Студија је, чини се, ипак показала извесну нетачност почетне хипотезе. Наиме, најмању склоност хиперкорекцији, супротно очекиваном, нису показали припадници група О и А, већ групе В. Тако, док преостале две групе својом петином чине хиперкорекцију (О и А), само је 8,57 % испитаника групе В показало овакву склоност у говору. Оно што додатно зачуђује је релативно велик број испитаника ове групе, што поткрепљује поузданост података – само шест од 70 испитаника овог типа занимања је начинило хиперкорекцију. Преостали резултати су: за групу О, 21,42 % (3 од 14 испитаника), и за групу А, 22,43 % (13/58).

D – 38,3 %

C – 32,14 %

A – 22,43 %

O – 21,42 %

B – 8,57 %

(хиперкорекција сви)

Површна интерпретација овог феномена води закључку да припадници средњег слоја најбоље владају стандардним језиком. Једно могуће објашњење на питање како то да припадници средњег друштвеног слоја показују изразито малу склоност хиперкорекцији (три пута мању од елите и више средње класе) може бити теорија о стабилној средини, као амортизујућој сили која успорава језичке промене *in status nascendi*. Питање је, дакле, у ком ће тренутку и ова група реанализирати парадигму, те прихватити хиперкориговану дистрибуцију као тачну, што чини позадину језичке промене.

Друго објашњење посеже за психосоцијалним факторима – могуће је да су припадници средњег сталежа најмање водили рачуна о своме говору током испитивања, да су се најспонтаније служили језиком јер немају потреба да се додатно језички идентификују, те друштвено истакну, као што је то био случај са припадницима група О и А.

Треће објашњење било би да је могуће да су помињани методолошки проблеми класификовања имали своје реперкусије на добијене резултате.

Иако ово баца сенку на коректну заснованост овог дела студије, морамо узети у обзир овакву могућност. Није, дакле, искључено да је једним делом зачуђујућа разлика последица преливања резултата из групе В у А и обрнуто.

Презентовани резултати воде занимљивом закључку да у српској језичкој заједници говор хиперкоригују, пре свега, друштвена елита и маргина, док се нижа средња класа у Србији најспонтаније служи језиком, без наглашених знакова додатне језичке идентификације и друштвеног престижа.

3.2. Склоност хиперкорекцији по градовима

Географска дистрибуција хиперкорекције изразито је неједначена. Поћи ћемо само од чињенице да је однос броја испитаних у најсевернијем испитиваном граду, Крагујевцу, према остала три, те аналогно начињених хиперкорекција – изразито непропорционалан. Иако су Крагујевчани чинили половину испитаника (162 од 323), они су начинили само осам од укупно 70 хиперкорекција, или 11,42 %. Из тих разлога су добијени резултати географске дистрибуције хиперкорекције по занимањима неједначене тежине и важности при интерпретацији.

У Крагујевца се, тако, само донекле чува основни табеларни распоред корелације професије и циљаних грешака:

KG_ZANIM * HIPERKG Crosstabulation

Count		HIPER_KG		Total
		,00	1,00	
KG_ZANIMANJ		3		3
	A	28	3	31
	B	37		37
	C	61	4	65
	D	12		12
	O	11	1	12
Total		152	8	160

Примећујемо очекиван раст броја начињених грешака од О према С, уз очекивану „рупу“ код групе В:

О – 12,5 %

А – 37,5 %

В – 0 %

С – 50 %

Д – 0 %

(хиперкорекција Крагујевац)

Оно што посебно изненађује је потпуно одсуство хиперкорекције код Крагујевчана који обављају најниже плаћене професије, са најмањим друштвеним угледом и моћи. У сваком случају, добијени резултати у хиперкорекцији не показују статистичку значајност корелације:

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,628	5	,463
Likelihood Ratio	6,875	5	,230
N of Valid Cases	160		

a 7 cells (58,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,15.

Слика у Нишу још мање наликује оној коју дају заједнички резултати. Притом су резултати високог статистичког значаја:

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	29,469	5	,000
Likelihood Ratio	35,476	5	,000
N of Valid Cases	74		

a 6 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,89.

Овако изгледа табела сачињена по процентима:

О – 0%

А – 0 %

В – 4,54 %

С – 54,54 %

Д – 36,36 %

(хиперкорекција Ниш)

За Ниш је, видимо, карактеристично одсуство хиперкорекције код двају највиших друштвених слојева, О и А, на супрот групи В, која у укупном броју грешака чини 4,54 %. Ово је супротно од стања у читавој Србији, за које је специфичан управо обрнут однос међу овим трима групама. С друге стране, слично Крагујевцу, најнижи слој је нешто мање склон хиперкорекцији од ниског средњег, налик ситуацији у Лабовљевим истраживањима америчког друштва.

У Новом Пазару се почетна хипотеза о порасту склоности хиперкорекцији од највиших до најнижих друштвених стратуса у потпуности потврдила. Наиме, интересантно је да су у Пазару припадници свих занимања начинили циљану грешку, почев од О до Д, те да је склоност на истоветној вертикали са друштвеним значајем занимања:

О – 6,66 %

А – 13,33 %

B – 13,33 %

C – 30 %

D – 30 %

(хиперкорекција Нови Пазар)

Најинтересантнија је ситуација у Крушевцу. Наиме, ако се присетимо најнижих резултата групе B за целокупну Србију, упадљива је чињеница да је од три начињене хиперкорекције једна направљена од испитаника управо ове групе (33,33 %), док су преостале две из најнижих друштвених слојева, групе D, (66,66 %).

O – 0 %

A – 0 %

B – 33,33 %

C – 0 %

D – 66,66 %

(хиперкорекција Крушевац)

4.1. Корелација професије и других варијабли

У покушају да расветлимо природу односа професије и склоности хиперкорекцији у говору прецизније податке добијамо укључивањем још једне независне варијабле. Овакав приступ разоткрива детаље о структури анализираних група (O, A, B, C, D) и помаже разумевању богате мреже ин-трасоцијалних трансакција.

Тако би, на пример, било интересантно указати на чињеницу да су међу припадницима најмалобројније групе, средњег друштвеног слоја најмање склоног хиперкорекцији, налазе само жене (6/6, 100 %), док су у групи A већином мушкарци – њих десет, у односу на само три припаднице женског пола (76,92 % према 25,08 %). При томе је поменута корелација статистички ирелевантна, Asymp. Sig. вредности веће од 0,05.

Chi-Square Tests

HIPERKOR		Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
,00	Pearson Chi-Square	18,826	20	,533
	Likelihood Ratio	17,179	20	,641
	N of Valid Cases	253		
1,00	Pearson Chi-Square	13,288	5	,021
	Likelihood Ratio	16,810	5	,005
	N of Valid Cases	70		

Ево и осталих података:

ZANIMANJ * HIPERKOR * POL Crosstabulation
Count

		HIPERKOR		Total	
			,00	1,00	
POL 1	ZANIMANJE		4	3	7
		A	27	10	37
		B	25		25
		C	32	14	46
		D	11	11	22
		O	7	1	8
		Total	106	39	145
2	ZANIMANJE	A	31	3	34
		B	39	6	45
		C	50	13	63
		D	17	7	24
		O	7	2	9
	Total	144	31	175	
3	ZANIMANJE	D	1		1
	Total		1		1
1	ZANIMANJE	C	1		1
	Total		1		1
2	ZANIMANJE	C	1		1
	Total		1		1

Када се, пак, ради о вези занимање-детењство-хиперкорекција, маркантни су подаци да је 61,54 % припадника група А детењство провело у граду до 100.000 становника, док је чак 83,33 % испитаника из групе D, оне најсклоније хиперкорекцији, живело у граду, без обзира на број становника.

ZANIMANJE * HIPERKOR * DETINJSTVO Crosstabulation Count

		HIPERKOR		Total	
DETINJSTVO			,00	1,00	
	ZANIMANJE	B	1		1
	Total		1		1
1	ZANIMANJE	A	12	4	16
		B	16	2	18
		C	30	9	39
		D	10	3	13

		O	4	1	5
	Total		72	19	91
2	ZANIMANJE		1	2	3
		A	24	8	32
		B	25	4	29
		C	30	10	40
		D	12	8	20
		O	6		6
	Total		98	32	130
3	ZANIMANJE		3	1	4
		A	22	1	23
		B	22		22
		C	23	8	31
		D	7	7	14
		O	4	2	6
	Total		81	19	100
5	ZANIMANJE	C	1		1
	Total		1		1

5. Закључак

На крају ћемо се осврнути и на психосоцијалне елементе хиперкорекције. На пример, велики истраживачки изазов представљало је питање – да ли се задатим упитником хиперкорекција може изазвати? Хоће ли бити задовољени услови да се створи формална друштвена атмосфера, те да испитаник коригује свој говор, да га учини ближим стандарду и тиме можда и хиперкоригује? Испоставило се да је методолошки потпуно оправдано користити тест-упитник са једноставним задацима логичке природе. Значајан је и закључак да је самостално попуњавање упитника у писаној форми било довољан „окидач“ да се хиперкорекције чине толико често, код више од пентине свих испитаника.

Рад се бавио социолингвистичком корелацијом између професије говорника и склоности хиперкорекцији у српској језичкој заједници. У другој секцији уведени су Лабовљеви 1963, 1966, 1972 појмови статистичке и структуралне хиперкорекције, након што су диференцирани појмови хиперкорекције и обичне фонолошке/граматичке грешке. Хиперкорекцију одликује спољашња мотивисаност и аутоцензура јер настаје када говорник погрешно употребљава престижни језички облик у друштвеним околностима које налажу употребу формалног регистра. У трећем делу презентовани су резултати спроведеног истраживања. Они су потврдили постављену хипо-

тезу да социјална стратификација и склоност хиперкориговању корелирају. Хиперкорекцији су најсклонији испитаници који имају најниже плаћене професије, занимања која не захтевају никакво образовање и сматрају се најмање престижним у друштву, 38,3 %. Затим следи нижа средња класа, 32,14 %. Супротно хипотези, најмању склоност хиперкорекцији нису показали припадници највише класе, већ припадници средње класе, са само 8,82 % начињених хиперкорекција. Друштвене групе са врха стратификације биле су далеко склоније хиперкорекцији, отприлике сваки пети говорник групе О (највиши друштвени слој), 21,42 % (3 од 14 испитаника), односно сваки пети говорник групе А (виша средња класа), 22,43 % (13 од 58). Закључено је да у српској језичкој заједници говор хиперкоригују, пре свега, друштвена елита и маргина, док се средња класа у Србији најспонтаније служи језиком, без наглашених знакова додатне језичке идентификације и друштвеног престижа. Коначно, у четвртом делу је истраживана корелација професије са другим варијаблама био-дате испитаника. Утврђено је да су међу припадницима најмалобројније групе хиперкоректора (средњег класе) хиперкорекцију начиниле искључиво жене (6/6, 100 %), док су у групи А (виша средња класа) већином мушкарци – њих десет, у односу на само три припаднице женског пола (76,92 % према 25,08 %), уз статистички ирелевантну корелацију, *Asymp. Sig.* вредности веће од 0,05.

Литература

- Волфрам 1991: W. Wolfram, *Dialects and American English*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Екман, Ајверсон и Јунг Сонг 2013: F. Eckman, G. Iverson, J. Yung Song, The role of hypercorrection in the acquisition of L2 phonemic contrasts, *Second Language Research* 29: 233-256.
- Јанда и Аугер 1992: R. Janda, J. Auger, Quantitative evidence, qualitative hypercorrection, sociolinguistic variables – and French speakers' 'eadhaches with English h/Ø, *Language and Communication* 12, 195-236.
- Лабов 1963: W. Labov, The social motivation of a sound change, *Word* 19, 273-309.
- Лабов 1966: W. Labov, *The social stratification of English in New York City*, Washington DC: The Center for Applied Linguistics.
- Лабов 1972: W. Labov, *Sociolinguistic patterns*, Philadelphia: The University of Pennsylvania Press.
- Ноулс 1978: G. Knowles, The nature of phonological variables in Scouse, у: P. Trudgill (уредник), *Sociolinguistic patterns in British English*, London: Edward Arnold, 80-90.

6. Апендикс

I

1. Упитник

1. Допишите реч која недостаје у дијалогу испод:

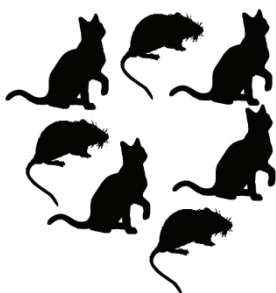
Мајка: Пресвуци, молим те, ту мајицу.

Син: Зашто? Шта јој _____?

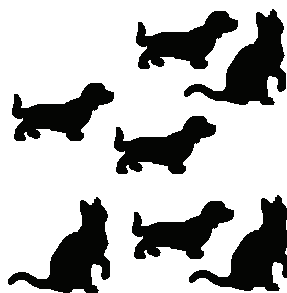
Мајка: Зар не видиш да је сва поцепана?

2. Колико животиња сваке врсте има на свакој од датих слика? Наведите по врстама.

Слика 1

Слика 2

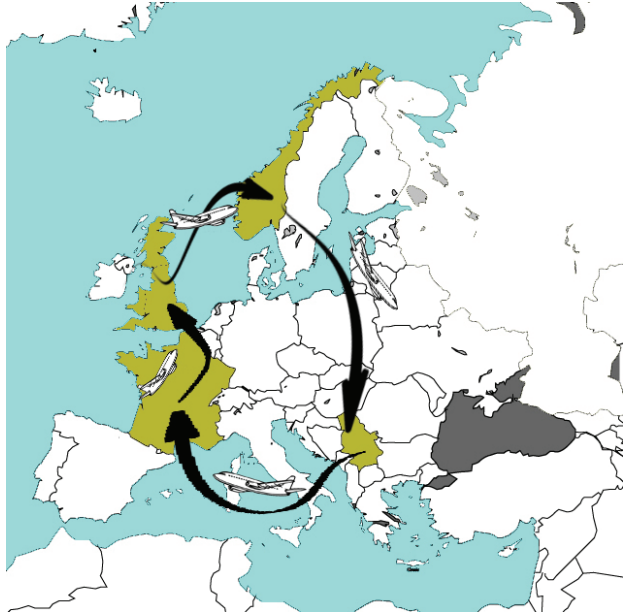
Одговор: Слика 1: _____

Слика 2: _____

3. У причи која следи, допуните имена земаља које су представљене на највећој слици испод:

Одговор:

Спаковавши се, Александар се упутио на аеродром. Како је кренуо на пропутовање по Европи, прво је отпутовао у _____ . После краћег боравка тамо, отпутовао је за _____ , где је остао три дана. Затим је хтео да посети север Европе, па се на пар дана запутио у _____ . Пун утисака и помало носталгичан, одлучио је да се врати у домовину и ухватио је први авион који лети за _____ .

II

Упитник са подацима

Молимо Вас да одговорите на следећа питања тако што ћете штиклирати одговарајућу кутијицу или дописати тражене податке.

1. Пол М Ж
2. Година рођења _____

3. Где сте провели детињство (штиклирајте само онај одговор који најприближније описује место где сте провели највећи део детињства):

- На селу
- У граду до 100.000 становника
- У граду са преко 100.000 становника

4. Ваше образовање (штиклирајте кутијицу поред сваког понуђеног одговора који се односи на Вас):

- Без школе
- Непотпуна основна школа
- Основна школа
- Трогодишња средња стручна школа
- Четворогодишња средња стручна школа
- Гимназија

- Виша школа
- Факултет
- Специјализација/Магистеријум
- Докторат

5. образовање Ваше мајке (штиклирајте кутијицу поред сваког по-
нуђеног одговора који се односи на Вашу мајку):

- Без школе
- Непотпуна основна школа
- Основна школа
- Трогодишња средња стручна школа
- Четворогодишња средња стручна школа
- Гимназија
- Виша школа
- Факултет
- Специјализација/Магистеријум
- Докторат

6. образовање Вашег оца (штиклирајте кутијицу поред сваког по-
нуђеног одговора који се односи на Вашег оца):

- Без школе
- Непотпуна основна школа
- Основна школа
- Трогодишња средња стручна школа
- Четворогодишња средња стручна школа
- Гимназија
- Виша школа
- Факултет
- Специјализација/Магистеријум
- Докторат

7. На ком радном месту сте радили или тренутно радите (на пример:
домаћица, висококвалификован радник у фабрици, продавац на пијаци,
наставница у средњој школи, директор државне установе, адвокатица са
приватном праксом):

8. На ком радном месту је радио или тренутно ради Ваш отац:

9. На ком радном месту је радила или тренутно ради Ваша мајка:

Branimir V. Stanković

THE CO-RELATION OF PROFESSION AND HYPERCORRECTION AMONG SPEAKERS OF SERBIAN LANGUAGE

The results of a survey conducted over 323 native speakers of Serbian language from four towns in Serbia (Kragujevac, Niš, Novi Pazar, Kruševac) confirmed the postulated hypothesis that social stratification and affinity towards hypercorrection co-relate and that speakers from the low and the low middle social class are more likely to produce hypercorrection than the rest of the subjects. Speakers with lowest paid professions, occupations with no education demand and evaluated as with lowest prestige, have exhibited extreme affinity towards hypercorrection – more than one third in this group of subjects (18 out of 47, or 38,3 %) has made a structural phonology or grammar hypercorrection in our investigation. As expected, the lower middle class (the group of persons with a profession that demands at least a high school education) is second in this ranking, with 32,14 % of hypercorrected speech, by 27 out of 84 subjects. Contrary to the postulated hypothesis, the lowest affinity towards hypercorrection was not exhibited by the members of the so-called social élite (speakers with managing and administrating occupations and professions that demand highest education (specialization, PhD)), but by the middle class – only six out of 68 subjects, or 8,82 %. As for the highest social class and the higher middle class, the speakers from these socio-economic groups showed a much larger tendency to hypercorrect their speech. Almost every fifth subject in these two groups has made some structural hypercorrection: 21,42 % of the members of the highest social class (3 out of 14 subjects), and 22,43 % of the members of the higher middle class (13 out of 58). This leads to an interesting conclusion that in the Serbian language community speech is hypercorrected mostly by the social élite and margin, whereas the middle class seems to use language with much spontaneity, and small signs of additional language identification and social prestige.

Жарко С. Бошњакковић
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад

ЈОШ О ФОНЕТСКИМ ОСОБИНАМА ЗАПЛАЊСКОГА ГОВОРА У ВЛАСОТИНАЧКОМ КРАЈУ

Како до сада имамо само један, нецеловит опис фонетских особина власотиначкога заплањског говора, у раду се доноси још један релевантан преглед неких од његових вокалских, консонантских и акценатских појава. Разматране фонетске карактеристике потврђују његову припадност широј сврљишко-заплањској говорној зони, и показују да он чува све структуралне дијалекатске црте. Ипак, под утицајем вањезичких фактора присутне су и промене које, пре свега, могу да доведу до нестајања изразитих заплањских фонетских црта, оних маркера по којима се представници овога говорног типа препознају као његови изворни носиоци.

Кључне речи: заплањски говор, власотиначки крај, фонетске појаве, вокали, консонанти, акценат.

1. Уводне напомене

1.0. На невеликом простору власотиначкога подручја сучељавају се лужнички, заплањски и јужноморавски идиом призренско-тимочке дијалекатске формације. Заплањски говорни тип заузима веома узак простор, ширине од десет до петнаест километара; јужна тачка му је извориште Бистрице, а северна врело Пусте реке. И овде, као и у другим регијама, заплањски говор представља типичан прелазни идиом, у њему су присутне или лужничке или јужноморавске дијалекатске појаве, и готово да нема ниједне аутохтоне заплањске особине, али и иновација којима се одликују друга два призренско-тимочка поддијалекатска типа (Станковић 2008б: 61).

¹ luznjakvl@sezampro.rs

² Рад је настао у склопу пројекта: *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (ОИ 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1.1. Будући да је до сада у науци о српским народним говорима дат један, непотпун приказ фонетских особина запаљскога говора у власотиначком крају (в. Станковић 2008б: 61–70), у нашем прилогу, и како ми то сматрамо, на путу до релевантног монографског описа, доносимо још један преглед његових вокалских, консонантских и акценатских карактеристика.³ Комплетнију слику фонетских појава у овоме идиому, одн. у говору двају насеља на крајњем североистоку власотиначкога запаљскога ареала, Долњег и Горњег Присјана, донела је Т. Милосављевић (2009). Међутим, запаљском говорном типу на испитиваном подручју припада тринаест насеља источно од реке Растовнице и даље на северу још осам села источно од пунктова Крушевица – Црнатово – Горња Ломница – Средор – Гуњетина, који чине прелазни појас између запаљскога и јужноморавскога говора. Власотиначка запаљска насеља су: Било, Борин Дол, Горњи Дејан, Долњи Дејан, Долњи Присјан, Долњо Гаре, Златићево, Јаворје, Јаковљево, Козило, Комарица, Крстићево, Преданча, Рајћево, Рамна Дубрава⁴ и Тегошница. Запаљском ареалу припадају и села Страњево и Горњи Присјан, чији се говор налази у непосредном контакту са лужничким идиомом; док се у говору Манкићева, Рамнога Дела и Црне Баре, насељима на западном ободу власотиначкога запаљског идиома, среће још и покоја јужноморавска појава (Станковић 2008а: 73 и 2008б: 111–112). На крају, целовит опис фонетских особина двеју суседних запаљских зона, Црне Траве и Власине на југу и Запаља на северу, дат је у две капиталне дијалектолошке студије (Вукадиновић 1996 и Марковић 2000).

1.2. У фокусу нашег разматрања нашла се дијалекатска грађа коју је Ст. Станковић сакупио од 1992. до 1998. г. ради одређивања „главних разликовних маркера лужничкога, запаљскога и јужноморавскога говорног типа и прецизирање њихових ивичних линија на власотиначком терену.“⁵ Раније, транскрипт овог материјала приложен је у лингвогеографској студији *Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају* (в. Станковић 2008б: 49–54, 121–161).⁵

³ У једном броју случајева говоримо о особинама о којима у наведеној студији није било речи, док у другом дајемо и понеку допунску интерпретацију појединих донекле већ разматраних фонетских појава.

⁴ Говор овога насеља је разматран у склопу студије *Говор Запаља* (Марковић: 2000).

⁵ У нашем раду анализиран је материјал који је прикупљен у Рамном Делу, Златићеву и Долњем Присјану. Из првог насеља информатори су били Стојанка Ранђеловић (1926) и Станомир Ицић (1928), из другог Верица Стојановић (1929), из трећег Винка Игњатовић (1931). Како то у споменутој расправи стоји (Станковић 2008б: 49–51, 53–54), у идиолекту Станомира Ицића (=СИ) присутан је одређен број фонетских елемената из стандардног српског језика, што је пак истинска реткост у говору трију наведених испитаница. Када анализа грађе то буде захтевала, ово обележје, не само идиолекта СИ већ многих припадника и старијег (углавном мушкараца) и млађег запаљског нараштаја, биће посебно истакнуто.

2.2. У префиксу а испред сугласничке групе јавља се вокал *a*: *изаџкаџемо*. Исто правило је вредело и за предлоге испред речи које су почињале сугласничком групом. Данас су, међутим, уобичајени и следећи примери: *низа Чукáр, њоза кúће, кроза селó* (в. и Марковић 2000: 227, 229, 233).

2.3. У власотиначком заплањском говору рефлекси вокалног *l* по резултатима су идентични са оним у осталим заплањским и у лужничким, а по принципу распореда континуаната са стањем у јужноморавским говорима. Иза лабијала јавља се вокал *u* (*џúна, џúно; вúну, вúнени, извúче, џʷовúкъл; џоузéмо, џремезу́ју, џромезéмо, бéлмúж; јáбуке*), а иза *д* и *с* рефлекс *љ* (*длџ̀и, слџ̀ице*). У корену **dʃbok* вокално *l* дало је *ли*: *длибóки*; док се у следећим примерима, у разматраној грађи, иза *д* и *з* среће у: *дúџ̀чко, задúџ̀о; џроџ̀неш*.⁶

2.4. Вокално *r* је забележено:

а) у иницијалној: *рнúше*;

б) и интерконсонантској позицији: *др̀вена, џомр̀вко, замр̀кнеш, вр̀ља, вр̀лимо, навр̀а, џовр̀шиш, скр̀ка, џрс̀нице, ср̀гу*.

Изостала је и његова девокализација у примерима типа: *свекр̀ва, јейр̀ве; џр̀слук*.⁷

2.5. Рефлекс јага је *e*: *неé се, несмó, сéјем са сéјалицу; мéне нíкој не óре; зíме*, али и: *лáni, џéшки; свир̀ил; џр̀ишо*. Код информатора Станомира Ицића, чији је говор прошаран елементима стандарднога језика, забележени су и примери: *нисам, сџ̀ириш*.

2.6. Рефлекс назала *ʃ* је у: у *зúби, рукá, мúж, субóџ̀у и недељу, енџ̀уџ̀, џуџ̀иáнчица, џуџ̀ину*. У инфиксу *-Nʃ*- редовно се среће *-ну-*: *уџ̀éџ̀нуџ̀о*, уосталом тако је и у власотиначком јужноморавском говору.

2.7. Услед губљења појединих сугласника/сонаната, долази до јављања различитих вокалских група. До сажимања не долази ако је један од вокала акцентован: *двáес, џринáес, џеџ̀иáес; моéџ̀а; не доóде, издоóде*. Ако

⁶ О судбини вокалног *l* у неким од пунктова заплањскога говора у власотиначком крају и у граничним заплањским и лужничким зонама види у: Милосављевић 2009: 402–404, Марковић 2000: 36–40, Вукадиновић 1996: 71–73, Ћирић 1983: 25–27, као и у Белић: 1905: 91–123. У говору Црне Траве и Власине (Вукадиновић 1996: 71, 73) и Лужнице (Ћирић 1983: 25) среће се и велики број потврда са вокалним *l*.

⁷ У вези са девокализацијом у примеру *џр̀ослук / џр̀ослуци* у говору Лужнице, Љ. Ћирић (1983: 28) каже следеће: овде се „по свој прилици чува етимолошка веза са изворним кореном (упор. нем. Brusttuch), а не о губљењу самогласничке функције *r* (упор. књ. прслук).“

чланови вокалске групе не носе акценат, они се (асимилију и) сажимају: *издодіше, додіше, доділ, ко предава им се, ѿеїнес СИ, шеснес СИ*. У примеру *сїї* након губљења сугласника *х* дошло је до сажимања два иста вокала без обзира на место акцента. Резултат тога је неакцентован квантитет на носиоцу слога. У следећа два примера није дошло до девокализације постсамогласничкога *и*: *маица, наидоше*.

2.8. Редукције вокала су захватиле све позиције у речи:

а) афереза: *али °но, ѿјј ѓа °сїружемо, му °ѿурил, °но крв, а °но јаз*, пра^[во] *°вдека, ѿе* им гу и сг^к *тјј кўћа една, али и: ѿакво-онакво*;

б) синкопа: *колко, неколко, нек°лко, оволко, ѿолко, зорле^а, сама ѿрекрај краву, чеїри; сїрод^авање, Сїој^адїну; Ер^емїју*;

в) апокопа: *онам / онамо, наїам, ѿам, н^авам, навам, овак, да л е*.⁸

Грађа нам показује да је најчешће изостављање вокала *и* у медијалној позицији, а да се други самогласници само делимично редукују или чувају свој квалитет и квантитет.

2.9. У појединим речима губе се:

а) иницијални: *к^ео*;

б) медијални: *кланеї (кларинеї), кланеїам, кланеїар*;

в) или финални слогови: *мож д^а искарап, двас, ѿриес; раду^е*.

У лексеми *кукуруз* не јавља се хаплоглогија.

2.10. Елизија вокала може бити:

а) делимична: *мож д^а искарап, д^а искарје, д^а идеш, д^а оїїде, д^а о^тпочно, д^а е било*;

б) потпуна: *д иде, д їду, д е било*;

в) или да изостане: *да се иде, да ўзне, да еду, па ѓа укїамо, к^е се искарје*.

Губљење вокала је забележено и ван хијата: *д^а наїраи, ѿ^а да еду, к^е се искарје, н^а вам, и тако с то заврши, а^а не знам*.

2.11. У испитиваном корпусу нашло се само неколико примера у којима је заступљена супституција вокала:

а) а>е: *и Швїцгерску*;

б) а>о: *одбкле, ѿушкомиїрољез, ѿоїрикаш*;

б) е>и: *їїке (е), ѓемїри, њїгѓв / њеѓѓв, њеѓѓвоѓ СИ*.

⁸ Још о редукцији вокала у власотиначком и њему суседним ареалима призренско-тимочке дијалекатске области види и код С. Станковића (2008б: 65–66), Т. Милосављевић (2009: 410–411), Ј. Марковић (2000: 46–48), В. Вукадиновића (1996: 75–77) и Љ. Тирића (1983: 36–37).

3. О консонантима

3.0. Консонантски систем заплањскога говора у власотиначком крају сличан је оном у самом Заплању (Марковић 2000: 59–83), Лужници (Ђирић 1983: 39–51) и Црној Трави и Власини (Вукадиновић 1996: 53–54, 79–101). Наиме, сонанти *j* и *v* имају нестабилну артикулацију, а глас *x* и делимично *ʃ* ишчезли су из система. Среће се и фонема *s*. Забележене су разне промене и у сугласничким групама као и десоноризација финалних сугласника.

3.1. Сонант *j* губи се:

а) у иницијалној: *едџн, едну, квџ да едџ, да се еде, ња е^а њи* украло, *џџо е билџ*, али и: *једџн, јажџоде;*

б) и у медијалној позицији: *сијџемо, неџ, не умџе, мџеџа, ракиџица, убџиџица*, али и: *ракиџу, њиџење, њиџе, сеџем са сеџалицу.*

У финалној позицији нарочито иза вокала задњега реда фонема *j* је стабилна: *никој, њакој, џрекрај, њиџијај, куј, овџј, џџј, овџј.*

У лексеми *уже* забележено је протетичко *j*: *дџе јужџиџи, јужџе.*⁹

3.2. Сонант *v* најчешће се губи у интервокалском полажају: *наџраџи, наџраџимо, џраџи, осџиџи, блаџ, забраџил, џоздраџимо се*, али и *џ^о*. У осталим случајевима делимично се редукује или чува: *к^оџ, с^џџ, с^џџе, дрџсиџ^о; деџиџиџсџиво, осџсиџиво*. У лексеми *буква* доследно је изгубљен: *бџке*.

3.3.1. Консонант *x* губи се:

а) у иницијалној: *џхе, џхеџмо, за њџадо динаџра, вџља, вџљимо, ваџиџе, џџо ладовџну, лаџ^џ, лаџдно, леџбаџ, раниџли, џџели;*

б) у медијалној: *куџџимо, закаџиџмо, диџџоџмо, исџираџаџмо, усџираџимо се ми, џроодџили, џоваџиџаџше, навџ^а, ураџнеџу, додиџше, додиџл, не доџџе, саџрани, саџраџени, сџираџуџу*, али и: *маџаџлу;*

в) и у финалној позицији: *ја осџиџадо, каџ ја сџиџџо, и ја би куџиџла, од оџра, сџираџа*, али и новије: *џиџ^џ СИ*.

3.3.2. Консонант *x* се замењује:

а) са *v*: *дуџан;*

б) са *j*: *џроџа, замаџаџше;*

в) са *k*: *Тикџоџиџу, у џаџзуџе*.

3.4. Консонант *ʃ* се замењује са *v* или се чува у лексемама новијег датума: *Сџвџка, Сџџвиџа; фџрџба се, фџино, џџџџерсџка каџфџана*.

⁹ У дијалекатским текстовима којима смо се користили у овој анализи „глас *j* бележен [je] различито, у зависности од тога како се у појединим случајевима изговара“ (Станковић 2008б: 67, в. и 121–161).

3.5. У неколико примера забележено је колебање између употребе л / љ (одлúче, чéшал, али врљѝи) и н / њ (ѝромењувáла, сѝањувáл, али брáшно и дѝгње žа).

3.6. Већина информатора чува л на крају слога у свим граматичким категоријама и врстама речи: зѝлву; ѝѝѝел; оздóл; забрáил, задужѝл, додѝл, издрóбил, ѝлашѝл, ѝтурѝл; имáл, ѝодбрáл, раѝува́л, седѝл, сѝањувáл, сѝискáл, ударáл, уѝейáл; ѝоѝинúл. Једино у говору СИ могу се, под утицајем стандарда, срести и облици са -л > -о: дóшо, изáшо, ѝрѝшо; имáо, ѝáо, ја би рѝшио, чýо сам.

3.7. Консонант s јавља се факултативно у испитиваном говору: ѝосьдѝну, осрѝу се, али зѝдан, маѝацѝн.

3.8. Африкате ħ и ħ не једначе се са ч и џ нити настају палатализовањем к и г испред меких вокала или иза ј, љ, њ: óĥе, нĥе, ĥерке, кúĥа; рáĥа, рóĥени, одрѝĥено, žаĥáл; ѝѝѝки, кѝла, žи, ѝоѝинул; ѝѝѝке, кокóшке, нóѝе, оѝѝѝ; з буáљку; мáјку. Паралелна и честа употреба африката ч и џ на месту сугласника ħ и ħ присутна је једино у говору становника Горњег Присјана, то је његова главна разликовна црта у односу на говор мештана суседног Долњег Присјана (Станковић 2008б: 112).

3.9. У испитиваној грађи забележени су примери у којима је изостало:

а) старо: уѝрáдено, ѝрекрсѝено, заѝрáвена;

б) ново: žрóбје, али брáĥа;

в) специјално јотовање: дóјде, дóјду, зáјду.

Присутна су и аналошка уједначавања облика: ѝушѝѝе, ѝушѝѝимо; донѝшене; оделѝња.

3.10. Десоноризација није доследна (сѝž, и ѝедѝш чѝс лѝб, медвѝд, сѝѝуд, брз) и може бити делимична (за ѝлу^ž, сѝ^ž; мѝ си ўзнемо лѝб^ѝ, оѝкúд^ѝ, лáд^ѝ, нáрод^ѝ, оѝѝуд^ѝ, лéd^ѝ; жѝв^ѝ; мúж^ѝ, нóж^ѝ, сѝѝáж^ѝ) или потпуна (нѝĥе д^а едѝ с^{вс} лѝѝ, одонúѝѝ, млáѝѝ, наѝрѝѝѝ).

3.11. У разматраном материјалу углавном је забележено губљење експлозивног сугласника ð: žрóзје; двáес, ѝрѝѝес; шесѝѝѝ; ѝрѝеседник, óслужи, óсусѝѝво; е^ðнá; о^ѝ ѝшенѝчку, ѝо^ѝ кукурúз, кѝ ĥе дóјде, оѝѝ^ð, вѝ^ðѝимо; али и неких других: ѝе-шес; и³ Бúѝарску, и³ Присјáн; овó^žа, нео (него); зóрле^ѝ. У сандхију је дошло до африкатизације т и с: он кѝ це напијѝе, тáм це избóѝи, уп. и оцѝѝѝен. О појавама у сандхију у говору два власотиначка заплањска пункта, у Долњем и Горњем Присјану, више говори Т. Милосављевић (2009: 445).

3.12. Даљинску асимилацију бележимо у следећим примерима: *шашијемо, шиушила; њльиљоне*.

3.13. У следећим примерима изостала је метатеза: *џрџје, з џвоздџну виљу СИ*.

3.14. У консонантским групама бележимо разна упрошћавања и асимилативно-дисимилативне промене:

- а) иницијалне: *џшеничку / шеницу; њерке; цврстио / чврстио СИ;*
- б) медијалне: *земњан, на земњу; на Гумно, у Рамни Дел; циљлана, на циљлану; не њаниим; млоџо; њредужне, узнем; џцеји, ичукамо; ламја;*
- в) финалне: *дваес, џриес, џринaes, њеињaes, шес, шеснес, бџлес, влас, џџс, крс, мас, њрџас, њрс.*

Аналошки је сачувано *џ* у корену радног глаголског придева *џадла* (в. Станковић 2008б: 69).

4. О акценту

4.1. Заплањски говор у власотиначком крају, као и остали говори призренско-тимочког дијалекта има експираторни акценат (в. Белић 1905: 271–274). Место акцента је слободно. Сви дуги и акценатовани и неакценатовани слогови су доследно скраћени. Секундарна дужења настала су сажимањем двају истих вокала након губљења сугласника *х*: *саи* (в. и Тирић 1983: 166; Вукадиновић 1996: 119–120; Марковић 2000: 100–106).

4.2. У овом идиому добро је сачувано старо место акцента. Покушаћемо да место акцента у испитиваном говору доведемо у везу са староштокавском акцентуацијом како бисмо утврдили евентуална његова померања. Свесни смо да је ово поређење отежано због разних аналошких уједначавања места акцента. На померање акцента ка почетку речи утицала је експресивна интонација, али и његово место у стандардном језику. Ову појаву забележили смо најчешће у идиолекту Станомира Ицића.

4.2.1. Експираторни акценат се јавља на месту краткосилазног у финалном отвореном слогу:

- а) иза краткоће: *џелџ, сесџра ми, дошлa, селџ; мрџиваџи, кафана;*
- б) иза дужине: *два косача, млекџ, сама, свињу, Мџдра Сџенa, Камењари, из Мџдру Сџену, шиљџи, али и: њрџа, на Гумно, у њџрбу, лџџа, у Рџку, ладно време СИ, двџста динара СИ, чџтри шурака СИ, у партизани СИ, по чину СИ, па дџбро СИ;*

4.2.2. Експираторни акценат се јавља на месту краткосилазног у финалном затвореном слогу:

а) иза краткоће: *човѣк, медвѣд*, али и: *ѵоѵоко, чо́век / човѣк СИ, мо́мак СИ*;

б) иза дужине: *сабо́р, зејѵи́н*, али и: *Не́мьц, наро́д^{III} ко наро́д^{III} СИ, брајѵа́нац СИ, ва́шар СИ*.

4.2.3. Експираторни акценат се јавља на месту краткосилазног у медијалном слогу:

а) иза краткоће: *субо́ѵу, неде́љу, ѵоко́се, насѣчена, ѵребѣ́гли, ја остѵа́до, исели́ли се, сѵа́риш*, али и: *сѵа́риш СИ, њѣ́гова СИ, ро́дила СИ, то е го́тово СИ, о́сусѵво СИ*;

б) иза дужине: *бајѵали́ше, сади́ла, рани́ли*, али и: *двѣ го́дине ра́зликe, ра́злика СИ, зли́ковац СИ, ѵрѣседник СИ*.

4.2.4. Експираторни акценат се јавља на месту дугосилазног у финалном отвореном слогу:

а) иза краткоће: *не држѵ́, лежѵ́, дру́га се ѵечѣ́, да ѵонесѣ́, да однесѣ́*;

б) иза дужине: *ѵиши́ѵи*.

4.2.5. Експираторни акценат се јавља на месту дугосилазног у финалном затвореном слогу:

а) иза краткоће: *дува́н, мерáк, кланеѵа́ш, ѵушкомиѵро́љѣз, њи́ѵов* али и: *њи́ѵов СИ, кајѵѵа́н СИ*;

б) иза дужине: *сви́риш*.

4.2.6. Експираторни акценат се јавља на месту дугосилазног у медијалном слогу:

а) иза краткоће: *одрѣ́шено, ѵроме́ним, нару́чим, дока́рам*;

б) иза дужине: *бѣлимо*.

4.3. Преношење акцената на проклитику углавном је забележено у прилошким синтагмама и негираним глаголима: *на́ земњу*, и обали га *на зѣмњу СИ*, па такој му е пошлó *за руку*, али и: *у ру́ке, еднó о дру́го СИ*; ал *не знам*, али и: *не мо́ѵ да се сѣтим СИ* (ново аналошко преношење), *не мо́ж*.

4.4. Дезакцентуација се јавља у више категорија:

а) код бројева: *два́ес и ѵе-шес го́дине, две-го́дине, ми́ смо две сѣстре, два-три́пут; пѣ-дина́ра СИ; седѵм-о́сѵм, једно-дру́го / еднó/дру́го*;

б) код појединих апелатива и одредби уз властите именице: *баба-Ми́лка*, па до́бро, *бајѵа-Ива́не, ѵо́ нека-Стани́ја*;

в) код неких микропонима: у *Ра́мни Дел*.

4.5. Реченична интонација утицала је на јављање акцената и на предлогу и на именици: *не́ки из Зла́ѵишево / ѵа́ј из Зла́ѵишеве, из Мо́дру Сѵѵену́*.

5. Закључак

5.0. Заплањски говор у власотиначком крају у потпуности је истражен само са аспекта лингвистичке географије, сходно тој радњи, објављен је и један део репрезентативне дијалекатске грађе, снимљене у три пункта (Златићево, Равни Дел и Долњи Присјан) и у разговору са четворо информатора. Њоме смо се користили и у нашем истраживању (Станковић: 2008б). Од двадесет и једног насеља која на овом терену припадају заплањском ареалу, два имају и детаљнији дијалектолошки опис фонетских и морфолошких карактеристика говора својих мештана, то су Долњи и Горњи Присјан, оба села леже на североисточном ободу власотиначке заплањске арее. Уз разматрање језичких особина говора ових двају насеља, приложен је и невелик транскрипт дијалекатскога материјала добијеног испитивањем осморо Присјанаца (Милосављевић 2009).

5.1. Попут нашег, дијалектолошки опис фонетских појава целокупне заплањске арее на власотиначком терену дат је и у реченој лингвогеографској монографији, у којој се, у највећој мери, разматрају диференцијалне заплањске вокалске, консонантске и акценатске црте у односу на власотиначки лужнички и јужноморавски говорни тип. Стога смо у овом прилогу понајпре говорили о особинама о којима у наведеној студији није било речи, или смо пак додатно интерпретирали већ донекле разматране фонетске карактеристике. Отворена је, свакако, остала могућност контрастирања фонетске грађе из два засебна дијалекатска корпуса, из лингвогеографске и дијалектолошке расправе, као и пут ка монографском опису фонетских особина власотиначкога заплањског говора.

5.2. Разматране фонетске карактеристике заплањскога идиома у власотиначком крају потврђују његову припадност широј сврљишко-заплањској говорној зони, те он, иако овде давно сабијен у узак географски простор између два друга призренско-тимочка говорна типа, лужничког и јужноморавског, и данас представља магистрални појас дијалекатског континуума између заплањскога говора Црне Траве и Власине на југу и Горњег Заплања на северу. Ипак, у њему су под утицајем спољних фактора (медији масовне комуникације, школа, дужи боравак у другим срединама) присутне промене које, пре свега, могу да доведу до нестајања изразитих заплањских фонетских црта, оних маркера по којима се представници овога говорног типа препознају као његови изворни носиоци.

Литература

- Белић 1905: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд: Српски дијалектолошки зборник, књ. I, I–CXII + 1–715 (две карте).
- Вукадиновић 1996: В. Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*, Београд: Српски дијалектолошки зборник, књ. XLII, 1–317.
- Марковић 2000: Ј. Марковић, *Говор Заплања*, Београд: Српски дијалектолошки зборник, књ. XLVII, 7–307.
- Милосављевић 2009: Т. Милосављевић, *Говор села Присјана (Горњег и Доњег)*, Београд: Српски дијалектолошки зборник, књ. LVI, 373[1]–558[186].
- Станковић 2008а: С. Станковић, Ареал заплањскога говора на власотиначкоме земљишту, *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, XXXVII (2007), Косовска Митровица, 67–78.
- Станковић 2008б: С. Станковић, *Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 5.
- Тирић 1983: Љ. Тирић, *Говор Лужнице*, Београд: Српски дијалектолошки зборник, књ. XXIX, 7–190.

Stanislav R. Stanković, Žarko S. Bošnjaković

FURTHER CONSIDERATIONS ON THE PHONETIC PROPERTIES OF THE ZAPLANJE VERNACULAR IN THE AREA OF VLASOTINCE

The Zaplanje vernacular in the area of Vlasotince has been thoroughly investigated only in terms of linguistic geography. For this purpose, the phonetic, morphological, and lexical characteristics have been contrasted to those of the Lužnica and the Southern-Morava vernaculars. Therefore, this paper contributes with one more relevant review of certain vocal, consonant, and stress phenomena in the area of Vlasotince. The paper deals with characteristics that have not been adequately studied in the linguistic geography and additionally interprets previously researched phonetic phenomena. The phonetic properties of the Zaplanje idiom in the area of Vlasotince confirm its affiliation with the wider Svrlijig-Zaplanje speech area and show that it still preserves principal dialectal quality. However, the non-linguistic factors (mass media, school, extended absence) effected changes which can lead to the disappearance of the striking phonetic traits of the Zaplanje speech, those markers that distinguish its native speakers.

Key words: the Zaplanje vernacular, the area of Vlasotince, phonetic phenomena, vocals, consonants, stress.

Рада Р. Стијовић¹
Институт за српски језик САНУ²
Београд

УДК 811.163.41'276.6:61

Јелена Д. Лекић³
Факултет за саобраћај, комуникације и логистику
Беране

О НЕКИМ ТЕРМИНОЛОШКИМ ПРОБЛЕМИМА У ЈЕЗИКУ МЕДИЦИНЕ

Велики и често неконтролисан прилив енглеских речи створио је неке терминологске проблеме у језику медицине: стране речи и конструкције које се не уклапају у систем српског језика (*спа, инфлуенца вирус*), преузети термини из енглеског језика који у српском језику имају другачије значење (*контрола* према енглеском *control*). Као проблем јавља се и претерана употреба термина у контакту лекара с пацијентом (*хернија, опстипација*), као и промена неких домаћих термина (*коштана у костна срж*) и др. У раду се дају могућа решења.

Кључне речи: медицинска терминологија, књижевни језик, норма.

Основни слој савремене српске медицинске терминологије чине, као што је познато, речи с латинском и грчком етимологијом (лат. алергија < *allergia*, анемија < *annemia*, ампутација < *amputation*, артериосклероза < *arteriosclerosis*, девитализирати, према *de* и *vitalis*, импрегнација, према *in* и *praegnans*; грч. агонија < *agonia*, дијареја < *diárrōia*, геријатрија < *gérōn*). Добрим делом оне су саграђене у новије време (друга половина XIX и XX век) из елемената који су припадали тим језицима. Такве су речи преузете најчешће преко великих западноевропских језика, у прво време обично из немачког (абортирати < *abortieren* < *aboriri*, аглутинација < *Agglutination* < *agglutinare*, акутан < *akut* < *acutus*, астматичан < *asthmatisch* < *asthmatikós*).

¹ stjovicr@yahoo.com

² Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика (178009)*: Савремени српски језик и српска лексикографија, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

³ jelenaklekic@gmail.com

Данас највише страних речи долази из енглеског језика, и то углавном заједно са новим појмовима, новим научним достигнућима и открићима. Енглеске речи, које су раније махом стизале преко других језика, сада улазе у непосредном контакту.

Однос између домаћих и страних речи спада у крупна питања језичког стандарда. Српска језичка средина није затворена према речима страног порекла. Не настоји се по сваку цену наћи домаћа реч, нарочито ако за неку страну нема добре, одговарајуће домаће или ако страна покрива оно што би се у српском језику морало препричавати (нпр., грч. *лапароскопија*). Међутим, велики, често неконтролисани прилив енглеских речи створио је и неке термилошке проблеме.

Један од проблема представља преузимање термина из енглеског језика који у српском језику имају другачије значење. Пример за то је реч *контрола*. Она у српском језику значи „надзор, надгледање, провера“ (нпр., *контрола здравља, контрола шећера у крви*). У нашем здравству се под утицајем енглеске речи *control* у новије време говори о *контроли тровања, контроли болести, контроли наркоманије*, па су у складу са тим и одговарајуће медицинске установе назване центрима за контролу болести, контролу наркоманије, контролу тровања, а постоје и лица за контролу забране пушења. У складу са семантиком лексеме *контрола* у српском језику, ово се може тумачити једино као *надгледање, надзирање* болести, наркоманије, забране пушења (а не пушења). Медицинске установе, међутим, треба да се баве лечењем болести (тровања, наркоманије и сл.), а не њиховим надзором.

У синтагмама *контрола тровања, контрола наркоманије и контрола болести* реч *контрола* може бити замењена речју *сузбијање*, како је некада у нашој превентивној медицини и превођено енглеско *control* – то би одговарало значењу онога што се жели рећи. У складу с тим, центри би морали бити именовани *центрима за сузбијање (лечење) болести* и сл. Када је реч о *контроли забране пушења*, реч *контрола* била би могућа ако се не би радило о медицинској установи и лицима запосленим у њој – за спровођење закона односно надгледање да ли се забрана пушења спроводи задужени су други, а не медицинари. У оквиру медицинске установе одговарајућа лица треба назвати лицима која брину (за бригу) о *сузбијању навике пушења* (Стијовић 2012: 147–148).

Неки термини се морфолошки и синтаксички не уклапају у систем српског језика па их је потребно или преобликовати или превести. Енглеску реч латинског порекла *spa* (*Sanus Per Aquam*), која се среће у колокацијама *спа центар, спа лечилиште, спа туризам* боље је заменити речју *бања*, која такође није српског порекла (итал. *bagno*), али се уклопила у језички систем, а из ње су се развиле и друге речи: придев *бањски*, који може да стоји уз именицу у наведеним синтагмама (*бањско лечилиште, бањски туризам*) или глагол *бањати се*, што се не може направити од именице *spa*, која се ни

морфолошки не уклапа у српски језик (нема одговарајуће множине и деклинационог обрасца).

Синтагме *ризико фактор* и *инфлуенца вирус* такође нису у складу са системом српског језика, који овде захтева посесивни генитив: *фактор ризика* и *вирус инфлуенце* (ако се већ од прве именице не може направити придев, ризични фактор и инфлентни вирус имали би друго значење).

Опасност се крије не само приликом преузимања већ и приликом превођења неких термина. Буквалан превод не мора одговарати појму који се жели именовати у српском језику. Пример за то је термин *јавно здравље* (који се код нас почео употребљавати последњих година више вољом политичара него медицинских и језичких стручњака), а који је буквални превод енглеског *public health*. Он је ушао и у законска, правна акта и у називе бројних медицинско-здравствених установа заменивши традиционални термин *народно здравље*, који у потпуности одражава суштину онога што се под овим појмом подразумева. Осим непотребног напуштања традиционалног назива, постоје бројни други разлози да се не прихвати термин *јавно здравље*. Лингвисти упозоравају, између осталог, на његову непрецизност, јер је придев *јавни* у српском језику многозначан (нескривен, познат, који служи свима, који се догађа пред свима, званичан, службен), а терминологија захтева прецизност и не допушта недоумице. Придев *народни* изведен је од именице народ, има само једно значење „који се односи на народ (који припада народу, којим се служи народ, који потиче од народа)”. Налази се у разним терминима (политичким, правним, економским, војним итд.): народни посланик, народна одбрана, народна војска, народни суд, народни универзитет, народне песме, па и у давно укореењеном термину *народно здравље*. Придев *народни* нема правога синонима у српском језику, нема, дакле, другог придева која би га у наведеним употребама могао заменити а да се не промени значење читавог синтагматског споја. Због свега овога треба се вратити термину народно здравље. О овом проблему исцрпно и аргументовано су писале С. Ристић и И. Лазих Коњик (2012: 21–25).

Језик сваке струке, па тако и медицинске, садржи термине који су већином, због свог махом страног порекла, неразумљиви лаицима. Лекари су, међутим, дужни да у контакту с пацијентима говоре њима разумљивим језиком. Пацијент има право да буде информисан о свом здравственом стању и у складу с тим прихвати или одбије понуђени систем лечења. У енглеском је, нпр., већина речи која се користи у медицинском језику ограничена само на ту област и ван ње се не користи (нпр., *craniofenestria*). У свакодневном говору стручни термини бивају замењени домаћим изразима (нпр., *myopia* – *short-sightedness* = кратковидост, *scapula* – *shoulder-blade* = лопатике) (Мићић, 2008: 174; Робинсон, 2009: 37). То би требало да буде образац понашања. Наши лекари би при сусрету с пацијентима или у јавним наступима у медијима ради здравственог просвећивања становништва требало да користе

широком кругу слушалаца (читалаца) – лаика разумљиве речи: *материца* уместо *утерус* (uterus), *кила* уместо *хернија* (hernia), *крајници* уместо *тонзиле* (tonsillae), *затвор* уместо *опстипација* (opstipatio), *згрушавање* уместо *коагулација* (coagulatio), *оток* уместо *едем* (edem) итд. Неке нове позајмљенице могу се заменити домаћим речима: *фејслифтинг* (face lifting) *затежањем лица*, *антиејџинг* (anti aging) третман – третманом *против старења*, опасност од *акцидента* (accident) – опасношћу *од удеса*, *повреде* и сл.

Нормативне препоруке потребне су и када је реч о неким домаћим традиционалним терминима. Тако се, на пример, језички коректан термин *коштана срж* непотребно замењује термином *костна срж*, о чему је већ писано у нашој нормативистици (Стијовић 2009: 34–36). За ово не постоји лингвистичко оправдање. Придев у том облику не доносе ни постојећи речници (два речника Матице српске – једнотомни и шестостомни, као ни Речник САНУ). Доноси га, додуше, мада без ваљаних разлога и потребе, најновији Правопис (2010), а и неки лекари инсистирају на њему и упорно га користе у стручној литератури.

Придев *костни*, осим што представља непотребно увођење новине, у супротности је са једним од основних правила српског језика – да се тешко изговориве сугласничке групе попут *стн* упрошћавају: *масна*, *посна*, *радосна*, насупрот: *мастан*, *постан*, *радостан*. Када би се на овај начин упроштио придев *костни* добио би се облик *косни*, што је изведеница од именице *коса* и стога је неодговарајући.

Не можемо се сложити са тврдњама неких лингвиста да је термин *костна срж* неопходан, јер коштани подразумева градивни материјал („који је од кости”, попут златан – „који је од злата”), те да не може да стоји у вези са нечим што је у кости, а није од кости. На исти начин на који придев *мастан* не означава само да је нешто сачињено од масти (мастан папир то свакако није) или придев *млечан* само да је нешто направљено од млека (млечни производи јесу, али млечна маст није – напротив, то је маст које се налази у млеку), тако ни придев *коштан* не значи само „који је од кости” (коштани чешаљ, коштано брашно, коштане дугме) већ и „који се односи на кост, који потиче од кости, који се налази у кости(ма)” (коштана срж). Језички је исправнији и стога оправданији облик *коштана срж*.

Значење глаголских облика *крварити* и *крвавити* (који се често мешају) било би добро разлучити због прецизности исказа: глагол *крварити* резервисати за значење „губити, испуштати крв“: човек крвари, рана крвари, фигуративно и срце крвари, а глагол *крвавити* за значење „чинити да нешто постане крваво, прљати, натапати крвљу“: човек крвави кошуљу. Потребно је, дакле, раздвојити прелазно од непрелазног, медијалног значења. Слично је и са изведеним глаголима *искрвавити*, *окрвавити* односно *искрварити*, *прокрварити*.

У неким случајевима пожељно је више облика једне речи свести на

један. Тако се, нпр., у медицинској пракси срећу придевски облици *менструацијски*, *менструациони* и *менструалан*. Са становишта грађења речи сва три облика су правилна: први се изводи домаћим суфиксом *-ијски*, други суфиксом *-они*, који је дошао из руског језика (у који је опет доспео из француског и немачког са речима латинског порекла), а трећи – *менструални* изводи се из латинског придева *menstrualis*, на начин на који се латински придеви адаптирају у српском језику (као *натал-ни* од *natal-is*, *анал-ни* од *anal-is* и сл.). Мада наша норма начелно даје предност суфуксу *-ијски*, може се дозволити, а и нормирати, онај облик који се устали у пракси.

Ово је само мали део проблема који треба решавати и чему се мора приступити организовано и систематски.⁴ На томе морају да раде лингвисти (пре свега англисти и србисти) и лекари заједно. Иницијатива за то дата је на научном скупу организованом на Медицинском факултету у Нишу 2012. године с циљем да се започне са систематским радом на нормирању медицинске терминологије. При Српском лекарском друштву основан је Интерсекцијски одбор за медицински језик, који би у сарадњи са Одбором за стандардизацију српског језика при САНУ требало да приступи овом сложеном задатку.

Литература

- Костић, А. 1956: *Медицински речник*, Београд–Загреб: Медицинска књига.
- Мићић, С. 2007: *Медицински речник (српско–енглески и енглеско–српски)*, Београд (Завод за уџбенике и наставна средства).
- Мићић, С. 2008: *The role of translation in undergraduate medical English instruction*. Iberica 16: 169–181.
- Ристић, С., Лазић Коњик, И. 2012: *Лингвистички аспекти назива јавно односно народно здравље*. – Наш језик, Београд (Институт за српски језик САНУ), XLIII/3-4, 21–25.
- Одавић, М. 2002: Енциклопедијски *латинско–српски медицински речник*, Београд.
- Правопис 2010: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскога језика*. – Нови Сад (Матица српска).
- СТИЈОВИЋ, Р. 2009: *Српски језик. Норма и пракса*, Београд (Чигоја штампа).
- СТИЈОВИЋ, Р. 2012: *Језички саветник*, Београд (Чигоја штампа).
- Robinson, N. 2009: *Vocabulary in ESP: Ideas for Bridging the 'Information Gap'*. – Jezik struke: teorija i praksa. Zbornik radova, Beograd, 34 – 42.

⁴ Досада су на овоме радили појединци. Поменућемо само неке: Александар Костић (1956), Миодрог Одавић (2002) и Софија Мићић (2007).

Rada R. Stijović, Jelena D. Lekić

ON SOME TERMINOLOGICAL ISSUES IN THE MEDICAL LANGUAGE

This paper discusses certain issues in the medical language caused primarily by a constant and often uncontrollable inflow of foreign, particularly English terms, the unsuitability of certain lexemes which are to be replaced by better terms (e.g., *banja*, *banjski*, instead of *spa*; *virus influence* instead of *influenca virus*), the terms borrowed from the English language which have different meanings in Serbian and which are to be replaced by the adequate terms (e.g., the English word *control* is freely used in Serbian, so that instead of *suzbijanje trovanja*, *narkomanije*, etc., we are often talking about *kontrola trovanja*, *bolesti*, *narkomanije*, etc.). An evident problem arises from an overuse of foreign terms in the doctor-patient communication (*hernija*, *opstipacija*, *koagulacija*, instead of *kila*, *zatvor*, *zgrusavanje*). Certain Serbian lexemes have been found to deviate from the language rules, such as the adjective *kostni* in the term *kostna srž*, instead of a correct and older term *koštana srž*. Meanings of certain word forms are to be differentiated for the purpose of preciseness (e.g., the verb *krvariti* is to be used with the meaning of “losing blood”, whereas the verb *krvaviti* is to be used to mean “make something bloody, smudge with blood”). The norm is to be set concerning the adjectives *menstrucijski*, *menstruacioni* and *menstrualan*, since all three forms are acceptable from the point of word formation. The growing issues in the field of medical normative language require an organised and systematic approach.

Key words: medical terminology, standard language, norm.

СТОПАНИЦА

У раду се говори о лексеми стопаница, која има значење приближно лексеми домаћица. Употребљавала се у различитим крајевима српског говорног подручја, првенствено југозападним, како је то одредио Вук Стефановић Караџић. Рјечници савременог српског језика је не биљеже, или они мало старији већ означавају као покрајинску. Још живи у многим народним говорима Црне Горе и Босне и Херцеговине. Циљ рада је да се на основу доступне грађе утврди њено простирање.

Кључне речи и изрази: српски језик, народни говори, лексика, *стопаница*.

Кад нема планине, и брдо је добро. Тако се у средњој Посавини, лијево од ријеке Босне, данас Република Српска, налази планина Вучијак, у босанској Посавини, с лијеве стране ријеке Босне између Добоја и Брода. Људима из планинских крајева смијешно је да се то назива планином, а не прелази 350 метара надморске висине. Ипак прије је планина него равница. Уосталом, зна се да је Вучијак био планина и по томе што су се у његовим шумама крили хајдуци. Кад је Аустроугарска окупирала Босну и Херцеговину, већи дио шума на Вучјаку искрчен је и проширила су се насеља. Подручје Вучијака погодовало је за пољопривреду, поготово су плодне биле новоискрчене њиве, крчевине – лијепо је рађало и у страни и у долинама поред рјечица. А већина породица имала је и њиве у пољу поред ријеке Босне; они који су, тражећи више обрадивог земљишта, напуштали претијесна родитељска имања обично би од оца добили једну њиву и у пољу. Да су безбједни и да имају нешто за успомену од родитеља. Становници Вучијака у мирним временима бавили су се пољопривредом – земљорадњом, сточарством, воћарством. И они су као и становници других крајева у та давна времена улагали доста физичког рада у обраду земље. Познате су мобе у свим већим пословима, као што је копање кукуруза, косидба, жетва. Тада су

¹ Sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта 178021 – *Опис ис тандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоје Републике Србије у Институту за српски језик САНУ.

једни другима ишли у зајам, ти радници који су долазили на мобу звали су се посланици.

Послови у друштву су се лакше обављали, уз причу, шалу, пјесму, још ако домаћин није незасит, па се некад у хладу и предахне; старији запале лулу, дјевојке запјевају. А како се примиче подне, посланици почињу да погледају у правцу откуд треба да стигне ручак и неко узвикне: „Ево наше стопанице, носи ручак, богами се добро натоварила“. А стопаница у поврзаче повеже лонац са варивом, најбољи је грах – са сланином, зависно од доба године још једно јело, лонац с киселим млијеком, велики сомун и ку(ку)рузу. Све то пореда с једне и друге стране обранице, а у руци још носи опет у поразачу завезану велику тепсију с питом. Посланици посједају на већ одабраном мјесту у хладу и ручак почиње. Наравно, не заборавља се ни флаша с добром ракијом, јер напоран је тежачки посао био. Ручак је протицао у лијепом расположењу, уз озбиљне разговоре, али је било и шала, наравно примјерених чељадима, али и уз поштовање јела око кога сједе посланици. Не заборави се ни која похвала за ручак: „Богами, стопан^нца, ти нас добро нарани“, „Добра ти је пита, стопан^нца, нис^н жал^нла сира ни кајмака, ни љуске (јаја)“. А стопаница то прима са дозом смјерности и скромности: „Ма не знам јел^н се тијесто најбоље разабрало, мало сам жур^нла, а могло је још мало надоћ^н, а богам^н, просијала сам брашно на копрен“. Обично се планира да нешто остане и за ужину, јер тежак је био тежачки посао; то се објеси у хладу о неко дрво да не могу доћи животиње. Послије ручка и краћег одмора поново се излази на њиву. Неко вријеме и стопаница ради са посланицима, али она полази раније кући; дјеца су остала сама или са бабом и дједом, а и неки посланици воле да с њиве сврате кући и на вечеру.

Ко је *стопаница*? У *Речнику српског језика*, уредника Мирослава Николића, нема те ријечи. У шестотомном рјечнику Матице српске налазимо ријеч *стопаница* (и *стопаница*, илуструје се и једним Ћипиковим примјером), с напоменом да је то покрајинска ријеч, а да значи „*жена домаћин, домаћинова жена, домаћица*“ (РМС 5, 1037). Илуструје се са два примјера, један је Матавуљев. Ријеч има два акцента: краткоузлазни на другом или првом слогу. У вучијачком крају је краткузлазни акценат на првом слогу: *стѣпаница*. Наводи се ова ријеч и у Вуковом рјечнику, и то *стопанин* и *стопаница*, *домаћин* и *домаћица*, с напоменом „по југоз. кр.“ (Вук 1852, 975, у првом издању ове ријечи се не налазе). У Рјечнику ЈАЗУ, налазе се и *стопанин* и *стопаница* и *стопаница*. Уз *стопанин* износи се претпоставка да је ријеч „по свој прилици албанска“ ... „туђа ријеч с нашим наст.“, с напоменом да се јавља и у старословенском са значењем *господин*, у бугарском такође (628). Додајмо овдје да се у македонском јављају ријечи *стопан* и *стопанка*, са значењем блиским значењу ријечима *домаћин* и *домаћица*. Између осталих, у Р. ЈАЗУ уз ријеч *стопаница* наводи се и један примјер Вука Врчевића, али и примјер Мехмедбега Капетановића Љубушака,

који је крајем 19. вијека биљежио народно благо по муслиманском народу, првенствено у Хрцеговини.

Тема овога рада није утврђивање поријекла ове ријечи, то није у мојој компетенцији. У наставку рада покушаћу да на основу расположивих извора утврдим простирање ријечи *стопаница*³. За ову прилику прегледао сам неке новије рјечнике народних говора, као и збирку ријечи у грађи за Речник САНУ, а и сам сам прикупио податке за неке крајеве.

Као што се из досадашњег излагања види, у вучијачком крају јавља се само ријеч *стопаница*, нема свој пар мушкога рода. Може се рећи да је њено значење блиско значењу ријечи *домаћица*, иако се њена употреба, стопаница, сусреће, како је била употребљавана, углавном у вези са спремањем ручка, вечере, домаћој чељади или посланицима. Брине и о свему смоку, о пилићима – да на вријеме дођу у своја гнијезда – у сумрак их вребају птичурине. Брине посебно да се дјеца у сумрак окупе у двориште, да не оду без вечере на спавање. Лексема *маја*, унеколико сродна по значењу, разликује се по томе што то може бити и туђе чељаде, или више њих, који су задужени за спремање хране и, нарочито, послуживање кад се код неког нађе много гостију – на свадби, на пиру, не знам у којим можда још приликама. У вучијачком крају ове двије ријечи живјеле су паралелно, у исто вријеме. Иста лексема, стопаница, јавља се и у западнијем дијелу босанске Посавине, у прњаворском крају, потврдили су ми информатори да је у употреби у селима која имају у називу име Илова, између Прњавора и Бање Луке. Такође, ријеч *стопаница* је и данас у живој употреби у Врховини, Кнежево, опет са истим значењем (информатор др Неђо Јошић). У источној Босни стопаница је до краја деведесетих година живјела у говору источнобосанских Ера (Реметић 2012). И у источној Херцеговини у народу још живи ријеч стопаница; за требињски крај потврду је дао мр Саво Пујић, за невесињски крај посвједочио ми је Бранислав Ремета. Такође, ријеч *стопаница* још живи у говору сјевероисточне Херцеговине, одакле извире Неретва, што ми је потврдио проф. Милош Оука.

Да видимо шта показују рјечници народних говора. Ријеч стопаница заиста се не јавља у говорима југоисточне Србије. Не биљежи је рјечник јабланичког краја код Лесковца Радмиле Жугић, ни рјечник сјеверне Метохије Милете Букумирића. Да овдје поменемо и рјечник говора Лужнице, који припрема за штампу колега Љубисав Ћирић, коме у част се пише овај прилог: ни ту, у веома обимној грађи, нема ове лексеме, нити је се аутор сјећа изд дјетињства. Забиљежена је, међутим, у говору Загараца у Црној Гори, недалеко од Подгорице и Даниловграда (староцрногорски говор), гдје се објашњава као *супруга*: Бе стопанице чоек је вазда неуредан; Ожени се

³ Нећу се задржавати код варијанте *стопаница*, сем ако је сам примјер погодан за нешто; значење је исто, а нема ни новијих потврда, опет су ту од српских писаца Ћипико, Љубиша и Вук Врчевић.

Анђелијом, биће ти права стопаница; Довео је стопаницу упрах Васојевића (Ћупићи 1997, 465). Велика објављена збирка *Из лексике Васојевића* Раде Стијовић не доноси ову ријеч. Такође, забиљежена је у рјечнику дубровачког говора, гдје се објашњава да је то „женска особа која ради све по кући и негује дјецу“ (Бојанић и Тривунац 2002). Рјечник Поткозарја Стеве Далмације, нешто мањег обима, такође не биљежи ову ријеч. На жалост, немамо више рјечника народних говора са западног српског терена.

У грађи за речник САНУ налази се педесетак листића са овом лексемом. Готово све су исписане из штампаних текстова, књижевних дјела и часописа, али и из етнографских списа. Неколико примјера потиче с терена данашње Републике Македоније. Највећим дијелом ради се о српским ауторима, има и хрватских и неколицина муслиманских. Овдје ће се навести избор из те грађе.

Планинка се на Чврсници зове *стопаница* (Ј. Цвијић, СЕЗБIV, СХLI); Домаћин даје своју половину својој *стопаници*, која, љубећи њега и долибашу у руку, захваљује (*Слава или служба*, ЗБНЖ XXVI/2, 337); Имаи своје огњиште, своју *стопаницу* и дјечицу (С. Матавуљ, *Ускок*); Сад ћу ... док нешто упитам *стопаницу*, али му комшиница каже да му је и жена онамо (В. Врчевић, *Приповијетке*); Послије неког времена ... *стопаница*, маја (и како већ зову ону жену, која о смоку и мрсу бригу води) кришке /сира/ лијепо извади из каце ... (Народна вјеровања, *Босанска вила* 1901, 71); Завика радосно домаћин и *стопаница* му, па приђоше и пољубише попа у руку (Народне умотворине, *Босанска вила* 1897, 126); (Његовој је *стопаници* било име Стоја (А. Шантић); То је било кад сам шћео узет ову *стопаницу* (Св. Ћоровић); Само му још мањка *стопаница*, лијепа и од соја (Невесински, *Српски књижевни гласник*, 1910, 566); Никоме о сну ријечи, чујме! ... Ни *стопаници*? (Никола Петровић, *Балканска царица*, 101); *Стопанице* имаду необичајан уплив над својим мужевима (*Караџић* 1900, 11 и 12, 202); То су били остаци његове брашњенице што му је *стопаница* месила када га је на војну испратила (*Забавник* 1917–18, 2/7); Спази дебелу Мируну, његову *стопаницу*, усред јата кокошију и патака ... (С. Шобајић, *Из завичаја*, 19); Засјео ... и чека да му *стопаница* донесе нешто угријано (Ј. Радуловић, *Сумрак на Неретви*, 13); Ни грне није умела како треба да ми принесе, а већ са мнош збори, да савет чини као *стопаница* ... (Књижевност 1948, 743); ...а она би их гледала са кревета својим будним очима, мучена тешким мирисом млекарника и вуне, који се дизао са поспалих *стопаница* (И. Андрић, *Приповијетке*, 1947, 229).

Да се запазити да је већина примјера из Црне Горе и Херцеговине, мање из средње Босне. Такође, мало је дјела насталих после Другог свјетског рата – управо је такав Андрићев примјер. Међутим, касније код И. Андрића не сусрећемо ову ријеч. Што се тиче значења, оно се најближе објашњава ријечју *домаћица*. Ако је кућа била задружна, одабирана је једна жена за

стопаницу. Такође, ако је у кући била само једна снаха, не значи да је одмах и стопаница; то и даље може бити свекрва, уп.: Сада сам, болан, *стопаница*, умрла ми свекрва (Ћипико). Управо је интересантно то што се једна таква ријеч не налази у дјелима послератних српских писаца са терена гдје је та ријеч живјела у народу. Овдје се треба присјетити позива који је Александар Белић упутио да се биљеже ријечи управо из говора Херцеговине и Босне; том приликом је указао на богатство језика писаца са тих терена који не прекидају везу с народним језиком: „Колико једрих речи, колико тананих израза има језик њихових народних слојева. Сетимо се живописног Кочићевог језика, Шантићеве поезије, концизности Андрићеве прозе, поетичности Ћопићева језика. Колико у њих има свежине, непосредног осећања народних језичких особина!“ (Белић 1999: 676. и 678). Ето, ову ријеч су писци испустили, иако их је она пратила у младости, иако су је морали чути кад год би се враћали у завичај.

Нови начин живота дошао је у српска села, па и у вучијачка села, њивски послови се обављају машинама, не виде се у њивама с кукурузом копаћи, не чује се по странама фијук коса и пјесма косаца, нема жетелаца – само најстарији становници би нам могли испричати нешто о жетви, нема бербе кукуруза у јесен и мобе увече на перушању, комушању. Увече се не чују по косама и пропланцима Вучијака пјесме дјевојака које се враћају с њива, да пјесмом одагнају умор, огласе се момцима и најаве стопаници да су близу, да припрема вечеру. Нико више не чека стопаницу на њивама на којим је некада бивало и до двадесет посланика.

Иако је била распрострањена по Црној Гори и Босни и Херцеговини, *стопаница* није било суђено да уђе у послератну књижевност, ни кад су покриједи писци из ових крајева. Очито је нешто у значењу те ријечи било што јој је затварало врата у новијој књижевности, као и у савременом језику ван класичног села. (Данас ће се међу младим и на селу та ријеч употријебити само кад се жели подсјетити на старо вријеме или у афекцији.) То нешто у значењу ове ријечи јесте оно што је одваја од ријечи *домаћица*, која није од јуче, али није имала сметњи да уђе и у књижевни језик. Стопаница собом носи знак старине, народног живота, патријархалног села; ако би јој се то одузело, не би имала ништа специфично, била би блиједа слика домаћице, домаћица неспремна за данашњи живот. Осјећала би се као Марко Краљевић по други пут међу Србима. Зато још живи у селима, међу њиховим старијим житељима, посебно у крајевима која су сачувала још нешто од старинског села, а таквих је све мање.

Одлази, дакле, из нашег живота и језика стопаница, они који су знали шта значи та ријеч полагаано и тихо напуштају овај свијет; заједно с њима ријеч стопаница излази из српског језика и одлази у приче о нашем некадашњем селу и народном животу, у којима се ружнија страна све више прекрива оном љепшом страном живота на селу, какав је био до Другог свјетског

рата, а онда се још задржао неколико наредних деценија, па све више и више повлачио у сјећања и усмене приче. Одлази стопаница, у меко плавичасто сумрачје, погнута уз бријег испод мјесечине, брижна, осврћући се почесто на кућу у шљивику као да није сигурна да ли је све остало намирено и како ваља и да ли ћемо се моћи снаћи без ње. Осврћући се тако тамо одакле логано одлази заувјек, тек сад схвата да је прошао живот, тако брзо: „Како брзо прође све као један дан“, мисли стопаница. Прође, ето, и прва хиљада година нашег живота, о коме је она тако бринула. А, ето, писци стопаницу нису баш овјенчали, нису чак ни сачували од заборава, иако је у њој увијек била и брижна мајка, одговорна – најчешће, а врло често беспоговорна – супруга, добра бака као сигурна заштита дјечи од свега и свакога, па и од љутих родитеља. Као да су је заборавили у хитњи да што прије забораве одакле су пошли, па и оно посљедње јело што им је стопаница припремила пред одлазак у велики свијет.

Нека овај мали текст о стопаници послужи као опомена и подстицај да довршимо посао сакупљања и биљежења ријечи у српским народним говорима, оне највјерније чувају нашу историју и цјелокупну нашу народну културу.

Литература

- Белић 1999 – Александар Белић, *Поводом покретања овог часописа*, О Различитим питањима савременог језика, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бојанић и Тривунац 2002 – М. Бојанић и Р. Тривунац, *Рјечник дубровачког говора*, СДЗБ XLIX, Београд.
- ЗНЖ – *Zbornik za narodni život*, Zagreb.
- Вук 1852 – Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник II*, Просвета, Београд.
- Реметић 2012 – Слободан Реметић, *Текстови из говора источнобосанских Ера*, Српски дијалектолошки зборник LIX, Београд, 486–640.
- РЈАЗУ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, knj. 15, JAZU Zagreb 1956.
- РМС 5 – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 5, Матица српска, Нови Сад, 1973.
- СЕЗБ – *Српски етнографски зборник*, Београд.
- Ћупићи 1997 – Драго Ћупић и Жељко Ћупић, *Рјечник говора Загараца*, СДЗБ XLIV, Београд.

Срето З. Танасић

СТОПАНИЦА

В настоящей работе речь идет о лексеме *стопаница*, значение которой близко значению лексемы *домаћица* (хозяйка). Словари современного себского языка не отмечают ее, словари предшествующего периода (Матица сербска, в 6 томах) отмечают ее как областную. Данное слово все еще живет во многих народных говорах Черногории и Боснии и Герцеговины. Данную лексему отметил и Вук Ст. Караджић в своем словаре из 1852 года, однако она не перешла из народных говоров в литературный язык; в литературном языке в настоящее время употребляется слово *домаћица*.

ПРАВОПИСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА У 12. И 13. ВЕКУ

Циљ рада је да се укаже на правописне карактеристике српскословенског језика у 12. и 13. веку. Анализирана је ортографија српских јеванђеља 12. и 13. века. Грађа је узета из радова аутора који су извршили њихову детаљну језичку анализу. Полазећи од два најстарија јеванђеља, *Мирослављево* и *Вуканово*, прати се даљи развој ортографских тенденција у јеванђељима 13. века. Разматрају се најдоминантније правописне особине. Спроведено истраживање упућује на употребу двају ортографских система у 13. веку, али без јасног разграничавања при употреби и велико превирање у српском правопису током овог периода, после кога ће уследити стабилизација рашког правописа.

Кључне речи: српскословенски језик, ортографија, правописне школе, јеванђеља.

Пресудну улогу у стварању писмености код Срба имало је примање старословенског богослужења и усвајање старословенског језика и писма. Мало је података о том периоду. Најприхватљивија је претпоставка да су Срби примили словенско богослужење на старословенском језику током 10. века, најкасније до друге деценије 11. века, када су се српске земље налазиле у саставу Бугарске, која је 893. године добила право на старословенско богослужење (Младеновић 2008: 30-33). Како су Срби старословенске речи изговарали у духу свог народног језика, може се рећи да је српска редакција старословенског језика настала непосредно по примању старословенске писмености².

Са старословенским језиком Словени су добили два писма, глагољицу и ћирилицу. У науци је преовладало мишљење да је глагољица прво словен-

¹ gagat79@gmail.com

² О месту настанка српске редакције постоје различите претпоставке: Белић (1936), Ђорђић (1971) – Зета; Грицкат (1975) – терен северно од Скопља, на линији Тетово – Скопље – Кратово; Родић – Јовановић (1986) – дукљански и немањићки период; Радојичић (1962) – терен између Косова и планине Риле у Бугарској; Недељковић (1979) – штокавско – јадранско подручје, хумско – босанско – рашки простор.

ско писмо, које је Тирило саставио за потребе мисије. Ћирилица је настала нешто касније. Претпоставља се да је ученик Преславске школе Константин Презвитер саставио ћирилицу ослањајући се на глагољску традицију (Трифуновић 1976: 16). Оба писма прилагођена су фонолошком систему старословенског језика. Мало је трагова о употреби глагољице међу Србима. Ђорђе Трифуновић сматра да су Срби старословенску писменост примили на глагољници и ћирилици: „У Михановићевом одломку, на пример, бисеру српске редакције, одсликава се давнашњи суживот глагољице и ћирилице у српским земљама, када се глагољица споро повлачила из књига. Срби су дуго и напоредо употребљавали два писма као национална, глагољицу и ћирилицу“ (Трифуновић 2001: 6).

Крупне промене у српском народном језику (губљење *назала*, изједначавање полугласника, губљење палаталности вокалног *л* и *р* и сугласника *р*, *ц*, *с*, присуство гласова *ћ*, *ђ*, отворени изговор *јата*, прелазак *јерија* у обично *и*) нашле су свој одраз и у писаном језику. Старословенска ћирилица прилагођавала се фонолошком систему српског језика, али се ни глагољица није изгубила без трагова. Константна еволуција правописа биће мотивисана потребом да се што прецизније обележи један глас. Већ у 13. веку забележен је следећи гласовни систем: *а, е, и, о, у, Ђ*, вокално *л* и *р*; *к, г, х, б, п, в, м, л, р, н, д, т, з, с, ц, ј, љ, њ, ч, ж, ш, ћ, ђ* (Младеновић 1977: 6-7). Према оваквом фонолошком систему српског језика графички систем вокала старословенске ћирилице (**А, Ё, И, І, О, У, ОУ, г, Ђ, Ђ, ЂІ, Ђ, РЂ, ЉЂ, РЂ, ЉЂ, Ж, А, ЈА, Е, ЈО, ЈЖ, ЈА** (Јерковић 1980: 19)) постао је конзервативан, оптерећен сувишним графемама. Сувишне су постале графеме **Ж, А, ЈЖ, ЈА**, две графеме за један полугласник **Ђ, Ђ**, обележавање палаталности вокалног *л* и *р* **РЂ, ЉЂ, РЂ, ЉЂ**. Тако је успостављен следећи графички систем вокала српкословенске ћирилице: **А, Ё, И, І, О, У, ОУ, г, Ђ, ЂІ, Ђ, РЂ, ЉЂ, ЈА, Е, ЈО** (Јерковић 1980: 19). Елиминисани су *јусови* и њихове прејетоване варијанте, полугласник се обележава *танким јером* **Ђ**, којим се обележава и вокално *л* и *р* **РЂ, ЉЂ** и *јери* **ЂІ**. Посебна пажња у науци посвећена је успостављању графеме **Ђ** за обележавање полугласника. Избор ове графеме Белић доводи у везу са његовом изговорном вредношћу, блиском вокалу *е*, како се изговарао у Зети, на основу чега закључује да је управо у Зети настала српска редакција (Белић 1936). Исто схватање имају и Мошин (1964) и Богдановић (1970). Младеновић је у вези са овим питањем другог мишљења. На основу резултата истраживања бугарског научника Галабова, он закључује да су Срби графему **Ђ** примили заједно са словенским богослужењем из преславске ћирилице (Младеновић 2008а: 40-49). Трифуновић разлог налази у једноставности писања *танког јера* (Трифуновић 2001: 15). Сличног мишљења су и Никола Родић и Гордана Јовановић: „Вероватније је да су о томе одлучивали графички и технички разлози, а можда и случајност (Родић и Јовановић 1986: 8), као и Павле Ивић и Вера Јерковић: „У ствари је од

двеју графема одабрана једна, и то она простија и лакша“ (Ивић и Јерковић 2008: 465). Задржане су лигатуре ЈА, ЕЕ, ЈО. С обзиром на палатализацију *јерија* и отворени изговор *јата*, јавља се несигурност у правопису ЪИ и ИИ и ЪЕ и ЕЕ. Упркос променама у говорном језику, графеме ЪИ, ЪЕ, ЪИ и РЪ „пишу се од почетка до краја српскословенске писмености, што правопису даје још више етимолошки печат“ (Јерковић 1980: 20).

У црквеном језику није било потребе за графемама Ћ и Ћ у домаћим речима. Писари су их обележавали старословенским групама ШТ и ЖД. Међутим, проблем настаје са обележавањем гласова *ћ* и *ћ* у речима страног, пре свега грчког порекла. Те гласове су писари почели да обележавају графемама К и Г, које су се читале умекшано, у спојевима КЕ, ГЕ, КИ, ГИ. Ипак се морало наћи ново решење када су у питању други спојеви вокала и гласови *ћ* и *ћ* на крају речи (Јерковић 1980: 20). По угледу на глагољицу ствара се посебна графема за њихово обележавање, глагољско *ћерв*, које ће постати дистинктивна графема међу најстаријим српским ћирилским правописима. Глас *с* ће изгубити палаталност, па *ће*, у вези с тим, графема *С* имати само бројну вредност.

Најстарији писани споменици показују сложеност еволуције српског правописа, видљиву у правописном двојству, чија су дистинктивна обележја (не)употреба прејотованих вокала на почетку речи и иза вокала и *ћерва*, заснована на принципима двеју норми, глагољске и ћирилске. Тако се у једном правописном систему користе следеће графеме (по принципима глагољске норме):

1. Ъ за обележавање *јата* и секвенце *ја*,
2. Е за обележавање гласа *е* и секвенце *је*,
3. *ћерв* за обележавање гласова *ћ*, *ћ*.

У другом правописном систему налазимо следеће графеме (по принципима ћирилске норме):

1. ЈА за обележавање секвенце *ја*,
2. ЕЕ за обележавање секвенце *је*,
3. одсуство *ћерва*, употреба К, Г за обележавање гласова *ћ*, *ћ*.³

У науци се та два различита правописна система називају и тумаче на различите начине.

О двема правописним школама први говори Александар Белић у својој студији *Учеиће Светог Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика* (1936). Анализирајући правопис најстаријих ћирилских споменика, утврдио је постојање двају правописних система, које је назвао по старим називима државе где су они настали и користили се, зетско-хумски и рашки правопис. Зетско-хумски правопис Белић сматра старијим и везује га за Зету, Хум и Босну, па извесно време и за Рашку.

³ Овде су наведене само дистинктивне графеме два потврђена правописна система.

Настао на темељима глагољске норме, овај правопис у свој систем укључује следеће графеме: *танко јер, ћерв, јат* у вредности *јата* и секвенце *ја*, *Е* у вредности *е* и секвенце *је*, *Ю* у вредности секвенце *ју*. Везујући употребу *танког јера* за његову изговорну вредност сличну вокалу *е*, Белић закључује да је српска редакција старословенског језика настала управо у Зети. На другој страни, настанак млађег рашког правописа Белић везује за рад Светог Саве и групе људи који су стекли образовање на Светој Гори, одакле долазе руски утицаји. Он сматра да је рашки правопис створен на основу зетско-хумског правописа: прихватио је замену *јусова* графемама *О* и *Е*, употребу једног полугласника, одбацио *ћерв* и увео графема *К* и *Г* за обележавање гласова *ћ* и *ђ*, одбацио употребу *јата* за *ја* и *Е* за *је*, а увео за те вредности лигатуре *ЈА*, *ЈЕ* под утицајем руске ортографије, који долази са Свете Горе.

Белићеве термине и анализу ортографских школа прихватио је и даље разрадио Мошин (Мошин 1964). Водећи се за Шчепкином, који корените крупне промене дефинише као револуције, Мошин издваја неколико револуција у историји српског правописа: револуционарно стварање словенске азбуке од стране Ћирила у 9. веку, замена глагољице ћирилицом током 10-12. века и процес диференцијације засебних редакција, који има за последицу распарчавање јединственог старословенског књижевног простора на посебне словенске области са посебним фонолошким особинама и графичким навикама (Мошин 1964: 406). Последња револуција односи се на Белићеве ортографске школе. У том контексту Мошин сматра да се рашка школа појављује као правописна револуција према зетско-хумском правопису (Мошин 1964: 409).

У новије време Белићевом ставу о ортографским школама (и месту настанка српске редакције) приступа се критички. Пешикан утврђује три фазе ортографије које су се смењивале хронолошки, али са доста преплитања и укрштања: 1. глагољско-ћирилска, без прејотованих сугласника, 2. прелазна ћирилска, са недоследном прејотацијом и 3. позноћирилска, са доследном прејотацијом (Пешикан 1985: 45). Он се противи Белићевом схватању да је стара ортографска школа настала на територији Зете: „конзервативни правопис није морао имати своје жариште, он је спонтано настајао где год су ступала у напоредну употребу оба словенска писма“ (Пешикан 1985: 49). Супротно Белићу, сматра да је друга правописна фаза настала и пре рада Светог Саве јер је примењују три писара Вукановог јеванђеља, а постала доминантна у другој половини 13. века, и трећа фаза овладаола је у другој половини 13. века.

И Вера Јерковић је опрезна у именовању двеју правописних школа. Говорећи о три правописна типа, тј. школе, о начину њиховог постанка и њиховим дистинктивним особинама, она користи одреднице: „норма глагољице“, „искључиво ћирилска особина“ и „потврда ћирилско-глагољске симбиозе“ (Јерковић 1980: 21). Већ у делу *Правопис српскохрватских ћирилских*

повеља и писама XII и XIII века заједно са Павлом Ивићем констатује: „У средишту пажње биће појаве којима се у науци приписује улога битних обележја правописних школа (или „редакција“), рашке и оне конзервативније, која се често назива погрешним именом зетско-хумска или зетско-босанска, иако нема доказа да је она икада имала упориште у Зети. Проблем назива те школе ни иначе није једноставан зато што има и рашких споменика тако писаних, посебно у најранијем периоду. Ипак, ми ћемо ту школу условно назвати хумско-босанском“ (Ивић и Јерковић 2008: 555).

Белићевом ставу противно је и размишљање Олге Недељковић. Она сматра да су зетска и рашка школа настајале у исто време и да је, с тим у вези, српска редакција настала на „штокавско-јадранском подручју“, простору Зете, Хума, Босне и Рашке (Недељковић 1979: 177-178).

Никола Родић и Гордана Јовановић ортографску еволуцију посматрају у контексту употребе глагољице и ћирилице (Родић, Јовановић 1986). Наиме, док је на истоку ћирилица доживела сопствену ортографску еволуцију, наши најстарији ћирилски споменици показују да се глагољски ортографски систем задржао и у ћирилици, као фонду слова помоћу којих се транскрибују глагољски текстови. Зетско-хумска ортографија остала је конзервативна, није се приближавала народном језику. Даља ортографска еволуција ишла је у правцу саображавања са ћирилским системом на истоку, нарочито после оснивања Хиландар. Рашку ортографију они виде као резултат ове еволуције (Родић и Јовановић 1986: 8).

У сваком случају, идући од запада ка истоку српске територије, током 13. века један правописни систем, старији, западни, заснован на глагољској традицији, сменио је други, млађи, рашки, заснован на ћирилској традицији. У светлости ових процеса посматраћемо ортографију српских јеванђеља 12. и 13. века и утврдити шта показују јеванђеља као црквени, а самим тим и конзервативни, текстови у односу на примарни ћирилско-методијевски модел. Грађа је узета из радова аутора који су извршили њихову детаљну језичку анализу.

Корпус представљају следећа јеванђеља:

1. *Мирослављево јеванђеље*, крај 12. века, скраћ. МЈ,
2. *Вуканово јеванђеље*, крај 12. века, скраћ. ВЈ,
3. *Мокропољско јеванђеље*, средина 13. века, скраћ. Мп,
4. *Рашкохиландарско јеванђеље*, друга четвртина 13. века, скраћ. Рх,
5. *Хиландарско изборно јеванђеље*, трећа четвртина 13. века, скраћ. ХА,
6. *Сврљишки одломци јеванђеља*, крај 13. века, скраћ. СОЈ,
7. *Бјелополско четворојеванђеље*, крај 13, почетак 14. века. скраћ. Бп.

Преглед ортографских карактеристика наведених јеванђеља извршен је на основу радова о *Мирослављевом јеванђељу* (Куљбакин 1925, Родић и Јовановић 1986, Стојановић 2004), о *Вукановом јеванђељу* (Врана 1967), о

Мокропољском јеванђељу (Пешикан 1973), о Рашкохиландарском јеванђељу (Пешикан и Јовановић 1975), о Хиландарском јеванђељу (Грковић-Мејџор 1997), о Сврљишким одломцима јеванђеља (Родић 1995), о Бјелопољском четворојеванђељу (Стојановић 2002).

Мирослављево и Вуканово јеванђеље узети су из разлога што представљају најстарије писане споменике српскословенске ћирилске редакције, у којима је видљива почетна фаза формирања српскословенске ћирилске ортографије. Полазећи од ова два најстарија јеванђеља, прати се даљи развој ортографских тенденција у јеванђељима 13. века. Разматрају се најдоминантније правописне особине, а тамо где су видљиве разлике у правопису више писара, наведене су особине сваког од њих.⁴ За два правописна система користимо термине босанско-хумска и рашка школа. Регистроване ортографске особине приказане су у табели. Оне особине које се користе ређе налазе се у загради. На тај начин ћемо добити јасан увид у неке опште ортографске тенденције од краја 12. до краја 13. века.

Табеларни приказ правописних појава

Право пис.пој.	МЈ	ВЈ	Мп	Рх	ХА	СОЈ	Бп
јат	Ђ (Ђ/Ѓ)	Ђ (Ђ/Ѓ)	Ђ (Ђ/Ѓ)	Ђ	Ђ (Ђ/Ѓ,ИА)	Ђ (Ђ/Ѓ)	Ђ (Ђ/Ѓ)
полугл.	Ђ (о,ѓ)	Ђ,Ђ(2.писар) (о,ѓ)	Ђ (о,ѓ)	Ђ (о,ѓ)	Ђ (о,ѓ)	Ђ Ђ(СВА1) (о,ѓ)	Ђ (о,ѓ)
јери	Ј ки, ги, хи	Ј(2.писар) Ј (Ј/И)	Ј (Ј/И)	Ј	Ј (Ј/И)	Ј Ј(СВА1) (Ј/И)	Ј (Ј/И)
вокално л, р	Л, Р (Л,Р, А)	Л, Р (Л,Р) Л, Р(2.пис.)	Л, Р	Л, Р	Л, Р (Л)	Л, Р Л, Р(СВА1)	Л, Р (Л,Р са ТИТЛОМ)
у	У, Ј, ЈО, Ж (1.пис.) Ѓ, У, ЈО (Гл.)	У (Ј, ЈО)	У (Ј)	У (Ј)	У	У, Ј	У (Ј,У)
О	О, (О)	О, (О)	О, (О)	О, (О)	О, (О)	О, (О)	О, (О)
И	И, (И) и (Гл.)	и	и (И)	и (И)	и, (И, Ї)	и, (И)	и, (И, Ї)

⁴ Куљбакин је утврдио да су два писара преписивала Мирослављево јеванђеље: главни писар (већи део грађе) и Глигорије (мањи део грађе, део натписа и крај рукописа) (Куљбакин 1925). Пет писара (три писара, Сиомеон и коректор) преписивало је Вуканово јеванђеље (Врана 1967). Сврљишки одломци јеванђеља састоје се из три дела: одломак тетре и два одломка апракоса, скраћ. СвТ, СВА1, СВА2 (Родић 1995).

јусови	Ж, А, А (1.пис.) / (Гл.)	Ж, А, А (2.пис.) Ж, А, АА (Сим.)	/	(А)	(А)	Ж, А(СвА2)	/
ја	Ђ (А) (1.пис.) АА (Гл.)	Ђ 2. АА (Ђ) (1.пис.) АА (4.пис.) АА (Ђ) (Сим.)	АА (Ђ)	АА, Ђ	АА	АА	АА(Ђ)
је	Є, А, А (1.пис.) АА (Гл.)	Є (2.пис.) АА (Є) (1,4. пис.) АА (Є) (Сим.)	АА, Є	АА, Є	АА (Є)	АА (Є)	АА (Є)
ју	ЈО	ЈО	ЈО	ЈО	ЈО	ЈО	ЈО
ља, ња	АЂ, АЂ (1.пис.) АА, АА (Гл.)	АА, АА (2.пис.) АА, АА, АЂ, АЂ (1, 4.п. Сим.)	АА, АА (АА, АА, АЂ, АЂ)	АЂ, АЂ АА (АА), АА 'млађа секција)	АА, АА АА, АА (АЂ, АЂ, АА, АА)	АЂ, АЂ	АА, АА (АЂ, АЂ, АА, АА)
ље, ње	АЄ, АЄ	АЄ, АЄ	АЄ, АЄ	АЄ, АЄ	АЄ, АЄ	АЄ, АЄ	АА, АА АЄ, АЄ
љу, њу	АЈО, АЈО	АЈО, АЈО (2.пис.) АЈО, АЈО АЈО, АЈО (4.пис., Сим.)	АЈО, АЈО	АЈО, АЈО	АЈО, АЈО	АЈО, АЈО АЈО, АЈО	АЈО, АЈО
џ, џ	Ђ ЦЦ, ЖЖ	Ђ ЦЦ, ЖЖ	ЦЦ, ЖЖ	Б, Г ЦЦ, ЖЖ	Б, Г ЦЦ, ЖЖ	ЦЦ, ЖЖ	Б, Г ЦЦ, ЖЖ

Разматрање и табеларни приказ правописних особина анализираних јеванђеља упућују на више закључака.

Анализирана грађа показује да се правопис двају писара *Мирослављевог јеванђеља* разликује. Правопис главног писара је старији, примењује особине босанско-хумског правописа и ослања се на глагољску традицију: не зна за лигатуре, осим ЈО, употребљава глагољско *ђерв*, а архаичност се посебно огледа у употреби *јусова* у гласовној вредности *у, је, е*. Посебно је оригинална употреба ЈО за гласовну вредност *у*, за коју зна и Глигорије. У правопису Глигорија јасно се уочавају нове правописне тенденције, од којих су најдоминантније две: употреба лигатура АА и АА и одсуство *јусова*.

Свих пет писара *Вукановог јеванђеља* употребљава лигатуре у мањој или већој мери. Други писар користи *дебело јер*, Ђ и Є за обележавање група *ја, је, јусове* (за које зна и Симеон). Графија другог писара *Вукановог јеванђеља* старија је и архаична у односу на графију осталих писара зато што је верније копирао свој предложак (Врана 1967: 30). Он користи *дебело јер*, Ђ и Є за обележавање група *ја, је, јусове* (за које зна и Симеон). Гласови *љ*,

њ најчешће се обележавају обичним вокалима: *ла, на, ле, не, лоу, ноу*. Симеон користи и глагољски начин за *ља, ња* *лѣ, нѣ*. Потврђени су и примери са глагољским *ђервом*. Дакле, у основи *Вукановог јеванђеља* јесу две традиције, старија босанско-хумска и млађа, рашка, са доминантном тенденцијом уопштавања особина рашког правописа.

Мокропољско јеванђеље „добро репрезентује појаве које су нормалне за старосрпску писменост средине XIII века” (Пешикан 1973: 84). Типична рашка ортографија је примењена са великом сигурношћу и доследношћу: *Ѣ, Ђ, Ѡ* и *Ѡ, Ѣ* и *І, ѠУ* и *Ѡ*, употреба лигатура *ІА* и *НЕ*, осим у означавању група *ље, ње* *лѣ, нѣ*, са малим бројем примера употребе *ѣ* и *ѣ* и *лѣ, нѣ, К, Г* за обележавање гласова *ћ, љ*.

Рашкохиландарско јеванђеље показује мало већу архаичност правописа. Једнако се користи *ІА, ѣ, НЕ, ѣ, лѣ, нѣ, лѣ, нѣ* за *ја, је, ља, ња, ље, ње* али *К, Г* за обележавање гласова *ћ, љ*.

Хиландарски пунџи апракос у ортографском погледу припада „прелазној фази између старијег и млађег (уређеног) рашког ортографског типа” (Грковић-Мејџор 1997: 79). Јасно је уочљива тенденција уопштавања особина рашког правописа: *ІА, НЕ, ІА*, ређе *ѣ, лѣ, нѣ, ла, на*. У систем јотације укључено је и мало *јус ла, на* за обележавање група *ја, ња*. Гласови *ћ, љ* у речима страног порекла обележавају се у духу рашког правописа.

Сврљишки одломци јеванђеља састоје се из три дела: одломка тетре и два одломка апракоса. Једина битна правописна разлика између та три одломка је писање *дебелог јера* и *јусова* у другом одломку, што аутор објашњава повођењем за предлошком (Родић 1995). Судећи по употреби лигатура *ІА* и *НЕ* и *лѣ, нѣ, лѣ, нѣ* као и *дебелог јера* у другом одломку, *Сврљишки одломци* су релативно архаични у свом времену.

Бјелополско четворојеванђеље врло доследно примењује правила рашког правописа. Делимична одступања „су најчешће последица уношења особенисти предлошка, мање поријекла писара” (Стојановић 2002: 122). Наиме, готово доследно групе *ја, је, ју* обележавају се лигатурама. Лигатуре се користе и иза палаталних сугласника. Једино су примери са *НЕ* и *ѣ* једнаке френквенције. Графема *Ѣ* често стоји наместо етимолошког *И*, али никад у отвореном положају (*ѢИИ, СѢИИИИИИ, ПРѢИИ*). Типична одлика рашког правописа, својствена овом јеванђељу, јесте и одсуство *ђерва*. Гласови *ћ, љ* обележавају се графемама *К, Г* у духу рашког правописа. Забележена употреба *ѠУ* за *у*, као и употреба графема *І, Ђ* и *Ѡ* на почетку речи и иза вокала јесу особине рашког правописа.

Закључна разматрања

Спроведено истраживање упућује на употребу двају ортографских система у 13. веку, али без јасног разграничавања при употреби и велико превирање у српском правопису током овог периода. Већ су писари друге

половине 12. века увели у ћирилску графију знатне промене: само једну графему за полугласник, *танко јер*; избацили назална слова (осим старца Симеона и главног писара Мирослављевог јеванђеља); увели употребу лигатура **IA** и **HE** на почетку речи и иза вокала за обележавање гласовних група *ја, је*; на нови начин почели да обележавају гласове **љ, њ**: **ЛА, НА, ЛОУ, НОУ** и **ЛЮ, НЮ** (једино главни писар Мирослављевог јеванђеља чува стари начин обележавања ових гласова са **Ђ** и **Ѓ** и **ЛЂ, НЂ, ЛЮ, НЮ**). Али ни стари начин обележавања појединих гласова током 13. века није у потпуности напуштен. Током 13. века полако и постепено једне особине смењивале су друге, међусобно се мешајући и преплићући. Писари се нису строго придржавали једног правописног система. Писари *Мирослављевог* и *Вукановог јеванђеља* који припадају старијој школи, знају и за лигатуру **IA** и обрнуто, стари начин обележавања групе *ја* графемом **Ђ** користе и представници рашке школе, најчешће ради уштеде у простору на крају реда (Пешикан: 1985). Ипак, уочљиве су неке опште тенденције стабилизације новог правописа.

На основу анализе јеванђеља 12. и 13. века могуће је говорити о следећим карактеристикама правописа тог периода:

- графема *јат* **Ђ** користи се свуда где јој је по етимологији место да значи стари глас *јат*. Већ у 13. веку забележено је колебање **Ђ** и **Ѓ**, што упућује на екавски изговор српскословенског језика;
- уједначено је и обележавање полугласника. У свим јеванђељима овај глас се означава *танким јером Ђ* (само код другог писара *Вукановог јеванђеља* налазимо **Ђ**);
- с тим у вези су и графеме **Ы** и **ЛЫ** и **НЬ**. Мешање графема **Ы** и **И** заједничка је особина свих анализираних јеванђеља 13. века (осим *Рашкохиландарског јеванђеља*), што показује да се већ у овом периоду изгубио осећај за стари глас *јери*, који се у говорном језику палатализовао;
- стабилизује се и начин обележавања гласа у графемама **ΟΥ**, **У** ређе лигатуром **г**. Графеме **Ю** и **Ж** за обележавање гласа *у*, које користе писари *Мирослављевог* и *Вукановог јеванђеља*, потпуно су се изгубиле;
- *омега* (**Ω**) се увек налази на почетку речи и иза вокала, а у речима страног порекла и иза сугласника и у случају кад је натписан сугласник. У осталим случајевима је **Ϟ**;
- графема **И** се најчешће користи за обележавање гласа *и*, ређе **І**, **Ї**;
- *јусови* нису у потпуности ишчезли, спорадично се јављају у свим анализираним јеванђељима, сем у *Бјелополском*;
- највећу неуједначеност показује обележавање група *ја, је* и *ља, ња*. У означавању ових група до краја 13. века мешају се стари и нови начин са тенденцијом уопштавања новог, тј. све чешћег коришћења лигатура. Групе *ље, ње* се уједначено обележавају **ЛЕ, НЕ**,

лигатура је једино употребљена у *Бјелопољском јеванђељу*. Стабилне су и графеме ЛЮ, НЮ, са ређим ЛОУ, НОУ;

- рашки правописни начин обележавања гласова *ћ*, *ђ* потиснуо је употребу старог глагољског *ћерв*. То је једина особина нове правописне школе која је током 13. века успостављена без икаквих одступања.

До краја 13. века млађа ортографија је сменила старију. То нарочито показује правописни систем хронолошки последњег јеванђеља у овом временском периоду, *Бјелопољског јеванђеља* (крај 13. почетак 14. века). У односу на остала анализирана јеванђеља, *Бјелопољско четворојеванђеље* показује највећи број особина у духу рашког правописа, спроведених врло доследно. Зато 13. век представља период превирања и мешања различитих правописних особина, после кога ће уследити стабилизација рашког правописа.

Литература

- Белић 1936: А. Белић, Учешће Светог Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика, у: *Светосавски зборник*, књ. 1, Београд: Српска краљевска академија, 216-276.
- Богдановић, Ћирковић, Кораћ, Максимовић и Мијатовић 1970: Д. Богдановић, С. Ћирковић, В. Кораћ, Ј. Максимовић и П. Мијатовић, *Историја Црне Горе*, Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- Врана 1967: Ј. Врана, *Вуканово еванђеље*, Посебна издања САНУ, књ. CDIV, Одељење литературе и језика, књ. XVIII, Београд: Научно дело.
- Грицкат 1975: И. Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Народна библиотека СР Србије.
- Грковић-Мејџор 1997: М. Грковић-Мејџор, Хиландарски пуни апракос из 13. века, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/2, Нови Сад, 69-81.
- Ђорђевић 1971: П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице (палеографско-филолошки прилози)*, Београд: Завод за издавање уџбеника РС.
- Ивић и Јерковић 2008: П. Ивић, В. Јерковић, Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века, у: Јасмина Грковић-Мејџор (ред.), *Студије из српске средњовековне писмености*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 363-588.
- Јерковић 1980: Вера Јерковић, Средњовековне ортографске школе код Срба, у: *Југословенски семинар за стране слависте XXXI*, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике, 19-28.
- Куљбакин 1925: Ст. М. Куљбакин, *Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом Јеванђељу*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

- Младеновић 1977: А. Младеновић, Напомене о српскословенском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XX/2*, Нови Сад, 1-20.
- Младеновић 2008: А. Младеновић, Стварање српске редакције старословенског језика (српскословенског језика), у: А. Младеновић, *Историја српског језика. Чланци и расправе*, Београд: Чигоја штампа, 30-37.
- Младеновић 2008а: А. Младеновић, Слово танко јер (Ь) у текстовима српске редакције старословенског језика, у: А. Младеновић, *Историја српског језика. Чланци и расправе*, Београд: Чигоја штампа, 41-49.
- Мошин 1963: В. Мошин, „Револуције’ у историји српског правописа, *Библиотекар XV*, Београд, 465-475.
- Недељковић 1979: О. Недељковић, Свети Сава и рашка правописна школа, у: Војислав Ђурић (уредник), *Међународни научни скуп Сава Немањић – Свети Сава, историја и предања, децембар 1976*, Научни скупови САНУ, књ. VII, Председништво књ. I, Београд : САНУ, 177-188.
- Пешикан 1973: М. Пешикан, Мокропољско јеванђеље из XIII века – споменик значајне фазе у развоју старосрпске писмености, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику Матице српске, XVI/1*, Нови Сад, 61-88.
- Пешикан и Јовановић 1975: М. Пешикан и Г. Јовановић, Текстолошки састав и основне одлике текста најстаријих српских четворојеванђеља, *Јужнословенски филолог XXXI*, Београд, 23-53.
- Пешикан 1985: М. Пешикан, О ортографским видовима српске редакције, *Научни састанак слависта у Вукове дане XIV/1*, Београд, 45-52.
- Радојичић 1962: Ђ. Радојичић, *Развојни лук старе српске књижевности*, Нови Сад: Матица српска.
- Родић и Јовановић 1986: Н. Родић и Г. Јовановић, Мирослављево јеванђеље (критичко издање), у: Н. Родић и Г. Јовановић (ред.), *Димитрије Богдановић (уредник), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа САНУ, I одељење*, књ. XXXIII, Београд : САНУ, 1-18.
- Родић 1995: Н. Родић, *Сврљишки одломци једанђеља*, Сврљиг: Етно-културолошка радионица, Ниш: Просвета.
- Српскословенски речник јеванђеља Огледна свеска*, (2007), саставио Виктор Савић, уредник Гордана Јовановић, Београд: Институт за српски језик САНУ (Београд: Чигоја штампа).
- Стојановић 2002: Ј. Стојановић, *Ортографија и језик Бјелопољског четворојеванђеља (13/14. вијек)*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Стојановић 2004: Љ. Стојановић, *О Мирослављевом јеванђељу*, Г. Милановац: ЛИО.
- Трифуновић 1976: Ђ. Трифуновић, *Кратак преглед југословенске књижевности средњег века*, Београд: Филолошки факултет.
- Трифуновић 2001: Ђ. Трифуновић, *Ка почецима српске писмености*, Београд: Откровење.

Dragana V. Tomić

ORTHOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF SERBO-SLAVIC LANGUAGE IN THE 12TH AND 13TH CENTURY

In this work, the orthographic characteristics of the Serbo-Slavic language in the 12th and 13th century are indicated. That was the period of interweaving and mingling of various orthographic features. During the 13th century, one characteristic was slowly and gradually replaced by another, making them mutually mixed. Scribes did not stick to only one orthographic system. However, some obvious tendencies for the stabilization of the new orthography were noticeable. The older, Westward, orthographic system based on Glagolitic tradition was replaced by the younger, Raska's orthographic system, based on Cyrillic tradition.

In the light of these processes, the orthography of the Serbian gospels from the 12th and 13th century was analyzed. The material is taken from the works of authors that did gospel's detailed linguistic analysis. Starting from the two oldest gospels, Miroslav's and Vukan's, the further development of the orthographic tendencies in the 13th century gospels is followed. The most dominant features are examined, resulting with the clear insight into basic orthographic tendencies from the end of the 12th until the end of the 13th century. The conducted research indicates not only the use of two orthographic systems in the 13th century without a clear definition, but also a lot of turmoil in the Serbian orthography during this period, which will be followed by the stabilization of Raska's orthography.

Key words: Serbo-Slavic language, orthography, orthographic schools, gospels.

СТАРО МЕСТО АКЦЕНТА У ПРЕШЕВСКОМ ГОВОРУ

Рад представља прилог истраживању акценатских прилика у српским говорима ПТ типа у којима је дошло до тзв. врањског преношења. Даје се преглед стања места акцента у категоријама у којима није дошло до очекиваног преношења, а то су: заменице, бројеви и неке непроменљиве речи. Поједини облици из ових група и даље чувају старо место акцента на отвореној ултими. Ипак, ситуација није тако једноставна, јер се, паралелно с тим, јављају и варијанте са преношењем (и са затвореног и са отвореног слога).

Кључне речи: експираторни акценат, говор Прешева, врањско преношење.

1. Српски говор у Прешеву по свим својим особинама припада јужноморавском типу ПТ дијалекатске зоне. Многе црте из овог говора указују на најјужнији тип ове дијалектске области. Једна од њих је и прозодијски систем.³ Иако се ради о иновативној балканистичкој црти у развоју акцентуације, која подразумева напредовање српског старијег система у правцу поједностављења, разлике у односу на остале ПТ говоре постоје. О њима је говорио још Белић. Један део ПТ говора одликује се посебним повлачењем овог акцента за један слог према почетку речи. Ова појава није фонетске природе и то потврђују случајеви у којима нема повлачења, а могло је доћи до њих (аорист, неки заменички и прилошки облици). Белићева испитивања и закључци односили су се на Врање и околину са претпоставком да одлику носе и говори Срба „с оне стране наше тамошње границе“ (Белић 1999: 214), која у оно време није обухватала Бујановац и Прешево. Белић је ово повлачење забележио до Стубла на северу. Новија истраживања су показала да данас тога има и северније,

¹ tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког подручја*, који у потпуности финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

³ О сложеном прозодијском систему ПТ говора, проблемима и могућности систематизације говори професорка Ј. Марковић 2008, која предлаже поделу на најмање три прозодијске система: 1. говори са старим местом акцента, 2. говори са пренесеним акцентом и 3. говори са везаним акцентом.

у Алексиначком Поморављу, где је доспело вероватно захваљујући миграцијама становништва (Богдановић 1987: 136). Преношења има и у западном делу пчињског говора (Јуришић 2009). Разматрајући узроке овакве акценатске појаве, Белић проналази утицај говора „Старе Србије“, односно, данашњег северног македонског дијалекта. Неке дијалекатске црте овог најјужнијег ПТ говора представљају македонизме: *-на-* < *-нж-* код глагола III врсте, *-ле* уместо *-ли* у множини мр радног глаголског придева, па и *-у* < *-ж* у презенту јд (Ивић 2001: 182, Реметић 2000: 98, Марковић 2006: 252). Дакле, ради се о територији неминовних додира и интерференције два блиска словенска језика. Како и сам Белић каже, није случајно што се ови језички моменти поклапају са њиховим простирањем. Тако је и ово специфично место акцента у сигурној вези са наведеним подручјем.

1.1. Након Белићевих разматрања, северним македонским дијалектима бавио се Милош Ивковић и Божо Видоески.⁴ Акценатско стање које је забележио Видоески у кумановском говору у многеме одговара ономе што нуди мој материјал из српског прешевског говора. То и није изненађујућа чињеница ако се има у виду географски положај, односно непосредно суседство ова два говора. Одступања која постоје у односу на кумановско стање говоре заправо о већој доследности прешевског говора у процесу повлачења акцента са отворене ултиме.

Акценатски систем кумановског говора Видоески сврстава у систем слободног акценатског места, што се не уклапа у стандард македонског језика, који има везано место акцента. Иако је акценат слободан, на морфолошком плану то је „акценатски тип со неподвижен акценат“. Ради се о говорима на линији Куманово - Штип - Радовиш - Струмица - Кукуш - Солун у којима је акценат парадигматски, односно морфолошки фиксиран. Ова појава подразумева да се у парадигматским облицима, са изузетком позајмљеница и аориста, не може јавити акценат на последњем отвореном слогу. (Видоески 1999: 101-105).

Додире македонско-српских акценатских система не задржавају се само на овом подручју. Македонски акценатски систем „со ограничено слободен и ограничено фиксиран акценат“, који се јавља у тесном појасу правцем Скопска Црна Гора - Велешко - Кавадарци - Мариово - Лерин - Костур - Нестран (између два типа: источног са слободним акцентом и западног са фиксираним акцентом) препознаје се и у српским говорима Сиринићке Жупе и Призрена (Видоески 1999: 107).

1.2. Оно што одступа од правила преношења акцента према почетку речи односи се пре свега на заменице, бројеве и прилоге. То је оно што је

⁴ Ово је и сам Белић ишчекивао не би ли се детаљније ушло у тумачење појаве акценатског преношења у говорима јужне Србије (в. Белић 1999: 215).

збуњивало лингвисте у тумачењу узрока повлачења акцента. С обзиром на мало сложенији акценатски мозаик једног дела говора југоисточне Србије, у овом раду биће дат само преглед стања у категоријама код којих долази до одступања у тзв. врањском преношењу акцента, а које представља кочницу у разјашњавању ове појаве. У том смислу издвојила сам прилике места акцената код заменица, бројева и непроменљивих речи. Облике са отвореном ултимом нисам одвајала од оних са затвореном јер се код неких показала тенденција повлачења акцената без обзира на затвореност. Стога сам овај преглед дала у потпуности како би се сагледала целовита слика места акцената код ових категорија.

2. Акценат код заменица

Старо место акценат је задржао код заменица на отвореној ултими: *моја́, моје́, мојо́, који́, која́, које́, којо́, чија́, чије́, чијо́/чиво́, овакв́а, овакв́о, какв́а* итд. Ови облици могу се чути и у прешевском говору с тим што су ређи код присвојних и односних заменица, а чести код показних.

2.1. Од личних заменица интересантне су оне двосложне: *о́на, о́но, о́ни...*

па *о́на* упоређује Ц; е, *о́на* ми је прича́ла Н; *о́на* жи́ва во́да те́чи Н; *о́на* мно́го те́чи Н; *о́на* ту́ј си изви́ра Н; *о́на* је прича́ла Н; *е́па о́на* је до́ле Н; *о́на* је ту́ј би́ла Н; *о́на* не пу́тује О; *о́на* у лабо́рати́ју ра́ди О; *о́на* се ка́чи го́ре О; ко *о́на* ни ба́ба О; *о́на* до́ле па́дне О; *о́на* ми ре́че Т; *о́на* ме пи́тује П; и ја́ и *о́на* П; *о́на* ће се стро́ши П; *о́на* му ви́ка Сл; *о́на* код нас Сз; па *о́на* ту́ј ра́ди О;

па *о́но* тој му је Ц; *о́но* тако́ј сто́ји Н; па *о́но* на мага́ре Н; *о́но* се распа́да О; *о́но* си ста́ше за чо́с Т; *о́но* си бе́ше ми́рно Т; *о́но* си њско́чи ГД; и *о́но* не за́устави Сл;

о́ни су туј жи́вѐли Ц; *о́ни* га зна́јев си́гурно Ц; *о́ни* чу́вав о́вце Ц; и *о́ни* су тако́ј до́шли Р; ви́ше *о́ни* су би́ли Т; из Деја́нце су *о́ни* Н; *о́ни* су и́шли с нас Сл; *о́ни* су од Барба́це Н; *о́ни* су биле тако́ј расті́кани Н; *о́ни* бе́ву покуша́ле да ко́пав Н; *о́ни* како́ су па́метни Н; *о́ни* су поту́рчени Н; *о́ни* српски прича́в Сз; *о́ни* су от чи́чу бра́ћа Р; *о́ни* су ту́ј седе́ли Ж; не́су не *о́ни* дира́ле П; да су *о́ни* си́лни П; староседе́лци су *о́ни* П; што́ су *о́ни* купи́ли Р; *о́ни* су па ку́ћа до ку́ћу П; и *о́ни* су туј Сл;

о́не се роди́ше П; *о́не* си се́див, плетев П; и *о́не* су биле ту́ј Сл; и *о́не*, се́стрв му Н; *о́не* има́в оне́ј М.

2.1.1. Могу се чути и облици са акцентом на ултими:

она му вика ГД; *она* си отишла Сл; не да причам дек је *она* туј Сл; *они* су ис Куштицу Н; и *они* га зовев Сз.

2.2. Код показних заменица партикула затвара ултиму, те не чуди што је код њих акценат на старом месту. Акценат остаје на том истом месту и у парадигми. Наравно, двогласне партикуле у множинским облицима м и ср р никада не носе акценат.

а бе *овџ* аџија Ц; гледаја *овџ* део Н; *овџ* што продава брашно Т; од *овџ* купен леб Т; *овџ* личи на њега Ж; *овџ* што гу је одвеја Сл; *овџ* из Норчу Н; *овџ* стар човек Ц; *овџ* Александрија ли Н; *овџ* извор овдека Ц; у *овџ* плац не Р; на *овога* толко Н; да неје *онџ* забел Ц; излџа не *онџ* Н; *онај* Света што беше Н; на *онога* толко Н; толко на *оног* П;

он је зет на *овија* Н; *овија* напрет Ц; знајеш ги *овија* Сл; *овија* одрасли сви П; *овија* браћа куде ће П; видела *овија* Т; *овија* како ги викав Ц; код *овија* П; *онија* брда Ц; *онија* онамо Н; *онија* ондек Н; *онија* што су га имале Ж;

овај дође десно Ц; и *овај* отишла Ж; скроз на *овуј* страну Т; *овуј* помаду П; од *овуј* малу су отишли Н; *онај* врба Ц; а *онај* чешма тамо Н; а *онај* чешма Ц; тој е *онај* утрина Ц; *онај* код цамију Н; *онај* летња П; откуда *онуј* Н; у *онуј* котлину Ц;

оне имава *онеј* М; имашемо *онеј* купене Н; *онеј* вртаче Ц;

овој горе Ц; па сад *овој* Сз; *овој* наше овдека Ц; *овој* Блато Ц; а *оној* су били мушкарци Н; и *оној* што било на кола Р; *оној* дрво и тој Р; пре *оној*, знаш Ч; *оној* се дешава П; *овој* се дешава П; *овој* дете не може ГД; што је *овој* Сл; продава *овој* П; продава *оној* П; само *оној* чкембе П;

2.2.1. Показне заменице за каквоћу углавном имају старо место акцента (и на отвореном слогу), али се јављају и случајеви са преношењем:

а) бџш *овакџв* П;

овакву неси јела Ц; *овакву* аљину ГД; *овакво* да га направивш Ж; *овакви* су долазили П; *онаквџ* иста Сл; *онакву* кућу Сл; е, *таквџ* да је П; *таквџ* у треба на њу Сз; *такву* гу направила Т; с *такво* да немаш рабџту Р; *такви* ће га средив Ц; исте *таквџ* Р;

какџв ред П; *какџв* си тој човек Сл; *какџв* све неје бија Сл; с *каквога* живи Ж; *каквџ* је била Ц; *каквџ* испадне ГД; виш *каквџ* је тегџба П; *какву* кафу пијеш Сз;

какву рабџту имаш Р; *какву* срећу има П; *какво* је било, добро је Т; *какви* су М; *какви* човечџшта Сз;

б) *овакав* исти *има*м П; *овакав* је и *мој* Сл;
овакву сам ја *имала* Ж; *овакву* *комшику* да *имаш* Сл; *овакво* је *унутра*
Сз; па ли *онаква* П; у *онакву* *кућу* Т; *онакво* сам ти *дала* Ц; с *овакве* *комшије*
Ц; *онакви* *шпорети* *стари* П; *онакви* *стољњаци* Сз; све *онакве* *големе* Н;

какву *кућу* *има* Т; *какву* *сајдију* ми *правив* *тамо* П; *какво* *имање* је
после *накуповала* П; *какво* *малечко* је Сл; *какве* *паре*, *какви* *бакрачи* Ц;

Код показне заменице мр јд овакав, онакав акценат је повучен, али је у
том случају и полугласник вокализован (овакув и овакав). Исто се дешава и
код упитне заменице какав.

Код ове последње упитне акценат се, изгледа, повлачи приликом
истицања значаја онога о чему се говори. Слични примери, из којих се може
препознати иста говорникова намера, могу се препознати и код М. Јуришић
(2009: 27): *Какъв рѡт, ми кѡт се во̀лимо - нѣма рѡт!* (Г); *Овѡј за̀кон какъв је?*

2.3. Код присвојне заменице 1. и 2. лјд никада нисам забележила
акценат на ултими:

моја *мајка* П; *моја* *баба* П; *моју* *сестру* П; у *моју* *кућу* су *били* Ж; па
моје *дете* П; и у *моје* *време* Т; *свѣ* *тој* е *моје* *имање* *било* Ц; па *тој* *моји* *деца*
Сл; *моји* *кѡд* су *досељени* Т; *моји* су *били* у *Бинач* П; по *моје* *ба̀шче* Сл; *овој*
е *твоја* *ча̀ша* П; *тој* ли је *твоја* *жѐна* М; с *твоје* *дѐте* *иде* М; *твоје* *братанче*
Ч; не ли су *твоји* Сл; *твоји* *деца* Ц; и *твоје* *сестре* су *биле* Т; *ми* *смо* *си*
своји Ц;

2.3.1. Старо место акцента носи присвојна заменица 3. лјд мр:

њего̀в *ала̀т* је *имаја* П; *њего̀ва* *кућа* је на *крај* Т; с *њего̀ву* *жѐну* сам
работила Сл; на *њего̀ву* *стра̀ну* Р; *тој* *свѣ* је *њего̀во* Ц; *њего̀во* *имање* Ц; у
њего̀во *сѐло* ГД; *њего̀ви* *деца* П; с *њего̀ве* *ру̀ке* Сз;

2.4. Упитно-односне заменице могу имати померено места акцента
према почетку, али се срећу и облици са старим местом.

а) код *ко̀га* *Ча̀слава* Ц; *ко̀га* *сте* *пита̀ли* Р; *ку̀де* *ко̀га* *отишја* Н; *ко̀ја* је
кућа Н; *што* *знам* *ко̀је* Ц; *нема* *дру̀го* *ко̀је* Н; *ко̀ји* *љу̀ди* Т; *тија* *ко̀ји* су *зарлије*
Сл; *не* *знам* *ко̀је* су *та̀г* *биле* П; *чѝво?* Ц; *чѝје* *дѐте* Сл; на *чѝје* *имање* Сз;

б) *ко̀ја* ти је *била* *другарица* Сз; *ти* *ко̀је* *ги* *пу̀шиш* Сл; *ис* *ко̀јо* су *сѐло*
Н; *ко̀јо* је *име* Сл; *ко̀јо* *писа̀* Н; *сѡг* *ко̀јо* *ће* ти *чу̀ва* *деца* П; *ће* га *нема* до *ко̀јо*
време Сл; *ко̀је* су *тој* *цаканѡвске* *лива̀де* Ц; *ко̀ји* Ц; не *знам* *сѡг* *ко̀ји* су Н; *ко̀ји*
су *ставили* Н; *ко̀је* *жѐне* П; *чѝво* је *овој* П; *чѝву* *сестру* Сз;

2.5. Код одричних и неодређених заменица акценат се налази на речци,
дакле на првом слогу:

никој не знаје Ц; а ми *никој*; *никој*, *вика* П; *нема никој* Н; *никој*, *синко* Сз; *мож некој* ће дође Сл; *некој* ће повикне Ж; ће притрчи *некој* Н; а на *некога* му се дава П; на *некога* не му се дава П; *никакво* нећу да узимам ГД; *тэг* *никакво* неје имало Сз; *никакви* несу Сз; такој *некакво* шарено Сз; све *некакви* брљиви Т; све *некакви* зрнца кроз њу ГД;

3. Акценат код бројева

3.1. Облици броја *један* у женском и средњем роду имају акценат на отвореној ултими и они представљају једну од недоследности у преношењу акцента у јужноморавском говору (и у македонским дијалектима). Ивковић их је објашњавао утицајем облика мр или наносом са стране, али Видоески (1962: 109) не прихвата да се све може објаснити аналогijом, пре свега зато што сличних одступања има и у другим категоријама (не само у аористу, већ и код заменица и прилога).

једна је била осам године П; *једна* је била десет године П; *једна* Прешевљанка М; *једна* просторија Т; *једна* је била Т; *једна* маала је тај Т; *једна* голема соба Ц; куде је још *једна* Ц; *једна* пиљара има ГД; *једна* црнка Ц; *једну* недељу ги је носија Н; само *једну* теглу П; *једну* у Бањску овде Ц; ајде да испушимо по *једну* Ц; *једну* годину Т; *једну* годину у Миратовце Ц; *једне* године П; само *једно* врпче П; ово *једно* парче Сл; још *једно* да си чува Ж; *једно* вече Ц; замеси *једно* малечко Т; како *једно* воденичко тркало П; *једно* пунече П; дај *једно* малечко П; само тура *једно* Н; иди нацртај још *једно* П; имаше још *једно* М; само *једно* дрво има дебело М; имаше још *једно* М; само *једно* дрво има дебело М; *једно* време мџи Т; *једно* време било Т; *једно* вече Т; има и *једно* врело Т; *једно* време смо терали Т; *једно* је шести П; *једно* четврти разред П; *једно* место Р; *једни* там, *једни* там ГД; *једни* људи дођоше Ц; моји *једни* рођаци Сз; у *једни* кола Сл;

3.2. Када је реч о исказивању времена, акценат ће увек бити померен и у мушком роду: дошја је у *један* П; у петнаес до *један* ГД; има *један* и нешто Ц; у *петнаес* до *један* ГД; дошја је око *један* Сл.

У осталим случајевима биће: *један* дон; *један* Цафер Ц; *један* игра сат време; *један* је пет године; *један* је Војислав Ц; *један* је био Ц; молише *једнога* другога;

3.3. Број *четири* и сложени облици бројева од *једанаест* до *деветнаест* често носе акценат на пенултими:

моја мајка *четири* П; *четири* спрата ГД; по *четири* примерка извади П; *четири* сам ставила М; сэд само за овџа *четири* Сл; три-*четири* браве

Ч; три-четири дѣна и Бѡг П; Остави *четири* дѣца ГД; ја сам *дванѣс* године живѣла П; наѣа дванѣс Сз; *дванѣс* јѣвра Сл; *петнѣс* чаја днѣвно П; Брѣнко петнѣс године П; а мушко *петнѣс* Ч; *петнѣс* ѣвра М; чича ми *петнѣс* башчалѣка да даѣ П; сто *петнѣс* са сто седамдѣсет Т; у *петнѣс* до јѣдан ГД; три и *петнѣс* Ж; три и *петнѣс*, и двајес Ц; донѣсе дѣсет-*петнѣс* кѡрења П; сто *петнѣс* године П; пре дѣсет-*петнѣс* године Сз; донѣсе дѣсет-петнѣс кѡрења П; мѡжда *петнѣс*, дваес године Ч; пе-*шеснѣс* родила Т; и јѣдно девојче *шеснѣс* године; *осамнѣс* мѣсеца Р; *осамнѣс* иљаде Т; имаја *деветнѣс* године Ц; ѡн *деветнѣс* године има Ж;

Срећу се и облици са повученим акцентом: *четири* испита има Ч; кѡд, пѡла *четири* П; пре два мѣсеца или три-*четири* Ц; до пѡла јѣданаес седѡмо ГД; седѡше до пѡла *дванаес* П; пѡсле *дванаесте* године Ж; дѣте *петнаест* године Р; *осамнаест* године Ц; *шеснаест* пѡт до *осамнаест* П;

3.4. Бројѣви од *двадесет* до *деведесет* често се срећу у упрошћеном облику, а са тим је и акценат на затвореној ултими.

па *четерѣс* Сл; ѡдма *четерѣс* дѣна ГД; *четерѣс* две-три Сл; *четерѣс* иљаде дѣнара има М; дал имаше *четерѣс* године П; ми *четерѣс* куће Срби Р; *овија наѣи по четерѣс пет* ГД; *напунила си четерѣс* ГД; *четерѣс дѣнара* П; кад су били за *четерѣс* дѣна П; сад сам на *деведѣс* два П; а ѣине *шеесѣт* Сз; па има *шеесѣт* године Ц; ако неје у *педесѣт* Н; *седамдѣс* пет пѡсто за Бујѣновац М; *седамдѣс* пет Ц; *деведѣс* јѣдан кѡма ѡсам П; *деведѣс* прво Ч; ѣлкохол *деведѣс* пет милилитра, чѣс П; неје *деведѣс* пет пѡсто П; *деведѣс* ѡсме Сз; *деведѣс* девѣте Н;

3.5. Ређи је случај акцента на отвореној ултими: за *педесѣ* шѣс дѣна Сл; *осамдесѣ* и двѣ Сл;⁵

3.6. Када су у пуном облику, бројѣви се могу чути са регуларним местом акцента:

четрдѣсет јѣдан П; после *четрдѣсет* сѣдме, *четрдѣсет* ѡсме Ц; *педѣсет* шѣсте Сл; двѣста *педѣсет* дѣнара ГД; *педѣсет* иљаде Сз; више од *педѣсет* пѡсто М; сто *педѣсет* Т; *шездѣзесет* и не знам које године Ц; *шездѣзесет* прве је била школа Ц; *седамдѣсет* и кѡсур године Р; *седамдѣсет* и више Р; *седамдѣсет* и пе-шѣст Р; *седамдѣсет* шѣст Т; јѡш *осамдѣсет* и другѣ-трѣће П; ѣлфа *деведѣсет* П; са *деведѣсет* и дѣвет дѣнара Ч; хиљаду ѡсамсто *деведѣсет* девѣте П;

⁵ Овакве форме забележене су у кумановском и пчињском говору (Видоески 1962: 113, Јуришић 2009: 28).

3.7. Код тросложних и вишесложних редних бројева акценат је на пенултими, који се генерализује у парадигми:

тэј трећи разред, и четврти скоро Сл; четврти, овэј пети Сл; Николија је четвртога П; сад четврта долази Н; четврта, пета, која је Р; тријес и четврте Ц; триес четврто Ц; хиљаду осамсто девете П; хиљаду осамсто деведесет девете П; петнаести дон Т; после петнаестог Сз; десетога треба да дође ГД;

3.8. Код вишесложних редних бројева могуће је померање за још један слог напред:

за једанаести ми је заказано ГД; после дванаесте године Ц; осамнаестог долазив Сл.

У осталим случајевима (*четврти, девети*), повлачење акцента права је реткост.

3.9. Бројне именице имају акценат на пенултими: двојица ортаци Ц; ники двојица Н; све по двојица Р; овија двојица Сл; њи тројица Сз; четворица су били Т; има ги петорица Н; седморица у кућу П; оба двојица су сами П.

Иако није тако често, јавиће се облици бројних именица са акцентом на антепенултими, што сам забележила једино код истог броја: четворица дођоше от Прешево ГД; четворица што су тепали П. Исто налазимо код Белића (1999: 311): четворицу и М. Јуришић (2009: 187): старци сам четворица, ћерко, дочекувала; у кућу беја ми три зэлве и Јован и Димко - четворица; и деца имаше троица, четворица беву.

Померања има и код облика *обојица*: *обојица* идемо лов П; *обојица* су моји деца Ц, али и: *обојица* беву Ж.

4. Акценат код непроменљивих речи

Стари прилози (као и речце), они прости, као и они заменичког образовања, најчешће чувају старо место акцента (в. Видоески 1962: 115).

а) *Куде* је Столе Ц; *куде* има Ц; *куде* идем у лов Ц; *куде* је Душан Ц; *куде* ме водите П; *куде* да иду П; *куде* се задржало П; *куде* га тој викаше М; *куде* си ги нашја Н; *куде* је школа сэг Н; *куде* је овај чешма селска Н; *куде* си рођен Р; *откуде* си ти Сл; *откуде* су дошли, не знам Н; *накуде* идеш Т; *накуде* ли је пошја П; ем не знајем *накуде* ћу П;

б) одма *овде* надоле Н; он је *овде* задњи Турчин Ц; па ли *овде* П; а *овде* су били купили П; *овде* у двориште П; ретко кој е купија *овде* Р; *овде* нагоре ће идемо Р; колко је српске куће имало *овде* Р; *овде* си рођен Р; ја сам *овде*

рођен Р; онда *овде* је имала фамилија Р; наши насељени *овде* Р; *овде* горе Н; не бре, *овде* негде Н; *овде* је имала једна кућа Н; немамо *овде* реку М; *онде* су ги оставили Сл; *онде* је до скоро стојало Т; погледај *онде* под кревет Сз;

Место акцента остаје исто и након додавања партикуле, без обзира на то да ли она отвара или затвара слог:

овдека је стан имаја П; друго је *овдека* М; *овдека* нема друге М; долина *овдека* М; *овдека* је радија П; а *овдека* је бија Сента само Н; *овдека* нашо Н; искочи *овдена* П; *овдена* нема М; седим *овдена* П; сахрањен је *ондена* П;

онија *ондек* Н; ма ли *овдек* су били П;

в) *одовуд* кад улазиш П; *одовуд* Трнава Н; а Гуте је стануваја преко пута, *отуд* П; само вода иде *одонуда* П;

г) дођите *навам* ГД; мало по *навам* Н, лега а *натам*, а *навам* Ч; па терале смо стоку *натам* Н;

Забележени су и облици са акцентом на иницијалном слогу: *навам* се иде Ц; иде *натам-навам* П; *натам-навам* Ц; идите *навам* П; не идемо ми *натамо* М;

д) *како* ти се зове куче Ц; *како* се је забунџа толко Ц; *како* се викаше Р; знаш *како* је П; *како* ги викаше М; *како* знаје Н; *како* си П; *како* ги викав Сл; еве *како* су они направили П;

ђ) ете *такој* Ц; еве *такој* и сад је П; реко *такој* и *такој* П; па *такој* да сѝса П; па и наше *такој* М; зашто се вика *такој* Р; нека седи *такој* Р; *такој* га викав Н; *такој* тџ потес Т; и они су *такој* дошли Р;

е) *овакој* по твоје П; ама малопре рече *овакој* Н; на прсти *овакој* Н; сџ *онакој* Н; ја *онакој*, сељачки ти кажем Р; утџпани *онакој* Н;

Без обзира на присуство партикуле, могу се чути и облици где је место акцента умерено: пиши *овако* Р; *овако* и *овако* П; *овакој*, па *овакој* М;

ж) *јуче* зайшло Ч; *јуче* смо причали П; град *јуче* све склуцаја ГД; *јучер* бџ П; умрџла је *јучер* Т; једвај сам ги донџла *јучер* П; па и *данџс* Ч; оџо, *вечерџс* да дођџш П; џе дођџв *вечерџс* Р; *нађџс* је мноџо лајаџло Т; од *нађџс* га нема Сл;

з) *Заиџто* ти тој трџба? Ц; А *заиџто* тој? Р; *Заиџто* неђџеш? П; *Заиџто* ли га нема? ГД; *Заиџто* џе ти тој? Сл.

И овај облик може се јавити са повученим акцентом: *заиџто* Ц; *заиџто* несу дошли П; *заиџто* несам викала П;

и) *затој* га несу теџли П; Епа *затој* Т; *затој* не му ни дава Сл; џџга су га *затој* викали Сз; *затој* сам га купиџла П; спаџла је па *затој* П;

ј) *једва* га убџди Ц; *једва* се збрамо Т;

једвај сам издржала Сл; *једвај* поћомо П; *одвај* завршимо Сз; *једвај* сам ги донела јучер П;

к) *енé* га облак ГД; *Енé*, што направише! П; *Евé* ги идев Т.

Чешћи су облици са акцентом на првом слогу: *éве*, у комшије М; *Éве*, као она П; *éве* како су они направили П; *éве* такој и сад је П; *éне* ги на прозор Т; *éне* га тамо Сл; *éне* га у кућу Р; *Éне* ги идев Сз; *éте* такој Ц;

л) Ова група могла би се приписати позајмленицама које чувају старо место акцента:

која́ ми испадна П; има *која́* да се работи Т; *која́* је родило Р; ама *која́* П; *тамѐн* од мајку П; *тамѐн* свадба П; *тамѐн* ќе закрпим Ч; *комај* је готов П; ќе стигнев *комај* Сл.

Из овакве слике стања места акцента прешевског говора у критичним категоријама, могу се извести следећи закључци:

- Личне заменице трећег лица углавном имају повучени акценат, док су облици са старим местом ређи: *она́* му вика ГД; *они́* су ис Куштицу Н;
- Код показних заменица за каквоћу чешће је старо место акцента: *онакв́а, такв́а, такв́о, такв́и*;
- Код присвојних заменица нису забележени облици са старим местом акцента;
- Код упитно-односних заменица посведочени су двојаки облици: *која́* и *која̀*, *који́* и *којѝ*, *чиво́* и *чиво̀*;
- Облици *једна́, једно́, једни́* чувају старо место акцента;
- Ретко се срећу облици других бројева са акцентом на отвореној ултими: за *педесé* шéс дéна Сл; *осамдесé* и двé Сл;
- Код непроменљивих речи најчешће је старо место акцента: *кудé, накудé, овдé, ондé, како́, јучé, зашто́, ене́, еве́, једва́, која́*;
- Код последње групе могу се срести облици за пренесеним акцентом: *éве, éте, ова́ко* (и *ова́кој*).

Литература

- Белић 1999: Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, IX том, Београд 1999.
- Богдановић 1987: Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког поморавља, Српски дијалектолошки зборник XXXIII*, Београд.
- Видоески 1962: Божидар Видоески, *Кумановскиот говор*, Институт за македонски јазик, Посебни изданија, книга 3, Скопје.
- Видоески 1999: Божидар Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик, Том 3*; Македонска академија на науките и уметностите, Фонд Трифун Костовски, Скопје.

- Ивић 2001: Павле Ивић, Српски дијалекти и њихова класификација III, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 27/28; Нови Сад: Матица српска; 175-209.
- Ивковић 1921: Милош Ивковић, Акцентски системи српско-македонских говора, *Јужнословенски филолог* II, 254-271.
- Јуришић 2009: Марина Јуришић, *Говор Горње Пчиње: гласови и облици*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 6.
- Марковић 2006: Јордана Марковић, Инвентар, путеви и донети македонизама у српским народним говорима, *Годишњак за српски језик и књижевност VIII*, Ниш: Филозофски факултет, 235-260.
- Марковић 2008: Јордана Марковић, Прозодијски систем(и) призренско-тимочких говора, *Зборник Института за српски језик САНУ*, посвећено др Драгу Тупићу, Београд 2008, 293-297.
- Реметић 2000: Слободан Реметић, Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја, *XXVI научна дискусија на XXXII међународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 87-103.

Tatjana G. Trajković

OLD ACCENTUAL PLACE IN THE PREŠEVO SPEECH

The paper examines the situation accent system in speech of Preševo. Speech of Preševo is type South-Morava speech of Prizren-Timok dialect. In addition to some specific (-на- < -нж- in verbs III species, -ле instead of -ли in plural masculine working verbal adjectives, -у < -ж in the present tense first person singular), in favor of such a classification goes phenomenon “Vranje transfer” expiratory accent. In this type of speech accent is transferred from open the last syllable to the beginning of words. However, there are linguistic categories in which this does not come up to. It’s about some deputies, numbers and appendices. Review of accentuation place in them is presented in its entirety to be presented the true state in speech.

******* ПРИКАЗИ*******

АТАНАСИЈЕ ПЕТРОВИЋ – УЧИТЕЉ ТАСА *ПРЕСАД МУДРОСТИ*

Паралелно издање 1858–2013

Приредио (превод, предговор, поговор, белешке, регистар)
др Недељко Богдановић

Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу

Радови Одсека језика и књижевности

Библиотека *Књижевни и културни живот на југоистоку*

Србије у XIX и XX веку, Књига 17, Ниш 2013, стр. 185.

У издању Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, као 17. књига библиотеке *Књижевни и културни живот на југоистоку Србије у XIX и XX веку* Одсека језика и књижевности, појавило се паралелно издање, репринт и превод на савремени српски језик, *Преседа мудрости* Атанасија Петровића – Учитеља Тасе.

Приређивач, преводилац, аутор предговора, поговора, белешки и регистра проф. др Недељко Богдановић, верујући да ће овакво штиво бити од користи и савременом читаоцу, очито није желео само да нас подсети на овај књижевни труд првог и најпознатијег нишког учитеља – Учитеља Тасе (1824–1884), објављен у Београду 1858. године, већ и да читаоцу приближи дух и морална начела времена у коме се, упркос турском ропству, настојало да се образовањем и неговањем здравих моралних начела обезбеди напредак након ослобођења.

У предговору поновљеног издања, под насловом *Атанасије Петровић – Учитељ Таса* (7–13), приређивач нас подсећа на личност и дело Атанасија Петровића, првог нишког учитеља родом Нишлије, који је, поставши учитељ у седамнаестој години и учитељујући преко четрдесет година, одиграо велику улогу не само у организацији школства у тадашњем Нишу већ и као просветитељ у времену када је период ропства под Турцима био на измаку и када се назирала другачија будућност југоисточне Србије.

Издање *Преседа мудрости* из 1858. године, штампано у Београду у Књажевско-Српској Типографији, садржи предговор Атанасија Петровића *Благонаклони читатељи* (3–4), затим, према азбучном слову прве речи поређане поучне мисли филозофа, политичара и умних људи од антике до доба у коме је састављач збирке живео (5–53), поучне текстове *Дужности родитеља*, *О васпитању деце*, *Савет поштеног оца скороожењеном сину*, *Савет поштене матере скороудатој кћери* (54–70) и списак пренумераната (71–79).

Преседа мудрости или збирка поучних мисли, филозофских размишљања и оштроумних изрека најславнијих људи света старог и новог времена, како гласи превод поднаслова, није оригинално дело Атанасија Петровића, већ „наново одштампано по азбучном редоследу, и корисним

поукама о васпитању деце и младенаца допуњено“ и школским потребама прилагођено издање *Расада мудрости* Георгија Зорића, објављено 1839. године. Неки од аутора поучних мисли су: Сократ, Платон, Питагора, Сенека, апостол Павле, Шекспир, Волтер, Русо, Наполеон. У збирку је укључено и десетак пословица и већи број поука без назнаке извора.

Приређивач поновљеног издања проф. др Недељко Богдановић преводи све делове текста осим списка претплатника, настојећи, да колико је год могуће, сачува аутентичност текста, укључујући и структуру реченице и азбучни ред изрека, уверен да и у нашем времену ово штиво може имати васпитну улогу.

Тај моменат је посебно истакнут у *Поговору* (161–165), где се наглашава да је Учитељ Таса поуке бирао тако да је „тежиште на васпитању за живот у породици..., али и у друштву (однос према раду, врлинама, новцу, добротности..., здрављу)“. Збирка, како оцењује приређивач, одражава дух просветитељства и није догматична, мада се религиозни моменат не искључује, а вредности које истиче, попут човекољубља, побожности и добротности, су општељудске.

Уз подстицај читаоцу да сам сачини свој ужи избор, проф. Богдановић издваја ове мисли: *Више се ваља бојати лажног пријатеља него јавног непријатеља.* 30; *Дај у зајам мало новца, имаћеш дужника; дај много – имаћеш непријатеља.* 58; *Зао човек и у срећи је несрећан.* 80 итд.

Разлика од преко 150 година између издања налагала је да се поновљено издање допуни потребним објашњењима мање познатих појмова (71), да се дају *Напомене о језику Пресада мудрости* (72–73), као и *Регистар и белешке о ауторима изрека и мисли* (74–81), где су иза основних биографских података наведени бројеви под којима се њихове мисли наводе.

У *Напоменама о језику Пресада мудрости* (72–73) истиче се да је дело у оригиналу штампано предвуковском ћирилицом (која укључије и графије: *и, њ, њ ја, ју, њ, њц*), при чему исту гласовну вредност могу имати различите графије (нпр. *и, њ, њ* као *и*), а неки се гласови обележавају графичким комбинацијама (*љ* као *љ, љ* као *љо* итд.). Правопис је етимолошки (*разсужденіе, срдце, праздно*), а у језику су присутни славенизми (као: *совести, осуждава, у дружескому разговору, благопочитаніе*) и мањи број дијалектизама (попут: *људма, хоћеду*).

Иза списка пренумераната који су својим прилозима омогућили штампање *Пресада мудрости* у XIX веку, долази списак нових пренумераната, без којих ово паралелно издање не би угледало светлост дана у већем броју примерака у XXI веку!

Може се рећи да је приређивач проф. др Недељко Богдановић, не оптерећујући ово издање сувишним информацијама и ускостручним анализама, с једне стране преводом успео да приближи *Пресад мудрости* Учитеља Тасе обичном читаоцу, а са друге, да га учини приступачним будућим проучаваоцима. Свима нама скренуо је пажњу на књигу која је ипак пала у заборав, као што су у нашем времену, чини се, потиснуте и заборављене људске,

породичне и друштвене вредности на које је својом збирком мудрих мисли упућивао савременике и оне који ће доћи и Учитељ Таса.

Надежда Д. Јовић
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

Радивоје Младеновић:

ГОВОР ЈУЖНОКОСОВСКОГ СЕЛА ГАТЊЕ

Институт за српски језик САНУ, Монографије 18, Београд 2013.

Српска дијалектологија постала је богатија за још једну дело. У издању Института за српски језик САНУ, а у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“, као осамнаеста књига едиције Монографије штампан је рад *Говор јужнокосовског села Гатње* аутора Радивоја Младеновића.

Ова монографија описује говор села које се налази у југозападном делу Косовске котлине, у близини Урошевца. Материјал је прикупљан од Гатњаца који су 1999. године избегли у Београд, Младеновац, Аранђеловац.

Аутор се не бави први пут говором овог насеља. Разним питањима из дијалекатског система Гатња, Радивоје Младеновић приступао је у више радова усмерених према овом насељу или у оквиру обраде на ширем дијалекатском подручју: *Именице мушког рода на -џ у говору јужнокосовског села Гатње* (2011), *Флексија и аналитизам именица на -а у говору јужнокосовског села Гатње* (2012); *Судбина африката на југозападу Косова и Метохије у светлу балканске и језичке интерференције* (2007), *Семантика и граматичка стабилност именица pluralia tantum у српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије* (2007), *Антиципацијска палаталност у светлу балканистичког смањења палаталности* (2010), *Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије* (2011), *Основински вокали -е и -и у презентској основи српских призренско-јужноморавских говора Косова и Метохије и северне Македоније* (2012), *Пасивне конструкције метохиско-косовских говора призренско-јужноморавског типа* (2012). Овакво језички свестрано бављење гатњанским говором очигледно је наметнуло потребу обједињавања и проширивања закључака са већим простором за егземплификацију, што је довело до настанка ове монографије. С друге стране, претходни приступи условили су да анализа говора села Гатња захвати и шире дијалекатско подручје, те да се на тај начин прецизно утврди место овог говора у свом комплексном дијалекатском типу.

Структура монографије *Говор јужнокосовског села Гатње* одговара класичном дијалектолошком поступку и састоји се из следећих поглавља:

Увод (15–22), *Акценат* (23–61), *Гласови* (63–130), *Речи са деκлиналцијом* (131–290), *Глаголи* (291–367), *Непроменљиве речи* (369–403), *Гатњански говор у метохијско-косовско-сиринићком ареалу* (405–413), *Дијалекатски текстови* (415–440), *Резюме: Говор деревни Гатне (Јоужное Косово)* (441–451), *Литература* (453–465), *Скраћенице* (467), *О аутору* (469–470).

Након детаљног описа географског положаја и миграционих процеса који су утицали на формирање дијалекатског система, аутор износи разлоге приступања овом раду: недовољна проученост српског говора јужног дела Косовске котлине, док су се нека досадашња језичка истраживања косовског говорног типа показала као непоуздана. Језички описи говора католичког становништва и централнокосовских говора призренско-јужноморавског типа послужили су за поређење ради бољег сагледавања језичких односа.

У оквиру целине о акценту најпре се разматрају општа питања о природи акцента, тенденцијама прозодијског система, граматичкој и семантичкој функцији акцента, типу лексике и месту акцента. Акценат у гатњанском говору анализиран је према врстама речи у поглављима: *Именице* (28–53), *Акценат придевских речи - Акценат придева* (45–51), *Акценат заменица* (51–53); *Бројеви* (53), *Глаголи* (53–56), *Прилози* (56–58), *Речце* (58–59). Након таквог прегледа следе друге теме из прозодијске проблематике: *Преношење акцента на проклитику* (59–60), *Глаголски акценат и енклитике* (60), *Дезакцентуација* (60).

Гласови се очекивано обрађују кроз два наслова: *Вокализам* (63–96) и *Консонантизам* (96–130). Поглавље о вокализму, поред уобичајених детаљних претресања судбине старих вокала и данашњег стања гатњанског вокалског система, доноси и засебан део посвећен вокалима средњег реда. Аутор је узео у обзир досадашње резултате истраживања средњих вокала у говорима призренско-јужноморавског типа, а посебно на тлу Косова и Метохије, који су показали знатну нестабилност у артикулацији (са затварањем / отварањем / дифтонгизацијом са фонолошком / без фонолошке вредности). Стање у говору Гатња наметнуло је разврставање грађе према темама: *Затварање средњих вокала* (72–74), *Отварање средњих вокала* (74–75), *Контрапримери префонологизацији* (75–76) и *Дифтонгизација средњих вокала* (76–78).

Поглавље *Речи са деκлиналцијом* почиње прегледом именица (131–223). Аутор их разврстава на посебан начин који не прати досадашњу праксу класификовања именица у призренско-тимочким говорима, а то се пре свега односи на именице средњег рода. Наиме, све именице посматране су кроз целине: *Именице м. р. на -ø*, *Именице средњег рода*, *Именице женског и мушког рода на -а*. Након тога следи разматрање категорија збирних именица, именица pluralia tantum и форми именица у партитивним синтагмама. Што се тиче именица средњег рода, оне се не раздвајају у два засебна деκлинациона типа условљена сугласничким проширењима. Изостављање таквог прилаза именицама средњег рода, аутор објашњава њиховим заједничким својствима: наставци за облик свих ових именица су једнаки; ОПјд. једнак је Нјд.; у Дмн. имају заједнички наставак *-ама*; облици са проширењем *-с-* и *-н-* пришли су именицама без проширења или онима са проширењем *-ет-*.

Заменице се обрађују у детаљним ставкама на педесет страна (224–275) а у оквиру ширих тематских целина: *Личне заменице* (224–234), *Номинатив*

једнине именичких неличних заменица (234–242), Номинатив једнине придевских заменица (242–253), Номинатив множине заменица и придева (253–262), Облици зависних падежа заменичко-придевске промене (262–277).

Придеви (277–286) су испитани према свом виду, према врстама (са градивним значењем, присвојни придеви, придеви просторног односа), док је компарација објединила придеве, прилоге, именице, заменице, глаголе и предлоге.

Бројеви (286–290) су представљени по групама: *Основни бројеви (286–288), Збирне бројне именице (288), Редни бројеви (288), Дистрибутивни бројеви и бројне именице (289–290), Мултипликативни бојеви (290–291).*

Глаголима се пришло у двама целинама: *Глаголске групе према односу основа (291–322) и Облици глагола (322–367).* Први део се бави односом основа и судбине појединих глаголских скупина, при чему је примењена подела Александра Белића на осам глаголских врста. Засебно се анализирају помоћни глаголи *хтети, бити и јесам (312–316)*, као и основински вокали *-е-* и *-и-* у презентској основи (316–322). Другим делом представљени су глаголски облици: презент, аорист, имперфекат, императив, футур I, перфекат, плусквамперфекат, потенцијал и трпни глаголски придев.

Непроменљиве речи доносе не само грађу већ и морфолошко и семантичко тумачење појединих ликова према врстама: прилози, предлози, везници, узвици, речце. Аутор истиче специфичности гатњанског говора на овом плану, које се односе на постојање прилога за начин *неш* и прилога локативног значења *зиме, лете*, којих има у косовским али не и у јужнометохијским говорима, што одражава ситуацију косовских говора.

Исцрпна анализа целокупног језичког стања овог јужнокосовског села добила је своју завршницу у поглављу *Гатњански говор у метохијско-косовско-сиринићком ареалу*. На овом месту аутор сумира и издваја одлике, те на тај начин опредељује место гатњанског говора у оквирима призренско-јужноморавског дијалекатског типа метохијско-косовско-сиринићког ареала.

Монографија се завршава транскрибованим говором Гатњанаца датим у облику дијалекатских текстова на двадесет пет страна. Поводи за разговор разноврсни су и крећу се од живота и рада на селу са освртом на животиње које су се чувале, алатке које су се користиле, одећу и обућу која се носила, јела која су се припремала, преко сећања на живот у заједници, па све до ширих друштвених дешавања из новијих времена.

Најновије дело српске дијалектологије, поред научне вредности, носи велики значај у чињеници да је њиме сачуван део српске културе са подручја Косова и Метохије на којем српски народ опет пролази кроз историјска искушења и неизвесности сопственог опстанка. Због тога *Говор јужнокосовског села Гатње* Радивоја Младеновића представља својеврсни споменик српске културе.

Татјана Г. Трајковић

Филозофски факултет

Универзитет у Нишу

tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Горан Максимовић, декан

Лектура / коректура

Аутори

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

100

Ниш, 2016.

ISSN 2334-6922

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41

ГОДИШЊАК за српски језик / главни и одговорни уредник Бојана Димитријевић. - Год. 27, бр. 14 (2016)-. - Ниш (Ћирила и Методија 2) : Филозофски факултет, 2014- (Ниш : Scero print). - 24 cm

Годишње. - Је наставак: Годишњак за српски језик и књижевност = ISSN 1451-5415
ISSN 2334-6922 = Годишњак за српски језик
COBISS.SR-ID 195610124